

NEMZETI ÖNRENDELKEZÉS

AZ ELMÚLT ÉV augusztus kezdetén úgynevezett atlanti találkozója alkalmával Churchill és Roosevelt nyolc pontba foglalta azokat az alapelveket, melyeket a demokratikus államok győzelme esetén az öt világrész politikai és gazdasági elrendezésének alapjaként alkalmaznának. E megállapodáshoz csatlakozott a pánamerikai konferencia is; tehát a világ államainak többsége magáévá tette. Minket most e pontoknak, melyek alkalmazásra úgysem kerülnek, sem gazdasági céljai, sem humanitárius kijelentései nem érdekelnek. De érdekel a második pont, mely azt mondja, hogy „a megállapodó hatalmak nem óhajtanak semmi olyan területi változást, mely nem egyezik meg az érdekelt nép szabadon kifejezett óhajtásával“, azaz nem alapul önrendelkezési jogának megnyilvánulásán. Ez, — gondolom, — a legfontosabb a nyolc pont közül. Míg a többi, gazdasági és belpolitikai berendezkedés, mint az államforma megválasztásának kérdése, múlt természetű és magában hordja a változások lehetőségét, a területi elrendezés olyan alapokon kell, hogy történjék, mely biztosítja megtámadhatatlanságát és állandóságát.

A kérdés az, hogy „a nép szabadon kifejezett óhajtása“, azaz az önrendelkezési jog olyan elv-e, melyre építve, a területi változások és az azoktól függő béke állandósága biztosítható?

Az elv szép és nem új. Visszamegy, talán még Erázmus és a nemzetközi jog megalapítóinak koránál is régebb időre.

A háború ellen írva Erázmus azt mondja Adagiájában, hogy a hatalom ember és állat felett nem ugyanaz: a hatalom és befolyás az emberek felett beleegyezésüktől függ és hódítás útján nem szereshető meg. De Erázmusnál ez inkább háború elleni propaganda volt, mint doktrína. Mint politikai elméletet Grotiusnál és Pufendorfnál találjuk meg, akik mindketten kijelentették, hogy területük elidegenítése esetén nem elég az uralkodó, vagy a visszamaradt népesség beleegyezése, hanem szükséges, hogy „az a rész is, melyet elidegenítenek, beleegyezzék“ (etiam pars de qua alienanda agitur, consentiat). Ez viszont elmélet maradt mindaddig, míg a francia forradalom a népszuverenitás kezébe téve, politikai eszközzé nem tette.

Az 1791 szeptember 14-i alkotmány kijelentette, hogy „a francia nemzet lemond minden hódító háborúról és erejét soha más nép szabadságának elnyomására használni nem fogja“. Avignon és Venaissin annexióját csak népszavazás után mondta ki, „miután a polgárok és községek többsége szabadon és ünnepélyesen kijelentette akaratát“. A hódításról való lemondás és az önrendelkezési jog elismerésének első esete volt ez. A forradalom alatt rövid életű volt a jog. A következő népszavazásokat Szavojában, Nizzában és a belga területeken terror és korrupció mérgezte meg.; Napóleon és a szent szövetség korában pedig nem volt helye önrendelkezésnek. A tizenkilencedik század közepétől fogva ismét gyakrabban merült fel. Népszavazások voltak az olasz risorgimento küzdelmei alatt s kilátásba vették Schleswigben. Némi képpen népszavazás döntötte el a román fejedelemségek egyesülését s annak alapján bocsátotta át Anglia a jóni szigeteket Görögországnak. A század utolsó negyedében a jog alkalmazása újra elvesztette vonzó erejét. A francia-német háború és az első világháború közé eső hosszú időszakban, a dán Szent Bertalan-szigeten megejtett jelentéktelen és egy délamerikai eredménytelen népszavazáson kívül, egyetlen értékes népszavazás volt az, melynek eredményeképpen Norvégia békésen elvált Svédországtól. Az 1866-ban Schleswignek biztosított önrendelkezési jogot ellenben 1878-ban visszavonta egy német-osztrák megállapodás.

Ez az önrendelkezési jog alkalmazásának története: szórványos, nem általánosan elismert és alkalmazott nemzetközi jogi elv volt.

Viszont az első világháború folyamán az Egyesült Államok elnöke Wilson állította fel, mint fenntartás nélküli, általános érvényű szabályt.

Először 1916 május 27-i beszédében említette, hogy „minden népnek joga van, hogy megválassza azt a szuverén hatalmat, mely alatt élni kíván“. Híres tizennégy pontjának konfuzus összevisszaságában önrendelkezési jogról nincs határozottan szó. 1918 február 11-én jelentette ki, hogy „népeket és tartományokat nem lehet egyik szuverénitástól a másik alá elkufárkodni mint vagyontárgyakat és tologatni, mint sakkfigurákat... Minden határozott nemzetiségi törekvés kielégítést kell, hogy nyerjen“. S ugyanabban az évben július 4-ikén kevésbé laikusán formulázta, hogy „minden kérdés eldöntése, vonatkozzék az területre, szuverénitásra, gazdasági megállapodásra vagy politikai viszonyra, csupán olyan alapon dönthető el, melyet a közvetlenül érdekelt nép magáévá tett.“

Az antant-hatalmak tévővázva reagáltak. Wüsonnak 1917 januárjában háborús céljaikat tudakozó kérdésére zavaros fogalmazásban kijelentették, hogy Európa újjászervezése „a nemzetiségek tiszteletben tartásán, kis és nagy népek gazdasági szabadságához és biztonságához való jogának teljes elismerésén és az olyan területi megegyezések és nemzetközi egyezségek elismerésén fog nyugodni, melyek a szárazföldi és vízi határokat jogtalan támadások ellen biztosítják.“ Egy év múlva, 1918 januárjában, Lloyd George, akkor már Anglia miniszterelnöke, a wilsoni formula értelmében határozottan kijelentette, hogy a valódi és tartós béke egyik fő feltétele „az uralt népek önrendelkezési jogán nyugvó területi elrendezés.“ A központi hatalmak szintén elfogadták Wilson proposícióit, 1918 őszén úgy Németország, mint Ausztria és Magyarország hozzájárult a tizennégy ponthoz s annak alapján voltak készek békét kötni.

A békekonferencián az egyes hatalmak állásfoglalása érdekeiknek megfelelően különböző volt, ami magának a konferenciának kétszínű állásfoglalásában kristályosodott ki. Mikor a német békedelegáció 1919 május végi jegyzékében szemrehányást tett, hogy a konferencia nem őszinte a wilsoni koncepcióval szemben, Clemenceau a francia jegyzék kísérelésében méltatlankodva tiltakozott, hogy valaki kétségbe vonja az egyesült és társult hatalmak jóhiszeműségét és kételkedjék abbéli szándékukban, hogy „az elnyomott népek felszabadításának és a nemzeti határok megvonásának alapjául, amennyire lehetséges, ne az érdekelt népek akaratát vennék irányadóul“.

Ez önérzetesen hangzott, de a kibúvó meg volt adva abban a két szóban, melyet aláhúztam: „amennyire lehetséges“. És a hatalmak tetteikben kevesebb esetben tartották a népek akaratának figyelembe vételét lehetségesnek, mint lehetetlennek.

A békeszerződések eredményeképpen népszavazás történt északi Schleswigben, Allensteinban és Marienwerderben, Klagenfurtban, Felső-Sziléziában és későbbi időben a Saar vidékén. Egy 1921 októberében Magyarország és Ausztria között létre jött megegyezés alapján Sopronban is volt népszavazás és sikertelen kísérlet történt Teschen, Árva és Szepes területén és Vlnában. A tacna-aricai plebiscitum (Peru) nem függött össze az európai békekötésekkel.

Ennyi helyen nyilvánult meg népek önrendelkezési joga népszavazások alakjában. „Mindenuzt“, — mentegette magát a sovány eredményért Clemenceau — „ahol a népakarat kétséges volt“. A valóság azonban az, hogy azokon a területeken, hol a népszavazást mellőzték, a nép akaratát egyáltalában nem volt oly világos, ami a plebiscitum el nem rendelését jogosulttá tette volna. S nem is csináltak belőle titkot, hogy egyes esetekben nem a nép akaratának figyelembe vétele irányította döntésüket. A májusi német jegyzékre adott francia válasz megmondta, hogy „az egyesült és társult hatalmak visszautasítják azt a feltevést, mintha a népekkel és területekkel kufárkodás (marchandage) történt volna. A területi változtatások minden

országban a néprajzi, vallási és nyelvi tényezők leggondosabb és leglelkiesmeretesebb mérlegelése alapján állapították meg. Figyelemben részesültek a hosszú időn át idegen járomban volt népek jogos reménységei s minden döntés alapját a Wilson elnök beszédében (1918 február n-én) formulázott elv képezte, mely szerint „minden határozott nemzetiségi törekvés kielégítést kell, hogy nyerjen“.

De még ez sem felelt meg a valóságnak. Tényleg a legfontosabb területi átruházások nem néprajzi vagy nyelvi, legkevésbébbé vallási alapon, hanem más, a legkülönbözőbb politikai és megtorlást indokokból történtek.

Mint maga a francia jegyzék felsorolja, Elzász-Lotharingia Franciaországhoz való csatolása az 1871-ben elkövetett „sérelem“ megszüntetése végett történt. A két tartomány, írta a jegyzék, ötven éven keresztül annyiszor tiltakozott a germán uralom ellen, annyiszor kifejezte elégedetlenségét a német kormányzattal, hegy a hatalmak meg vannak győződve, hogy „egy szerződés, mely a népek önrendelkezési jogán alapul, — a későbbi Versailles! szerződésre céloztak — egyszerűen tudomásul veheti ezt az ünnepelesen kifejezett akaratot“.

Lengyelország helyreállítása az ország többszöri felosztásának jóvátétele. Népszavazásra csak Felső-Sziléziában van szükség, ahol ugyan a lakosság „kétséget kizáróan lengyel“.

A megtartott szavazás alkalmával a lakosság 60 százaléka a német uralom mellett szavazott.

A danzigi korridorra nézve szintén azt jegyezte meg a jegyzék, hogy lakossága lengyel, de itt mégsem mert szavazást elrendelni.

Ilyen tárgyi ismeretek alapján döntöttek Németországot illetően.

Az önrendelkezési jog alkalmazása még jobban háttérbe szorult az osztrák és a magyar területek elszakításánál.

Német-Ausztria 1918 november 13-án kijelentette, hegy „a német birodalom tagjának tekinti magát“ és a szudéta németek csatlakoztak Ausztriához s vele a német birodalomhoz. A békekonferencia nem vette tudomásul Ausztria nyilatkozatát, a három és fél milliónyi szudéta németet pedig, „vissza akarván állítani a cseh korona területének történeti határait“, az új csehszlovák államba kebelezte.

Legfeltűnőbb az önrendelkezési jog abszolút megtagadása Magyarország feldarabolásánál.

A magyar békedelegáció — helyesen-e vagy sem? — nyomatékosan hangsúlyozta, hogy nem az ország történeti jogaira hivatkozva követeli a magyar állam területi integritásának sértetlenségét, hanem népszavazást kér. A magyar jegyzékre Millerand május 6-iki kísérő levelében ugyanazokkal a szavakkal, mint Clemenceau a német jegyzékre, kijelentette, hogy a lakosság megkérdezése felesleges, „mert az úgysem nyújtana más eredményt, mint amelyre már jöttek ... A lakosság kifejezte akaratát 1918 október és november folyamán, mikor a monarchia elnyomott népei egyesültek olasz, román, jugoszláv és csehszlovák rokonaikkal“. Millerand azokat a deklarációkat akarta a népakarat megnyilatkozásaként feltűntetni, melyeket egy-egy párt-törredék vagy politikus izgatása nyomán hoztak és az elszakadást mondták ki: a túrócszentmártoni és pittsburgi szlovákok határozatait, a horvátok egy részének korfui nyilatkozatát, a gyulafehérvári román határozatokat, melyek, tudjuk, milyen nehezen születtek meg.

Látható, hogy a világháború után az önrendelkezési jogot nagyon szórványosan vették igénybe és egy-két esettől, a Saar-vidéktől, Felső-Sziléziától eltekintve, csak kis és politikailag jelentéktelen területeken.

Azt mutatja-e ez, hogy az önrendelkezési jogot nem lehet általános elvnek tekinteni, s hogy a körülmények és követelmények erősebbek, hogy-

sem a jog generálissá válhatott volna s alkalmazása a kivétel nivójára süllyedt? Vagy olyan-e az önrendelkezési jog fogalma, múltja és alkalmazási lehetősége, hogy azt általános elvül állíthatjuk fel, mint az atlanti találkozó határozatainak második pontja teszi?

Egy dolgot nem szabad elfelejtenünk. Az önrendelkezési jog, mint említettük, ikertestvére volt a népszuverénitásnak, tulajdonképpen annak alkalmazása a praxisban s jelentette eredetileg a „nép“ rendelkezését politikai, közigazgatási, kulturális téren: nemzeti hadsereg szervezését zsoldos katonaság helyett, önkormányzatot közigazgatási, egyházi és kulturális ügyekben és mindenekfelett a nép önrendelkezését a szuverén hatalmat illetően, mely alatt élni akar. Ez az utolsó volt a jog legfontosabb területe. De ezen a téren döntő kapcsolatba jutott egy másik tényezővel: a nemzetiséggel. A tizenkilencedik század uralkodó eszméje és annak története, a görög, a román, az olasz egység kivívása olyan összeköttetésbe hozta az önrendelkezési jogot a nemzetiséggel, hogy a kettő csaknem szinonimmá vált: jelentvén az önrendelkezési jog a nemzeti területek jogát nemzeti érvényesülésre és, vice versa, a nemzetiség az önrendelkezési jogot, Renan ismert mondása szerint: „le plébiscite de tous les jours“. Az önrendelkezési jog minden tartalma háttérbe szorult s helyét elfoglalta a nemzeti vagy faji közületek joga a függetlenségre vagy csatlakozásra szomszédos hasonló nemzetiségű népekkel közös szuverénítás alá, ami nem más, mint nemzeti államok alakítása, új határok megvonása. „Si les doutes s'élevaient sur les frontières, consultez les populations disputées“, ha kétség merül fel a határok tekintetében, forduljanak az érdekelt lakossághoz, ajánlotta Renan.

Az önrendelkezési jog, összeforvva a nemzetiségi eszmével, nagy népek és kis néptörödékek kezében a nacionalizmus, az egységes fajú nemzeti államok létrehozását szolgáló eszközzé vált. Wüson valószínűleg nem vette ezt észre, mikor „minden határozott nemzetiségi törekvés kielégítését“ követelte. Nem látta, hogy ami ellen egyik kezével küzd: a nacionalista állam ellen, azt a másikkal készül felépíteni. Említ az önrendelkezési joggal kapcsolatosan gazdasági döntéseket is, de afféle nem fordult elő a békekonferenciával kapcsolatosan. A békekonferencia állásfoglalása világosan mutatja a gondolatmenetet: minden plebiscitum alá bocsátott esetekben a kérdés az volt, hogy az illető nép milyen szuverénítás alatt kíván élni a jövőben? S míg a francia forradalom népszavazásai a választást demokratikus vagy önkényuralmi, forradalmi vagy pápai szuverénítás között engedték, a világháború után tartott szavazások kizárólag nemzeti szuverénítások, két a szavazó lakossággal határos nép uralma közötti választásra vonatkoztak: északi Schleswigben a német és dán lakosság Németország és Dánia, Allenstein porosz és lengyel lakói Porosz- vagy Lengyelország, Klagenfurt német és szlovén népe Ausztria vagy Jugoszlávia között választhatott.

Így jött létre a világháború után Európának állítólag az önrendelkezési jogon nyugodó területi újrendezése. Az eredmény pedig, hogy ma már ezek az állítólag népakaratra alapított elrendezések csaknem egytől egyig szuverénitást változtattak s folyik a második világháború. A békekonferenciának csaknem összes területi változtatásait sorra vehetnők és láthatnók, hogy akár népszavazással, akár anélkül történtek, csaknem az összes területeken az ellenkező irányú fejlődés következett be, mint amit a konferencia tervezett és remélt.

Jellemző, hogy tulajdonképpen a megtartott népszavazások egész eredménye a békekonferencia intenciói ellenére állt elő, s ez vagy a konferencia jóhiszeműségét vagy a helyzetben való járatlanságát tanúsította. A megkérdezett területek lakossága az előző szuverénítás alatt való maradás mellett döntött: Allenstein és Marienwerder Németország, Klagenfurt Ausztria, Sopron Magyarország mellett, Schleswigben a déli zóna Németország, az északi Dánia mellett; Felső-Sziléziában a szavazatok többsége Németországra esett, a Saar-vidéki óriási német többség ismeretes. Az antant-hatalmak bizonyosan nem ezeket az eredményeket várták.

Az utolsó három évben aztán szemünk előtt folyt le az egész területi elrendezés megmáslása; mindenütt, ahol Clemenceau és Millerand szerint a népakarat annyira közismert volt, hogy népszavazásra nem volt szükség.

Ausztria és a Szudéta területek, ahol a konferencia megtagadta a népszavazást, továbbá Felső-Szilézia, melyet a konferencia német többsége ellenére részben Lengyelországnak juttatott, ma már német birodalmi területek. Schleswig nem változott, de ott két magas kultúrájú nép szavazott s döntése, úgy látszik, megfelel a lakosság érzésének.

Megváltoztak az összetört osztrák-magyar monarchia romjain létrejött mesterséges államalakulatok, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia. A békekonferencia ezeket is plebiszcitárius államoknak tekintette. De hol van ma Túrócszentmárton és Korfu! Ma az a szlovák, aki akkor „csehszlovák” volt, az önálló Szlovákia s az a horvát, aki 1919-ben jugoszláv volt, a független horvát királyság alattvalójává vedlett.

Az önrendelkezési jog alkalmazása és a bekövetkezett események tehát sok dologra megtanítanak:

Először is az önrendelkezési jog nem általános, mindenütt és mindenkor alkalmazható elv, az egyedüli, mely, mint az atlanti határozat kijelenti, területváltoztatás alapját képezheti. Elméletben ideális doktrína, de alkalmazásában semmi más, mint egy opportunus politikai eszköz, ami csak akkor helyes, ha beválk. Riviere, a kiváló francia nemzetközi jogász írja: „Ha területi átruházások alkalmával a népszavazásnak nincs is jogi értéke, van politikai jelentősége: nagy támaszául szolgálhat az új rendnek; őszintén és becsületesen végrehajtott népszavazás a szerző államnak nagy erkölcsi támaszt nyújt, mit különben nélkülözne; sőt még ha gyanús körülmények között ejtik is meg, mint dekoratív elem hasznos lehet.“ E jellemzésben nem ismerjük fel az általános elv kritériumait. Hogy csakugyan nem is az, legjobban mutatja az a körülmény, hogy nincs nemzetközi jogász, aki az önrendelkezési jogot mint a szecesszió módját elismerje és erre a Népszöveget sem volt kapható.

A tanulságok megtanítanak arra is, hogy mai nap az önrendelkezési jog gyakorlása, a népszavazás ingadozó alap, mikor a szavazó nemzetiségi hovatartozásáról kell számot adnia. A világon a legegyszerűbb dolognak látszik és mégis sok ember előtt a legnehezebb kérdéssé válhatik. Köteteket írtak róla a kisebbségi irodalomban. S vajjon nincs ezrivel és ezrivel néhai „csehszlovák” polgár, aki ma jó szlovák hazafinak tartja magát?

És végül: az önrendelkezési jog alapján más, mint egységes fajúságura törekvő nacionalista állam nem jöhet létre. Az önrendelkezés célja, akár-mennyit teoretizálunk, végeredményben a szomszédos államokban élő hasonló nemzetiségeknek alkalmat nyújtani az egyesülésre egy államban, ahol aztán uralkodó szerepet visznek. Hogy tényleg így van, mutatja az eredmény; mutatta nemcsak az egységes délszláv állam, mely az SHS nevet felváltotta Jugoszláviáival, hanem mutatta élesen az északi szláv állam, mely nemcsak egy névben egységes Csehszlovák államot, hanem egy egységes csehszlovák nemzetet is hitt megteremthetőnek. S ne felejtjük, hogy az így létrejött „egységes” államokban más nemzetnek, nemzeti kisebbségnek helye, joga természetesen nem lehetett és tényleg nem is volt. Kötött a békekonferencia kisebbségi szerződést Lengyelországgal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával, Romániával, az eredmény mindenütt egy és ugyanaz volt: az egyesített uralkodó nép elnyomta a nemzeti kisebbségeket. Önrendelkezési jog és kisebbségvédelem nem fér össze.

Visszatérve az atlanti találkozóra: — annak nyolc pontja úgysem fog alkalmazást találni. Maguk az angolszász népek sem veszik komolyan. A „Foreign Affairs” című amerikai külpolitikai folyóiratban Geoffrey

Crowther, a londoni „Economist“ szerkesztője azt írta, hogy az egész nem más, mint a nemzetközi szolidaritásba vetett hit kinyilvánítása. „Eszméi nem különösen újak, a szövegezés nem szerencsés“.

Mindenesetre az Atlantic Meeting jobban tette volna, ha a hatásában veszedelmes és kiszámíthatatlan absztrakt önrendelkezési jog deklarálása helyett Wilsont a tizennégy pont kazuisztikájában követte volna. Akkor legalább tudnók, hogy mit akart.

SZASZ ZSOMBOR

A MAGYAR FILM VÁLSÁGA

NÉHÁNY HÓVAL EZEELŐTT a velencei balsiker váratlanul megzavarta a magyar filmélet belső nyugalalmát. A vihar hirtelen támadt körülötte: a kezdetén a kelleténél dühösebben tombolt, aztán egy-kenőre elült, mint minden olyan jelenség, amelyet külső okok idéznek fel és nem az események mélyéről fakad. Ma már a nagy lármából az utolsó hanghullámok is szertefoszlottak, mintha semmi sem történt volna. Újra derültnek látjuk a jövőt, sőt bosszankodunk pillanatnyi kellemetlen hangulatunkon: meglegedésünk ismét töretlen és zavartalan. Itt az ideje tehát, hogy felhasználva ezt a nyugalmat és tárgyilagos légkört, lehetőleg őszintén beszéljünk a magyar film külföldi balsikerének igazi okairól és gyakorlati tanulságairól. Ezt most már sürgősen követeli a magyar film jövője, de nagy nemzeti és kulturális érdekei is elvárják.

Mielőtt azonban még beletekinthetnénk a magyar film belső életébe, különös jelenségek ütnek meg szemünket. Az elmúlt évtized alatt ugyanis talán mindent összevéve sem olvashattunk annyi szigorú feddést és fölényes dorgálást, mint nem rég, néhány hét alatt a velencei balsiker nyomán. Egyszerre mindenki elemében volt. Politikusok és kritikusok, írók és társadalmi előkelőségek, sőt a közönség egy része is lendületbe jött és felháborodottan nyilatkozott: alaposan ellátták a magyar filmet sikertelen velencei szereplése miatt. Különös, hogy a külföldi balsiker legelső hírfosztlánya egyszerre olyan termékeny talajra talált itthon. A közönség fejszóválással, sietve adta tovább a hírt. A sajtó magából kikelve vonta felelősségre a szakvilágot és a vezető egyéniségeket — holott éveken keresztül egy-két szórványos megnyilatkozást kivéve, nem igen talált kivetni valót senki: a fejlődés iránya és menete, egész művészi felfogása és művészi gyakorlata teljes meglegedésüket váltotta ki. Az egyes magyar filmek megjelenését már előre virágos díszítő jelzők kíséretében harangozták be, a premier után pedig a legszerényebb megállapítások közé tartoztak: „a magyar filmgyártás egyik legsikerültebb alkotása“, „az utóbbi idők legkitűnőbb produkciója“, „pompásan rendezett és tökéletesen eljátszott magyar filmremek“ stb. A legjellemzőbb képet éppen annak a magyar filmnek a beharangozása nyújtja, amely tudvalévően a külföldi balsikernek közvetlen előidézője volt, de kellemetlen fogadtatásban részesült itthon is: a legkényesebb drámai fordulataival nevetésre ingerelte a magyar közönséget: „Az októberi filmidény legnagyobb eseménye a Hunnia Lángok című hatalmas filmjének bemutatója, amely a velencei Biennalen kimagasló sikert aratott s öregbítette a magyar film hírnevét.“ (Pest, 1941 október 8.) Tudjuk, hogy az ilyen merész és gyakran a tényekkel ellenkező megállapítások egyedül a magyar film pillanatnyi üzleti sikere érdekében történnek. Az üzleti reklám-

nak az ilyen komoly kritika mezébe bújtatott formája ellenben — úgy véljük — minden erkölcsi alap híján van már: csöppet sem használ a magyar film fejlődésének és sokat árt a kritikának is. A szakvilág ugyanis (nem hiába áldoz rá annyi pénzt) sokat vár tőle és bízik benne akkor is, ha különben darabjaival nem sok reménye lehetne, a közönség jóhiszeműségével viszont nem sokáig lehet visszaélni.

A hazai sikereken felül még káprázatos külföldi eredményekről is olvashattunk nap-nap után, nem csoda tehát, hogy egy kissé váratlanul érkezett éppen külföldről a balsiker híre. Erre aztán a sajtóban is egyszerre megfordult az értékelés szempontja. Ahol éveken keresztül „legkitűnőbb produkciókról“, „pompásan rendezett magyar filmremekéről“ olvashattunk, most a külföldi hírek hallatára egy csapásra tragikusnak látták a helyzetet és egyszeriben gyökeres javulást követeltek ott, ahol eddig — éveken keresztül — nem akadt kivetni való. A sajtó nyomán aztán itt is, ott is felbukkant egy-egy megbotránkozó kritikus, sőt a külföldi kritikáktól rögtön kinyílt a szemük olyanoknak is, akiknek alig néhány nappal előbb még halvány sejtelmük sem volt a magyar film művészi gyakorlatának tévedéseiről. A külföldi szakvélemény szilárd talajt varázsolt a lábuk alá; pótolta a hozzáértést azoknál, akik a saját belátásuk alapján sohase merészeltek volna a kérdéshez hozzányúlni, hiszen a film nemrég még messze esett érdeklődési körüktől, csak azóta játsszák szinte idegesen a szakemberek lírai szerepét, amióta merész hírek keringenek arról, hogy a magyar film az utóbbi időben sajátos lelki beállítottság és lelki felkészültség nélkül is mesés eldorádója lett — a szerencséseknek.

E sorok természetesen nem a velencei ügy védelmét szolgálják! A magyar filmélet nem olyan érzékeny! Korántsem félünk tehát, hogy a támadások szokatlan energiája vagy a különös mód, ahogy idegenek és laikusok megsebeztek, megártottak volna neki! Inkább amiatt aggódnunk, hogy a nagy felzúdulás — amely kellő hozzáértés nélkül, saját kritikai belátás híján inkább csak a külföldi hírek visszhangja volt, nem a magyar filmművészet tévedéseinek és félreértéseinek az őszinte átéléséből fakadt — igen kevés konkrét eredménnyel jár majd a magyar film művészi fejlődése szempontjából. Úgy véljük, hogy talán eredményesebb lett volna, ha a felszólalások hangjának teltsége és nagy száma helyett többet hallottunk volna azokról a szakszerű lehetőségekről, amelyekkel a bajokon segíteni lehet! A nagy perpatvarból a szakvilágnak valóban nem sok tanulsága maradt. Tárgyi adatok, szakszerű tanácsok és hozzáértő útmutatások híján az egész láрма belerohant a személyeskedések útvesztőibe, a magyar film gyakorlati élete pedig gondjaival és bajaival ismét egyedül maradt.

Két évvel ezelőtt, amikor a magyar film körül a kritikai életben ezek a tünetek első ízben mutatkoztak veszedelmesebb arányokban, felhívtuk a figyelmet az esetleges súlyos következményekre. Már akkor megállapítottuk azt, hogy míg „egyfelől az erkölcsi függetlenségnek nagy hiányát érezzük: a tőkével való szoros kapcsolat, sőt a tőkétől való teljes függőség .a kritika nagy részét reklámmivóra süllyesztette; ugyanakkor a másik oldalon éppenséggel vakmerő szabadság garázdálkodik, a kelletténél tágabb a lelkiismeret: mindenki arról ír, amiről éppen akar“. (Magyar Szemle, 1939 február.) Ezek a tünetek alig két év alatt csak elmélyültek, s immár aggasztó arányokat öltöttek, ami az erkölcsi színvonal általános hanyatlásán kívül annál sajnálatraméltóbb jelenség, mert a magyar film számára ismét egy nagyszerű fellendülés lehetősége nyílt, amelynek szüksége lett volna egy művelt és független szakkritika segítségére. Ha egy komoly szakkritika kellő eréllyel figyelmezteti a művészi gyakorlatot a tévedésekre és a hiányokra, erős a meggyőződésünk, hogy aligha következtek volna be oly váradanul a velencei események. Erre a független szakvéleményre annál inkább szükség volna, mert a balsiker okát még ma is egészen téves utakon keresik azok a kevesek, akik mégis a szívükre vették a külföldi kritika megállapításait. Ezért most már sürgősen követelnünk kell a magyar

film jövője érdekében azt, hogy legyen vége a kritika minden fajta területén a tőke határtalan befolyásának, amelyért a felelősséget elsősorban nem a tőkének, hanem a kritikának kell vállalnia. Tehát elsősorban a kritika szabjon megállapításainak határt és mértéket.

De nem kevésbé sürgős a követelmény, hogy véget vessünk a diletantizmus elfajult tobzódásainak is. Nem csoda, hogy a vezetők, de a gyakorlati szakember is már belezavarodik a naiv jótanácsok és vélemények roppant áradatába. Ez a követelmény ma már annál sürgősebb, mert a diletantizmus igen veszedelmes formája kezd napjainkban lábra kapni. A magyar film a háború kezdete óta nagy üzleti lehetőségek előtt áll, nem csoda, hogy vonzó ereje azóta lehetőségeinél is hatalmasabb arányokat öltött. A magyar filmmel kapcsolatos utolsó események: a velencei balsiker és a művészi gyakorlat súlyos tévedései most már sürgősen követelik, hogy maradjon végre mindenki a maga szakterületén, a maga portáján. Ne érezzünk rögtön új hivatást magunkban, mihelyt a szomszéd területen nagyobb „lehetőségekre“ nyílik alkalom.

Erre az általános megtisztulásra annál inkább szükség van, mert az utolsó időben elharapódzott viták és hozzászólások filmszemlélete, problémaköre és elvi állásfoglalások arról tesznek tanúbizonyságot, hogy közülük a legnagyobb hányadának művészi felfogása egy teljes évtizeddel elkésett a külföldi szakirodalom és művészi gyakorlat eredményei mögött. Olyan események előjelei mutatkoznak tehát, amelyek a külföldi filméletben a harmincas évek tájékán voltak divatban, amelyekért azonban a külföldi tőkecsoportok hamarosan nagy árat fizettek. A magyar filmnek azonban jelenleg sem felesleges ideje, de elegendő tőkéje sincs ahhoz, hogy olyan kísérletekkel foglalkozzék, amelyek csupán egy fejlődési korszak tapogatózásai voltak és tanulságait a külföldi szakvilág már egy évtizede levonta. Külföldön a hangosfilm legelső éveinek művészi káoszában, amikor a hang még az újság ingerével hatott, hallottunk hasonló megállapításokat, mint nemrég nálunk, a filmre vonatkozó nyilatkozatokban. De még az akkori idők filméletének művészi zürzavarában is feltűnést keltettek volna az olyan megállapítások, amelyek a film kifejezési eszközét, a képet, illetve a mozgó képet, amelyen tulajdonképpen a film egész kultúrtörténeti jelentősége nyugszik, csupán „mesterségbeli rész“-nek tartják, a „dialógus“ illusztrálására szánt segédeszköznek nyilvánítják, amelyhez inkább csak „technikai ismeret kell, mint fantázia“. A film művészi lehetőségeinek alapját és lényegét a „dialógus“-ban vélik felfedezni (Orbók Attila). De nem kevésbé érdekes az a vélemény is, amely azt vallja, hogy a film belső felépítése szerint tulajdonképpen nem más, mint „jelenetekre felépített színdarab“ (Babay József). Művészi felfogásunk ideálja ezek szerint a „színpadi reprodukció“ és az „irodalmi illusztráció“, amelyektől évek óta óvjuk a gyakorlati törekvéseket. Több mint egy évtizede azért küzdünk, hogy a magyar film végre ne csak az idegen művészetek (az irodalom, a zene, a képzőművészetek) eredményeiből több-kevesebb illúzióval összetákolt egyveleg színpadi reprodukciója, illetőleg technikai közvetítése legyen s íme annyi év tanulságai után még mindig akadt valaki (még pedig egy filmíró), aki azért kesereg, mert a forgatókönyv még mindig nem tart ott, hogy „irodalmi alkotás“ legyen (Asztalos Miklós). Találóan jegyezte meg Papp Antal a három író véleményére vonatkozólag: „Mindhárom író szinte válogatva sorolta fel filmgyártó elveknek azokat a hibákat, amelyek ellen a film megszületése óta szakemberek, művészek és kritikusok harcolnak“ (Magyar Nemzet, 1941. 14.)

Az egész felfogásnak a lélektani háttere nem más, mint egy mindjobban elmélyülő félreértés, hogy a magyar filmek művészi színvonalát a

magyar íróknak kell megmenteniök. Ez a törekvés azonban, bármennyire tisztetletreméltó felelősségérzetből fakad, ugyancsak egy évtizede elavult művészi tévedésből táplálkozik, abból t. i., hogy a film művésze a film írója s így rajta múlik, az ő szerepétől és befolyásától függ elsősorban a film művészi sorsa.

Ez a késői vita különösen azért sajnálatraméltó, mert azokban a hónapokban éli ki magát, amikor az elméletnek már régen biztos talajon kellene mozognia, hogy a gyakorlatot, ellentétes nézeteivel és következetlen kritikáival ne zavarja éppen olyan időben, amikor a magyar filmgyártásnak új lehetőségei támadtak.

Azok után, hogy egyesek a film belső felépítését színpadi jelenetek formáiban látják, a film képeit pedig csupán a dialógus illusztrálására óhajtják felhasználni, már nem is csodálkozunk azon, hogy mások meg arról vitáznak, hogy van-e egyáltalán különbség színpadi játék és filmjáték között, sőt arra az álláspontra helyezkednek, hogy a jó film-színésznek jó színjátszónak kell lennie. Véleményük szerint tehát a filmjáték és a színpadi játék végső elemzésben ugyanaz (Magyar Film, 1941 jan. 4. Pozsonyi Gábor: A filmszínész-képzésről). Külföldön a szakirodalom és a gyakorlat is régóta tisztázta a kérdést, hogy a kettőt lényeges különbségek választják el egymástól, mégis az utánpótlás kedvezőbb feltételei között is szükségesnek tartották, hogy erre a célra külön felsőbb tagozatú iskolát állítsanak fel (1. a német filmakadémiát). De a két játék különbségeire itthon is nem egy ízben mutattunk rá, ennek ellenére ismét előlről kezdtük a meddő vitát éppen a legkedvezőtlenebb körülmények között. Nem is olyan régen cikkekben és előadások útján eleget hallottunk arról, hogy a magyar filmgyártás a legutolsó években milyen óriási tőkét forgatott meg s hogy a film a magyar kereskedelmi életnek is milyen fontos tényezője lett. Annál szomorúbb, hogy ebből a tőkéből nem jutott komolyabb összeg az utánpótlásnak, holott művészi gyakorlatunk tévedései miatt talán égetőbb szükség volna rá, mint külföldön. A gyakorlati kérdések tárgyalásánál most már látni fogjuk, hogy a két játékmódor határainak elmosódottsága milyen károszt teremtett a film és a színpad művészi törekvéseiben, továbbá, hogy a velencei balsiker gyakorlati okát is elsősorban itt találjuk meg, ahol pedig a legkevésbé kerestük. Bele kell élnünk végre magunkat abba, hogy komolyabb tőkebefektetés nélkül a film művészi kérdései sem oldhatók meg, ez a film anyagi-technikai alapfeltételeinek és művészi ábrázolásmódjának bonyolult adottságaiból önként következik. A tőkebefektetés azonban egy művészi területen sem hoz olyan busás kamatokat, mint éppen a filméletben.

Így fest tehát a mai magyar filmkritika és a filmélet nagy részének a keresztmetszete. Az érem másik oldala viszont a magyar film gyakorlati ügye. Ha a kérdés egyik oldalán őszintén tártuk föl a hibákat, a magyar film művészi gyakorlatáról sem táplálhatunk illúziókat. Ezért kell előre bocsátanunk, hogy a magyar film művészi felfogásának és gyakorlati törekvéseinek a balfogásai már évek óta érlelődtek. Bélyegét nemcsak a velencei balsiker filmjei hordják magukon, hanem rajta van egy-két kivétellel a magyar filmgyártásnak majd minden alkotásán.

Már két évvel ezelőtt, még a háború kezdetén felhívtuk a filmszakma figyelmét arra, hogy a háború alatt lecsökkentett külföldi filmgyártás nagy-szerű lehetőségeket nyújt majd a magyar filmnek a fölemelkedéshez. A külföldi piacokon, ahol eddig a nagy konkurrenciával nem vehettük fel a versenyt, kényelmesebb utak nyílnak majd az érvényesüléshez. Már akkor aggódva mutattunk rá azonban arra, hogy a sikerek, amelyek majd a körülményekből önként adódnak, ne ringassanak illúziókba bennünket. A kedvező körülmények nyújtotta előnyökből fakadó érvényesülést ne tulajdonítsuk rögtön saját érdemeinknek. Fel kell készülnünk arra, — mondtuk — hogy a háború után, ha újra megindul régi méreteiben az európai filmgyár-

tás — ne maradjunk le a versenyben. Emlékezetébe idéztük a filmszakmának a világháború tanulságait: miként lendült fel akkori elszigeteltségünk kényszerítő körülményei között hazai gyártásunk (1. a háború alatti kolozsvári és budapesti filmgyártást), viszont a háború után a meginduló külföldi gyártás hogyan vágta el egy-kettőre a továbbfejlődés lehetőségét.

Jóslatainknak — sajnos — nemcsak a kedvező tételei váltak valóra. Azóta a hazai gyártás — örömmel állapíthatjuk meg — valóban erősen nekilendült. A külföldi piac is megnyílt a magyar film számára. Az igazság kedvéért azonban le kell szögeznünk, hogy ebben nagyobb része volt a kedvező körülményeknek, mint saját erőfeszítéseinknek. Nagy nemzeti érdekek fűződtek volna ahhoz, hogy egy kissé előre tekintve egy valóban nagystílusú elgondolással nyugodtan és fokozatosan magasra emeljük gyártásunk színvonalát, hogy ezáltal a középeurópai filmgyártás irányítói maradassunk később is, az újra meginduló európai filmgyártás lendületében. Éppen az ellenkezője történt. Az őrségváltás óta felszabadult hazai filmpozíciókat gyakran belső adottság és kellő felkészültség nélkül rohantuk meg. Idegesen és kissé mohón, kellő mérséklet nélkül a film pillanatnyi üzleti sikereit hajszoltuk, mint aki attól retteg, hogy nem sokáig tart a konjunktúra ideje. Így aztán szakemberben ugyan nincs hiány, de el lehet mondani, hogy sokan vannak a hivatalosak, kevesen a választottak. A nagy keresletben a magyar filmek mennyisége felszökött ugyan, minőségükért viszont megkaptuk az első kellemetlen figyelmeztetést külföldön, ahol pedig tekintélyt és tiszteletet óhajtottunk volna szerezni magunknak.

Ebben az ideges nyugtalanságban természetesen nem maradt elegendő idő ahhoz, hogy végre rátaláljunk arra a tárgykörre, amely a filmen nemzeti-népi életünk és kultúránk tökéletes kifejezője lehetett volna. Pedig ez az idő elsősorban erre a célra lett volna alkalmas. (Ahogy pl. a svéd filmgyártás felhasználta ezt az időt s a film számára is megtalálta sajátos egyéni mondanivalóját. Erről a magyar közönség is meggyőződhetett, 1. Fél vér.) Ez a kérdés pedig most már nemcsak a magyar film jövője szempontjából volna égetően sürgős. A közeledő nagy európai újjárendezés előtt az európai népek versenyében nem lehet közömbös, hogy faji adottságainkkal, nemzeti értékeinkkel, egész életünkkel és kultúránkkal miképpen élünk a többi nép tudatában. Erre a célra pedig aligha találhatnánk alkalmasabb kifejezési formát, mint a filmet, kifejezési eszközeinek közös emberi adottságai miatt. Filmjeinken azonban nemcsak a sajátos magyar világ mesanyagát nélkülöztük, azt a tárgykört és problémakört, amely megkülönböztetett volna minket a hasonló német, francia, angol, stb. népek filmjeinek eredeti tárgykörétől, hanem a film kifejezési eszközeinek éppen egyetemes hatású formáit nem aknáztuk ki. Az a néhány szórványos kísérlet ugyanis, amely tárgyi érdeklődésével helyes irányban tapogatózott (Földindulás, Bors István, András, stb.), teljesen elveszett, mert nem találta meg a tárgyának megfelelő filmszerű formát. A magyar filmek másik nagy része a régi utat taposta, külföldi érdeklődésre nem számíthatott, csak a főváros közönségének egy rétege szórakozott jelenetein és „bemondásain“. Éppen a nagyobb igényekkel készült filmjeinkkel kapcsolatban viszont azt kellett tapasztalnunk, hogy saját mondanivalónk híján más népek problémáit és életszemléletét majmoltuk (Halálos tavasz, Vissza az úton, Lángok, stb.). Elgondolásban, a részletek kidolgozásában, sőt a képek felépítésében is az idegen lelkiséget, életszemléletet és művészi gyakorlatot utánoztuk. A legutolsó évek francia filmjeinek a babérajaira és üzleti sikereire vágyódtunk, amelyek viszont maguk is eltértek már az első nagy francia filmek (Moszkvai éjszakák, örvény, Táncrend) tiszta filmszerű formáitól. Ezzel az idegen tárgykörrel akartunk a külföld előtt tetszelegni, ahol pedig — egészen természetes — inkább saját életünkre és művészi felfogásunkra lehettek kíváncsiak. Így többéves filmgyártásunk eredményei után is még mindig úgy tűnhettünk fel a külföld előtt, mint aki még mindig nem tud a saját lábán járni.

De ha nem találtunk rá a magunkhoz illő magyar tárgykorre, még kevésbé oldottuk meg a már több mint egy évtizede vajdó kérdést, hogy a szó művészi értelmében vett eredeti filmet gyártsunk. Az az egy-két kivételes kísérlet, amelyről megemlékezhetünk (Halálos tavasz, Hazajáró lélek), azokból a filmekből kerül ki, amelyek nem sajátosan magyar tárgykort dolgoztak fel. Filmszerű formatörekvéseik tárgyük sajátos kidolgozásával együtt a francia filmművészet befolyása alatt születtek meg, amit egyes képeik és képrendszereik világosan szemléltetnek.

Az említett egy-két kísérletet kivéve azonban egész filmgyártásunk évek óta teljesen színpadi befolyás alatt áll és máig sem önállósította magát. A rendezés, alig egy-két filmet kivéve, nem tudja a kezében tartani a film művészi sorsát, azért nincs egységes hatása és sajátosan egyéni formastílusa a magyar filmeknek. Ahelyett, hogy a rendező végigkísérné művészi elgondolásával a filmet születésétől a filmlaboratóriumig, az egyes részletmunkakörök képviselőinek az akarata szabadon érvényesül, így megbomlik a film egysége és művészi stílusának eredetisége elmosódik. A rendezés a darab tartalmi követelményeinek megfelelően felépített és rendszerezett képek helyett színpadi jelenetek keretei között mozog, ezen az úton halad előre a mese bonyolításával. A mese így széles epikai természetű kibontakozás helyett erősen drámai jelleget nyer s megbontja a film történéseinek gáttalan, gyors folyását. A cselekmény bonyolítása teljes súlyával a színészek játékára nehezedik, ők a darab hordozói. A színészek — majdnem kivétel nélkül — közvetlenül a színpad világából jönnek és magukkal hozzák a színház művészi légkörét: megjelenésük, mozgásuk, egész játékmódoruk a színpadi játék bélyegét hordja magán. A párbeszéddek nagy száma, felépítésük, sőt nyelvi formájuk is a színpadot idézi emlékezetünkbe. A színészek beszédtechnikája és előadásmódora, kiejtésük és hanghordozásuk a színpadi előadásmód tipikus példái. Egyszóval filmjeink egy-két kivétellel, nem filmek, hanem színpadi reprodukciók. Nincs elegendő levegőjük és mozgási területük: szűk korlátok közt fuldokolnak, ahová a tárgykor szégyensége, de különösen a színpadi keret határai szorítják bele őket. Ezeknek a téves törekvéseknek a kialakulásában — mint láttuk — az elmélet és a gyakorlat az utolsó években egymást vállvetve támogatták. Nagyszámú filmjeink közül csak egy-két jellemző darabot említünk meg. Erre a szomorú sorsra jutott még régebben a Földindulás, amelynek filmváltozatán szinte teljesen a Belvárosi Színház előadását láttuk viszont, nem csoda, hogy a fővárosi közönség nem óhajtotta a színpadi előadást másodsor, „reprodukciódban végigélvezni. Pedig őszintén nagy kár érte, hiszen magyar levegője és problémaköre igazán megérdemelte volna a filmszerű formát. A közelmúltban pedig ennek a művészi gyakorlatnak klasszikus példáját láthattuk A szűz és a gödölye című filmen, ahol a színpadi játékmódor leg-tökéletesebb megnyilvánulása (legnagyobb színpadi színésznőnk játéka) is teljesen hatását veszítette, sőt legtöbb jelenetében éppen tipikus színpadi játékmódora és beszédművészete miatt — sajnálatos módon — a némafilmek játékmódorát idézte emlékezetünkbe. Végül ez a kérdés lett a Lángok című filmnek is a bukása. Igaz ugyan, hogy szerfölött csodálkozunk a film íróján is, aki bizonyára nem érezte kora problémáinak roppant sú'ját, elsősorban a magyarság nagy erőfeszítéseit és jelen gondjait, hogy ennyire bele tudott temetkezni az egyéni élet szenvedélyeinek egészen in ím kérdéseibe — faji adottságainktól és problémakörünktől távoleső idegen életszemléletbe.

Vájjon külföldön mit gondolhattak rólunk, amikor filmgyártásunk egyik reprezentatív darabjának tárgykorét és problémáit végigszemlélték? A jóakaratók csak ennyit jegyeztek meg: „Meg vagyunk róla győződve, hogy a film tárgyát nem a mai Magyarország légköréből

vették“. (L'Osservatore Romano). Bukását mégis a színpadi keret, elsősorban a színpadi játékmódor készítette elő. Aki jól megfigyelte a magyar közönség viselkedését, az megállapíthatta, hogy azokban a jelenetekben veszítette el komolyságát, amikor a film két férfiszínésze a fájdalom és szenvedély drámai kitöréseit „alakította“ — színpadi játékmódorban. Aki azonban kételkedik megállapításaink hitelességében, azt talán meggyőzi a külföldi megállapítások, amelyeknek nagy százaléka — talán senki sem vette észre eddig — megegyezik ebben a kérdésben. „A színészek valamennyien színházi művészek, ezt látni is lehet“, állapítja meg a Resto Del Carlino. Vagy: „A mű felépítése lényegében színpadi, még pedig az évszázad első évtizedére emlékeztet — Bataihera, Nicodemire“. (L'Osservatore Romano.) Az utóbbi szerint „Kiss és Mezey árulják el színházi eredetüket“. Végül: „A téma színházi, még pedig kissé régi színpadi íze van.“ (Lavoro Fascista.) A megállapítások tehát más és más formában ugyan, de mind az eredeti filmszerűség hiányára utalnak. Magyar közönség előtt mindenestre a színpadi játék miatt bukott meg, hiszen a Halálos tavasz is korszerűtlen, kényes témát pendített meg, de filmszerűbb játékmódora lenyűgözte a szemlélőt.

A bajokon most már sürgősen segíteni kell, ha meg akarjuk menteni a jelent és a jövő magyar filmjei számára komoly, de főleg maradandó külföldi piacot akarunk teremteni. Ebben a kérdésben talán mindnyájan egyetértünk. Két évvel ezelőtt, még a fellendülés kezdetén, azt ajánlottuk a filmtőkének, ne aprózza fel magát. Itt volna az ideje, hogy a sok apró film helyett, az egyes tőkecsoportok időnkénti egyesülésével, évente néhány nagy film is szülessék, amelyik kifelé reprezentálni tudná a magyar filmgyártást. Ennek a gondolatnak a kivételéhez kellene állami segítséget nyújtani. Ugyanazzal a tőkével készült nagy film jóval nagyobb támogatást kapjon, mint a hasonló tőkével készült kis filmek összesen. A keresztény tőkének pedig nagyobb fantáziával és érettebb kereskedelmi felfogással kellene bekapcsolódnia a film üzleti lehetőségeibe. Ma még mindig ott tartunk — bár örvendetes, hogy vannak már kivételek is —, hogy az u. n. keresztény tőke, ha hozzájárul egy-egy film előállításához, száz százalék biztosítékot kíván. Ez viszont már nem üzleti vállalkozás. Nagy kockázat nélkül nincsenek nagy eredmények, ezt a keresztény magyar tőkének is meg kell tanulnia. E tekintetben a német filmtőkétől sokat tanulhatnánk.

A másik kérdés az eredeti magyar — elgondolásában és kidolgozásban, problémáiban és életszemléletében sajátosan a magyar föld tájain és éghajlatában született — filmmesék hiánya. Zilahy Lajos, aki az utolsó években nagy kedvvel vesz részt az új magyar filméletben, nemrég a magyar írókhoz fordult azzal a kéréssel, hogy műtermi látogatásokkal sajátítsák el azokat a technikai fogásokat, amelyek egy forgatókönyv elkészítésének alapfeltételei. Zilahy jó szándéka kétségbevonhatatlan, az út azonban, amelyet kijelölt, nem célravezető. Maga is bevallja, hogy ezekben a lehetőségekben eddig még mindig csalódott. De hozzá kell tennünk, hogy minden valószínűség szerint még akkor is csalódnai fog, ha az általa megnevezett írók eleget tennének kívánságának. A film technikai gyakorlatának és mesterségbeli fogásainak tökéletes ismerete sem avatott még senkit sajátos filmíróvá, pláne film-művésszé. Egy vérbeli író képzeletének alkotó tevékenysége és egy forgatókönyv írójának alkotó munkája között igen lényeges különbségek vannak: egészen más alkotási területeken mozognak. Az egyik nyelvi képekkel dolgozik, a másik mozgó képekkel. A nyelvi képek lélektani és kifejezési hatásai egészen más törvényszerűségek szerint érvényesülnek, mint a film képei. Ezért van az, hogy a legtöbb hazai kísérlet, amely kétségkívül sok jóakarattal törekedett filmszerűsége, inkább a képkalkotás és a képszerkesztés külsőségeit leste el: azaz a képek felépítése és rendszerezése inkább a hasonló problémakörben mozgó külföldi filmek fogásait utánozta és nem a kifejezésre törekvő belső kényszeréből született meg.

(L. a Halálos tavasz első képeit, a Hazajáró lélek néhány képrendszerét és a Vissza az úton című film egész felépítését.) A legegészségesebb megoldás az volna, ha egy ízig-vérig magyar írói gárda nevelődne, amely meseanyagát közvedenül a film számára alkotná meg. Nem színdarabot, elbeszélést vagy regényt készítené a meséből először, hogy aztán az irodalmi alkotás formájától kísértve, később „erőszakolja át” a film kifejezési területére. Így már születése első pillanatában a film kifejezési törvényeinek a szellemében gondolná el, szóné tovább és dolgozná ki forgatókönyvvé meseanyagát. Mert irodalmi alkotásaink nagyszámú film-illusztrációival és színpadi alkotásaink reprodukcióival sohasem fogunk kievickélni egy szűk körből, amelyben gyámoltalanul ide-oda topogunk. (L. „Az őszi film-évadról” című cikkünket a Magyar Szemle 1939 februári számában.) Ily módon talán eljutnánk idővel a legtökéletesebb és legfilmszerűbb alkotási folyamathoz, amikor a kép és a képkompozíciók a mesével együtt születnek meg.

Végül teremtsünk rendet már a filmen a színészek játékában is. Ez kétségkívül nehéz kérdés, ha tekintetbe vesszük, hogy jelenleg szinte kivétel nélkül kiforrott színpadi színészekkel dolgozik a magyar film. Egy erős kezű, határozott rendezői egyéniség ebben az esetben is sokat tehetne. A magyar film művészi sorsának jobbrafordulását elsősorban tőle kell várnunk. Hozzá kell tennünk azonban rögtön, hogy ebben az esetben csak külföldi értelemben vett nagy rendező egyéniségről beszélünk. Olyan művésztől, aki képzeletével uralkodni tud a film minden egyes részlet-munkakörén. Kezében tudja tartani a film felépítését, az első pillanattól kezdve a teljes befejezésig. Aki legalább is jelentékenyen vesz részt a forgatókönyv létrejöttében és ettől kezdve előre látja a képeket és képrendszereket, melyeket felépíteni óhajt; kezdetől fogva magában hordja és érvényesíteni tudja munka közben a darab egységes stílusát. Hogy mindez mit jelent, annak a konkretizálására a mai európai filmgyártás egyik legnagyobb filmrendező egyéniségének a nevét említjük meg, Willy Forstot. Utolsó három nagy filmje: a Mazurka, a Bel Ami és az Operett a filmrendező művészi alkotó tevékenységének klasszikus példái.

Reméljük, hogy a jövő megteremti nálunk is a filmművészet utánpótlása számára a megfelelő felsőbbfokú szakiskolát. Erre már azért is szükség volna, mert már a színpadon is aggasztó tünetek jelentkeznek: legnagyobb színházainkban a rendezés mind több és több filmszerű motívumot kever az előadásba. Színpadi színészeink egyikében-másikában pedig már annyira elmosódott a két játékmodor különbsége, hogy nem egyszer — legnagyobb meglepetésünkre — filmjátékot játszik már a színpadon is. Minden jel arra mutat: ha ezen az úton haladunk tovább, a kétféle művészet belső határai teljesen elmosódnak.

KISPÉTER MIKLÓS

A KÖZGAZDASÁGTAN KLASSZIKUSAI MAGYAR NYELVEN

AKÖZGAZDASÁGTAN az újabb tudományágak közé tartozik. Keletkezését sokan a XVIII. századba teszik. Ez nem egészen jogosult, mert közgazdasági kérdésekkel tudományos elmélyüléssel már régebben is foglalkoztak s különösen a pénzüleletnek már korábban is volt becses irodalma. És a XVII. században már a közgazdasági kérdéseknek átfogóbb szemléletével is találkozunk a francia, olasz, spanyol és angol merkantilisták, valamint az egykorú német kameralisták műveiben. Mind a merkantilisták, mind a kameralisták gyakorlati gazdaságpolitikai célkitűzéseket tartottak szem előtt és a gazdasági problémáknak elméletibb jellegű taglalásával csak annyiban törődtek, amennyiben azok a gazdaságpolitikai célkitűzések megértését, illetőleg megvalósításuk útjának kijelölését megkönnyítették. A merkantilisták gazdaságpolitikai célja az uralkodónak és az államnak gazdagítása volt. A kameralisták hasonló szempontokat tartottak szem előtt. Ez a cél később bővült, amennyiben a népet is belevonták abba a körbe, amelynek jólétét a közgazdaságtan fokozni igyekezett. Csupán a XVIII. századbeli francia fiziokraták előtt maradt háttérben ez a szempont. A fiziokraták természetfilozófiai alapon álltak, tudományukat, amely a gazdasági alapjelenségek megmagyarázását tűzte ki célul, a „természetes rend“ tudományaként jellemezték és filozófiai vonatkozásban szembehelyezték a Rousseau-féle társadalmi szerződéssel, amely szerint a társadalmi rend az emberi akarattól és elhatározástól függ. A fiziokraták azt vitatták, hogy létezik egy természetes rend, hogy az emberi közösségeket természeti törvények irányítják. Ez a kifejezésmód sokáig kísértett a közgazdaságtanban és sok félreértést okozott. Utóbb ugyanis a természetes renden az állami beavatkozástól való mentességet értették s ezt az elképzelt állapotot gondolkodásbeli segítőeszközként használták fel. Mindennemű állami beavatkozás hatását és célszerűségét ugyanis csak úgy lehet elbírálni, ha elgondoljuk, mi volna a helyzet ilyen beavatkozás nélkül? A szembeállítás mutatja meg, hogy az állami beavatkozás kívánatos-e vagy sem. Ilyen értelmezésben azonban a természetes rend még nem jelenti feltétlenül a kívánatos rendet. Voltak és vannak ugyan közgazdák, akik az ilyen értelmezésű természetes rendet az állami beavatkozások által kialakuló rend elé helyezték. E véleményükben adott helyzetek és körülmények vezeték őket, ami egyben azt is jelenti, hogy más helyzetekben és más körülmények között más felfogás is alakulhatott volna ki bennük. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a gazdasági kérdések elbírálásánál nem kizárólag a mennyiségi szempontoknak jut szerep. Így pl. világnézeti, nem pedig tudományos kérdés a jelenlegi és jövőbeli érdekeknek, egyének és tömegek érdekeinek, az egyének felett álló államnak vagy nemzetnek az egyének érdekeivel való szembeállítás, illetőleg az ellentétes érdekeknek rangsorolása.

A jelzett értékítéletek rangsora és így a gazdaságpolitikai célkitűzések tekintetében az emberiség felfogása folytonosan változik. A közgazdaságtan pedig alkalmazkodik a célkitűzések változásaihoz. Hivatása ugyanis nem csupán a gazdasági jelenségek közötti elméleti összefüggések feltárása, hanem az is, hogy a gazdasági természetű, de nem feltétlenül gazdasági eszmék által irányított célkitűzések megvalósítási módjait feltárja. Érthető, hogy megváltozott célok megvalósítása érdekében a közgazdaságtan másféle gazdaságpolitikai eszközöket javasol, mint régebben. A nagyközönség hajlamos arra, hogy e miatt a közgazdaságtani elmélet forradalmára következtessen, ami a közgazdaságtan régebbi művelői munkásságának lebecsülésével egyértelmű.

Merőben téves azonban ilyen forradalomról beszélni. Hogy eltérő célkitűzések megvalósításához eltérő eszközök szükségesek, önként értődik. A jogtudomány alapja a sajátos jogászai gondolkodásban,

nem pedig a tételes jogi megállapításokban áll. A közgazdaságtan alapja ehhez hasonlóan egy sajátos közgazdasági gondolkodás, amelynek formái egyaránt alkalmasak arra, hogy a legkülönbözőbb jellegű gazdasági rendszerekben lezajló cselekvések és történések összefüggéseit felderítsék és arra, hogy a legkülönbözőbb jellegű gazdasági természetű célkitűzések megvalósításának lehetőségeit feltárják és útjait kijelöljék. Kétségtelen, hogy a közgazdaságtan az utolsó évtizedek során elméleti vonatkozásban is rohamosan fejlődött. Ez a fejlődés azonban egy összefüggő folyamat, amely nem forradalmasította a közgazdaságtan tudományát, hanem csak tovább fejlesztette. Ezért elmélyíti az ismereteket, fokozza a tudást, ha időnkint visszanyúlunk azokra, akik a közgazdaságtan épületének alapjait rakták le, a közgazdaságtan ú. n. klasszikusaira, azokra, akik a XVIII. század végén és a XIX. század elején rendszerbe foglalták és tovább fejlesztették azokat a gazdasági ismereteket, amelyeket addig a merkantilisták, kameralisták és fiziokraták összehordtak.

Az 1940—1941. év a közgazdaságtan történeti fejlődése szempontjából fontos kettős évforduló: 1790-ben, 150 évvel ezelőtt halt meg Smith Ádám, a nagy skót bölcselelő és közgazda, aki a közgazdaságtan első átfogó rendszerét megalkotta és aki a közgazdaságtan ú. n. klasszikus iskolájának megalapítójává vált. És 1841-ben, 100 esztendővel ezelőtt jelent meg List Frigyesnek, a nagy német közgazdának legjelentősebb munkája, amely a klasszikus közgazdaságtan elméleti alapjain állva, új gazdasági célkitűzéseket talált és megvalósításuk számára új eszközöket jelölt meg. List is felismerte a nemzetközi kereskedelem előnyeit s a vámvédelmet csak mint átmeneti segítséget követelte, hogy így a jelenben hozott áldozat árán a nemzet termelő erejét kifejlesszék, az elmaradt fejlődést gyorsan pótolják és a nagyobb, jövődöbéli jólétet, bár a jelen terhére, megvalósítsák. List Frigyes működésének e mellett nagy gyakorlati hatása is volt: tevékenységéhez fűződik Németország gazdasági egyesítése, a Német Vámegylet megalapítása. Tudvalevő, hogy Magyarországnak is nagy barátja volt. 1844-ben Magyarországon járt és a magyar közlekedésügyről írt emlékiratával a magyar közlekedési hálózat kiépítésének és a magyar közlekedési politikának irányelveit állapította meg és abban — noha tanulmányát Metternich kancellár megbízásából készítette el — a bécsi centralisztikus és Magyarország gazdasági fejlődését megakadályozni törekvő politikával szembe fordult.

Fontos évfordulókról a múlt felé fordulva szokás megemlékezni. Az említett kettős évforduló megérdemli ezt az elmélyülést. Mind a klasszikus közgazdaságtani iskolának, mind List Frigyesnek tanítása ma is élő valóság, nem mintha a tudományos megismerés működésük óta nem fejlődött volna, hanem azért, mert átfogó módon ők vázolták fel elsőként a sajátos közgazdasági gondolkodás irányelveit és ezek a gondolkodásbeli irányelvek mindennemű közgazdasági jellegű tudományos megfontolásnak ma is alapul szolgálnak. Munkásságukat a magyar tudományos világ a múltban is megbecsülte. List Frigyes könyvét már megjelenése után két évvel, 1843-ban lefordították magyarra, Smith Ádám és más közgazdasági klasszikusok műveit pedig a Magyar Tudományos Akadémia a legutolsó századforduló táján adta ki magyar fordításban. De mert a magyar közgazdasági nyelv csak újabban alakult ki mai formájában, a régebbi fordítások ma már nehézkes olvasmányok. Ezért rendkívül öröndetes elhatározása volt a Magyar Közgazdasági Társaságnak, hogy az idej kettős évforduló alkalmából négy közgazdasági klasszikusnak munkáját új, nyelviileg tökéletes fordításban kiadja. A fordításokat elkészítőiknek nevei fémjelezik: Éber Ernő, Horn József, Kislégi Nagy Dénes, Neubauer Gyula és Theiss Ede.

Smith Ádám lefordított nagy művének már címe is programot jelez: „Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól.. Ez a hatalmas munka 1776-ban jelent meg. Egy életműnek volt megkoronázása. Smith Ádám 1723-ban született és tanulmányai befejezése után soká egye-

temi tanárként működött. Morálfilozófiával, etikával, logikával és a filozófia más ágaival foglalkozott és csak éretten, külföldi utazások után, alkotta meg életének főművét, közgazdaságtani rendszerét. Tanításának alap-tétele, hogy „minden nemzet évi munkája az az alap, amelyből eredetileg az egy éven át felmerülő életszükségeket és kényelmi igényeket kielégítik és pedig mindenkor vagy ennek a munkának közvetlen termékeivel, vagy azzal, ami ezekért más nemzetektől megszerezhető“. Ha ezeknek a termékeknek mennyisége nagyobb, a nemzet minden életszükségletét jobban, ha kisebb, csak kevésbé jól tudja kielégíteni.

Amilyen egyszerűen hangzik ez a tétel, oly mértékű forradalmat jelentett a gondolkodásban annak idején. Jelentette annak a felismerését, hogy a jólét foka függ az emberi munka eredményességétől; ebből viszont egyben az is következik, hogy amennyiben a jólét fokozását minősítjük a legfőbb gazdasági célnak, örömmel kell üdvözlőnk minden olyan helyzetet és intézkedést, amely az emberi munka eredményességét fokozza. Természetesen megtörténhetik, hogy más jellegű célkitűzéseket előnybe helyezünk a fizikai jólét azonnali fokozódásával szemben. A Smith Ádám által kidolgozott közgazdasági jellegű gondolkodási séma azonban erre az esetre is érvényes, ha a végkövetkeztetések módosulnak is. Smith Ádám volt az is, aki rávilágított arra, mi biztosítja a gazdasági élet menetét, mi a gazdasági rend szervező eleme. Kortársa, Rousseau még a társadalmi szerződésre gondolt, amelynek mindenesetre van is jelentősége, ha olyként értelmezzük, hogy az embereknek rendelkezniök kell valamiféle belátással ahhoz, hogy az adott társadalmi rendbe, felül- és alárendeltségi viszonylatokba anarchiát teremtő ellenkezés nélkül beilleszkedjenek. Ez a beleilleszkedés azonban csupán a gazdasági tevékenység kereteit állapítja meg. Smith Ádám volt az, aki rávilágított arra, hogy a gazdasági élet spontán szervezője az egyének önérdeke, amin mindenkinek az a törekvése értendő, hogy adott fáradsággal, áldozattal, költséggel a lehető legnagyobb előny elérésére törekedjék, illetőleg adott előnyt a legkisebb fáradsággal, áldozattal igyekezzenek elérni. Ez az elv minden racionális törekvés alapja. Smith Ádám talán nagyon messze ment akkor, amikor azt a látszatot keltette, mintha minden cselekvés mindenkor ezen elv szerint történe. Hagyományok, megszokások, etikai jellegű megfontolások, de az államnak parancsoló előírásai is gyakran ellenszegülnek az említett elv merev érvényesülésének és módosítják. De ezek csak módosító tények az alapjelenség mellett, amelyet Smith Ádám helyesen vázolt fel. Szem előtt tartása nélkül a gazdasági élet jelenségeit nem lehet megérteni és a felsorolt módosító tények hatásait felmérni. Kétségtelen ugyanis, hogy a módosító körülmények az említett elvnek, az ú. n. gazdasági főelvnek működését csupán korlátok közé szorítják, de nem szüntetik meg. Smith Ádám szerint a gazdaságossági főelv érvényesülése egyensúlyi helyzetet, harmóniát teremt. Ez a tétel minden közgazdasági megfontolásnak ma is alaptétele. Közgazdasági jellegű változási folyamatok ugyanis emberi észsel másként nem foghatók fel, csak két egyensúlyi helyzet közötti átmenetként. Smith Ádám mutatott rá arra is, hogy szorosan vett gazdasági szempontból a különféle egyensúlyi helyzetek közül azt keli a legmegfelelebbnek minősíteni, amely mellett a jólét a legnagyobb. A saját korára, különösen pedig saját korának Angliájára vonatkozólag a gazdasági szabadságban jelölte meg e cél elérésének legjobb eszközét. E megállapításával újabban sokan vitába szálltak. De nem veszik azt észre, hogy a gazdaságpolitikai megállapítások mindig korhoz kötöttek, míg az elméleti megállapítások koroktól függetlenek. Ha Smith Ádám gazdaságpolitikai megállapításait cáfolni kívánjuk, azt kell vizsgálnunk, hibásak voltak-e azok Smith Ádám

idejének Angliájára vonatkozóan? Smith Ádám gazdaságpolitikai tanításának helyességére vall, hogy Anglia hatalmas gazdasági fejlődése a XIX. század elején messzemenően egybeesik Smith Ádám gazdaságpolitikai irányelveinek követésével.

A közgazdaságtan kialakítása Smith Ádám mellett elsősorban Ricardónak köszönhető. Míg Smith Ádám az elmélet embere volt, addig Ricardo gyakorlati üzletember és mint az angol parlament tagja, gyakorlati gazdaságpolitikus. Számos gazdaságpolitikai és elméleti vonatkozású munkát írt. Főműve „A közgazdaság és adózás alapelvei” című könyve, amely 1817-ben jelent meg első ízben és amely most új magyar fordításban fekszik előttünk. Ricardo munkássága és művei rendkívül sok támadásnak álltak a középpontjában. Mégis határozottsággal állítható, hogy a sajátos közgazdaságtani gondolkodás kialakításának talán ő a legfőbb fejlesztője. Érdeklődésének középpontjában az a probléma áll, hogy az emberi munka termékei vagy — szavaival élve — „a föld termékei, mindazt amit belőle munka, tőke és gépek segítségével nyerünk”, miként oszlanak meg a termelésben résztvevő emberek, nevezetesen a föld tulajdonosai, a tőke tulajdonosai és a munkások között. Minduntalan utal arra, hogy egyik rétegnek csak a másik két réteg rovására juthat több, ha a termelés eredményét adottnak tekintjük. Kianalizálta azt, mi történne, ha a fejlődés minden külső befolyás nélkül zajlanék le. Egy sajátos deduktív, elvont okoskodási rendszert épített fel, illetőleg a logikai dedukció módszereinek a közgazdasági kérdésekre való alkalmazását dolgozta ki. Ez az eljárás lehetővé teszi bizonyos változások és fejlődési irányok hatásainak gondolkodásbeli követését. Tételeinek helyessége bizonyos mértékig független attól, hogy azokat az élet igazolta-e vagy sem. Ha az élet más jellegű fejlődést produkált, ez csak annak a jele, hogy megváltoztak azok az előfeltételek, amelyekből ő kiindult. Ha ugyanis a Ricardo-féle okoskodási rendszert ezekre az eltérő feltételekre alkalmazzuk, akkor már a valóságnak megfelelő kö/étkeztetésekre jutunk.

Ricardo rámutatott arra, hogy ha az önérdék érvényesülése gazdasági téren egyensúlyhelyzetet teremt is, ez mégsem jelenti azt, hogy különböző gazdasági csoportoknak nem lehetnének eltérő érdekei. Ugyanakkor rávilágított arra is, hogy a jövedelemmegoszlás nem fokozza a rendelkezésre álló jóságok mennyiségét, a tőkeakkumuláció viszont igen. Erre a tőkeakkumulációra annál is inkább szükség van, hogy ellensúlyozza a föld csökkenő hozadéktörvényének következményeit, amelyek miatt a növekvő népesség életszínvonalának a tőke megfelelő növekedése nélkül folytonosan alá kellene szállania.

Ricardo, valamint kortársa, az anglikán lelkész Malthus tanításai miatt neveztek soká a közgazdaságtant „dismal science”-nek: a kétségbeesés tudományának. Ez az iskola mutatott ugyanis arra rá, hogy a jólét emelésének vannak mennyiségi korlátjai, amely korlátok tágítása csupán időleges szűkítések útján lehetséges. A jobb jövőt csak úgy lehet előkészíteni, ha tőkeakkumulációról gondoskodunk, ennek azonban előfeltétele a jelenben való takarékoskodás, vagyis belenyugvás abba, hogy a jelenben kialakuló jólétszínvonal alacsonyabb legyen, mint az a termelés mennyiségi eredményei mellett tulajdonképpen szükséges volna. Ez a meglátás sincs máig megcáfolva és nem is cáfolható meg.

A Magyar Közgazdasági Társaság gondoskodott arról is, hogy Malthus-nak egyik fő műve, „A közgazdaságtan alapelvei” magyar nyelven megjelenjék. Malthus elsősorban népesedésmélete révén ismert. Ez az elmélet csak úgy, mint Ricardo tanításai, a gazdasági fejlődés mennyiségi korlátjaira utal. Határozottan deduktív jellegű tétele szerint az emberiség olyan fizikai tulajdonságokkal rendelkezik, hogy gyorsabban képes szaporodni, mint a rendelkezésre álló áru-, elsősorban pedig élelmiszermennyiség. Ha az emberiségnek ez a szaporodási tendenciája érvényesül, nyomornak kell keletkeznie. A maga elvontságában ez a tétel sincs máig megcáfolva. A valóságban persze Malthus következtetésének igazolására nem került

sor, főként az utolsó évszázad hatalmas technikai fejlődése következtében, de ugyanoly mértékben azért sem, mert az emberiség szaporodása jóval kisebb arányú volt, semmint az elméletileg lehetséges volna. Így tehát az élet tulajdonképpen követte azt az irányelvet, amelyet Malthus a nyomor megelőzésére kitűzött.

A mai gazdaságpolitika és nemzeti célkitűzés szempontjából sem lehet Malthus tanításával szembehelyezkedni. Mert ha a nemzet erejének fokozása érdekében a népszám növekedését szükségesnek és kívánatosnak véljük, mindenkor szem előtt kell tartani a mennyiségi korlátokat. Számolnunk kell azzal, hogy a munkaképes korban lévők tevékenységének eredményei tartják el a munka nélkül élőket, a gyermekeket és az öregeket is. A jólét szempontjából nem közömbös, hogy mi a dolgozóknak és a munka nélkül élőknek számszerű aránya. Erre már Smith Ádám helyesen és bölcsen utalt. És az sem kétséges, hogy az új generációk munkába állítása csak akkor nem jár a fejenkinti nemzeti jövedelemnek, vagy — ha úgy tetszik — a munka eredményességének csökkenésével, ha gondoskodás történik a megfelelő tőkeakkumulációról, amelynek növekvő hozadéka a föld csökkenő hozadékának hatását ellensúlyozza. Ez a tanulása Ricardo és Malthus tételeinek.

A modern közgazdaságtan inkább angol, semmint német eredetű. A legújabb elmélet fejlődését azonban mégis elsősorban a német szellemnek köszönheti. A szociális szempontoknak előtérbe állítása, a történelem tanulságainak felhasználása, de a határhaszonelméletben csúcsosodó deduktív okoskodás továbbfejlesztése is mind elsősorban német eredetű, bár a tudományos fejlődés mindenkor nemzetközi és a legkülönbözőbb nemzetek fiai munkásságukkal kölcsönösen ösztönözik egymást. És a német szellem nem csupán az elméleti közgazdaságtannak, de a gyakorlati gazdaságpolitikának irodalmi megalapozását, valamint a gyakorlati gazdaságpolitikának konkrét fejlődését is hatalmasan előmozdította. Ebben a tekintetben List Frigyes nevéhez fűződik a legnagyobb hatás. 1841-ben jelent meg „A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere“ című könyve. Ennek előszavában azt mondja, hogy e könyvnek története fél életének is története. Egy francia szerző, Charles Rist, aki a közelmúltban a francia jegybank elnöke volt, azt mondja, hogy még több joggal lehetne azt állítani, hogy List könyve Németország történetét foglalja össze a XIX. század első négy évtizedében. Mert nem véletlen, hogy az első gazdasági rendszer, amely a nacionalizmus gondolatán nyugszik, egy olyan országban és egy olyan korban született meg, amely országnak és kornak vezető politikai eszméje nemzeti egységének megvalósítása volt. A klasszikus közgazdasági iskola azt tanította, hogy egy ország, csakúgy mint az egyén, akkor jár el legbölcsebben, ha szükségleteit mindig a legolcsóbban szerzi be, mert ez biztosítja az adott pillanatban a legnagyobb jólétet. List Frigyes az utóbbi tételnek helyességét elfogadta, de az egész problémát más síkra vitte át. Szerinte nem az a döntő fontosságú, hogy mi a nemzet jóléte az adott pillanatban, hanem inkább a jövőbe tekintett. A nemzet termelő erőkkkel rendelkezik és e termelőerők kifejlesztése fontos feladata, mert ezáltal biztosíthatja jövőbeli hatalmát és népének jövőbeli nagyobb jólétét. E cél megvalósítására — List szerint — átmeneti áldozatok árán is törekedni kell. A védővám, amelynek szószólója lett, az átmeneti időben ily áldozatokat követel a nemzetől. De ezek az áldozatok a jövő szempontjából jó befektetéseknek bizonyulnak. Lehetővé teszik azt, hogy a gazdasági fejlődésük tekintetében elmaradt nemzetek utolérjék a haladottabb nemzetek gazdasági fejlődési fokát és ezáltal oly helyzetet teremtsenek, amelyben már megfelelő versenyviszonyok között vehetnek részt a nemzetközi cserében. List Frigyes tehát

védővámom mindenkor a nevelő vámot értette, amikor is annak megszüntetése és a szabad kereskedelmi helyzetnek helyreállítása a végleges célkitűzés.

A célkitűzésekben tehát a német List Frigyes és az angol klasszikus közgazdák között nincs eltérés. A gazdasági összefüggések felismerése tekintetében is azonos utakon haladnak. A közgazdaságtan tudományának folyamatos összefüggő fejlődése számára ez egyike a legjobb bizonyítékoknak. List Frigyes más gyakorlati gazdaságpolitikát javasolt, mint az angol klasszikusok, de ennek az eltérő gazdaságpolitikának hatását ugyanabban látta, mint az angolok: a pillanatnyi jólét csökkenésében. Hogy ennek ellenére mégis más gazdaságpolitikai tanácsokat adott, mint az angolok, annak kettős oka van: egyrészt más helyzetben lévő ország számára adott tanácsokat, másrészt más jellegű értékítélet által vezéreltette magát, mint az angolok. A nemzet jobb jövőjét többre értékelte a ma áldozatainál.

A közgazdaságtan angol klasszikusai és a német List Frigyes ma is sokat mondanak számunkra, ha megfelelő értelmezéssel olvassuk őket. Műveik ma is irányt jeleznek. Alaptételeiket a tudomány fejlődése nem ingatta meg, ha a modern tudomány jóval gazdagabb is részletmegismerésekben. És ha a mai kor közgazdászai a klasszikusok által megalapozott közgazdasági tudomány alapján másféle következtetéseket von is le a kövendő gazdaságpolitikát illetően, mint amilyeneket 150 évvel ezelőtt voltak le a klasszikusok, ennek nem az az indoka, mintha az alaptételek megdőltek volna, hanem az, hogy egyrészt megváltoztak a viszonyok, másrészt megváltoztak a gazdaságpolitika célkitűzései. A gazdaságpolitika eszközeit tehát ennek megfelelően kellett módosítani.

A Magyar Közgazdasági Társaság mindnyájunk köszönetét érdemelte ki, hogy a közgazdaságtan klasszikusainak megismerését főműveik új magyar nyelvű kiadásával megkönnyítette.

VARGA ISTVÁN

VÉRC SOPORTKUTATÁS

NEGYVEN ÉVVEL EZELEŐTT jelent meg Landstein er dolgozata a vércsoportokról. Az ő megállapításai alapján a vérátömlesztésnek századok óta vajúdo problémája megoldást nyert és a vérátömlesztés bevonult a gyógyító orvostudomány mindennapos eszközei közé. Landsteiner tanának nagyvonalúságát misem bizonyítja jobban, mint az, hogy a vércsoportkutatás az elmúlt 40 év alatt nem ment át lényegbe vágó átalakulásokon. Érdekes azonban, hogy az új tan az orvostudomány, illetve a természettudomány más ágaira milyen termékenyítőleg hatott. A vércsoportok elméletét a vérátömlesztés sorozatos kudarcai hozták létre, csakhamar azonban nagyobb szerephez jutott. Elsősorban a törvényszéki orvostan karolta fel, biztos alapot keresve benne a leszármazás, illetóleg az apaság megállapításának bonyolult eseteiben, majd újabban korunk egyik vezérló eszmeáramlata, a fajbiológia véli benne megtalálhatni legfontosabb tudományos bázisát. Ezen újabb kutatási irányok azonban még mindig csak kezdeti stádiumban vannak. A következőkben vázolni igyekszünk a vércsoportok mibenlétét és azokat a ténybeli megállapításokat, amelyeket az orvostudomány már ma is magáénak vall és a mindennapi gyakorlatban erősen használ is. A nem szakemberek gondolatvilágában a vércsoportok bizonyos misztikus színben csillognak s éppen ezért látszik hasznosnak, hogy az egyszerű tényekkel megismerkedjünk.

Geronimo Cardano (1501—1576) olasz orvos és fizikus, a kardán-tengely feltalálója gondolt első ízben vératömlesztésre és az egészséges ember véretől fiatalságot, új életerőt és súlyos betegségek gyógyulását remélte. 100 év múlva végzett először vératömlesztést R. Lower angol orvos állatkísérleteiben, majd a következő évben" Denis és Emmerez, egyelőre azonban csak báránnyvérrel. Az első kísérletek nem hozták meg a várt eredményt, majd egy halálessel kapcsolatban a párizsi orvosi fakultás megtiltotta a transfúsiót. Angliában, Olaszországban és Németországban azonban ekkor már elterjedt az új eljárás, csodálatosképpen azonban a XVIII. században teljesen feledésbe merült. Blundel 1824-ben végzett ismét átömlesztést s utána már elméleti kutatások is folytak kiszámíthatatlan eredményei körül. A kérdés ebben az időben a körül forgott, hogy a vért változatlan alakban keil-e átömlesztzeni, ami a vérmegalvadás miatt technikai nehézségekbe ütközött, vagy lehet-e a vér rostany gámk előzetes eltávolítása után, úgynevezett defibrinált vérrrel is a transfúsiót elvégezni? Kiderült azonban, hogy az ilyen vérben az alvadáást megindító erjesztő anyagok megmaradnak és ezek a vért kapó egyén véret alvasztják meg, úgyhogy erről az útról hamarosan letértek. A döntő lépés, mely aztán a vératömlesztést teljesen veszélytelenné tette, Landsteiner tanítása volt a vércsoportokról.

A vératömlesztés technikája ma már igen fejlett, bár az egyes módszerek között az elsőbbséget eldönteni még nem sikerült. A transfúciónak ma általában két alakja ismeretes: 1. tiszta vér átömlesztése, 2. alvadáást gátló anyag, pl. citromsavas nátrium hozzáadása mellett történő transfúsió. Technikailag egyszerűen fecskendővel vénából való vérvétel, majd vénába való befecskendezéstől kezdve különböző szerkezetek kerültek forgalomba, melyeknek lényege, hogy a vért adó és vért kapó egyén karjának gyűjtőereit csőrendszerrel összekötik s így hajtják át a vért vagy közvetlenül, vagy oly módon, hogy a vérhez alvadáást gátló anyagot kevernek. Lebocsátott és megfagyasztott, vagy másképpen konzervált vért is lehet, akár későbbi időben is, átömlesztzeni, aminek különösen háborúban van jelentősége.

A vércsoportok elméletének megértéséhez néhány alapfogalmat kell röviden tisztázni. A vér folyékony részből (plazma) és ebben úszó különféle sejtekből (vörösvértest, fehérvérsejt, vérlemezke) áll. Ha a vér megalvad, kis idő múlva folyadékot sajtol ki magából: ez a vérsavó, mely tehát a plazmától főleg abban különbözik, hogy a véralvadásnál szerepet játszó rostanyagot nem tartalmaz. A vér folyékony és szilárd része azonban nem két különböző rendszer, mert mindkettő számos vonatkozásban egymásra van utalva. A vérplazma kémiai összetétele igen szűk keretek között állandó. A plazmában legnagyobb mennyiségben fehérjéket találtak, de ezek mellett kimutatható benne számos más szerves és szervetlen vegyület. A vörösvértestek főalkotórésze a haemoglobulin, melynek az a tulajdonsága, hogy oxigént tud a tüdőben megkötöni és azt a sejteknek átadja, tehát az élet legfontosabb feltételét, az oxidációt szolgálja. A vérplazma ezeken kívül az immun anyagok egész sorát tartalmazza. Ezek vagy veleszületetten vannak meg a vérben, vagy bizonyos betegségek kiállása után jelentkeznek s ezeken alapszik az egyén természetes védettsége, illetőleg immunis volta bizonyos betegségek ellen. Ezeknek a védőanyagoknak kémiai szerkezete nincs tisztázva, de minden bizonnyal fehérjékhez vannak kötve.

A fentiek alapján elképzelhetjük a vératömlesztés jelentőségét. Elsősorban folyadékot viszünk a beteg szervezetébe. A fontos azonban az, hogy a beteg az oxidációhoz szükséges vörösvérsejtek nagy tömegét, különböző védőanyagokat, hormonokat, vézést csillapító fermentumokat stb. és végül idegen fehérjét kap. A vératömlesztés tehát alkalmazható a vérszegénység minden esetében, de főleg hirtelen történő nagyobb vérveszteségek (szülés után, sérülések stb.) alkalmából, továbbá a betegségek egész soránál, de különösen a vér fertőződésének eseteiben. Ezen utóbbi esetekben tulajdonképpen a terápia egyik nagy vívmányát, az úgynevezett véráramba történő

idegen fehérje bevitelének (heteroprotein terápia) egyik módját alkalmazzuk. Ezen utóbbi cél elérésére szokásos a beteg saját vérenek bőr alá fecskendezése is, ami még nem teljesen tisztázott módon lázat és a vérmérgezési folyamatok javulását eredményezi.

A tapasztalat az volt, hogy bizonyos esetekben az új környezetbe vitt vörösvérsejtek összecsapódtak (agglutinatio) és feloldódtak, vagyis a haemoglobin kilépett a vörösvértestből (haemolysis). A haemolysis következtében a bevitt vörösvérsejtek elpusztulnak, s így célunkat, a vér felfrissítését nem érhetjük el, sőt a kioldódó haemoglobin súlyos mérgezésekhez vezet (hidegrázás, szívbénulás, halál). Bizonyos esetekben viszont a fenti tünetek nem lépnek fel. Ugyanezek a viszonyok észlelhetők a szervezeten kívül is: bizonyos véreknek kémcsőben való összeöntése után haemolysis észlelhető. A haemolysist rendszeren megelőzi a vérsejtek összecsapódása, az agglutinatio és így tulajdonképpen elégséges az agglutinációnak előzetes megállapítása, hogy ebből a szervezeten belüli haemolysisre is következtethessünk.

Az agglutinatio egyébként a szervezet egyik fontos védőberendezése. A vérplazmában bizonyos betegségek kiállása után, pl. tífusz után immun anyagok jelennek meg, amelyeknek az a sajátáguk, hogy a kórokozókat, pl. a tífuszbacillusokat összecsapják kis gomolyagokba és azok elpusztulnak. Ez a reactio szigorúan fajlagos. Ezen alapszik például a Gruber—Widal-féle reactio, mely szerint a tífuszos beteg vérsavója az élő tífuszbacillusokat igen nagy hígításban is (1:1.200) kicsapja. Ha házinylába tengerimalac vörösvérsejtjeit fecskendezzük be több nap egymásután, akkor a házinylú vérsavójában olyan anyagok lépnek fel, melyek a tengerimalac vörösvérsejtjeit összecsapják (haemagglutinatio), majd feloldják (haemolysis). Ezeket az anyagokat haemagglutinineknek nevezzük.

Sokáig az volt a nézet, hogy haemagglutinatio csak fajidegen sejtek bevitele után lép fel, a vérátömlesztés tapasztalata mutatta meg, hogy egy fajon belül is létezik haemagglutinatio.

Az emberi vérsavóban vannak tehát olyan immun anyagok, melyek másik ember vörösvérsejtjeit összecsapják. Ezt az egy fajon belüli vörösvérsejt-kicsapódást isohaemagglutinatio-nak nevezzük, a vérsejtek feloldódását pedig isohaemolysisnek, szemben az úgynevezett heterohaemagglutinatio-val, illetőleg heterohaemolysissel. A haemagglutinációban két rendszer szerepel: ami agglutinál (agglutinin) és ami agglutinálódik, jelen esetben tehát vörösvérsejtek (agglutinálható anyag, receptor).

A viszonyok tulajdonképpen bonyolultabbak, tudniillik ezekben a reakciókban egy harmadik anyag, az úgynevezett „complement“ is szerepet játszik, erre azonban itt nem térünk ki.

Az agglutininek a vérsavóban vannak, az agglutinálható anyag viszont a vörösvértestek haemoglobinjának fehérje-komponenséhez, a globinhoz van kötve.

Landsteiner megállapítása számos kísérlet és tapasztalat alapján az volt, hogy a vörösvérsejtekben két fajta receptor van: A és B, a savóban viszont ennek megfelelően két fajta agglutinin: α és β . Minden esetben agglutinatio lép fel, hogy ha A receptort tartalmazó vörösvérsejt α agglutintint tartalmazó savóval, illetőleg B receptort tartalmazó vörösvérsejt β agglutintint tartalmazó savóval kerül össze. Ezek alapján ugyanazon vérben egymásra ható agglutinin és receptor nem lehet. Landsteiner három vércsoportot állított fel: az A csoportbeli vérsavó hat egy másik csoport vérsejtjeire, de nem hat az A csoport vérsejtjeire, viszont az A csoport vérsejtjeit a B csoport vérsavója agglutinálja. A harmadik csoport (C, jelenlegi elnevezése szerint O csoport) savója agglutinálja mind az A, mind a B csoport vörösvérsejtjeit, az ő vörösvérsejtjeire azonban egyik csoport

savója sem hat. De Castello fedezte fel rövid idő múlva a negyedik csoportot (AB), amely csoportbeli vérsavó egyik csoport vörsejtjeit sem agglutinálja, viszont az ő vörsejtjeit a másik három csoport savója elpusztítja. Ez a vércsoportok tana.

Eleinte sok zavart okozott — és még okoz ma is — a csoportok különböző elnevezése, ami pedig a gyakorlatban igen káros következményekkel járt. Ma leginkább a fenti beosztás használatos, tehát négy csoport van: O, A, B és AB és ezen alapon van A és B agglutinabilis anyagot tartalmazó vörösvérsejt és « (anti A) és *fi* (anti B) agglutininnek. Az egyes csoportokat a következő táblázat szemlélteti:

I. táblázat.

Csoport	Agglutinabilis anyag a vörösvérsejtben	Agglutinin a savóban
O	—	<i>a és fi</i>
A	A	<i>fi</i>
B	B	a
AB	A és B	—

A második táblázat azokat a viszonyokat mutatja, ami a különböző csoportbeli vörösvérsejteknek, illetőleg savóknak összehozása után történik:

II. táblázat.

Csoportbeli vörösvérsejtben	Csoportbeli savó			
	O (α, β)	A (β)	B (α)	AB (—)
O (—)	—	—	—	—
A (A)	+	—	+	—
B (B)	+	+	—	—
AB (A és B)	+	+	+	—

+ = van agglutinatio — = nincs agglutinatio

A táblázatból kitűnik (I. sor), hogy a O csoportbeli egyén vörsejtjeit egyik csoportbeli savó sem agglutinálja. Az ilyen egyén vörösvérsejtjei tehát mindenkinek adhatók (általános vért adó). Az AB csoport savója viszont (utolsó oszlop) egyik csoportbeli vörösvérsejtre sem hat. Az AB csoportbeli egyén tehát mint beteg, bármelyik csoportból kaphat vért.

A gyakorlatban azonban nem vörösvérsejteket viszünk be más egyén savójába, hanem egyik ember vérének a másik ember véreibe. Amiként tehát a vért adó sejtjeire hat a vért kapó savója, ugyanúgy hat a vért adó savója is a vért kapó sejtjeire. Ideális körülmények között a vératömlesztést csak azonos vércsoportokkal bíró egyének között végezzük. Gyakran előállhat az a helyzet, hogy nincs kéznél ugyanolyan vércsoportot tartalmazó vért adó egyén. Ilyenkor bizonyos fokban meg kell alkudnunk. A tapasztalat azt tanítja, hogy az egészséges friss vörsejtet kell megőriznünk, tehát a cél mindig az, hogy a beteg savója ne legyen hatással a vért adó vörösvérsejtjeire. Ilyen elgondolás alapján O csoportbeli vért mindenkinek adhatunk. Az ilyen vérsavó agglutinálja ugyan a beteg vörsejtet, de a bevitt savó (rendesen 300—500 köbcm) a kb. tízszeres mennyiségű vérben annyira felhígul, hogy a vörösvérsejtekre káros hatását csak kis fokban fejti ki. Hasonló az eset, mint már fentebb említettük, az AB csoportbeli betegéknél is. Az ilyen körülmények között végrehajtott vératömlesztések gyakran járnak zavaró mellékkörülményekkel, ami főleg attól függ, hogy a bevitt savó mennyi agglutinint tartalmaz. Hasznos tehát előzetesen az agglutininnek mennyiségét előzetesen meghatározni.

Bár tulajdonképpen egyszerű viszonyokról van szó, a tapasztalat azt mutatja, hogy a kezdő vizsgáló gyakran zavarba jut. A csoportmeghatározás pedig a dolog természeténél fogva nagy felelősséggel jár. Ezért például a német birodalmi kormány egy 1937-ben kelt rendeletével (Richtlinien für die Ausführung der Blutgruppenuntersuchung und Einführung einer staatlichen Prüfung für die dabei Verwendung findenden Testserien) szabályozza a megrh. tározás menetét és mód-szereit.

A vércsoportmeghatározást többféle módon lehet elvégezni. Gyakorlatban leginkább a vizsgáló által készített vagy gyárilag forgalomba került úgynevezett próbaszérumok és próbavörösvértetek vannak elterjedve. Ezek kis üvegcskébe zárt A, illetőleg B csoportbeli savót, vagy A, illetőleg B csoportbeli vörösvérsejteket értünk. Technikailag: vagy kis kémcsőbe öntjük a próbasavót és hozzáadjuk a vizsgálandó egyén vörösvérsejtjeit (az ujjhegyből nyert vércseppet), vagy a vizsgálandó egyén savójához adjuk hozzá, az A, illetőleg B csoportbeli próbavörösvérteteket. Ugyanezt tárgylemezen is elvégezhetjük, ha a kétféle savóból egy-egy cseppet az üveglemezre viszünk és ebbe cseppentjük bele a vizsgálandó egyén véré-t. Ha nincs agglutinatio, akkor a savó-vérkeverék átlátszatlan, homogén marad agglutinatio esetében, viszont a csomóképződés szabad szemmel is könnyen megfigyelhető. Próbacsövecskék hiányában megállapítható a vércsoport, ha biztos A vagy B csoportbeli egyén áll rendelkezésünkre.

Ha Vérátömlesztésről van szó, szokásos és ajánlatos a csoportmeghatározáson kívül a vért adó és vért kapó véré-t, helyesebben a savót és sejteket különválasztva a vért adó sejtjeit a vért kapó savójával és megfordítva, előzetesen összehozni. Ezen eljárással a vérátömlesztést teljesen biztossá tehetjük. Oehlecker újabb közleményeiben hangsúlyozza az úgynevezett biológiai próba fontosságát. Ez abból áll, hogy a vérátömlesztés kezdetén csak néhány köbcm vért adunk és megvárjuk ennek hatását. Ha a beteg rosszul lesz, a vérátömlesztést abba kell hagyni. Feltételezhető ugyanis esetleges haemolysis előzetes agglutinatio nélkül is és a csoportmeghatározás nem döntiel.

Mik a vércsoportkutatás további irányai? A legfontosabb kérdés az, Eogy valóban csak négy vércsoport van-e és vannak-e más egyéni vagy faji jellegzetességei a véreknek.

Mint már említettük, az agglutinábilis anyag a haemoglobin f e h é r j e-componensének egyéni saját-sága. A fehérjék kémia-ja pedig igen nehezen megoldható feladat. Tudjuk azt, hogy a fehérjék aminosavakból állnak; a táplálékkal bevitt fehérjéket a szervezet lebontja az aminosavakig, majd ezekből, mint építőteglákból felépíti az ő egyéni fehérjéjét. Kémia-ilag a fehérjéknek csak néhány csoportját tudjuk elkülöníteni. Biológiai módszerekkel már különböző fajok kémia-ilag azonos fehérjei is elkülöníthetők, amely eljárást pl. hentesáruk hamisításánál fel is használják. Ugyanis pl. marhaizommal immunizált tengerimalac savója csupán a marhaizomra hat stb. Hogy szerkezetileg miben áll a különbség, nem tudjuk. Mesterségesen előállítottak fehérjéhez hasonló vegyületeket. Aminó-savaknak savamid szerű kapcsolatait peptideknek nevezzük. A szerint, hogy hány aminósavat kapcsolunk össze, beszélünk di-tri, stb. polipeptidekről. A lehetőségek igen nagyok, pl. 20 aminó-savból permutatio alapján $2\frac{1}{2}$ trillió polipeptid gondolható el. Ha hozzávesszük, hogy ezen rengeteg variánsban minden aminósav csak egyszer szerepel és ma 26-féle aminósavat ismerünk, meggondolva továbbá, hogy egy-egy fehérje állhat 2—26 aminósavból és minden aminósav kétszer vagy többször és különböző helyeken lehet kapcsolva, hozzávéve még, hogy savamid-szerű kapcsolatokon kívül más kapcsolatok is elképzelhetők és lehetősége megvan annak, hogy az eddig ismerteknél lényegesen több aminósav létezik, elképzelhetjük, hogy meg van annak a lehetősége, hogy két teljesen egyforma fehérje két különböző egyénben nem fordul elő és minden szervezet és élőlény saját szerkezetű fehérjékkel bír. A természetnek nincs szüksége ismétlésekre.

Elméleti lehetősége tehát megvan annak, hogy újabb meg újabb vizsgálati eljárásokkal a vérfehérjék végtelen birodalmában különböző, bár aránylag természetesen csak durva sajátságaikban elütő csoportokat fedezhessünk fel.

Ha csak a négy klasszikus csoportból indulunk ki, akkor is matematikai kombináció szerint a következő csoportoknak kellene létezniök:

$O(-)$	$A(-)$	$B(-)$	$AB(-)$
$O(\alpha)$	$A(\alpha)$	$B(\alpha)$	$AB(\alpha)$
$O(\beta)$	$A(\beta)$	$B(\beta)$	$AB(\beta)$
$O(\alpha, \beta)$	$A(\alpha, \beta)$	$B(\alpha, \beta)$	$AB(\alpha, \beta)$

A nagybetűk a vörösvérsejt-receptorokat, a zárójelben levő görög betűk az agglutinineket jelentik. A négyzetben levő kombinációk a négy ismert vércsoport. A zárójelben levők, minthogy a vörösvértestben és savóban egymásra ható komponensek vannak, nem fordulhatnak elő. Marad azonban még öt csoport: $O(-)$, $O(\alpha)$, $O(B)$, $A(-)$, $B(-)$, ilyenek valóban — bár ritkán — előfordulnak. Ezen u. n. defekttípusok vizsgálatára vonatkozóan folyamatban levő saját vizsgálataink.

Vannak azonban másfajta csoportok is, melyeket a fentiekől eltérő technikával mutathatunk csak ki. Ha bizonyos A csoportbeli egyének vörösvérsejtjeit B csoportbeli savóval hozunk össze, akkor az utóbbiban levő agglutininek megkötődnek, úgyhogy bizonyos mennyiségű vörösvértest agglutinálása után a savó elveszti azt a tulajdonságát, hogy további A csoportbeli vörösvértesteket agglutináljon. Vannak azonban olyan A csoportbeliek is, akiknek vörösvérsejtjeik nem kötik meg az összes agglutinineket, hanem csak a speciálisan rájuk hatókat, úgy hogy esetleg egy másik B csoportbeli vérrel összehozva tovább agglutinálódnak. Ilymódon az A csoportnak két fajtája volt: elkülöníthető, amit A_x és A_2 jelölünk. Ugyanezt a jelenséget japán kutatók a B. csoportra vonatkozóan is kimutatták. Ezen alapon a következő csoportok léteznek: A_j , A^{\wedge} , B_1 , B_2 , A^{\wedge} , A_1B^1 , A_2B_2 , $A^{\wedge}JB$ és O . Ezen alcsoportoknak gyakorlati jelentőségük nincs.

A további kutatás olyan vércsoport-sajátságokat fedezett fel, melyeknek megértéséhez nagyobb immunbiológiai jártasság szükséges és így csak röviden emlékezzünk meg róluk. Ha ugyanis A vagy B csoportbeli vörösvértesteket fecskendezünk be házinyúlba, akkor annak savójában minden emberi vörösvértestre ható agglutinineken kívül olyan agglutininek is képződnek, melyek csak A illetőleg B vörösvér sejtekre hatnak. A fenti módon kezelt savót O csoportbeli vérrel összehozva, — ennek vörösvérsejtjei se A se B receptort nem tartalmaznak — először az agglutininek egy része megkötődik, de fennmaradnak olyanok, melyek csak az A, illetőleg B vörös vértestekre hatnak.

Ilyen immunizálási eljárással Landsteiner és Levis megállapították az úgynevezett M és N vörösvértest sajátságát, továbbá a P (Pferdserum), majd újabban Schiff a H (Hammelserum) tulajdonságát. Ezen vörösvértest-sajátságoknak megfelelő normál-agglutininek az emberi savóban nincsenek. A sajátságok a klasszikus vércsoport-tulajdonságok mellett is fennállanak és minden vörösvértestben megtalálhatók. Ezen alapon elkülöníthető az M, N és MN csoport. A P tulajdonság négerrek vörösvérsejtjeiben található meg. Landsteinernek és munkatársainak ezután sikerült még több vörösvértest-tulajdonságot felfedezni és a máig ismert faktorok alapján 36 vércsoport van. Törvényszéki orvosi gyakorlatban az M, N és MN csoportok már felhasználtattak, vérátömlesztésnél azonban, minthogy ezeknek megfelelő agglutininek nincsenek, számításba nem jönnek.

Közelfekvő volt a gondolat, hogy a csoportbeli hovatartozóság nemcsak a vérre vonatkozik, hanem általánosabb egyéni és faji sajátosság. Valóban Schiff és mások kimutattak különböző szerológiai módszerekkel immun anyagokat különböző testnedvekben és szervekben. Ezek a vizsgálatok

azonban kezdetleges stádiumban vannak. Ilyen alapon ezernél több csoportot lehet felállítani.

Igen ellentmondóak az észleletek arra nézve, hogy átültetésnél van-e szerepe a csoportbeliségnek? A szerzők legnagyobb része azonban azt a gondolatot, hogy a terméketlenség nem megegyező vércsoportokon alapszik, elvetette.

Számos kutatás történt az irányban is, hogy vájjon bizonyos vércsoportok diszponálnak-e bizonyos betegségekre? Thomsen szerint a rosszindulatú daganatok AB csoportbelieknél leggyakoribbak. Az ilyen irányú vizsgálatok nagyon kétes értékűek, statisztikai alapon készülnek és aránylag kevés eset kapcsán összeállítva nem bír bizonyító erővel, ha egyik vagy másik csoport bizonyos betegségekből magasabb százalékkal tűnik ki. A vizsgálatok a matematikai statisztika kívánalmait nem bírják el és úgynevezett „significans differentia“ még semilyen irányban nem volt kimutatható.

Hirsfeld és mások vizsgálatai hosszas vitát indítottak meg az irányban, hogy vájjon azokban az esetekben, amikor a magzat és anya különböző vércsoportokba tartoznak, — úgynevezett heterospecifikus terhesség — kárát vallja-e ennek az anya vagy a magzat? A kérdésnek fajbiológiai szempontból is igen nagy jelentősége volna, azonban az idevonatkozó vizsgálatok csekély száma és az ellentmondó észleletek a kérdést nem hozták nyugvópontra. Ellene szól ezen elgondolásnak az a tény, hogy az anyai vér nem keveredik sosem az embrionális vérrel, a magzatnak önálló vérkeringése van.

Igen fontos szerep jutott a vércsoportok tanának a törvényszéki orvostanban. Az egyik alkalmazási terület az az eset, amikor vérfoltokról kell eldönteni, hogy milyen csoportba tartoznak? Ezen az alapon ugyanis ki lehet zárni, hogy bizonyos vérfolt az áldozattól származik-e, illetve biztos alibinek ismerhető el, ha a vérfolt és a gyanúsított vére nem azonos vércsoporthoz tartozik. Pozitív értelemben természetesen csak valószínűségről beszélhetünk.

A másik terület az apaság kérdése. Tény az, hogy a vércsoport öröklött sajátosság. A tapasztalat azt mutatja, hogy az utód vörösvérsejtjeiben A vagy B receptor csak akkor lehet, ha vagy az anya, vagy az apa vére is tartalmazott A, illetve B receptort. Az öröklési lehetőségeket a következő táblázat mutatja:

Szülők :	Várható utód :	Kizárható utód :
O × O	O	A, B, AB
O × A	O, A	B, AB
O × B	O, B	A, AB
A × A	O, A	B, AB
B × B	O, B	A, AB
A × B	} mind a négy csoport	} egyik csoport sem
O × AB		
A × AB		
B × AB		
AB × AB		

Ezen alapon az apaság csupán kizárható, de nem bizonyítható. Ha például A csoportbeli anyának B csoportbeli gyermeke csak akkor lehet, ha az apa B vagy AB csoportbeli. Tehát az esetlegesen gyanúsított A vagy O csoportbeli férfi az apa semmi körülmények között sem lehetett.

Meghaladná e cikk keretét az átöröklés finomabb viszonyainak ismeretése. Hasonlóképpen nem térhetünk ki itt a vércsoportkérdés fajbiológiai vonatkozásaira, minthogy ennek a kérdésnek már igen hatalmas irodalma van, bár megállapításai még sok tekintetben bizonytalanok. A vizsgálatok iránya az, hogy különböző fajokban vizsgálják a vércsoportok megoszlását. E szerint kiderült, hogy az A csoport nyugaton, a B csoport keleten domi-

nál. Hirszföld állította fel az úgynevezett fajindexet, mely egy olyan tört, melynek számlálójában az A és AB csoportbeliek százaléka a nevezőben a B és AB csoport százaléka van. Ha a tört egynél nagyobb, az A csoport van túlsúlyban, ha kisebb, úgy a B csoport. Az angolok fajindexe 4.5, németeké 2.1, magyaroké 1.6, indiaiaké 0.6. Fajbiológiai szempontból természetes, hogy a Budapest környéki svábok fajindexe a németekéhez fekszik közelebb: 2.9.

Ezen eredmények, bár rendkívül érdekesek, az objektív vizsgálat óvatosságra intik. A vizsgálatok száma még aránylag nem olyan nagy, hogy végleges következtetéseket vonhatnánk le. Véleményem szerint a vércsoportok tanának elsősorban a vérátömlesztés terén van igen nagy jelentősége. A négy klasszikus vércsoport a fehérjék fajlagosságához viszonyítva igen durva jellegzetesség, amely csupán a gyakorlati igényeket elégítheti ki. A kutatás helyes iránya az, ha minél több vércsoportot sikerül élesen elhatárolni s majd csak ezen munka után szabad messzebb menő következtetéseket levonni. A természet nem engedi, hogy a statisztika könnyű eszközzel lebbentsük fel a fátylat mely titkairól.

DUDITS ANDOR

A MAGYAR PARASZTTÁRSADALOM

A MAGYAR PARASZTSÁGGAL FOGLALKOZÓ különböző értékű munkák (Viharsarok, Puszták népe, Lélek és kenyér, Cifra nyomorúság, Szegény ember élete, Mit ér az ember, ha magyar? A néma forradalom, Székely bánja) szimbolikus címei lenyűgözik az olvasót. Nem csoda, hogy az, aki még nem tapasztalta, milyen hamar nyüggé válnak a legszebb szavak, nehezen nyúl olyan könyv után, mely címével nem akar hatni. Erdei Ferenc munkája, „A magyar paraszttársadalom“ ilyen könyv. A legértékesebb, amit eddig a magyar parasztság kényes és nehéz problémájáról írtak. Többet nyújt, mint amit a címében ígér: szerzője a magyar paraszttársadalmat úgy ismerteti, hogy a magyar nemzeti társadalom más rétegeinek a problémái is megmozdulnak, egymásba fonódnak, rendekbe állnak a szemünk előtt. Aki átfutotta hosszú sorukat, évekre ellátja magát kérdésekkel, amelyeken eltöprenghet. E páratlan gazdagság nem részleteket feltáró gyűjtés eredménye; a szerző tudományos szemléletének, gondolkodása módszerességének köszönhető. Erdei könyve a magyar parasztság első teljes szociológiai felmérése. Igen öröndetes, hogy nem külföldi módszereknek a magyar viszonyokra való egyszerű alkalmazásával készült. Ámbár Erdei jó hasznát vette a francia Dürkheim és a magyar Hajnal István vizsgálódásainak, módszerét saját élményei alakították ki benne. Tudjuk róla, hogy a mezőgazdasággal hivatásszerűen foglalkozik, a makói hagyományokkal szoros kapcsolatban áll, jelenleg is falun él és oda nem felfedező útra, riport-gyűjtés vagy politikai agitáció végett jár. Ismeri a külföldi mezőgazdasági állapotokat, a magyar és külföldi szakirodalmat, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula és Veres Péter vallomásait a parasztságról. Haszonnal forgatta etnográfusaink közül Györffy István, Kiss Lajos és Ortutay Gyula munkáit, az érdemesebb „falukutatók“, Szabó Zoltán, Kovács Imre és mások írásait. Maga már két munkában (Parasztok, Futóhomok) igyekezett higgadtan és felkészülten felelni a legnehezebb kérdésre: kit tarthatunk parasztnak? Már ezekben feltűnik az a tulajdonsága, hogy a tudományos irodalomból nem csak adatokat merít, hanem elsajátítja belőlük a tudományos módszerességet

is. Tudja, hogy a tények nem arra valók, hogy ilyen vagy olyan éllel felhasználjuk, csatasorba állítsuk őket; jelentőségük abban áll, hogy akkor is összefüggéseket sejtetnek, ha elszórtan, vagy elszigetelten bukkannak fel és pusztá jelenlétükkel az összefüggések feltárására ösztönöznek. Erdei megfigyelő és boncolgató hajlamánál is erősebb szintézist alkotó ereje. Mindent egységben akar látni. Éppen mert kutatja és feltárja az összefüggéseket, sohasem hurcol szégyenpadra egy-egy társadalmi rendet vagy osztályt. Mégis az az érzésünk, Magyarországon kevesen mondtak ki ilyen keserű igazságokat ennyire megfontolt higgadsággal, ennyire fegyelmezett szájjal.

A magyar parasztság nemcsak divatos és jelentős, de hálás téma is a szociológusnak. Ha társadalmon nem azonos foglalkozást űző, ugyanazon jogállású, nagyjából egyező gazdasági helyzetben levő emberek egy-egy csoportját értjük, hanem Montesquieu, Auguste Comte és a mai francia szociológusok szellemében azonos konvenciók, illemszabályok, szimbólumok, jelképek, fikciók uralma alatt élő embercsoportokat, akkor elmondhatjuk, hogy ma Magyarországon szinte csak egyetlen társadalom van: a parasztságé. A nemesi társadalom megszűnt, a polgári társadalom alig alakult ki, a munkásság gazdasági érdekeinek nyomására osztályá merevült konvenciók, szimbólumok, azaz társadalmi formák nélkül. Azonban a paraszttársadalom is felbomlóban van. Ritka, történelmi pillanat ez: a múlt és a jövő a jelenben úgy érvényesül, hogy csak maradványai, illetve hírnökei hatnak. Nem véletlen tehát, hogy a magyar paraszttársadalom lényeges jegeit most ragadhathatjuk meg, amikor éppen elhomályosulóban vannak. Erdeinek is ezért sikerült meghatározni a magyar paraszttársadalmat és ugyanakkor megmagyarázni a parasztság szükségszerű felbomlását, valamint azokat a zavarokat, amelyek ennek a felbomlásnak következtében, a magyar nemzeti társadalomban néhány évtizede tapasztalhatók.

A magyar parasztkérdésben a legtöbb bajt a fogalmak határozatlansága okozta. Ki a paraszt? Erre a kérdésre a múlt ismerete nélkül nem felelhetünk. Hiszen a paraszt nem csak földművelő, nem is csak falusi. Szláv eredetű neve sem jelent földművelőt, hanem „egyszerű“, „együgyű“, „nyers“ embert. Érdekes, hogy ezen a cáfolthatatlan nyelvi tényen még senki sem gondolkozott el. Pedig ez is arra mutat, hogy a parasztságot nem a foglalkozása, falun lakása határozza meg. Ha a parasztságot a társadalmi szerkezetben alul elhelyezkedő dolgozó rétegnek tartjuk, még nem mondottuk meg a leglényegesebbet róla, ahogy a paraszti-népi kultúra, a kultúra szűkebb jelentésében, sem egyedüli jellemzője a parasztságnak. A mezőgazdálkodás, falun lakás, a kemény fizikai munka bizonyos életformát teremt, amelyben az ember „egyszerű, együgyű“ és „nyers“ lesz. De nemcsak ez és nem abszolút érvénnyel, hanem annak a szempontjából, aki a rendszerint falun lakó földművelőt magánál csiszolatlanabbnak, tanulatlanabbnak és értelmileg fogyatékosabbnak tartja. A paraszt szó jelentése így a leglényegesebb mozzanatok már megvilágítja: a parasztság nem foglalkozás kérdése, hanem, ha úgy tetszik, műveltségé, tehát bizonyos formáké; a parasztság csak egy másik társadalmi réteghez, a nemességhez viszonyítva parasztság. Ebből viszont az következik, hogy a parasztság csak olyan társadalmi berendezkedés idején keletkezhetik és addig állhat fenn, amíg egy társadalmi réteg öröklött jogok vagy tényleges hatalom alapján egy másik társadalmi réteget parasztsággá tehet. Mivel a paraszt szónak csak úri szájon és „urak“-kai szemben van, bizonyos alkalmakkor, sértő jelentése, de maguk a parasztok is parasztnak mondják magukat, — néha keserűséggel alsóbbrendűségüknek, kiszolgáltatottságuknak tudatában, néha büszke daccal, melyre kemény, szinte hősies életük jogosítja fel őket — a parasztságot nem tarthatjuk szolgaságnak, hanem olyan állapotnak, melybe belekényszerítették ugyan a parasztságot, de

amelybe a parasztság, mint elviselhetőbe belenyugodott. Demokratikus polgári társadalomban nem állhat fenn ilyen értelemben vett parasztság. Itt földművelő, kisbirtokos a hivatalos elnevezés és ez a felfogás egyre jobban terjed a köztudatban is. De a jelenlegi viszonyt nagyon zavarja az, hogy a polgárságban még nemesi hagyományok érvényesülnek, a parasztság pedig még nem csupán foglalkozás. Ha a két társadalmi réteg, vagy abból egy-egy ember szembeáll egymással, akkor sűrűn hangoztatják az „urat“ és a „parasztot“.

A szó jelentéséhez kapcsolódó ilyen fejtegetések Erdei meghatározása után már hihetően hangzanak és ha nem merítik is ki a parasztság fogalmát teljesen, annak néhány lényeges jegyét felfedik. Természetesen a történeti fejlődést szemmel tartó, a jelenlegi helyzetet társadalomtudományi szempontból vizsgáló Erdei meghatározása sokkal alaposabb. Ennek értelmében a parasztság mint társadalom hosszú történeti fejlődés eredménye. A hűbéri-ségben alakult ki nálunk, nyugati mintára, Szent István után. (A paraszt szót, mint személynevet a XIII. századi oklevelekből ismerjük. Mint köznévről, csak a XV. századból vannak róla adatunk!) Parasztnak lenni annyit jelent, mint egy konvenciók összetartotta közösségbe, társadalomba tartozni, vagyis a paraszt, akár régi jobbágyi állapotában, akár a mai szabadságában, többnyire földműveléssel foglalkozó, rendszerint falun lakó, erős fizikai munkát végző tagja egy olyan társadalomnak, amelyet felülről kapott és maga alkotta jogszabályok, szokások választottak el a felső társadalmi rétegtől és választanak el ma a nemzeti társadalomtól. Ezeket a szabályokat nem erőszakkal kényszerítette a nemesség a jobbágyásra, hanem a jobbágyosság és annak utóda, a parasztság elfogadta őket, mert alkalmasak voltak arra, hogy velük és általuk éljen. Nemcsak felülről viselkednek ilyen szabályok szerint a parasztsággal, hanem a parasztok egymás között is betartatják őket és együttesen felfelé is érvényesítik azokat. A paraszti konvenciók, szokások, törvények, illemszabályok minden lépését meghatározzák annak, aki a paraszti társadalomban él. Csak ott lehetségesek, ahol az egyének a közösség közvetlen ellenőrzése alatt állanak, tehát a kisebb települési egységekben, falvakban, pusztákon. Az ilyen módon magára hagyatott és magára zárkozó társadalom sajátos kultúrát alakít ki, amely a paraszti állapotot és a faji sajátosságokat tükrözi és bizonyos kölcsönzött vagy kölcsönadott motívumaival azt mutatja, hogy a parasztság milyen viszonyban volt a felette elhelyezkedő társadalmakkal, a nemességgel vagy a polgársággal. Éppen a paraszti kultúra időnkénti divatja az úri körökben elterelte a figyelmet egy, a parasztságot mint társadalmat nagyon jellemző vonásról, t. i., hogy a paraszt fizikai munkás, mérhetetlenül sokat dolgozik és napjait nem a lakodalmi felvonulásokban, kedves népi szokások gyakorlásának és a dalolásnak szenteli.

Erdi meghatározása szerint mindenki paraszt, legyen akár falusi iparos vagy kereskedő, aki a paraszttársadalom törvényeit, szokásait, konvencióit, egyszóval formáit magára nézve kötelezőknek ismeri el. Nagyon érdekes volna, ha tudnók, melyek ezek a társadalmi formák. Sajnos, Erdei, pedig jó helyen: történeti és műveltségtörténeti munkákban és nagy írók vallomásaiban kereste anyagát, adós maradt egy teljesebb összeállítással. Csak néhányat említ, úgy látszik azokat, amelyeket fontosaknak tart. Lényeges szerinte a paraszti állapot tudata, a földhöz kötöttség érzése, annak elismerése, hogy az, aki „parasztnak született“, tehát akinek az apja paraszt volt, megmarad parasztnak. Ha bárki közülük vágyát követve más foglalkozás után nézett, amikor még töretlenül érvényben voltak a paraszti társadalomformák, kiérdemelte a közösség megvetését, hacsak a társadalmi emelkedésnek nem egy-két szentesített útját (papi pályát stb.) választotta. „Szép öcsém, de nagy

kár, hogy apád paraszt volt s te is az maradtál“ — szólásnak elismert érvénye nem azt jelenti, hogy valaki így vagy úgy földműveléssel foglalkozik. A földművelés módjában az apák hagyományait kell követni; a termelés céljában a tradíciókhoz ragaszkodni, azaz mindent és főként saját szükségletre termelni; a munkában megfelelni a paraszti munkaerőkölsnek, azaz teljes keménységgel és odaadással kell dolgozni, akkor is, ha a paraszt olyan nagy birtoknak ura, amelynek béréből kényelmesen megélhetne. Az erős fizikai munkával nem állhat arányban a család fogyasztása, részben azért, mert nincs miből kielégíteni nagyobb igényeket, részben mert a „könnyebbség“, a „könnyű élet“, irigyelt ugyan, de méltatlan a paraszthoz. A parasztság tudatának nem szabad arra szorítkozni csupán, hogy a gyermek az apja nyomdokába lépve földművelő lesz; lényege éppen az, hogy más társadalmi rétegektől, társadalmi rendtől elkülönít és egy sajátos világban jelöli ki az egyén helyét. Ez a világ a magyar történet folyamán mindig a nemzet alá, mintegy földalatti, társadalomalatti helyzetbe szorult életet jelentett. Innen van a paraszti tudatban az elnyomottság, a kizsákmányoltság érzése: a magyar úri élet valahol fenn, egy mesebeli kacsalábon forgó várban zajlik, mint Illyés egyik szép versében írja, lenn a mélyben parasztok taposnak, forgatják a kacsalábon forgó várat, mint „vak lovak a malmot“.

A parasztságnak és a nemzetnek ez a komor szembeállítás nemcsak Illyésnél van meg, hanem Erdeinél is. A jelenben természetesen nem annyira áthághatatlan az elválasztó határ, hiszen a parasztság fiai egyre-másra szállnak meg polgári, középosztályi pozíciókat. De ebből az állapotból, melyet egyrészt a parasztság felbomlása, másrészt egy új, a nemesi rend örökébe lépő társadalmi osztálynak, a polgárságnak kifejlődése jellemez, még nem következtethetünk arra, hogy a múltban sem volt szakadék parasztság és nemesség között. Más tény győzhet meg bennünket, és talán Erdeit is erről: a nemesi rendbe való felemelkedés lehetősége, a paraszti sorba süllyedés gyakorisága, főként pedig nemesek és nem nemesek közti házasságkötés mindennapisága, az agilisok igen jelentékeny, a XVII., XVIII. és XIX. század folyamán egyre növekvő száma. Minthogy parasztnak és nemesnek lenni egyként rendi állapotot, bizonyos társadalmi formák követését jelentette, parasztok és a paraszti gazdálkodást folytató nemesek társadalmi formái nagyjából azonosak lehettek, különben elképzelhetetlen lett volna két különböző magatartásnak szoros együttlésben, házasságban való találkozása és egymás mellett megférése. Erdei talán ott vététe el, hogy míg a parasztságot, helyesen, tisztán társadalmi formák szempontjából nézte, a nemességet politikai és jogi helyzetében vizsgálta, nem pedig e jogi és politikai helyzet kialakította formákban. Igaz, máig sincsen alapos, összefoglaló munkánk a nemesség társadalmi formáiról, pedig e nélkül nemcsak a parasztság problémája, de a nemzeti társadalom kérdése sem oldható meg, hiszen paraszttársadalom értelmetlen és elképzelhetetlen nemesi társadalom, nemesség pedig parasztság nélkül.

Ha a társadalom alkotó formáit jobban szemügyre vesszük, azt látjuk, hogy azok, essék bár szó a gazdálkodás mikéntjéről vagy céljáról, a munkaerőkölsről, egymás közti vagy más társadalmi formákban élőkkel szembeni viselkedésről, tulajdonképpen egy élő kultúrának, egy bizonyos kulturális állapotnak a jelenségei. Az, aki megtartja a társadalomformákat, a múltat, az ősök hagyományait őrzi, azokat tiszteli és ezzel kultuszt űz, kultúrát tart életben. Ilyen értelemben minden társadalom sokkal több, mint a jelenben bizonyos foglalkozású emberek jogi, politikai vagy gazdasági összetartozása. A társadalmi törvényekben, szokásokban, illemszabályokban az elhalt generációkból él tovább az, ami megmentésre érdemes volt. Nem véletlen tehát, hogy a magyar ifjúság őrjöjének a parasztságunkat tartjuk. Vérség

szerint a nemesség sem volt kevésbé magyar. De a parasztság mint társadalom ma is él, a nemesség pedig eltűnt. A helyébe álló polgárság még nem társadalom; hiába vállalta a nemesség hagyatékát és vezető szerepét, mivel új alakulat, s nem él olyan mélyen benne a magyar századokban, mint a parasztság, amelyhez természetesen és naivan fordul nemzeti öntudatért.

Minden társadalomban a holtak uralkodnak az élőkön. Ezért minden társadalom konzervatív. A parasztság, amelyet a földművelés minden más foglalkozásnál jobban figyelmeztet a gyors változtatás esztelenségére, különösen az. Fejlődni csak akkor tud, ha a másik társadalmi rend, amelynek nyomása részben kialakította, csökkenti vagy megszünteti a nyomását. Nálunk az utóbbi történt. A rendi társadalom helyébe a gazdasági érdekközösségeken felépülő, demokratikus jogrendű, kapitalista polgári társadalom lépett. E változásról, melyet a technika eszközei elvittek a falvakba is, alig egy-két évtizede vett tudomást a magyar parasztság. Azóta érzi, hogy helytelen házi gazdálkodást folytatnia, amikor nem terményekkel, hanem készpénzzel fizet adót; lassanként rájön arra, hogy kevés földjén vagy földtelenül csak úgy élhet meg, ha specializálódik, vagy munkájáért megfelelőbb bért kap. Alig-alig mer arra gondolni, hogy földjének korlátlan ura: megélhet belőle akkor is, ha mint tőkét értékesíti, más vállalkozásokba fog, vagy bérbeadja. Lassanként tudatára ébred annak, hogy a paraszti formák már nem kötelezők: a rendi társadalom időszerűtlen az osztályokra tagolódó társadalomban. E felismerések nyomán meglazulnak a paraszti formák: a parasztokból mezőgazda polgárok vagy mezőgazdasági munkások lesznek. Erdei szépen jellemzi a mai állapotokat, a parasztság polgárosodásának kínosan lassú és folyton nehezülő folyamatát, a polgári osztályok magatartását a polgárosult paraszttal szemben. Ritka józansággal figyel meg, hogy amikor a parasztság polgárosodik, tulajdonképpen egy szorító, időszerűtlenné vált társadalmi formától menekül... felfelé, akárhová. Menekvésében nem válogat. A polgárság elkorcsosult vagy ki nem alakult formái fogadják? Leveti a magáét. E társadalmi fölbomlás nemcsak szociális vagy politikai jelenség; sokkal több annál: lelki válság, amely addig fog tartani, amíg a ma korszerűtlen parasztság, annak már polgárosult rétegei és a munkásság' együttesen új társadalmi formákat fognak kialakítani. E történelmi folyamatot megakadályozni nem lehet és ha lehetne, akkor is bűn volna. A visszaparasztosodás apostolai, a parasztrómantika buzgó terjesztői csak a maguk álmaival törődnek, de semmibe sem veszik a parasztság érdekeit. Paraszti és nemzeti érdek, hogy a parasztság mint társadalom megszűnjék, beleilleszkedjék egy magyar műveltségű és magyar lelkiségű polgári társadalomba. Ennek elősegítésére Erdei fogalmakat tisztázó, értelmes könyve sokat tehet. Szeretnők, ha a polgárságról is volna ilyen becsületes munkánk. Talán Erdei könyvével együtt sikerülne akkor a szociológiának higgadt, megfontolt híveket szerezni, a nemzeti célok szolgálatára pedig nem önmagukat reklámozó apostolokat, hanem tervszerűen dolgozó munkásokat toborozni.

LÖLKÖS ISTVÁN

A JAPÁN SIKEREK

A „FELKELŐ NAP ORSZÁGA“ haderejének hatalmas kezdetsikerei és további előtörésének lélekzetfojtó üteme bámulattal tölti el nemcsak a katonát, hanem mindenkit, aki figyelemmel kíséri a Távols-Keleten most lezajló világtörténelmi események sorát. Fölmerül, akaratlanul is, az a kérdés, hogyan vívhatta ki a japán légi, tengeri és szárazföldi haderő e gyors és fényes győzelmeket, illetve mi az angolszász hatalmak nem várt kudarcának, látszólagos katonai felkészületlenségüknek, valódi oka és háttere?

Japán ezen harcra, mely részére elkerülhetetlen és előrelátható volt, éveken át a legnagyobb körültekintéssel és alaposítással felkészült. Tudjuk azonkívül, hogy nem csupán hatalmi és terjeszkedési vágy vezette Kelet-Ázsia ezen feltörő és vezetésre hivatott nemzetét erre az útra és készítette a döntő végső lépésre. A Déli-tenger és annak szigetvilága, a malájakkal fajrokon japáni nép valódi „élettere“; a szó legszorosabb értelmében. Első sorban itt és nem az ázsiai szárazföldön tudja ijesztően szaporodó népfeleslegét elhelyezni, mert ennek a területnek földrajzi adottságai a legjobban felelnek meg a japáni átlagember életviszonyainak. De itt találja meg egyúttal Japán mindazon nélkülözhetetlen cikkekét és nyersanyagokat, — rizs, gyapot, kőolaj, szén, ércet, kaucsuk stb. — amelyek az anyaországban hiányoznak, s amelyeknek beszerzése és biztosítása, függő viszonyban tartotta idegen országokkal és hatalmakkal szemben. A japán birodalom lakosainak száma meghaladja a száz milliót. Nagyhatalmi állásából természetesen eredő, messze kitűzött gazdasági és politikai céljai és ezzel egyúttal a Távols-Kelet összes bonyolult birtoklási és hatalmi kérdéseinek végleges tisztázása és rendezése érdekében — Kínában, Hátsó-Indiában, a Csendes-óceánon, a Déli tengeri szigetvilágon, valamint Ausztráliában — álltak ki fegyveres küzdelemre a Felkelő Nap fiai.

A Kína és Oroszország elleni háború 1894/5, illetve 1904/5-ben, Kiaucsau megszállása a világháború elején, a Mandzsukuo állam felállítása 1932-ben, az újabb Kína elleni háború 1937 óta, legújabbán pedig diplomáciai győzelme Indo-Kínában, de különösen Sziambán — mérföldkövei annak a nagyszabású céltudatos és szívós törekvésnek, amelynek valószínűleg utolsó fejezete most zajlik le szemünk előtt.

Köztudomású, hogy a japán politikai élők munkával mindenkor lépést tartott a katonai előkészítés is, mind a haderő fejlesztése, mind az egész nemzetnek amúgy is fejlett hagyományos katonai szellemének fokozása terén.

A fegyveres mérkőzés kirobbanását kétségtelenül siettetta a tengelyhatalmak küzdelme a földteke másik oldalán és az Egyesült Államok diplomáciájának visszautasító, szinte kihívó tevékenysége.

Megállapíthatjuk tehát, hogy politikai és diplomáciai vonatkozásban Japán eleve magához tudta ragadni a kezdeményezést. Akkor indította meg a háborút, amikor ezt a saját részéről jónak találta. Ugyanazt tette, mint 1904-ben, amidőn február 8-án — még a formális hadüzenet előtt — flottájával meglepetésszerűen megtámadta Port-Arthurt, több orosz egységet elsúlylyesztett és a hadi kikötőt ostromzár alá vette.

A japánok katonai sikerének okai számosak.

A mai korszerű felfogásnak megfelelően, meglepetésszerűen, a villámháború jegyében nyitotta meg az ellenségeskedéseket és rajtaütésszerűen kezdte meg a harcokat. Ennek előfeltételei az alapos, de titokban tartott előkészületek, az első katonai műveletekre szánt csapatok és kötelékek legaprólékosabb, sulykolásszerű kioktatása és begyakorlása. (Hongkong mintájára Japánban egy erődítményt építettek és annak megrohamozását gyakorolták. A hongkongi tengerszoros angol aknáinak leszerelésére Ito japán

olimpiai úszóbajnok személyesen képezett ki tengerészekből és gyöngyhalászokból egy külön csapatot.) További fontos előfeltétele az ellenség erőviszonyainak és védelmi berendezéseinek legrészletesebb földértéke és állandó ellenőrzése. Ezen a téren kétségtelenül felbecsülhetetlen szolgálatokat tettek az egész Déli-tenger területén, — tehát a jelenlegi hadszíntéren — mindenütt szétszórtan, sőt a Fülöp-szigeteken nagyszámban élő japánok. Rendkívül kedvező volt, hogy a támadást az óriási kiterjedésű hadszíntér több helyén egyszerre indították meg, ami által eleve megingott az angolok és amerikaiak 'védelmi szerkezete és őket katonai erejük szétforgácsolására kényszerítette.

A japánok első sikereinek két legkimagaslóbb eseménye volt, hogy Pearl Harbour hadikikötőjében öt amerikai, a Maláji szorosban két angol csatahajót süllyesztettek el s így légi és tengeri erejük egyszerre ura lett a Csendes-óceán déli részének. Megerősítette ezt az uralmat Wake és Guam-szigetek egyidejű elfoglalása, úgyhogy az amerikai hadiflotta beavatkozása és a Fülöp-szigeteken, valamint a Délkínai tengeren küzdő saját és angol csapatok gyors megsegítése máris lehetetlenné vált. Ez a körülmény kétségtelenül hozzájárult a „keletázsiai vár-háromszög“ Hongkong, Manilla és Szingapúr két északi pillérjének gyors elvesztéséhez. A Maláji félszigeten ezt követő váratlan gyors japánt sikereket viszont elősegítette az éppen említett két tengeri támaszpont birtokbavétele, amely lehetővé tette a japán csapatoknak hajón való zavartalan odaszállítását. Végül pedig az eddig Burmában elért tényerés rúgója talán inkább politikai téren keresendő, amennyiben a már említett diplomáciai sikerek lehetővé tették a japán hadvezetésnek hogy idejekorán megfelelő szárazföldi erőket vonultasson fel Indo-Kínában és Sziámbán.

Ezek volnának a japánok bámulatos kezdetsikereinek felismerhető legfontosabb okai, a tökéletesebb katonai kiképzéstől, a kiválóbb harci szellemtől és a nagyszerű katonai erényektől eltekintve. A japán légi, tengeri és szárazföldi haderő tervszerű együttműködésével azonnal kivívta a korlátlan fölényt a levegőben és a tengeren s így magához ragadta a hadászati kezdeményezést, amely körülmény döntő kihatással lehet az egész háború sorsára. O. Stewart, az angol rádióban a japánok légi fölényét elismeri és azzal igyekszik kimagyarázni, hogy kevés volt az angol gép és ennek következtében mindenhová nem jutott. Churchill nagy parlamenti beszámolójában is beismerte, hogy hibák történtek és hogy azokat bajos jóvátenni, mivel a tenger feletti uralom a japánok kezében van.

Ha ezek után azt vizsgáljuk, hogy a japán birodalom ellenfeleinek meglepő és sorozatos katonai kudarcainak mik az okai, többé-kevésbbé ugyan csak következtetésekre vagyunk utalva. Nyilvánvaló azonban, hogy az angolszász hatalmaknál, Holland-Indiát bezárólag, a politikai és katonai vezetés között — főleg az Egyesült Államokban — nem volt meg a kellő összhang. Mindkettőnél azonkívül az előrelátás hiányzott. Washington a Tokióval folytatott tárgyalások folyamán, elbizakodottságában túlfeszítette a húrt. Látszólag meg volt győződve arról, hogy a Sziget-ország nem meri a hatalmas USA-val a fegyveres küzdelmet felvenni. Ez nagy hiba volt és a japánok váratlan hadbalépése folytán katona-politikai kudarcra vezetett, mivel az amerikaiak háborús felkészültsége — mint az események igazolják — nem állt arányban az előidézett diplomáciai harccal és annak kihívó módszereivel.

„A japánok hadászati rajtaütése az angolszász hatalmak légi és tengerészeti támaszpontjait teljesen meglepetésszerűen és felkészületlenül érte“, — állapítja meg egy semleges külföldi lap. „Látszólag nem várták a már több mint négy év óta hadban álló Japántól ezt a fergetegyszerű, az egész tágas hadszínhelyre kiterjedő erő kifejtést.“ Meglepő ezenfelül mind az amerikai, mind az angol hírszolgálat csődje, amely képtelen volt az ellenfél

háborús, illetve támadási szándékainak idejekorán való felismerésére és felderítésére. Tisztán katonai vonatkozásban pedig a japán rajtaütés teljes sikeréből arra kell következtetnünk, hogy az általuk megtámadott hadi kikötők és támaszpontok parancsnokai nem készültek fel minden lehetőségre, amit pedig a kiéleződött politikai helyzetből kifolyólag meg kellett volna tenniük. Légi erőknek földérítő és biztosító tevékenysége — az egyéb hírszerzéstől eltekintve — talán elháríthatta, de minden esetre lecsökkenthette volna a teljes meglepetés következtében beállott balsikereket.

Az amerikai lapok részletes tudósításokat hoznak a Pearl Harbour-nál lejátszott eseményekkel kapcsolatban megindított vizsgálat eredményéről. „A hawaii tengerészeti parancsnokot tíz nappal a támadás előtt figyelmeztették, hogy a japánok támadásra készülnek“, írja a Reuter-iroda. Kimmel tengernagyot és Short altábornagyot szolgálati hanyagsággal vádolják, mert a figyelmeztetés ellenére sem tették meg a szükséges előkészületeket. Nem tartották valószínűnek a japániai közeli támadását és főleg egy ellenséges légi támadást teljesen kizártnak tartottak, úgyhogy az őket teljesen meglepte.¹ Igen érdekes az a hír is, hogy Beardnall ellentengernagy, Roosevelttel tengerészeti szaktanácsadója megvált volna állásától.

Menti egy bizonyos fokig a Távolkeleten működő angol és amerikai katonai vezetőket — azonban inkább a későbbi eseményekkel kapcsolatban — az a megállapítható tény, hogy mindezen hadászati és gazdaságilag egyaránt fontos, amellettt egymástól igen távoleső pontokon túlkeves katonai, elsősorban légi erővel rendelkeztek.² Végül hiányzott az egységes vezérlés, amelyet csak a japán támadás után valósítottak meg.

Érdekes ennek a megoldása, Churchill és Roosevelttel megbeszélése alapján. A Csendes Óceán délnyugati területén működő összes szárazföldi csapatok fővezérletével Wavell angol tábornokot; a flották főparancsnokságával viszont Hart USA tengernagyot bízták meg. Anglia történetében ez talán az első eset, hogy önként mondott le elsőbbségi jogáról, mint tengeri nagyhatalom. Rendkívül figyelemreméltó továbbá, hogy Ausztrália nem tartozik Wavell parancsnoklási körletébe és hogy Curtin Ausztrália miniszterelnöke, mint ismeretes, Londonba és Washingtonba fordult segítségért egyben tiltakozva, hogy Ausztráliát másodrendű hadszíntérnek tekintsék, egyelőre azonban csak azt érte el, hogy Ausztrália képviselője tagja a „Csendes Óceáni Haditanácsnak“. Igen érdekes, hogy Csangkaisek kínai generalissimus ugyanezzel a tiltakozással élt.

Tanulmányunk második főkérdése, mik a távolkeleti háború esélyei, mik lehetnek a szemben álló felek további hadműveletei és háborús céljai?

Nehéz és hálátlan feladat jóslásokba bocsátkozni. A Felkelő Nap Országának eddigi előretöréséből azonban már is felismerhető a támadás súlya és főiránya. Az ellenség első erődvonalát, amely Hongkongtól, a Fülöpszigetekén át a Hawaii szigetcsoporthoz húzódik, hamarosan áttörte; majd megvetette lábát Sziambán, a Maláji félszigeten, Borneo és Celebes szigeteken és Szingapúrt rövid ostrom után elfoglalta. Ugyanakkor repülői Szumatra, Jáva, Báli, Holland-Indiai szigeteket, valamint Ausztrália északi partját — az ellenség harmadik erődvonalát — eredményesen bombázta. E területek birtokában Japán katonailag és gazdaságilag máris olyan hatalomra tett szert, amely megalapozta helyzetét a Csendes-óceán délnyugati részében. A szóban forgó területeknek nemcsak a hadászati jelentősége nagy, hanem

¹ A két katonai vezető elleni ítélet úgy szól, hogy rangjuknak egy fokától fosztották meg őket. Ez az eljárás európai hadseregekben ismeretlen.

² Pearl Harbourban 20.000, a Fülöp szigeteken 35.000, Hongkongban 15.000, Szingaporeban eredetileg kb. 20.000, később a Maláji félsziget kiürítése után 40.000—50.000 főnyi helyőrség volt.

felbecsülhetetlen értékkel bírnak gazdasági vonatkozásban is, mert ellátják Japánt a szükséges élelmi cikkekkel, amelyekre lakosainak ellátásánál van szüksége, nemkülönbön azokkal a nyersanyagokkal, amikre kereskedelme és jelenleg elsősorban hadiipara rászorul. Kiemeljük e helyen, hogy a Maláji félsziget szolgálja a világ kaucsuktermelésének 37%-át, óntermelésének pedig 47%-át!

Mindezen elért eredmények azonban még nem jelentik a végcél. Japán ki fogja használni hadászati előnyeit, azaz ellenségeinek jelenlegi katonai gyengeségét, nemkülönbön a folyamatban lévő hadműveletek nagy-szerű lendületét és megállás nélkül tovább fog támadni.

Megteheti, mert mint látni fogjuk, hadműveleti területének mindkét oldala biztosítva van. További előtörése nem kockázatos, mert belátható időn belül ellenségei részéről komolyabb ellenállásra nem fog találni. Legalább is angol és amerikai vezető politikusok és katonák eddig még érdemle-gezen nem nyilatkoztak afelől, hogy számottevő katonai erők volnának útban a Távol-Kelet felé.

A kialakult hadászati helyzet mindenképpen a japánoknak kedvez. Ha az óriási hadszínhely keleti végén kezdjük, — a távolság a Hawaii szigetek és Burma között kb. 10.000 km megfelel a Budapest és Afrika déli csücske közötti térségnek — úgy az amerikai hadiflotta roncsai, az USA legnagyobb hadi kikötőjében, Pearl Harbourban vannak bezárva. Innen tehát veszély nem fenyeget. Ha pedig az Egyesült Államok előbb-utóbb új flottát küldené-nek a keleti vizekre, akkor célját az általánosan ismert nehézségek miatt alig érné el. Rosdesztvenszkij admirális orosz Balti flottájának tragikus sorsára jutna, amely 1904 őszén indult el a hazai kikötőkből, hogy 1905 májusában kimerülve és elcsüggedve Csuzimánál elpusztuljon.

Tovább nyugatra haladva az amerikaiak második nagy támpontjai a Fülöp-szigetek, ahol különben Mac Arthur amerikai tábornok igen szívós ellenállást fejt ki, japán ostrom alatt állanak. Innen délre pedig Szingapúr következik, amely azonban már nem zárja el az utat: sorsa beteljesedett. Február 11-én Jamatsu tábornok, a Maláji félsziget győzője néhány napi ostrom után rohammal elfoglalta. E siker kihatása fel sem becsülhető. Első-sorban hadikikötőnek épült; nem számoltak azzal, hogy északról, a száraz-föld felől érheti támadás. Ennek a hatalmas, óriási költségekkel épült „sziget-erődnek“ a „Távol-Kelet Gibraltárjának“ viszont hadiflottája nem volt. Az odairányított Prince of Wales és Repulse gyors, modern csatahajókat a japáni repülőek már a háború elején a Malakka tengorszorosban elsüllyesz-tettek. Hibának mondják, hogy nem kísérte őket repülőgép anyahajó; de, az nem állott rendelkezésre! Légi hadereje pedig, mely számban kezdettől fogva aránylag gyenge volt, már az eddigi harcokban felőrlődött; védőr-ségének zömét viszont a Maláji félszigeten már harcba vetett angol és indiai kötelékek képezték.

Tovább délre a Holland-Indiai gyarmatbirodalom szigetvilága követ-kezik, amely számottevő katonai erőkkel nem rendelkezik. A nagy szigetek máris a japán bombázók hatáskörébe estek, hajóhadát pedig a japán bombázók jóformán megsemmisítették.

De a japániak gigantikus hadszínterének nyugati oldala is biztosított-nak tekinthető. Hongkong, a Maláji félszigeti Penang tengerészeti támasz-ponttal (egyúttal fontos átrakódé hely óriási árukészlettel) japán birtokban van, a Malakkaszoros pedig és vele az Indiából, Afrikából és Európából idevezető utak, most már teljesen japán ellenőrzés alatt állanak. Az ázsiai szárazföldön — mint tudjuk — Indokína semleges, Sziám pedig Japán mel-lett harcol az angolok ellen. Közbevetjük, hogy' az utóbbi a japániaknak komoly erőtöbbletet jelent, amennyiben a sziámi jó katona és az országmentő Sungram tábornok parancsnoksága alatt több mint százezer főnyi korszerűen

felszerelt és kiképzett hadsereg áll rendelkezésre. Burmában a lakosság rokonszenvel fogadja a japánokat, akik már Rangoont veszélyeztetik és vele a Burmái utat; itt már India kapuja előtt állanak. Ha ez a sokat emlegetett útvonal is kezükbe kerül, akkor a kínai hadsereg elvesztette legfontosabb utánpótlási vonalát. Az angolszász államok részéről Csangkaiseknek felajánlott kölcsönök, illetve hitelek illuzórikussá válnak, mert nem lesz mód a hadianyagot rendelkezési helyére juttatni. Így itt a kínai hadsereg egyelőre döntő tényezőnek nem tekinthető.

Állapítsuk meg ezzel kapcsolatban, hogy az angolszász hatalmak belátható időn belül nem igen küldhetnek jelentős szárazföldi erőket a Távol-Keletre. Anglia nélkülözhető erőkkkel nem rendelkezik, hiszen az anyaország védelme, Afrika és a Közel-Kelet, amúgy is igen sok erőt vesz igénybe. Az amerikai „millió” hadsereget pedig csak most állítják fel. Kérdés, hogy a felsőbb vezetést, a vezérkart és nem utolsó sorban a fegyverzetet és a hadianyagot hogyan és mikor fogják előteremteni és ha mindez rendelkezésre áll is, meglesz-e a szükséges hajóúr a tengerentúlra való szállításra? Ez utóbbi probléma Angliának is sok gondot okoz.

De nem jöhet komoly számításba végül a Szovjet katonai segítsége sem. Szibériai hadseregének zömét máris az európai hadszíntérre vonta el és így a kínai haderőnek a Szovjet részéről való ellátása volna az egyedüli megoldás, ha a vörös hadsereg egyáltalán feleslegekkel rendelkezne.

A sokaktól várt döntő tengeri csata a távolkeleti vizeken — hírek szerint angolszász hajókötelékek a Molukki-tengerszorosban, egy nagy japán hajóhad pedig a Makassar-tengerszorosban haladnak — valószínűleg ugyancsak a japánok győzelmével végződnek. Az angolszász hatalmak az általános hadászati helyzet következtében együttesen — a hollandindiai, ausztráliai és újzélandi hajóhadakat beleértve — sem igen tudnának olyan köteléket összeállítani, amely számszerűen meghaladná a japán hadiflotta erejét. Azonkívül utóbbi az ellenség veszteségei következtében jelenleg több nagy és korszerű, valamint gyorsjárású csatahajóval rendelkezik. Azonkívül az összeütközés helyét — közel a hazai partokhoz — mindenesetre ő választaná meg, végül pedig az eddigi tapasztalatok és megfigyelések szerint kiképzés tekintetében a japán flotta ellenségei fölött áll.

Mint látjuk, Japán további előnyomulásának nincsenek komoly akadályai. Semmi sem állja útját, hogy nagy politikai és nemzeti céljait elérje: a Csendes-óceán feletti egyeduralmat, Ausztrália megszállását és az angol indiai uralom megdöntését. Ez persze magával hozná az Indiai-óceán fölötti uralmat és a Perzsa-öböl, valamint a Szuezi-csatornán át való együttműködést — a tengelyhatalmakkal!

Kitűnik fejtegetéseinkből továbbá, hogy mily óriási fölényben van az úgynevezett „belső vonalon”, vagyis a hazai támpontokhoz és hadfelszerelési forrásaihoz aránylag közel küzdő japán birodalom ellenfeleivel szemben. Amerika és Anglia, nemkülönben Holland-India és Ausztrália részére, így egyelőre nem marad más megoldás, mint hogy megkísérik a Nagy-Szundaszigetek és Ausztrália vonalában való megkapaszkodást és ott védelemre szorítóknak mindaddig, míg a kellő számú és megfelelően felszerelt légi-, tengeri és szárazföldi erőkkkel nem rendelkeznek. Ha aztán történetesen, a tengelyhatalmak és szövetségeseiknek nyomása az Atlanti-óceánon, a Földközi-tengeren és a Szovjet-földön ezt megengedné, ami ugyan nem valószínű, csak akkor kísérelhetnék meg az elvesztett óriási terület visszafoglalását, amelynek politikai, hadászati és gazdasági jelentősége egyedülálló a világon, de még inkább Anglia megingott világhatalmának visszaállítását.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Melyik a főhadszíntér? — Az orosz-német háború — Angol-orosz tervek Európa sorsáról — Az angol-orosz viszony; Cripps szerepe — Az afrikai háború — Az egyiptomi kormányválság — A távolkeleti események és az indiai kérdés — A japán hadviselés

AMÁSODIK VILÁGHÁBORÚ kiszélesedése különféle értelmezésekre ad alkalmat. A vita a körül forog, melyik az igazi főhadszíntér? A hivatalos angol felfogás változatlanul azt tartja, hogy a főhadszíntér az orosz pusztaság, ahol most a német haderők ellentámadásokba átmenő elhárító harcokat vívnak a nyugatra visszatörekvő bolsevik haderőkkel. Az orosz offenzívának kétségtelenül kedvezett a téli időjárás. Figyelemreméltó, hogy a németek ott vívják legsikeresebb harcaikat a bolsevikiek ellen, ahol aránylag gyengébb a téli hideg; így Délországokból és Krímből, általában a Fekete-tenger mellékéről jelentenek sikeres ellentámadásokat és elhárító harcokat. A német felfogás egyetért az angol hivatalos nézetekkel, hogy Németország is Oroszországot, illetve Európát tekinti főhadszíntérnek; s külön nyomatékkal emelik ki a német megnyilatkozások, hogy változatlan eréllyel tart az offenzíva Anglia ellen is. Viszont az angol társadalom köreiből, még inkább a Csendes Óceánon annyira érdekelt Amerikában nagy idegességgel gondolnak a japán háborúra. Amerikának, sőt bizonyos mértékig Angliának is inkább főhadszíntere a Csendes Óceán, mint az orosz terület. Az angol gyarmatbirodalomnak erre felé eső részei, elsősorban a japán térfoglalástól igen érintett Ausztrália, bizonyos idegenkedéssel fogadják a londoni nézeteket. A csendesóceáni angol birtokok lakossága és kormányzata úgy érzi, hogy London kormányzata elhanyagolta a csendesóceáni birtokok védelmét s ma sem jár el kellő eréllyel a védelem fejlesztésében és kiépítésében.

Az orosz síkságon aránylag megmerevedett a szembenálló felek vonala. Kétségtelen, hogy a tél folyamán az oroszok nyugatabbra tették át a maguk védelmi vonalát és támaszpontjait, az elkeseredett küzdelem azonban változatlanul ott folyik a Szovjetunió belső területein. Ha Leningrád és Moszkva előtere most talán kevesebb szerepet játszik is a hadműveletekben, a Szovjetunió nyugati tájainak belső részein küzd most is a német hadsereg.

A német katonaság védelmi és elhárító harcával kapcsolatban a német diplomácia fokozott figyelemmel követi Anglia és a Szovjetunió megélénkült diplomáciai kapcsolatát, tárgyalásait. Mialatt Churchill Amerikában Roosevelttel tanácskozott a közös angolszász védelem megszervezéséről, jelentések érkeztek arról, hogy az angol és orosz kormányok képviselői Eden moszkvai tárgyalásain lefektettek bizonyos alapelveket Európa eljövendő háború utáni rendezéséről. Roosevelttel és Churchill tanácskozásait is bizonyos deklaratív pontozatok követték, melyeknek jelentősége elsősorban szociális tartalmú s melyekkel kapcsolatban illetékes német részről rámutattak: ezek társadalmi eredményeit, helyesebben szólva kilátásait már úgyis megvalósította a nemzeti szocializmus. De a moszkvai tanácskozások fontossága sokkal lényegesebb. Itt nem történtek deklarációk, azonban nyilvánosságra jutott, hogy a Szovjetunió jelentős érdekeltséget kíván magának Európa középső, sőt nyugatibb területein is, a balti államokat újra magához akarja csatolni s nem idegenkednék a tengerszorosok kérdésének bizonyos rendezésétől. Ez utóbbi pont jelentős figyelmet keltett abban a semleges Törökországban, ahol most nemcsak a német, hanem az angolszász diplomácia is erőteljesen működik. Ezek a diplomáciai sürgések Németországban azt a katonai jellegű aggodalmat keltették fel, hogy Anglia és a

Szovjetunió szívesen vonnák bele Törökországot a háborúba, aminek a Balkánra természetesen nagy kihatása lehetne. Nyilvánvaló, hogy Törökország helyzete újra kérdéssé válik, mihelyt a távolkeleti események következtében a közkeleti állapotok is újra mozgásba jönnek. A tengely mindenestre mindent elkövet, hogy az események itt se találják készületlenül s hogy azonnal elhárítsa mindazokat az orosz és angol szuggesziókat, melyek Törökország számára netán kilátásba helyeznék a tengersizosok védelmét. A moszkvai tanácskozásoknak Németországban tehát mindenképpen jelentőséget tulajdonítanak s azt tartják, hogy Anglia ily módon kiszolgáltatná a művelt Európát a Szovjetunióknak; Németországnak tehát Európa érdekében kell elhárítani ezt a veszedelmet. Az angol-orosz tanácskozásokban így annak megerősítését látják, hogy Németország az Európán kívüli hatalmasságokkal szemben valóban Európáért harcol.

Angliában ezalatt változatlan figyelemmel követik az oroszországi hadieseményeket. De ugyanezkor nem felejtik azt sem, hogy Németország készen áll az új nagy tavaszi támadásra... Az angol kormányzat és az angol társadalom egyre szorosabbra fűzi a Szovjetunióval való kapcsolatokat és ezekhez a kapcsolatokhoz igen erős szálakkal fűződnek hozzá a londoni emigráns kormányok is. Így nemcsak Benes, volt csehszlovák elnök környezete vesz részt a Szovjetunióval kapcsolatos európai tervek kidolgozásában, hanem a lengyel emigráció is. Az angol társadalom — írják a jólétesült német helyek — ezalatt a Szovjet javára nagy érzelmi átalakuláson megy át s a bolsevizmus iránti rokonszenv már a hadseregben is elterjedt. Az angol társadalom bolsevizmus-barát rokonszenvének élesztésében igen nagy szerepe van a volt moszkvai angol nagykövetnek, Crippsnek, akiről soká azt tartották, hogy tagja lesz az angol háborús kabinetnek. Azonban úgy látszik, hogy az angol kormányzat és társadalom vezető körei mégsem óhajtának egy teljes európai és angliai társadalmi-hatalmi eltolódást a bolsevizmus irányában... Maga Churchill is inkább Amerika javára szeretné megoldani a kérdéseket. Nyilvánvaló, hogy az angol kormányzat bizonyos fenntartásokkal viseltetik a Szovjetunió irányában s arról is volt már szó, hogy Eden moszkvai látogatását rövidesen követi Molotov népbiztos londoni útja, melynek az lenne a feladata, hogy az angol és szovjet orosz diplomaták az európai rendezés feletti megegyezés útjából az akadályokat elhárítsák. Cripps helyzete megrendült s nem lett tagja a háborús kabinetnek. Ám annál nagyobb a társadalmi jelentősége, mert mindenképpen a Szovjetunió melletti állásfoglalásra, továbbá az angliai társadalmi átalakulás fokozatos előkészítésére akarja rábírní az oroszok iránt ma úgyis rendkívüli hajlandósággal rendelkező angol társadalmat. Németország mindenestre az angliai bolsevizmus előkészítőt látja Crippsben, Cripps munkáját pedig úgy tekinti, mint amely világosan igazolja azt: miért kell Németországnak egyszerre harcolnia Európáért Anglia és Oroszország ellen.

Az orosz front némely jelenségei bizonyos optimizmussal töltötték el a távolkeleti helyzet miatt joggal aggódó angol közvéleményt. Ezek mellett azonban főként az afrikai hadihelyzet alakulása adott okot a legtöbb bizakodásra. Az angol erők valóban előretörtek egy darabig, utóbb azonban a Rommel tábornok vezetése alatt álló egyesült olasz-német páncélos seregeknek sikerült nemcsak visszautasítaniok ezt az előretörést, hanem egyúttal figyelemreméltó győzelmet is aratniok. Az angol politikai élet és társadalom kellemetlen beismerésekkel fogadta az északafrikai változásokat s azt tartja, hogy az angol offenzívából hiányzott a megfelelő előkészület. Viszont Németországban és Olaszországban nagy elégtétellel vették tudomásul az afrikai előretörést s az afrikai harcok értékes eredményeit úgy tekintik, mint a hideg orosz hadszíntéren beállott változások méltó kompenzációját.

Anglia mellett Amerika is élénken figyelte az északafrikai háborút. Ugyanis Amerikában változatlanul él az a felfogás, mely szerint adott alkalommal megfelelő angolszász seregnek kell partra szállania Afrika középső tengerpartjain, hogy azután innen törjön elő a tengelyhatalmak északafrikai állásai felé. Amerikában és Angliában ezért tulajdonítanak akkora jelentőséget a gaullista haderők középafrikai és belfőafrikai helyzetének: ezeknek a csoportoknak az a hivatásuk, hogy a nagy angolszász expedíció idejéig tisztázzák a kérdéses területeken a helyzetet; ugyanez lenne a kötelességük az Egyiptom határaitól nyugatra tört angol erőknek is, ha a német-olasz ellenállás időről-időre nem keresztezte volna az elhamarkodott stratégiai gondolatokat. Ezek miatt az afrikai szándékok miatt fogadott akkora idegességgel és érdeklődéssel bizonyos délafrikai szabotázhíreket az angolszász közvélemény; Németország viszont annál éberebben követi a régi búr gondolat esetleges újjáéledését.

Az afrikai helyzet bonyolultságához még hozzájárult az egyiptomi kormányválság. Nyilvánvaló, hogy az Egyiptom határaihoz közel lejátszódó német-angol küzdelem rengette meg e vezető arab-afrikai ország eddigi politikai állapotait. Az egyiptomi kormányválságot követő mozgalmak során a nacionalista és függetlenségi wafd-párt került kormányra és vezetője, Nahasz pasa lett a miniszterelnök. Ez a fordulat kétségtelenül nem érintheti kellemesen Angliát; bár ugyanekkor éppen a függetlenségi politika túlzó híve, Nahasz pasa volt az, aki megkötötte az Egyiptom függetlenségét biztosító, de ugyanekkor az angol haderőknek bizonyos fontos támaszpontokat biztosító 1936-os angol-egyiptomi szerződést. Sőt némely híradások még arról is beszéltek, hogy Nahasz pasát éppen az angol rezidens fellépése segítette kormányhoz. A Közelkelet nyilvánvalóan nem fogadhatja érdektelenül és érzéketlenül a Távolkelet óriási változásait; hiszen ezek tovább hullámszerűen India felé is hatásuk máris ott gyűrűzik Déleurlópa bejáratánál. A tengelyhatalmak diplomáciája máris élénken érdeklődik az arab kérdés iránt; azelőtt is éber volt az a figyelem, melyet Berlin és Róma az arab kérdés angol vonatkozásainak szentelt, a mostani arab-német-olasz megbeszélések azonban sokkal több feltételezésre adhatnak okot, — az Izlám hatalma kiterjed Indián túl is, egészen a maláji szigetekig, — ezeknek lakossága részben mohamedán hitű és igen lényeges az a probléma, mint fogadja a mohamedán maláji lakosság az angolszászellenes japán térhódítást.

A közeli és távoli Kelet eseményei így fonódnak egymásba. A fejlődés mindenesetre komoly aggodalmakat ébreszthet a fehér ember további ázsiai vezető pozíciója iránt, melyet ezeken a területeken a tengerjáró népek, elsősorban az angolok és hollandok képviseltek. A közeli és távoli Kelet mozgalmi közléről veszélyeztetik az angoloknak még békében lévő birtokát, a birodalom legfontosabb részét, Indiát. Máris észlelhetők bizonyos nacionalista megmozdulások Indiában, habár ugyanekkor az is nyilvánvaló — amint ezt a szélsőséges indiai nacionalista politikusok is kifejtették, — hogy a hindu függetlenségi törekvések korántsem jelentik az árja fajtól különböző mongol faj, tehát a japánok gazdasági törekvéseinek való alávetését. Az angol uralom két évszázada óriási ipart és mezőgazdaságot teremtett Indiában s ezzel kapcsolatban felnőtt az az óriási hindu proletariátus is, melyet Anglia gazdaságpolitikája a legközelebből érdekel s amely épp az angol gazdaságpolitika következtében nem emelheti életszínvonalát. Gandhi ennek a hindu proletariátusnak vezető képviselője. A hindu nacionalizmus proletárjellege volt az, amely annakidején feljogosította Lenint arra a várokozásra, hogy a szovjetország forradalom megszervezheti magának az angolgyarmati imperializmus ellenében a hindu milliókat. A hindu nacionalizmusnak tehát az a leglényegesebb követelménye, hogy a hindu ipar és a

nagyiparilag űzött indiai mezőgazdaság átmenjen az óriási földterület lakosságának birtokába s a gazdasági termékek haszna és feldolgozása — ez is igen lényeges ellentét — ne oszljék meg London és India között. Ugyanekkor viszont a modern nagyipari országgá emelkedő s éppen nagyipari lendületével hódító Japán, mely olyan ritka tökéletes szervezetben foglalta össze a modern industrializmust és az ősi katonai-hűbéri hagyományokat, arra törekszik, hogy sajátmagát tegye meg egész Kelet ipari gócpontjává. A keleti tengeri szigetvilág szolgáltatója a nyersanyagot, a japán szigetek lennének viszont a gyáripár székhelye s a japán nép, mint valami új ipari világ és katonai arisztokrácia uralkodnék a csendes óceáni és maláj i szigetvilág fölött. Nem kétséges, hogy ezen a ponton bizonyos különbségek fedezhetők fel a japán és a hindu álláspont között. De ugyanekkor az sem kétséges, hogy a hindu nacionalizmus, miután nem sikerült eddig Angliától elérnie India annyit követelt dominiumi állását és önkormányzatát, amely törekvés ellen az angolok sikerrel vonultatták fel a kisebb-nagyobb hindu részfejedelemségek abszolútista politikáját — most már igen közlelről számol a japáni haderők eredményeivel.

India helyzete sem biztos az események következő szakaszában. A japánok ugyanis rendkívül extenzív hadviselést folytatnak s mindenütt arra törekszenek, hogy a partvidékeket birtokukba vegyék s így hatálytalansítsák az angolok és amerikaiak tengeri erejét. A japán hódítás eddig mindenütt a tengerparti sáv mentén haladt. Kína ennek a terjeszkedésnek köszönheti, hogy belső területei érintetlenek maradtak. Ugyanekkor viszont ez a tengerparti japán térnyerés nemcsak hogy teljesen körülzárta Csangkaisek marsall területeit, hanem már-már ott áll az angolok indiai birtokai előtt. A japánok előbb a francia Indokína kormányával kötöttek előnyös katonai és gazdasági szerződést, utóbb pedig az angol-amerikai-japán ellenségeskedés megkezdésekor azonnal átlépték Sziám határait, majd meg ennek a túlzott lojalitással angolbarátnak mutakozó országnak kormányával olyan katonai szerződést létesítettek, hogy most már a sziámi hadsereg japán vezetés alatt tör előre Anglia burmai birtoka felé. Midőn szemlénket zárjuk, az egyesült sziámi-japán haderő Burma fővárosát, Rangunt fenyegeti. Burma rendkívül fontos védőfala kelet felé Anglia indiai birtoklásának. Hiszen Rangun hatóságából a rendkívül mozgékonyssággal s eréllyel fellépő japán repülőgépek már-már veszélyeztetik Kalkuttát s az összes indiai támaszpontokat. Ezeken a pontokon teljesen készületlenül találta Angliát a japán támadás. Mint ahogy általában a távolkeleti területeken az angolszász és holland védekezés elsősorban is tengeri jellegű volt; senki sem gondolt ugyanis arra, hogy a japánok ilyen messzire kiterjedő szárazföldi akcióra képesek. Japán igen extenzív hadviselésének ez is egyik célja: nemcsak, hogy sakkban akarja tartani Anglia indiai birtoklását, miközben az ázsiai népek felszabadításának nagy jelszavával operál a japán ipar terjedésének érdekében, hanem egyben el is akarja szigetelni a kínai ellenállást s ezt az elszigetelést a leghatásosabban Burma felől hajthatja végre. Ugyanekkor az angolok is számítanak Kínára s szívesen felhasználnák Csangkaisek marsall seregeit a japánok ellen, de most már a maláj és burmai hadszíntereken. Nyilván ezeknek a terveknek szolgálatában állott Csangkaisek marsall mostani delhii látogatása, midőn az indiai alkirályal és szakértőivel fontos megbeszéléseket folytattak az angolszász fegyverszállítás, Kína és Anglia kölcsönös megsegítése ügyeiről.

Szingapúr meghódításának mérhetetlen jelentőséget tulajdonítanak a berlin-róma-tokiói háromszög államai. Hangoztatják, hogy a maláj fél-sziget és a szingapúri támaszpont birtokában most már Japán korlátlanul uralkodhatik a csendesóceáni és maláj szigettengeren, elvághatja Amerika és Anglia közvetlen összeköttetését, magáévá teheti a hollandindiai szige-

teket s uralkodó állásra tehet szert még India bejárata fölött is. Szingapúr elfoglalása, mint általában az egész maláji háború különösen a veszélyeztetett Ausztrália fehér lakosságában váltott ki kínos érzelmeket. Az ausztráliai kormányzat most az egész szigetet nagy katonai táborrá alakítja át, meggyorsítja a fegyverkezés ütemét, a hadsereget új lábra állítja, hiszen joggal kell félnie a japán partraszállástól.

Az angolszász hatalmak még egyben bizakodnak. Miután a japánok már Borneón, Celebeszen partraszállottak s e szigeteken javában folynak az előkészítő harcok, azalatt a hollandindiai Jáva lett a védelem s az új fegyverkezés középpontja. Wavell tábornok itt tartja főhadiszállását, itt csoportosítják a védelem új eszközeit és lehetőségeit. A japán tengeri erő szintén felvonult, hogy eldöntse e szigetek sorsát. A makasszári szorosban azonban a japánok találkoztak az egyesült ausztráliai-holland-angol-amerikai hajóhaddal, nagy tengeri csata fejlődött ki, melyet jelentőségében Skagerrakhoz hasonlíthatnak. Japán a jövőben is ébren fenntartja tengeri szándékait, azonban inkább kisebb egységekkel operál s nem folyamadik nyíltan a konvojrendszerhez; inkább apró, de számos rajokban küldi előre a szigetekre szárazföldi osztagait és ejtőernyőseit. Az angolok és amerikaiak viszont igyekeznek kiküszöbölni a csorbát, amit hajóhadaik anyagiakban és tekintélyben szenvedtek a japán támadás első éjszakáján.

A keleti főhadiszíntér a maláji félsziget volt s a maláji szigetvilág. Holott nem itt indult meg először a japán támadás. Csak az angoloknak a szárazföld felőli gyengesége vonta errefelé a japán hadvezetés erőfeszítéseit. Az első támadás a Fülöp-szigeteken indult meg s a maláji félsziget és Szingapúr tragédiája előtt itt volt a keleti főhadiszíntér. A japánok itt igen jelentős eredményeket értek el; extenzív figyelmük azonban utóbb másfelé fordult. Úgy hogy most a Fülöp-szigetek hadihelyzetében bizonyos állandósulás, stagnálás tapasztalható.

Amerika csendesóceáni politikájára és hadviselésére is ugyanaz vonatkozik, ami Anglia helyzetére: a presztízsnak itt is túlzott jelentőséget tulajdonítottak s most ennek árát fizetik. A csekély hadászati előkészület nem volt elég a japán támadás elhárítására és viszonzására. A támaszpontok és állomások túlságosan messzi is fekszenek az amerikai szárazföldtől, s így az utánpótlás, illetve a meglévő és harcban álló erők biztosítása, táplálása igen nehéz. Amerika joggal fél attól, hogy a csendesóceáni és maláji kérdések megoldása után, vagy már azalatt is a japán tengerészet, repülés és hadvezetés figyelme az amerikai szárazföld felé fordul. Ez a fenyegetés nagyon is kézenfekvő, hiszen Japán igen élénk kereskedelmi forgalomban állott a délamerikai államokkal. S a tengelyhatalmaknak is régi érdekeltségeik vannak Délamerikában; vannak bizonyos délamerikai társadalmi és gazdasági rétegek, melyek közélről rokonszenveznek a tengelyhatalmak és Japán angolszászellenes szándékaival.

Az Únió most egyesíteni akarja az egész amerikai szárazföldet. Közös vezetés alá akarja hozni a hadi, gazdasági és politikai tényezőket. Egységesen akarják szembeállítani az amerikai kontinentet Japánnal és a német s olasz vezetés alatti Európával. Erre szolgált az összes amerikai államok rio de janeirói tanácskozása. Sumner Welles szerepelt Roosevelttel megbízottjaként. Az értekezlet határozatot fogadott el a tengelyhatalmakkal való diplomáciai viszony felfüggesztéséről, a nemhadviselőknél tekintendő államokhoz való viszonyról, a gazdasági és katonai organizációk egységesítéséről és egyeztetéséről. Ám a kollektivitás, a közös és egyhangú fellépés elve meghiúsult s ezt elégtétellel emelték ki a berlini kommentárok: a hosszú partjait féltő Csile, a gazdag és független Argentínával egyetemben nem volt hajlandó olyan messzire elmenni, mint ezt az USA kívánta. Argentínát később némileg

elszigetelték s Csilében nem sokkal a konferencia után belpolitikai válság következett; az az ország különben is otthona volt eddig is a spanyol polgárháború menekültjeinek; most a népfront került ott uralomra, népfrontos elnököt választottak s az új csilei kormányzat csatlakozott az angolszászok törekvéseihez. A konferencián az USA-hoz és a délamerikai államokhoz egyformán közelálló Brazília töltött be közvetítői szerepet, míg Mexikó és a középamerikai államok feltétel nélkül az Üniós hívei voltak. Az USA-nak a maga gazdasági, szellemi és katonai fölényével sikerült elérnie a délamerikai szegényebb s jóval gyéresebb lakosságú államok vezetését. Az USA-ban s Angliában is mindenkor élénken élt a félelem, hogy a rendkívül kedvező délamerikai gazdasági lehetőségeket Németország, illetve Olaszország kihasználja a maga javára; hiszen míg az első világháború előtt az északamerikai export és tőke kevesett érdeklődött — saját nagy feladataival telítetten — Dél-amerika iránt, addig ott Angliát is alaposan háttérbe szorítva uralkodott a német ipari kivitel. A nemzetiszocialista Németország vissza akarta szerezni a háború előtti német export vezető szerepét; de így felébresztette a most már világméretekben gondolkozó amerikai gazdaság féltékenységét. Ezek azok a motívumok, amelyek miatt az USA és Anglia Délamerikából minden más gazdasági és politikai tényezőt ki akar szorítani, — hiszen a tengelyhatalmak ottani gazdasági munkássága nyilvánvaló politikai következményekkel járt eddig is. Az amerikai kontinens egységesítése, az USA-val s rajta át Anglia hadi céljaival való kapcsolatba hozatala kétségtelenül egyike a legjelentősebb eseményeknek a háború mostani szakaszában. Német részről azonban rámutatnak, hogy mindez nem változtathat a háború további menetén. Hiszen a korlátlan győzelmi tudat beszél úgy Hitler kancellár, mint Göbbels miniszter újabb beszédeiből s nyilván az afrikai hadszíntér érdekeit és a győzelem céljait szolgálják Göring marsall római tárgyalásai, a magyar szolidaritás tényleges bizonyítékai s mellettük és fölöttük a németolasz-japán szövetségi megegyezések rendszere.

Ugyanekkor pozitív módon értékelik német részről a magyar miniszterelnök nagyjelentőségű kijelentéseit, hogy az Oroszország elleni védelmi háborúban, mely egyben Magyarországnak s a magyar kormányzatnak is ügye, Magyarország számára elérkezik a cselekvés pillanata. Ribbentrop, Ciano, Keitel budapesti látogatásának jelentősége jól megmutatja Magyarország és a tengelyhatalmak kapcsolatának lényegét.

Csehországban helyreállították a normális állapotokat, új cseh kormány alakult, melynek egy német tagja is van, aki a gazdasági és munkaügyek tekintetében garanciája a birodalom és a protektorátus egységének. A téli meglegholmi-akció a csehek között is igen nagy sikerrel járt, írják elégtétellel a mai cseh és német lapok. A cseh nép méltányolja a német katonák küzdelmeit a keleti fronton. A mostani hivatalos cseh tényezők egyébként erélyesen elutasítják a londoni rádió izgatásait és Benesék zsidó-cseh emigráns klikkjének mesterkedéseit.

Végül igen érdekes nyugateurópai alakulások körvonalai bontakoznak ki. Portugália közeledést talált Spanyolországhoz, mivel léte és semlegessége számára az angol szövetség nem mutatkozik a mostani európai viszonylatokban teljes garanciának. Salazar és Franco találkozását élénken figyelik Vichy kormánya is; a három latin állam közeledése megnyugtató, békés pont a háborús Európában.

Norvégiában új rendezés felé haladnak az állapotok; már eddig is az egyetlen törvényes politikai szervezetnek Quisling pártját jelentették ki. Majd meg Quisling vezetésével új norvég kormányzat alakult, mely a tekintélyi és germán elv jegyében egyesíti magában a király, a parlament és a helyi autonómiák minden jogkörét. Németországban elégtétellel fogadják ezt az

alakulást, mely majd az új Európa elvei jegyében beilleszti a gemán népek közösségébe az új Norvégiát. Egyben megszüntették Svédországnak azt a szerepét, hogy a svéd diplomácia képviselte Berlinben a norvég érdekeket. A svéd sajtó kellemetlenkedő megjegyzésekkel kísérte a norvég változást s hangoztatta, hogy a tekintélyi elv összeegyeztethetetlen az északi népek gondolatvilágával. Német részről ezeket a nézeteket rendkívüli eréllyel visszautasították s egyben hangoztatták, hogy Svédország igen árt magának nem is nagyon titkolt angolbarát magatartásával. Ugyanakkor viszont enyhülés jeleit látják abban, hogy a svéd közvélemény bizonyos aggodással fogadja Cripps nagy orosz-barát propagandáját s félti Svédország jövőjét az európai rendezés orosz elképzelésétől.

GOGOLÁK LAJOS

A NEMZETI SZÍNHÁZ SZÁZ ÉVE

A SZÍNÉSZETTÖRTÉNETI kutatás célját és módszerét csak az utóbbi két évtized tudományos vizsgálódása tisztázta teljes világossággal. A pozitívizmus kora, amely a színészettörténeti kérdéseket először vetette fel, szellemi beállítottságánál fogva nem volt alkalmas arra, hogy ezt a sajátosságán bonyolult, sokrétűen összetett, szövevényes tudományágat módszerében tisztázza. A színházban, mint szellemi jelenségben a legkülönbözőbb elemek vetődnek elénk: színészi alakítás, drámai szöveg, díszlet, világítás, színpadi ruha és gépezet s mindezek mögött az író, a rendező és az igazgató tevékenysége. A műsorpolitika művészi és gazdasági vonatkozásai, a kritika és a közönség tetszése, mint irányító tényezők, a drámaíró látszólagos művészi és társadalmi különállásával, de mégis a színházhoz kapcsolódó szálaival, ezer kérdést ontanak a kutató elé. Hogyan is lehetett volna ezt a rendkívül heterogén, sokszínű és különböző törvények által irányított tényezőkből előálló jelenséget összefogni és megoldani olyan korban, amely a tudományos vizsgálódás végső célját az adattömegek felkutatásában, hitelesítésében és rögzítésében látta...

A pozitívista történettudomány a színészettörténetet mint az általános művelődéstörténet egyik kevésbé jelentős ágát fogta fel s míg egyrészt tárgyi adatait szárazon leltározta, addig szellemi vonatkozásait irodalomtörténeti és esztétikai kategóriákba erőszakolta. A jelenség belső szerkezete, sajátos élete és szellemi háttere egyáltalán nem érdekelte.

Csak a modern szellemtörténeti vizsgálódás tudott mélyebben rávilágítani a színészettörténet problémáira, csak az új tudomány próbálta a jelenség szerteágazó szálaait egységbe foglalni. De még a szellemtörténetnek sem sikerült volna megbirkózni ezzel a rendkívül nehéz feladattal, ha időközben más oldalról nem tisztázódnak a színjáték elemeinek összefüggései. Bármiylen furcsán hangzik ugyan, de a modern színészettörténet igen sokat köszönhet a világháború utáni színpadi szecesszió kísérleteinek, amely akarata ellenére nem művészi, hanem tudományos eredményeket hozott. Az ismeretelméleti színjátékok, a színpadnak drámai problémává való avatása, a pirandellizmus, az expresszionista és futurista próbálkozások művészi megoldások helyett tudományos eredményhez vezettek: a színjátszás ön tudatosításához. Ennek az egész kornak drámaírói, rendezői és színészi mozgalmait ma már nem vizsgálhatjuk művészi szempontból, hanem egy művészet önmegismerésére irányuló tudományos, esztétikai próbálkozásait kell látnunk bennük. Művészi eredményeket nem hoztak, de tisztázták az író és a színész

viszonyát, a díszlet és a világítás szerepét, a ruhák és a kellékek fontosságát és élesen világítottak rá a közönség és a színpad kapcsolatára.

A színjáték szerkezetének megvilágítása rendkívül termékenynek bizonyult a színészettörténet számára. Megoldotta ugyanis azokat a módszertani nehézségeket, amelyek a kutatót eddig megakadályozták az anyag áttekintésében és rendszerezésében. Nyilvánvalóvá vált, hogy a színjátékhoz nem közelíthetünk sem az irodalomtörténet, sem az általános esztétika ismert módszereivel, hanem problémáit csak az önelvűség jegyében oldhatjuk meg. Áll ez a jelenség szinkronikus egészére és diakronikus, történeti fejlődésére egyaránt. A színészettörténet tehát nem színészek életrajzi adalékai-ból, nem az előadott darabok, a színházépület és a színpadképek adatsorozatából, nem a dráma filológiai vonatkozásaiból áll, hanem a, színháznak, a színházi kultúrának s ezen belül a színjátéknak mint szintézisnek mindent egységbe foglaló történetét adja. Ebben az értelmezésben a színjáték elemeinek különállása megszűnik, minden mozzanat csak az egészhez való viszonyában és más mozzanatokhoz való kapcsolatában kap értelmet és jelentőséget.

A Nemzeti Színház történetét sem lehetett addig tudományosan megoldani, míg egyrészt a részletkutatások fel nem tárták a szükséges történelmi anyagot, másrészt a módszertani kérdések nem tisztázódtak. A színház történetét először Bayer József dolgozta fel 1887-ben, »A nemzeti játékszín története«-nek két hatalmas kötetében. Vállalkozása azért volt rendkívül merész, mert az ő korában még az anyagot sem kutatták fel. Ennek ellenére ő egyszerre két feladatot próbált megoldani hatalmas munkájában: megkísérelte az anyagot összehordani és az adatok rendkívül nagy tömegét rendszerezni. Ez a hatalmas munka a maga korában valóban döntő jelentőségű, rendkívüli teljesítmény volt. Adattömege kincsebányója lett a későbbi kutatóknak, de hatalmas apparátusa, a feltárt anyag rendkívüli méretei és a megoldatlanul maradt problémák nehézségei bizonyos fokig mindenkit elbátortalanítottak, aki Bayer József után a Nemzeti Színház történetéhez ismét hozzá szeretett volna nyúlni.

Bayer József vasszorgalma és akarata nem tudták pótolni a világos célkitűzést és módszerességet. Nem látta világosan a színészettörténet rendszerét, módszerét, alapelveit és így természetesen nem tudta anyagát elvszerűen elrendezni. Ez nem az ő hibája, hanem a koré, hiszen nemcsak hazájában, de a külföldi szakirodalomban sem található útbaigazító példákra. Ami a kor lehetőségeiben adva volt, azt a maga körében tökéletesen megoldotta. Az anyag heterogén elemei azonban különállnak művében, nem sikerült megtalálnia azt a közös alapot, amelyen a tárgyi emlékeket, műsorpolitikai mozzanatokot, a drámaíró, a rendező, a színész és díszlettervező alkotásának művészi vonatkozásait egységbe kapcsolódnak. Semmi sem jellemzőbb erre, mint az a körülmény, hogy a drámairodalom történetét még tisztán irodalmi elgondolás alapján, a színháztól függetlenül, de az egyetemes irodalomtörténettől is különválasztva tárgyalja a „Magyar drámairodalom története”-ben.

Bayer József halálával a magyar színészettörténeti kutatás úttörője és legszorgalmasabb művelője dőlt ki. Majdnem félszázadon keresztül senki sem mer az első magyar színház történetéhez nyúlni és még a doktori értekezések között is csak 1931-ben találkozunk eggyel (Bíró Lajos Pál: A Magyar Nemzeti Színház története 1837-től 1841-ig), mely négy évet ölel fel vázlatosan a színház történetéből.

A Nemzeti Színház megnyitásának századik évfordulója aztán ismét a színház történetére irányítja a kutatók figyelmét. 1937-ben jelenik meg Magyar Bálint népszerű kis összefoglalása a Magyar Szemle Kincsestárában és Rédey Tivadar nagyobbszabású munkája az Egyetemi Nyomda kiadásában.

Rédey Tivadar munkája rendkívül alapos és rendszeres kutatás gyümölcse, de inkább a művelt nagyközönség részére készült összefoglalás. A kiadvány célja megkívánta és megengedte, hogy a dokumentáló anyag sérthet elhagyja és csak a fejlődés folyamatos elbeszélésére szorítkozzék. Adatainak pontosságával, könnyed, friss stílusával

és szemléltető képanyagával tökéletesen megfelelt a könyvkiadói célban meghatározott műfaji követelményeknek. A munka azonban egyelőre csonka, mert a Nemzeti Színház történetét csak az Opera kiválásáig tárgyalja.

A centenárium alkalmával azonban a Magyar Történelmi Társulat olyan hatalmas tudományos munka tervét vetette fel, amelyben nemcsak a történelmi fejlődés filológiai pontosságú rajza, hanem a bizonyító anyag nagy része is napvilágot láthat. Ennek a rendkívül nehéz feladatnak a megoldására vállalkozott Pukánszky Kádár Jolán „A Nemzeti Színház száz éves története“ első két kötetének kidolgozásában. Az első kötet a történeti rész folyamatos elbeszélését adja, a második, amely már két évvel ezelőtt megjelent, a Nemzeti Színház fontosabb iratait tartalmazza. A harmadik, befejező kötet: a Nemzeti Színház száz éves műsora, Hajdú László munkája, a közeljövőben jelenik meg.

Pukánszky könyve a modern színészettörténeti kutatás minden eredményének felhasználásával készült. Több mint harmincezer előadás, több mint százezer akta és félszázezer kritika végtelen adattömegéből egységesen és áttekinthetően bontakozik ki előttünk a Nemzeti Színház száz éves története. A művet színháztudományi önelvűség, történetírói rendszeresség és páratlan ökonómia jellemzi. Nem kívülről erőszakolt szempontokkal és idegen tudományok módszerével közeledik az anyaghoz, hanem a mű beosztását is belülről fejt ki. „A szétágazó fonalak egybefogására a vezető szempontot a Nemzeti Színháznak mint nemzeti intézménynek a vizsgálata adta meg — mondja az előszóban. — Igyekeztem nyomon kísérni, hogy milyen fejlődésen ment át az a hivatástudat, amelyet az alapítók szándéka a színház elé szabott s hogy épült hagyománykinccsé a színház teljesítményeinek java. Főszempontom volt annak a vizsgálata, hogy egyes korokban mennyire töltötte be a színház ezt az elébe szabott hivatást, mennyire becsülte ezt a folyton gyarapodott hagyományt s ezzel milyen szerepet játszott a nemzeti szellem és nemzeti művelődés kialakításában.“

A történeti feldolgozás gerincét tehát színházpolitikai és műsorpolitikai mozzanatok adják, mivel ebben jut kifejezésre leginkább a színház nemzeti hivatása. A tárgyalás azonban nemcsak a szorosán vett művészi teljesítményre szorítkozik, hanem szélesen kapcsolódik a színház munkája köré vázolt kortörténeti képhez. Így villannak meg előttünk a közvélemény és a színikritika visszahatásai, de megvilágosodnak a színház gazdasági gyökerei is, melyek sokszor döntően befolyásolták a színház sorsát.

Legnehezebb volt megrögzíteni azt a múltó benyomást, amely röpké hangulatszerűsége ellenére mégis csak a színház szellemi lényege, s amelyben minden gazdasági, személyi, politikai és kulturális erő végső, művészi fokon nyilatkozik meg: az előadást. Anélkül, hogy a szerző túlságosan belemerülne egy-egy művészi produkció részletes elemzésébe, a megvillantott képekből híven bontakozik ki előttünk egy-egy rendezői elgondolás, színészi alakítás, vagy az együttes össz játéka.

Az anyag tagolása nem a szokványos politikai fordulatokhoz igazodik, még csak nem is a színház fejlődésének külső eseményeit (a népszínmű kiválása, az opera önállósulása, az épület lebontása stb.) követi, hanem az intézmény belső fejlődéséből indokolja. A korszakokba való beosztást egyszerre több szempont is igazolja; így az igazgatók működési ideje, műsorpolitikai egység, meghatározott stílustörekvés és szervezeti mozzanatok. Ezért tárgyalja „Előzmények“ címen a játékszíni eszme első felbukkanását Unghváry János röpiratától (1779) kezdve, Kazinczy, Kelemen, Kultsár, Fáy, Széchenyi és Földváry eszmei harcán, a vándortársulatok és a budai színjátszás történetén keresztül a Nemzeti Színház megnyitásáig.

„Az önkormányzat kora“ 1852-ig Bajza, Bartay és Erkel irányító szerepe mellett az induló színház műsorának differenciálódásával, az idegen drámairodalmak szerepével, az opera és a balett virágzásával, az eredeti magyar vígjáték, történelmi dráma és népszínmű felbukkanásával foglalkozik. Szemléltető képet kapunk a kor nagy színészi egyéniségeiről is.

„Az új szervezet kialakulása“ címen 1873-ig, Szigligeti igazgatói fellépéséig kapunk képet. A szabadságharc utáni műsorpolitika és igazgatói bizonytalanságok vonalán az operett és az opera szerepe, az első Wagner-előadások, nagy külföldi színészek vendéggjátékai, Shakespeare, Schiller, Goethe, a francia klasszikusok és a francia társadalmi dráma lépnek előtérbe a szervezeti kérdések mellett.

A legérdekesebb és legizgalmasabb az az időszak, amely „Aranykor“ címen 1873—1894-ig Szigligeti Ede és Paulay Ede igazgatóságát öleli fel. Szigligeti itt egészen új megvilágításba kerül. Nem mint darabgyáros, hanem mint a nemzeti kultúra öntudatos képviselője lép elénk. Paulay Ede sokszor hangsúlyozott, de részletesen soha ki nem fejtett széleskörű művészi elképzelése sohasem valósulhatott volna meg Szigligeti Ede kezdeményezései nélkül. E két hivatott igazgató művészi programja, igazgatói céltudatossága és a nemzeti kultúrába vetett hite valóban szorosan kapcsolódik egybe az „aranykorban“.

Paulay Ede halála után egészen a világháború végéig a Nemzeti Színház hanyatlásának vagyunk tanúi. A magánszínházak versenye, az egymást sűrűn felváltó epigonok sora, a Paulay által kiépített műsor széttűlése és a színháznak a Népszínházba való átköltözése megingatják hivatásának alapjait.

Az utolsó fejezet az „Örök Nemzeti Színház“ címen Ambrus Zoltán, Hevesi Sándor, Márkus László, Vojnovich Géza és Németh Antal korát tárgyalja. Ez az egyetlen fejezet, ahol úgy érezzük, hogy a történelmi tárgyalásba, ha még oly halványan is, szubjektív szempontok kerültek. Különösen Hevesi Sándorral szemben néha kissé elfogult megjegyzéseket olvasunk, mikor a szerző igazgatói működését foglalja össze. Viszont ezt a kedvezőtlen ítéletet nem egészen indokolják a részletező tárgyalás adatai, amelyek alapján az olvasó más következtetésekre hajlanék. Hevesi mozgalmas műsorpolitikája és rendezői eklekticizmusa indokolható lett volna a korabeli színházi mozgalmakból, üzletszerűsége az akkori kultuskormány rákényszerített programjából, az angol irodalom kelleténél erősebb szóhoz juttatása az igazgató egyéni tanulmányaiból. A Shakespeare-műsor erős kibővítése sem színészpédagógiai, sem közönségnevelési szempontból nem kifogásolható. Hiszen állandó magyar drámairodalmi hagyomány híján minden korszak műsorpolitikája igyekezett külföldi támasztékot is keresni. Hevesi sok igazgatói tévedése ellenére kiváló színészpédagógus és rendező volt és a pszichológikus színjátszás nemzeti színházi meghonosításában is igen nagy érdemei vannak.

Minden fejezetet szervesen kapcsol egybe a neves színészek és színésznők működése, az egymástól átvett szerepek művészi vonala és az ebben folytatódó és mindinkább gazdagodó színészi hagyomány. Ugyanígy fejlesztik tovább az igazgatók a drámai műsort, így bővül meg a színház programja állandó műsordarabokkal, amelyek a „Bánk bán“, „Az ember tragédiája“ és a „Csongor és Tünde“ köré csoportosulnak. A szép magyar nyelv és a művészi színjátszás mint színészi hagyomány, a magyar drámairodalom értékeinek ébrentartása mint irodalmi hagyomány, a nagy külföldi drámairók alkotásai mint európaiságunk hagyománya vonul keresztül a Nemzeti Színház történetén és ez a szellemi hagyománykincs tartja fenn személyi változások, politikai rázkódtatások és gazdasági válságok között is az Örök Nemzeti Színházat.

A történeti munkák célja nemcsak a múlt továtűnő emlékeinek felkutatása és megrögzítése, de öntudatra ébresztés és így tanítás is. A múlttá váló jelen nemcsak halál, elmúlás és befejezés, hanem a jövő útját kijelölő pillanat, amelyben az eljövendő idő mosolya és könnyei szunnyadnak. Az egyén és a közösség öntudata éppen azt jelenti, hogy ismeri a megtett utat, létének minden percében átéli múltjának meghatározó erőit és világos látással vállalja feladatát, sorsát, hivatását.

Az intézmények öntudatát vezetőiknek kell vállalniok. A Nemzeti Színház múltja is megszabja a színház hivatását, nemcsak az alapítók szándékából, hanem sokkal inkább a száz év alatt kicsiszolódott személytelen törekvések erejével. A múlt minden tévedése és eredménye egyaránt értéket jelent annak, aki vállalni akarja és tudja, vagy akinek vállalnia kell a Nemzeti Színház sorsát.

Száz esztendő elég idő ahhoz, hogy egy intézmény hivatástudata kialakuljon és munkájából olyan hagyománykincset gyűjtsön magának, amely ezt a hivatástudatot kifejezi. Kérdés, kielemezhetők-e a Nemzeti Színház történetéből olyan irányelvek, amelyek a múltból a jövő felé világitanak és megszabják a további utat?

A Nemzeti Színház hivatását csak bizonyos személyi feltételek között teljesítheti. Ilyen az igazgatónak minél nagyobb fokú személyi függetlensége, politikai, gazdasági és művészeti befolyásoktól való mentesítése. Túl-ságos erősen érvényesülő minisztériumi ellenőrzés, aprólékos számvevősségi beavatkozás, hivatalos tényezők befolyása a művészszerződés szerződtetésére és foglalkoztatására, a Színművészeti Tanácshoz, vagy Drámabíráló Bizottsághoz hasonló szervek műsorbénító tevékenysége súlyos akadályokat gördítenek a Nemzeti Színház vezetője elé. Az intendáns is csak abban az esetben nyújthat segítséget a színháznak, ha, mint Podmaniczky Frigyes báró esetében, mentesíti az igazgatót az adminisztráció terhes munkájától, vállalja a politikai támadások mindenkori pergőtűzét és szabad kezet enged az igazgató művészi elgondolásainak megvalósítására.

Az igazgató megbízatásának hosszú tartama is előnyt jelent a színház számára. Egy műsorpolitikai elgondolás megvalósítása, együttes nevelése, színjátszó stílus kialakítása, drámaírók munkásságának bekapcsolása és a közönség megszervezése csak hosszú évek munkájával érhető el. Hiába van nemzeti színházi hagyomány és gyakorlat, az intézmény önmagától nem működik, tevékenységének egységét csak olyan egyéniség biztosíthatja, akinek ideje van személyiségét kifejteni. Paulay halála után a színház hanyatlásának egyik fő okát éppen a színigazgatók gyors változásában kell keresnünk, viszont Ambrus Zoltán magas színvonalú programot tudott volna megvalósítani, ha igazságtalanul nem távolítják el oly hirtelen a Nemzeti Színház éléről.

A Nemzeti Színház hivatásteljesítésének anyagi feltételei is vannak. Széleskörű kulturális feladatát csak úgy tudja betölteni, ha anyagilag nincs kiszolgáltatva a közönség kénye-kedvének, s egy-egy produkció megvalósításakor nem kell kicsinyes pénzügyi kérdésekkel törődnie. A klasszikus és a régi magyar műsor előadásai sokszor nem kecsegtetnek anyagi sikerrel, de a darabok bemutatása mégis elsődrendű kulturális érdek. A Nemzeti Színház ilyenirányú hagyománymentő és ápoló tevékenységét segíti elő az állami szubvenció. Ez az állami támogatás azonban nem mentesítheti az igazgatót a közönség ellenőrzése alól. A közönség tetszése vagy nemtetszése ugyanis fontos tényezője a színház életének még akkor is, ha a színház nem függ anyagilag teljesen a közönségtől. A közönségben feltételezni kell bizonyos kulturális érdeklődést, amelyet anyagilag ki lehet és ki is kell használni. A megfizetett kultúrtermék, tehát például egy kasszasikert hozó „Bánk bán“-előadás nagyobb kulturális eredmény, mint ingyen közönségnek nyúj-

tott drámatörténeti sorozat. A szubvenció megvonása viszont a színház elüzletiesedéséhez vezethet, mint Hevesi Sándor idejében, akit az akkori kultuskormány erre a végzetes útra kényszerített.

Az anyagi feltételeket azonban nemcsak a felső hatóságnak kell megteremtenie, hanem a színháznak is. Ezt a célt szolgálta a Nemzeti Színház bérletrendszere, amely különböző formában, mindig állandó közönséget és biztos anyagi alapot szerzett a színháznak. Mai túlfeszített szervezetével azonban a színház művészi színvonalát veszélyezteti. Minden darab, jó vagy rossz, egyforma elbírálásban részesül, végigfutja a 15—16 bérleti előadást, aztán lekerül a műsorról, mert már a következő bérleti bemutató tolakszik eléje. A sok bérlet tömegprodukciónak, hiányos előkészületekhez vezet, s a hiányosságok kritikáját a színház nem érzi, mert a bérlő kénytelen-kelletlen végigüli az összes bérleti előadásokat.

Végül a Nemzeti Színház hivatásteljesítésének művészi feltételei is vannak. A hagyományosan kialakult műsor gerincét a magyar drámairodalom adja meg. Egyrészt a modern magyar dráma ápolása és nevelése, másrészt a múlt drámairodalmának minél gazdagabb aktualizálása. A múlt drámairodalma nem merül ki Katona, Vörösmarty és Madách három nagy alkotásában, hanem más felújításokra, átrendezésekre, vagy átdolgozásokra ad alkalmat. Az új magyar drámairodalommal szemben akkor teljesítené hivatását a Nemzeti Színház, ha drámaírókat nevelne és bölcs dramaturgiai vezetéssel új magyar drámák megszületését segítené elő.

A külföldi drámairodalom ugyancsak szerves része a színház műsorának. Nemcsak a klasszikusok, hanem a modern külföldi drámairodalom is. Ebben az egyes igazgatók eltértek egymástól egyéni ízlésük vagy irodalmi tanulmányaik szerint. Így Paulay a francia társadalmi drámát, Hevesi az angol drámairodalmat, Németh a kis népek irodalmát művelte, abban azonban egyetértettek, hogy a magyar Nemzeti Színháznak a magyarság európai kapcsolatait mindig fenn kell tartania.

A drámairodalmi program hagyományoszerű kialakulása mellett, sajnos sokkal csökevényesebb maradt a színészi tradíció. Még a világháború előtt van némi nyoma a szép magyar beszéd és bizonyos kialakult színjátszó stílus egységes gyakorlatának. A nagy színészek sora, ha sokszor öntudatlanul is, de hordozza ezt a szent megbélyegzettséget. Jászai Mari halálával azonban megszakad a folytonosság, s mai színjátszásunk már kétségbeejtően gyökértelen. Nagyjaink a sztárok magányosságában élnek, s nem éreznek semmiféle kapcsolatot sem élőkkel, sem holtakkal, önmagukban zárt, rokontalan egyéniségek, akik nem is érzik különállásuk sivárságát, magányosságuk tragikumát. Bizonyára már az előző nemzedék is bűnös, mert nem nevelte őket, s ők is bűnösök, mert nem nevelnek utódokat. Hibás ebben a Nemzeti Színház, de még hibásabb a Színművészeti Akadémia, amelynek a színészi hagyományokat legalább a szép színpadi beszéd fokán ápolnia kellene.

Nemzeti hagyományokról beszéltünk. Ha azonban végigtekintünk a Nemzeti Színház százéves történetén, hagyománykincsében ott él egy örök vágy, örök törekvés: az európaiság is. Nem nemzetietlen, internacionális elkívánczolás a hazai földről, nem megtagadása a múltnak, vagy megszaladás a sors elől, hanem olthatatlan szomjúság a nagy és szerencsésebb népek kultúrája után. Felismerése örök emberi értékeknek a shakespearei magaslatoikon és sophokleszi mélységekben és hozzájuk idomulás, ha az alkotásban nem is, legalább a szemléletben, a csodálatban, a megértésben. S ez a meghajlás a Szépség előtt nem aláz le, hanem fölemel.

STAUD GÉZA

A PÉNZ

A PÉNZ ERKÖLCSI JELENTŐSÉGE körüli zavar teljességét semmi sem érzékelteti jobban, mint azoknak a közszájon forgó igazságoknak az ellentmondó volta, melyek reá vonatkoznak. A társadalomtudomány és a közgazdaságtan igen részletesen foglalkozik a pénz gazdasági szerepével, társadalmi hatásaival és törvényszerűségeivel, azonban aránylag igen keveset a pénz társadalomerkölcsi problémáival, vagyis a pénzt kereső és pénzt elköltő emberek mindennapos erkölcsi kérdéseivel. A pénzre vonatkozó közkeletű erkölcsi tanítások a legnagyobb mértékben ellentétesek és tétútra vezetők. Egyik oldalról úgy szólanak, hogy a pénz valami lealacsonyító, alantas, veszedelmes és átkos dolog. A legderekabb cselekedet értéke is lecsökken, ha pénzért történt. Eszerint úgy látszik, hogy a pénz inkább a gonoszok, mint a jók kezén gyűlik össze. Tudjuk, hogy korunk romlottsága elsősorban az aranyborjú imádatából származik; hogy a hirtelen sok pénzhez jutott emberek majdnem kivétel nélkül szerencsétlenekké lesznek s a pénz az, ami a legkönnyebben letériti az embereket a tisztesség útjáról. A pénzéhes és zsupori ember megvetésre méltó s a tőkét, mely a pénz felhalmozásából származik, a legridegebb kizsákmányolónak ismerjük. Másrészt úgy is szólnak a pénzről szóló közkeletű tanítások, hogy a pénz valami áldásos, hatalmas, izgalmas és jó dolog. Felelős államvezetők naponta hangsúlyozzák a tőkeképződés fontosságát s majdnem minden nagyobb világesemény mögött ott sejtjük a pénzt. A pénz képes reménytelen helyzeteket megoldani, reményteljes életlehetőségeket teremteni, viszont a pénz hiányán a legtisztább szándék is megbukhatik. A szegénység könnyen vezet bűnre, ellenben a gazdag ember — legalább is vágyainkban és elképzeléseinkben — gyakran az isteni gondviselés szerepét tölti be. Úgy látszik, hogy mindazt az erkölcsi rombolást és lealjasodást, amit a pénz bősége okoz, ugyanúgy okozhatja a pénz hiánya is. S a kétféle erkölcsi ítélkezés közül az emberek közmeggyőződése ugyan a pénz elítélő álláspontot tartja az emelkedettebbnek, de a pénzt kedvelő álláspontot a természetesebbnek. Az érdekházasság elvben megvetésre méltó, de az érdekből nősülöket nem sújtja érezhető és kemény társadalmi közmegvetés. Profétáktól, papoktól, tudósoktól, költőktől, művészekről, államférfiakról, szerelmesektől és haldoklóktól, egyszóval mindenkitől, aki valami módon közelebb van az emberiség örök értékeihez és nagy élményeihez, megköveteli erkölcsi felfogásunk, hogy ne szeressék úgy a pénzt, mint más közönséges emberek. De az élet mindennapi helyzeteiben azt várjuk és arra rendezkedünk be, hogy az emberek erősen, sőt ádázul kívánják a pénzt s ha ilyen helyzetekben találkozunk a pénz megvetésével, akkor első érzésünk inkább a gyanakvás, mintsem a csodálat. Ezeknek az ellentmondásoknak a megoldására szintén van néhány közkeletű erkölcsi tételünk, amilyenek: „a pénz azért fontos, mert sok jót lehet tenni vele“, „törekedni kell a pénzre, de nem szabad rabjává lenni“, „a pénz az emberi haladás fontos rúgója, de nem a legfőbb értéke“. Ezek a tételek kétségen kívül igazak, de a kérdéseket nem oldják meg, csak tovább utalják. Nem érzünk mögöttük eleven meggyőződést, mely világosan tudja, hogyan kell jól felhasználni a pénzt, hol kezdődik a pénz rabsága s mi hát a legfőbb érték, ha a pénz nem az?

Ha a pénz körüli erkölcsi zavar mélyére akarunk hatolni, fel kell vetnünk a kérdést, mi a pénz? Ezúttal nem a reá vonatkozó közgazdasági meghatározások érdekelnek, hanem az, hogy mi az a pénz, ami megvetendő, ami boldogít, amihez vér tapad, aminek nincs szaga: tehát hogyan viszonylik a cselekvő emberhez, az emberi akarathoz, az emberi szabadsághoz vagy szolgasághoz; mi az a pénz, mely az egyes ember s a társadalom számára erkölcsi kérdést jelenthet? Ebből a szempontból pedig a pénzre vonatkozóan csak az fontos, hogy a pénz a társadalom által elfogadott utalvány más emberek vagy dolgok feletti rendelkezésre, a társadalomban való cselekvésre, vagyis tulajdonképpen a pénz maga is egy tárgyban megtestesített cselekvési lehetőség. Más cselekvési lehetőségtől abban különbözik, hogy valójában nem egy lehetőség, hanem választási képesség számtalan lehetőség között, vagyis önmagában elvont, személytelen és tárgyaltalan lehetőség. A természetben adott lehetőség megköti az embert: vagy a tárgyhoz, amit használatba vesz, vagy az emberhez, akivel rendelkezni akar, akinek a segítségére szorul; a tárgy, az ember ellenállhatnak s cselekvésünket megbéníthatják. A pénzzel kikereshetjük a legkevésbé ellentálló tárgyat vagy személyt, hogy ahhoz forduljunk. A pénz tehát — amint azt Simmel megállapította — nagymértékben növeli a személyes szabadságot: egyszerre emeli a legmagasabb fokra a társadalomban való cselekvés és a társadalomban való szabadság lehetőségét.

Az ember erkölcsisége számára minden nagy lehetőség próbát jelent. Ha egy ember kezébe egyszerre több pénz került, mint amennyire nézve előre meghatározott tervei és vágyai voltak, meg kell szédülnie a legkisebb összegben is bennrejlő lehetőségek páratlan sokféleségéből s nemcsak nagyfokú szabadságérzés fogja el, hanem nagyfokú zavar is. Valóban, az a kultúra, mely pénzgazdaságban él, minden más kultúránál nagyobb szabadságot és nagyobb zavart jelent részesei számára. S éppen az a szerepük az erkölcsi szabályoknak, hogy az emberi lelket megzavaró lehetőségek között eligazítást, a lehetőségek különbözőségére elfogadható indokolást, az értékes lehetőségekkel való élésre irányítást, a veszedelmes lehetőségek elkerülésére bátorítást adjanak.

A kérdés az: vannak-e ilyen szabályaink a pénzzel kapcsolatban? Már előljáróban rámutattunk a pénzre vonatkozó hangulati értékelés ingadozó voltára. Vájjon a pénzre vonatkozó általánosabb elvekben nem mutatkozik-e meg mégis egy magasabb érvényű értékvilág, mely a felületi zavar mögött rendet és harmóniát mutat? Nem nagy, végső elvekre gondolunk, hanem a végső értékek helyes alkalmazásából fakadó kiegyenlítő elveknek és előírásoknak, s a gyakorlatban kicsiszolódott részletmegoldásoknak a sokaságára: a társadalom rendje és harmóniája ilyeneken nyugszik.

A pénzzel, mint értékes cselekvési lehetőséggel kapcsolatban két társadalomerkölcsi kérdés vethető fel: az egyik az, hogyan oszolja el ember és ember között? a másik, hogyan kell az embernek a maga pénzbeli lehetőségeivel élnie?

Ami a pénz eloszlását illeti, most mellőzhetjük azokat a teljes elméleti vitákat, melyeket közgazdászaink folytatnak arról, hogy a jogi rendünk által megengedett pénzjövedelem különböző formái mennyiben igazoltak, s azt az elvi tagadást, melyet a szocializmus e pénz jövedelmi formák nagyobb részével szembeszegez. Nem ezeket, hanem azokat a közkeletű erkölcsi ítéleteket kell megvizsgálunk, melyek segítségével a közfelfogás konkrét esetekben a pénzjövedelem megérdemelt voltát eldönti. Ezeket a következőkben lehet összefoglalni: általános felfogás szerint jogosult az örökléssel vagy tisztességes munkával szerzett vagyon hozadéka. A nagy vagyont azonban ugyanez a közfelfogás majdnem hogy erkölcsi fogyatkozásnak tekinti, vagy legalább is olyan valaminek, aminek igen nagy a kiegyenlíteni való erkölcsi teherterele. Az erkölcsi kiegyenlítés előfeltétele, hogy a vagyonos ember méltányos munkaadó legyen; kell, hogy sokat áldozzon közcélokra, de nincs semmi mérték arra, hogy mennyit: sokan a legkevesebbet is elégnek, sokan a legtöbbet is kevésnek ítélik. Helyesléssel találkozunk, ha a tulajdonos vagyonát

saját munkájával hasznosítja, de igazi becsülete azért csak a feltaláló gyáros magasrezerte vagyónának van. A szerzett vagyonnak általában nagyobb a becsülete, mint az örököltnek, de érvényesül az a szemlélet is, mely a történelmi vagyont becsüli többre a szerzettnél. Különösen ellenséges a közhangulat a pénzforgató műveletekkel szerzett vagyonnal, a bankárvalgyonnal szemben még akkor is, ha nem spekulációs eredetű. Általában van bizonyos ellenérzés a nagyvalgyonnal, a mammutjövedelemmel szemben s gyakran megnyilvánul oly felfogás, hogy senkit sem illet meg a középosztályúnál nagyobb jövedelem. Ez a szemlélet kétségkívül szocialista eredetű, azonban arról szó sincs, hogy a valgyoni egyenlőség helyeslése közvélemény volna. Úgy látszik, hogy az emberek többsége igen nagy valgyoni egyenlőtlenségeket is szívesen visel, ha úgy érzi, hogy a kiválasztást értékszempontok szabályozzák. A mai kiválasztást nem érzi ilyennek; valóban nem látszik belső összefüggés az erkölcsi követelmények, a gyakorlati közmeggyőződés és a valóságos helyzet között, úgyannyira, hogy a mai pénzgazdálkodás jövedelemeloszlási és jövedelemfelhasználási szeszélyeit csak úgy lehet elviselni, ha nem erkölcsi alapon álló emberi intézményként, hanem a véletlen játékaként s elemi csapásként fogadjuk el őket. Arra azonban, hogy a nagy pénzbeli lehetőségek, kiket illetnének meg egy helyesebb rend szerint, egyértelmű válasz nincs. Jogosult még közfelfogás szerint általában a kamat, ha nem uzsorás, a vállalkozói nyereség, ha nem spekuláns, nem kizsákmányoló és nem aránytalan; s jogosult a munkának a dolgozó szorgalma, tehetsége és képesítése szerint különböző bére vagy fizetése, feltéve, ha nem túl aránytalan, s nem származik álmunkából vagy álláshalmozásból. Ahány állítás, annyi feltétel s e feltételek nem oldják meg, csak elodázzák az erkölcsi bizonytalanságot: hiányoznak azok a részletesen kimunkált megoldások, melyek közelebbről megmondanák, hogy mi aránytalan, mi méltánytalan, mi uzsorás, mi kizsákmányoló és mi antiszociális?

Ennek a bizonytalanságnak a másik oldala a pénz helyes felhasználására vonatkozó útmutatások ingadozó volta. Még megközelítő zsinórmértéke is hiányzik annak, mi a helyes arány — az elsődleges szükségletek kielégítése után — költekezés, tőkegyarapítás és önzetlen célokra való áldozás között? Székében érvényesül még, de már gyakran maradinak, sőt felháborítónak számít az a középkori eredetű szemlélet, mely társadalmi állás szerint írja elő a kötelező fényűzést és rója meg az ezen felül való erőlködést. Ez a szemlélet szívesen segítségül hívja a kapitalista értékrendnek azt a tételét, hogy az egyes rétegeknek erejükhez mért költekezése közzgazdasági követelmény. Ezzel szemben áll az a szocialisztikus szemlélet, mely minden költekezést, mely nem vonható szorosán a „szükségletek“ kielégítésének körébe, egy kis, gyökértelen és munkátlan réteg léhaságának tekint s végül az új közzségi gondolatok nevében nem kis erővel érvényesül az a felfogás, mely minden szórakozást és fényűzést a szűkölködőkkel szemben való felelőtlenségnek érez. Ezért a mai ember, ha életszintje a nyomoron felül, a dúskálkodáson alul van és eleget akar tenni a vele szemben támasztott erkölcsi követelményeknek, süketen és zavarodottan tétovázik, valahányszor arról van szó, hogy pénztét kedve szerint elköltse vagy önzetlen célokra áldozza: szebb a báliruha árát az inségeseknek juttatni, de akkor a szabómunkások és varrónók rövidülnek meg, akik inségségélyt nem kapnak, de munkára szükségük van. Ez az ellentmondás megoldhatatlan mindaddig, amíg nincs egy olyan értékrend, amelyben a fényűzésnek is meg van a maga helye úgy, hogy szereplők és nézők számára egyaránt örömet és kielégülést jelent. Nem kisebb a zavar a tőkegyűjtés kérdésében is. Az kétségtelen, hogy a takarékoskodás közérdek; de ha már arról van szó, hogy valaki, aki, bármily kis köben egyben munkaadó is, takarékoskodjék, vagyis tőkét gyűjtson-e inkább, vagy alkalmazottai helyzetét javítsa, akkor már a felelet nem olyan egyszerű. Az meg egyenesen rosszalással találkozik, ha a nagy valgyonok még további tőkét gyűjtenek. Ez a rosszalás az anonim, társasági, sőt a közzületi nagyvalgyonra is kiterjed: kifogásolták már azt is, hogy a társadalombiztosító intézetek bérházakat építenek ahelyett, hogy

szolgáltatásait növelnék. Ez az ellentmondás is megoldhatatlan marad mindaddig, amíg ki nem alakul és meg nem valósul egy olyan társadalmi értékrend, amelyben a tőkegyűjtés és munkásvédelem nem szembenálló törekvések, s a tőkegyűjtés nem egyesek ügye, hanem a közösségé, munkaszervezőké és munkásoké egyaránt.

Mai világunknak a pénzre vonatkozó erkölcsi szabályai tehát elégtelenek: csak egészen egyszerű és erkölcsi problémát alig jelentő helyzetekben igazítanak el, komoly nehézségek előtt azonban, amikor leginkább szükség volna rájuk, csődöt mondanak. Az egyes ember vagy velük, vagy nélkülük, vagy ellenükre valahogy elbukdácsol a maga konkrét problémái között: minél többet hallgat a józan eszére és minél kevesebbet elvekre, annál sikeresebben. Az elvek csődje azonban nem normális jelenség és nem magától értetődő: elvek nélkül lehet egyes embernek egyik napról a másikra józanul élni, de közösségek tartósan nem lehetnek meg nélkülük.

Ebben a helyzetben már elsősre nagyon furcsának kell tartanunk, hogy a pénz úgy szerepel a közfelfogásban is és a tudományban is, mint érték-mérő. Az igaz, hogy a pénzgazdaságra éppen az jellemző s abban különbözik más rendszerektől, melyek szintén ismerték a pénzt, hogy benne a pénzzel az értékes lehetőségek túlnyomó részét ki lehet fejezni és biztosítani: pénzzel ma az emberek számára értékes és kívánatos lehetőségek óriási hányadát meg lehet szerezni, sőt tekintélyes hányadát csak pénzzel lehet megszerezni s alig van nyereség vagy veszteség, öröm vagy kár, szellemi vagy anyagi érték, aminek ne volna pénzbeli megfelelője, amit legalább is ne próbálnának pénzben kifejezni. S az is igaz, hogy az értékes emberi lehetőségeket nagyon sokféleképpen össze lehet hasonlítani egymással, többek között pénzbeli, egyenértékük szerint is. A pénzgazdálkodás egységei azonban, az árak, a bérek, a kamat, összekeverve tartalmaznak erkölcsi, jogi, hatalmi, konvencionális elemeket s a pénzüsszegek és a valódi értékek között nincs szerves összefüggés. A pénz tehát — amint azt Móricz Miklós is meggyőzően bizonyította — már ezért sem szolgálhat értékek mérésére. De nem szolgálhat a pénz értékek mérésére azért sem, mert az értékek számtalan kiterjedésűek s két érték egymáshoz való viszonyát csak egy igen sokrétű érzelmi, értelmi és akarati állásfoglaláson keresztül lehet megragadni. A pénz értékének ellenben, helyesebben a pénzüsszegek számainak egyetlen egy dimenziója van s így az értékeknek mindig csak egy esetleges töredékét ragadhatjuk meg vele. De még ha önmagában alkalmas volna is a pénz értékek mérésére, a pénzre vonatkozó közkeletű erkölcsi igazságok ellentmondásai világosan mutatják, hogy a mi kultúránk nem ad világos és egyértelmű választ sem a pénz helyes értékelésének, sem a pénz helyes eloszlásának, sem a pénz helyes felhasználásának, egyszóval a pénz értékének a kérdésére: hogyan mérhetünk tehát ezzel a pénzzel más értékeket? Ha mégis azt látjuk, hogy nemcsak az amerikai, hanem az európai ember is igen széles körben értékkel pénzüsszegek szerint, embereket vagyonuk szerint, tárgyakat áruk szerint, hivatásokat javadalmazásuk szerint, s egyáltalán mindennemű értékes emberi lehetőséget pénzbeli „egyenértéke“ szerint, akkor ez nemcsak a pénz értékelésének a bizonytalanságára, hanem egész társadalmi értékrendünk zavarára mutat. Valóban egy oly világban, melynek nincsenek szilárd értékmérői, könnyű megszokni, hogy az értékes emberi lehetőségeket pénzbeli „egyenértékük“ szerint mérjük össze, amivel az összemérés, ha nem is nagyon eredményes, de a legközyösebben egyszerű dolog: száz több, mint tíz, ezer több mint száz, ehhez nem fér kétség. Ebből a szempontból feltűnő a párhuzam a pénzgazdálkodás térhódítása és a kvantitatív értékelés elterjedése között. A legújabb kor embere — mint arra már többen rámutattak — mindinkább egy dimenzióban, mindinkább számokban értékkel. Mértéktelenül elterjedt

minden gyakorlati módszer, — mérés, pontozás, szavazás — mellyel értékelésben különbségeket számbeli különbségekre lehet redukálni. Nem véletlen s nem a sportszellem hiánya, hogy a görögök nem mértek soha rekordokat: nyilván a verseny célját az egyszeri összemérkezésben látták, nem pedig abban, hogy teljesítményeik értékét a rekordoknak tértől, időtől és alkalomtól függetlenül, tizedesszámokig részletezett, absztrakt, egydimenziós skáláján jegyezzék fel. Az a ferde szemlélet, mely műemlékeket, épületeket és más emberi teljesítményeket nagyságuk után, méterek és dollárok szerint értékeli, gyakran gúny tárgya, de mégis mélyen beleivódott egész kultúránkba. Ugyanilyen jelenség a statisztika túl- és félreértékelése, az a gyermeces hit, hogy statisztikai adatok alapján jósolni lehet és az a közszólam, hogy a „számok beszélnek“. A számok némák és maguktól semmit sem mondanak annak, aki az életet, a tényeket és mindazt, amire a számok vonatkoznak, nem ismeri a számok világán kívül is. A szavazás és a vele kapcsolatos intézmények válsága is értékelésbeli zavarokra vezethető vissza. A szavazás intézménye olyan régi, mint az emberi kultúra, de világos, hogy nem értékek mérésére szolgál, hanem egy gyakorlati, technikus módja annak, hogy egy közösség, mely együtt akar maradni, a maga mindennapi konfliktusait megoldja. Amint azonban szavazással és szavazáson alapuló intézményekkel magasabb értékekre vonatkozó ellentéteket akarunk elintézni, a szavazás kerekébe tört értékek bosszút állanak.

Nem alap nélkül tehetjük fel tehát, hogy a pénzgazdálkodás kiterjedésének része van a kvantitatív értékelés elburjánzásában. Ennek okát azonban nem lehet magában a pénzben keresni s nem lehet csak a pénzre vonatkozó igazságok tisztázásával orvosolni. Hiába tanítjuk az embereket, hogy miként kell a pénzt keresni, a pénzzel élni, a pénzzel bánni. A pénz keresése, a pénz gyűjtése, a pénz elköltése nem jelentenek különálló erkölcsi kategóriákat, melyekre külön erkölcsi igazságok vonatkoznak: aki pénzt keres, valami jogcíme van rá, aki pénzt gyűjt, valamit tervez vele, aki pénzt költ, valami értéket vesz rajta. A pénz körüli zavar egész erkölcsi rendünk zavara, mely nem tud világos és egyértelmű feleletet adni arra, hogy mi adja meg az ember értékét, milyen lehetőségek illetik meg az embereket a maguk értéke szerint, miben áll a méltó emberi élet, mik az érdemes emberi célok és hogyan lehet a legszürkébb életformát is kapcsolatba hozni az értékek világával. Csak egy ilyen világ, melynek nincsenek szilárd társadalmi értékszempontjai, juthatott oda, hogy a pénzből, amelynek magának az értékét sem képes megragadni, „érték“-mérőt csináljon.

Társadalmi értékrendünk e válságának megvannak a maga történelmi előzményei. Minden kultúra értékes lehetőségek egyensúlyában áll s ezt oly módon hozza létre, hogy a maga értékvilága szempontjából különbséget tesz ember és ember között szentség, nemesség, tehetség, tudás, erény, szépség, siker, alkotás vagy szorgalom szerint s e különbségtétel alapján kiosztja mindenki számára a megfelelő értékes lehetőségeket; hatékony közmeggyőződés formájában megszabja a velük való élés szabályait: a maga képére alakítja a társadalom jogi és gazdasági rendjét, de a mindig szükségszerűen elégtelen jogi korlátokon belül is a közmegvetés s ha kell, a kiközösítés szankciójával megmondja, hogy mi méltánytalan, mi aránytalan s ugyanilyen erővel a közmeggyőződés védelme alá veszi a jogos és megérdemelt lehetőségeket.

Az európai emberiségnek kétségkívül voltak olyan korszakai és éppen a legvirágzóbb, legteljesítőképesebb és legemelkedettebb szellemű korok voltak azok, melyek az értékes lehetőségek eloszlására és a velük való élésre nézve ilyen határozott rendben és egyértelmű erkölcsi közmeggyőződésben éltek. A középkorban is voltak lehetőségeik az embereknek és pedig szigorúan megszabott és elhatárolt papi, úri, polgári és

paraszti lehetőségek. E keretek között az élet lehetett kényelmes vagy fáradságos, változatos vagy egyhangú, jó vagy rossz, de az életnek és a javaknak ebben a rendjében az ember és ember között eloszlott lehetőségek szétválaszthatatlanul és szorosan összefüggtek azzal, ami az értékek elismert rendjében és egyensúlyában a papot, a nemest, a polgárt és a parasztot megillették. Az érvényes közmeggyőződés világa mellett könnyen meg lehetett állapítani, hogy ki az emberséges és ki a mértéktelenül követelő, jobbágyait sanyargató földesúr, ki a józan és ki a garázda életű polgár, ki a szorgos és ki a dologtalan jobbágy? Szabott rendje volt a fényűzésnek és az ünneplésnek s a rendi állapothoz illő pompa elmulasztása épp oly szilárd erkölcsi ítélettel találkozott, mint a rendi állapoton túl lépő fényűzés. Tudva volt, hogy kinek-kinek hová kell fordulnia hitével, vágyaival és cselekedeteivel, ha az illő adakozáson és bölcs józanságon túl lelke üdvéről sem akar megfélekedezni. Minden ember számára, bárhol állott az értékek lépcsőjén, adva volt az a lehetőség, hogy valamiféle módon, valamiféle élményen keresztül kapcsolatba jusson az egész rend alapját jelentő végső értékekkel is. A Szentföldre elzarándokolhatott mindenki, ki kereszteslovagi díszben, ki darócban és mezítláb. S az Egyház, mint ezeknek a végső értékeknek a földi letéteményese, nemcsak igazolta a javak és lehetőségek eloszlását, de át is tudta törni őket. A végső értékek nevében a lehetőségek teljességére, a papi rend legmagasabb csúcsaira engedte emelkedni a jobbágyok gyermekeit s ugyancsak a végső értékek nevében kínálta uraknak és jobbágyoknak egyaránt a javak és lehetőségek rabságából való teljes felszabadulást: a kolostort és remeteséget.

A keresztény középkornak ezt a rendjét a legteljesebb kötöttség jellemezte. A várúnak volt vára, voltak fegyverei, kincsei, hűbéresei, jobbágyai és vendégbarátai, mindezek megannyi cselekvési lehetőséget jelentettek számára, azonban a legteljesebb kötöttség állapotában. Nem adhatta el a várát, és nem építhetett az árából tengerparti nyaralót, mert összes lehetőségei, kiváltságai, biztonsága és méltósága kötve voltak az ő várúri mivoltához. A városi polgár egy városban s csak egy céh tagjaként élvezte a maga kiváltságait s ha elhagyta városát vagy elhagyta céhét, lehetőségei semmivé zsugorodtak. Egy pap lehetőségei ugyan mindezeknél sokkalta szélesebb körűek voltak, s papi rendje mindenütt megkülönböztetett helyzetet biztosított számára, de csak addig, amíg tartotta magát ahhoz a nagyfokú s még a többi embereknél is nagyobb kötöttséghez, amit éppen papi rendje jelentett. Az emberi lehetőségek túlnyomórésze természetben volt adva, ami eleve meghatározta a velük való élest s legtöbbszörre csak egyféle felhasználást engedett meg, sokfélért pedig semmiestre sem. Aki a társadalomban cselekedni, lehetőségekkel élni akart, annak nagymértékű kötöttségeket kellett vállalnia, aki pedig szabadságot kívánt, azt csak a társadalmon kívül találhatta meg.

Az újkor embere több tényező s nem utolsó sorban a pénzgazdálkodás segítségével, sorjában felszabadult a rendi kötöttségek alól. A lehetőségek a pénzgazdálkodásban aránytalanul szabadabban, kötetlenebbül és rugalmasabban oszlanak meg ember és ember között, s használhatók fel az egyes emberek által, mint azelőtt. Ugyanakkor azonban az újkor szellemi, politikai és gazdasági forradalmainak csapásai alatt a középkor értékvilága egészében is megingott és megrepesztett. Megingott mindenekelőtt annak a két emberfajtának a tekintélye, amelyre a középkorban az értékes lehetőségek eloszlásának rendje elsősorban támaszkodott: az egyházi rend megszűnt az emberek kizárólagos szellemi vezetője lenni, a királyság és a nemesség születési kiváltságai pedig mindenütt vesztek hitelükből, ott is, ahol fenn tudtak maradni. A középkor egyházas és születésrendi társadalmi értékvilágát az európai civilizáció egy részében (Angliában, Észak-Amerikában, Franciaországban, Németalföldön és az északi országokban) egyideig némi sikerrel pótolta a kapitalista polgárság társadalmi értékvilága, mely a pénz eloszlásának és felhasználásának kérdésére is igyekezett feleletet adni. Ez a felelet a városi polgárságnak eredetileg egyszerű s a keresztény hittel erősen átítatott értékvilágából nőtt ki, s különösen — mint azt Max Weber kimutatta — a protestantizmus hatására nyerte azt a különleges

erkölcsi színezetet, mellyel a kapitalizmus erkölcsi megalapozásában részt vett. A polgári értékrend szerint a vagyon a munka jutalma s tulajdonosának feladata a talentumok krisztusi példázata alapján a reá bízott javakkal való sáfárkodás. A pénz felhalmozódása, a tőke tehát, mint a talentumok gyarapítása, erkölcsi értékelést kapott, a pénzgazdálkodás legfeltűnőbb jelensége pedig, a tőkekamat, mellyel a középkor erkölcsi értékelése nem tudott mit kezdeni, úgy jelentkezett, mint a sáfárkodás, a munka gyümölcse és jutalma. Mindebből adódik a pénz helyes felhasználásának szabálya is: aki jövedelmének egy részét éli fel, más részét pedig megtakarítja s ezzel tőkét gyűjt, vagy meglévő tőkét gyarapítja, az derék, józan, szilárd erkölcsi alapokon álló ember; aki egész jövedelmét elkölti, az könnyelmű és nem előrelátó; aki tőkét éli fel, az pazarló, garázda, megbízhatatlan. Mindezzel egyúttal az illető jótékonyosság keretei és határai is adva voltak. Ez az értékelés némi életművész színezetet kapott a francia polgárság életrendjében, amely szerint a tőkegyűjtést addig kell folytatni, amíg további munka nélkül is állandó, biztos jövedelmet „rente“-ot nem hoz és lehetővé teszi tulajdonosának, hogy munka nélkül családjának, kedvteléseinek élve tölthesse hátralevő napjait. Az egész polgári értékrend azonban csakis a közép- és kispolgárság életformájára nézve adott útmutatást s erre is csak oly szerencsés társadalomgazdasági helyzetben, ahol a társadalom túlságos gazdagsága végletes ellentéteket nem teremtett, viszont a tőkegyűjtés minden dolgozni akaró átlagember számára, még ha semmivel kezd is, nyitva áll. Utóbb azonban kialakult a kapitalista nagyvagyon és a tömegnyomor ellentéte s ebben a helyzetben a nagyvagyon azzal, hogy „takarékoskodik“, vagyis további tőkét gyűjt, többé nem javította, hanem rontotta erkölcsi mérlegét. Ez a mérleg csak akkor javulhatott volna meg, ha a kapitalizmus oly emberfajtát tudott volna kiválasztani, amely a nagyvagyonon való birtokában éppen olyan szabályozott értékrend és életrend szerint él, mint a feudális világ urai. Ennek kialakulásához azonban idő sem volt s a polgárság egyszerű erkölcsi kategóriái nem is ilyen helyzetekhez voltak méretezve. Emiatt azután a kapitalista nagyvagyonnal kapcsolatban gát nélkül érvényesült a pénz egydimenziós jellegének értékromboló hatása. A legújabbkori pénzgazdálkodás életszemléletére a tőkehalmozásnak az a formája vált jellemzővé, mely nem fogyasztja el a vállalkozás nyereségét, hanem túlnyomó részben hozzácsapja a tőkéhez további gyümölcsozításra, kamatos kamatra; öncélúan termel és öncélúan, az emberi céloktól függetlenül árasztja el javaival a fogyasztót. Az ilyen tőkehalmozódás, akárhol is akarna megállni, a kétszer annyival szemben mindig félúton érzi magát; ezért jellemző a legújabbkori tőkehalmozódásra, hogy nem tud normális úton megállni, hanem katasztrófák útján tűnik el. Ebben a szemléletben a pénz nem szabad lehetőség, amelynek értéke abban áll, hogy egyszer majd valamire felhasználható lesz, hanem összeg szerint növekvő értékszimbólum, — igazában értékillúzió, — melyből a több mindig nagyobbértékű a kevesebbnél. A keresztyén sáfárkodás gondolata így deformálódik a szünet nélkül pénzt kereső és pénzért robotoló üzletember életformájává s az a nyugtalanság, mely a vállalkozás hozadékát a maga emberi céljaira elkölteni nem tudja, nem akarja vagy nem meri, átkerjed a pénzt kereső és pénzt költő átlagemberre is. A szolid vagyont is elpusztító válságoknak és a spekulációs vagyonszerzésnek az ellentéte, különösen pedig az infláció végletes formában mutatták be a pénzbeli lehetőségeknek és a társadalmi értékeknek egymástól való gyógyíthatatlan elrugaszkodását. Mindezekre az erkölcsi kérdésekre a polgárság értékrendje már nem tudott válaszolni. Jellegzetes hirdetője, de egyben karikatúrája is volt ennek az értékrendnek az elhunyt Rockefeller azzal a gesztusával, hogy tíz centet ajándékozott kisgyermeknek és arra

intette őket, hogy csak kilencet költsenek el belőle, egyet pedig tegyenek félre. A tanítás magában helyes lehetett, de a gesztus — amint arra már többen rámutattak — hamis volt: hamis a tömegnyomorral szemben, mert félretenni csak az elemi szükségletek kielégítése után lehet, s hamis a pénzgazdálkodásban létrejött nagyvagyonok vonatkozásában is, mert soha senki ezen az úton nem szerzett nagy vagyont, s Rockefeller szerezte legkevesébbé ezen az úton a magáét.

A középkori-feudális és az újkori-polgári értékrendek szétmállott maradékain nyugszik végeredményben mai társadalmi értékrendünk is. Vele szemben fellépett a szocializmus értékrendje és pedig a teljesség és teljesérvényűség igényével: kikezdte nemcsak az örökölt közjogi rangot, hanem az örökölt vagyont is, a munkát emelte ki, mint egyedüli jogcímet a jövedelemre és felállította az egyenlő szükségletkielégítés követelményét. Nem adott azonban arra feleletet, hogy a meglévő szükségletek egyetemes és egyenlő kielégítésére irányuló óriási célkitűzés mellett ki és hogyan teljesítse az elitnek a szükségletek gazdagításában és finomításában álló mindenkori feladatát. Ezért nem tudott a szocializmus eszmevilága mit kezdeni a pénzzel, mely az előző korban az elit szabadságának legfőbb eszköze volt. Inkább szűkebbre igyekezett szorítani a pénzgazdálkodás érvényesülési területét, mert a pénz eloszlásának anonim és ellenőrizhetetlen jellegétől a társadalmi egyenlőséget féltette. Ugyanakkor azonban nem voltak szempontjai a munka különböző neveinek, a különböző szükségleteknek és a különböző embereknek az értékelésével: éppen úgy kvantitatív és mechanikus módon értékelt, mint a késői kapitalizmus. Ezért nem tudott az egész társadalmat átható értékrenddé válni: valóságos hatása főleg az volt, hogy hozzájárult az előző értékrendek válságához, elsősorban azzal, hogy kikezdte a magántulajdon, különösen az örökölt magántulajdon erkölcsi jogosultságát s azt védekezésre, önigazolásra szorította.

Új értékrend igényével lép fel a több oldalról hangoztatott közösségi gondolat is azzal az alapelvvel, hogy a közösség érdeke megelőzi az egyén érdekeit. E tétel önmagában azonban csak visszahatása a kapitalista individualizmus visszaéléseinek s önálló és teljes értékrend nem vezethető le belőle: egy értékrendnek nem az a legfőbb feladata, hogy az egyéni vagy közösségi érdekek elvi elsőbbségét mondja ki, hanem az, hogy a közösségi és egyéni érdekek elhatárolására és kiegyensúlyozására megoldásokat adjon. Az új közösségi gondolatban még nem válik el az új értékrend a közösség nevében fellépő személyek igényeitől, s nincs még egyértelmű mérték arra nézve, hogy miféle kiválasztás jelölje ki azokat, akikben a közösségi érdekek megtestesülnek.

A vagyoni lehetőségekre vonatkozólag az új közösségi gondolatok enyhített szocialista álláspontot foglalnak el: kevesebbet hangoztatják a társadalmi egyenlőséget és többet a vagyoni lehetőség közmegbízás jellegét. A pénzzel szemben azonban éppen olyan bizalmatlanok és megszorításra készek, mint a szocializmus. Belőlük is hiányzik a szükségletek gazdagítására irányuló programú: mert a közösségi szükségletek legfeljebb a meglévő egyéni célok felemésztésével gazdagodhatnak, de a szükségleteknek önmagukban való gazdagodása és finomodása csakis az egyéni célok oldalán történhetik. Lényeges azonban, hogy az új közösségi gondolatokban újból nagy hangsúly van az értékek és a közösség rendjén s az a nagy hatás, amit ezek a gondolatok különböző megnyilvánulási formáikban keltenek, világosan mutatja, hogy a tömegek a közösségi értékek tekintetében akármiféle irányítást is inkább kívánnak, mint semilyent. A keresztény-középkori, kapitalista-polgári, szocialisztikus és új közösségi gondolatoknak — az elsorvadt és doktrinér elemektől megtisztult — ötvözetéből nem

volna lehetetlen életképes értékrendet létrehozni. Ehhez azonban nem elég az értékekben való elvi megállapodás, — ami még szintén hiányzik — hanem szükség van arra is, ami még sokkal nehezebb, hogy ez az új értékrend erős történelmi élmények tüzeiben egységessé és közmeggyőződésé éri és a társadalom viszonylataiban tényleg érvényesüljön is. Ma egyelőre minden összefüggés nélkül élünk egy csomó részben középkori, részben kapitalisztikus, részben szocialisztikus, részben új közösségi társadalomerkölcsi tétellel s ezek szervesen összevisszaságából születnek azok az ellentmondások és bizonytalanságok, melyeket a pénzre vonatkozó közkeletű társadalomerkölcsi ítéletek kapcsán is bemutattunk.

Fejtegetéseink végeredményét abban foglalhatjuk össze, hogy a pénz értékelése körüli zavar és a kvantitatív értékelésnek az elterjedése, melynek értékromboló hatására már számos gondolkodó felhívta figyelmünket, összefügg a pénzgazdálkodás általánossá válásával. A pénzgazdaság azonban nem önmagában és nem szükségszerűen váltja ki ezt a káros következményt, hanem azért, mert az európai társadalomnak oly korszakában vált általánossá, melyben a társadalom értékrendje felborult. A pénz maga az emberi szabadságnak az egyik legcsodálatosabb eszköze s a válság oka éppen az, hogy a pénz eszközi, instrumentális tökéletessége és a társadalom céljainak, értékrendjének a megzavarodása egyszerre kezdtek el hatni. Az egyes embernek pedig a közösségi szerepek és a közösségi viselkedés zavara vág leginkább az elevenébe, az ebben támadt úrt viseli el a legnehezebben s ezért tölti ki azt, ha mással nem lehet, álértékekkel. A pénzgazdaság reformja önmagában, vagy a pénz szerepének s az általa elérhető szabadságnak a korlátozása tehát a tünetek jelentkezését enyhítené, de az egyes embert a társadalmi értékek tekintetében továbbra is iránytű nélkül hagyná, s csak fájdalmasabbá tenné azt az ellentétet, mely az emberi lehetőségek nagysága és az emberi tehetetlenség között van. Az igazi megoldást csak egy olyan érvényes és hatékony társadalmi értékrend kialakulása és érvényesülése hozhatja meg, mely azonfelül, hogy társadalmi értékvilágunkat regenerálja, képes a valóságban is egyaránt biztosítani a társadalmi igazságosságot az aránytalansággal, a visszaéléssel és a birtoklás merevségével szemben, és az értékes társadalmi szerepvitelés tiszteletét és tekintélyét az illetéketlenséggel és az anarchiával szemben.

BIBÓ ISTVÁN

KELETKARÉLIA

ASKANDINÁV-FÉLSZIGET Finnországgal, Keletkaréliával és a Kola-félszigettel együtt alkotja azt a nagy észak európai földrajzi egységet, amelynek W. Ramsay, a neves finn geológus 1899-ben a Fenno-Skandia nevet adta. Fenno-Skandia az eurázsiai kontinenssel Keletkarélia révén érintkezik, amelynek területe mintegy 110.000 km² kiterjedésű; nyugat felé, mivel szerves része Fenno-Skandiának, Keletkaréliának nincsenek természetes határai; nyugati határának az 1939 előtti finn-orosz határvonalat tekintik; kelet és dél felé azonban jól elkülöníthető, ahol a Ladoga-tó és az Onega-tavat a Ladogával összekötő Svjári (Svir) folyó, majd pedig az Onega-tó és a Fehér-tenger választja el az eurázsiai kontinensről. Északon Keletkaréliához a Kola-félsziget csatlakozik. Az első világháború kitéréséig Keletkarélia nem igen hallott magáról; ezen, az orosz birodalom északnyugati csücskében fekvő, a külvilágtól a kezdetleges közlekedési viszonyok

miatt meglehetősen elzárt területen a finnek zavartalanul élhettek ősi hagyományaik szerint, szájhagyományaikban megőrizve egy évezredes kultúra örökségét, a Kalevalát, melynek legnagyobb részét itt gyűjtötték össze.

Az orosz birodalom összeomlását követő forradalmak szele Keletkaréliába is eljutott és alig néhány hónapra rá, hogy 1917 decemberében Finnország kinyilvánította függetlenségét, a keletkaréliai finnek is fegyvert fogtak, hogy a bolsevistáktól megszabaduljanak és kivívják szabadságukat. A felkelők 1918 márciusában Finnországhoz fordultak segítségért, de mivel a finnországi harcok akkor még nem értek teljesen véget, a finn kormány csak kisebb csapatokat tudott Keletkarélia északi részébe küldeni. Finnország hathatós beavatkozását nagyban akadályozta, hogy a keletkaréliai kérdés a nagyhatalmak beleszólása következtében nemzetközi viszályá fajult. A finn függetlenségi küzdelmet támogató német csapatok finnországi tartózkodása nyugtalanságot keltett a szövetségesekben, akik attól féltek, hogy a németek az Oroszországban uralkodó zűrzavart felhasználva valamilyen módon ráteszik a kezüket a fontos északoroszországi kikötőkre, elsősorban Murmanszakra, hogy ott tengeralttjárók részére támaszpontot rendezzenek be. Ennek megelőzésére, valamint pedig az archangelszki fehér-orosz kormány támogatására — amely ellenforradalmi kormány a németek elleni harc folytatása mellett volt — expedíciós hadsereg kiküldését határozták el a szövetségesek. 1918 júliusában Maynard angol tábornok vezetése alatt Murmansznál szövetséges csapatok szálltak partra, akik a fehér-orosz hatóságokkal egyetértésben hozzáláttak azoknak a hadműveleteknek előkészítéséhez, amelyek célja egyebek között Keletkaréliának a vörös csapatoktól való megtisztítása volt.

Maynard tábornok nem becsülte le a keletkaréliai kérdés jelentőségét, már csak azért sem, mert az 1541 km hosszú Murmanszk vasútnak túlnyomó része — mintegy 1000 km — Keletkarélián visz keresztül; a bolsevisták elleni előnyomulást pedig a vasútvonal mentén tervezték. Maynard ezért arra törekedett, hogy a helyi lakosság bizalmát magának biztosítsa és őket a bolsevisták elleni küzdelemben a saját céljaira használja fel. A keletkaréliai finnek kezdetben támogatták Maynard tábornokot abban a hiszemben, hogy a szövetséges hatalmak révén függetleníteni tudják magukat az orosz birodalomtól. Alakult is egy ú. n. karéliai légió, amely csatlakozott a szövetséges csapatokhoz. Később azonban Maynard tábornok fehér-orosz követeknek, különösen pedig Jermolovnak, a Murmanszk vidék orosz parancsnokának befolyására határozottan kijelentette, hogy nincsen módjában Keletkaréliának az orosz birodalomtól való elszakadását támogatni. Ezek után a karéliai légió nem volt hajlandó tovább harcolni, amiért is nagy részüket le is fegyverezték. Hogy azonban Maynard tábornok a keletkaréliai kérdésben nemcsak a szélsőséges orosz álláspontot ismerte, bizonyítja a murmanszki expedícióról szóló emlékiratának (The Murmansk Venture. London, Hodder-Stoughton) az a része, ahol Finnország szerepével foglalkozva megemlíti, hogy „az ott tárgyalandó politikai kérdések megvitatásánál a helyzet megértését elősegíti, ha tekintetbe vesszük először azt, hogy Keletkarélia Finnországhoz tartozott, amíg Nagy Péter cár 200 évvel ezelőtt nem anektálta, másodszorban pedig azt, hogy a keletkaréliaiak 1919-ben függetlenségüket kinyilvánították, vagy legalább is szabadulni akartak attól, amit ők orosz járomnak neveztek". Másfelől azonban Maynard könyvéből az is világosan kitűnik, hogy ő Finnország törekvéseit a keletkaréliai kérdéssel kapcsolatban teljesen félreismerte. Ezzel magyarázható az, hogy 1919 tavaszán, mikor a Maynard által megszervezett seregek a szovjet csapatokat dél felé nyomva már messze bent jártak Keletkaréliában, a valamivel délebbre operáló finnországi önkéntesekből és keletkaréliai felkelőkből álló csapatok együttműködésüket May-

nardnak felajánlva, teljes visszautasításban részesültek. Sőt az angolok azt követelték, hogy a bolsevistáktól megtisztított keletkaréliai területeket haladéktalanul adják át a fehér-orosz hatóságoknak. Ilyen alapon természetesen együttműködés nem jöhetett létre és ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Keletkaréliát nem lehetett a bolsevista csapatoktól felszabadítani. 1919 nyarán Maynard seregei megkezdték a visszavonulást és októberben a szövetségesek csapatait Murmanszknál behajózták és elszállították.

A szövetséges csapatok eltávozása után Keletkarélia északi részében — amely a szabadságmozgalmak középpontja volt — a még 1919 elején megalakult Karéliai Nemzeti Bizottság gondoskodott a rend fenntartásáról és a közügyek vezetéséről. 1920 elejéig meglehetősen nyugalom uralkodott addig, amíg a szovjetcapatoknak sikerült az archangelszki fehér-orosz kormány seregeit széjjelszórni. A bolsevisták ezután megkezdték a benyomulást Keletkaréliába is, mialatt Uhtua városában egy nagyszabású nemzetgyűlés a kis nemzetek önrendelkezési jogára hivatkozva kimondotta Keletkarélia elszakadását az orosz birodalomtól és felszólította a moszkvai kormányt a szovjet csapatok haladéktalan visszavonására. A vörös seregek tényleg vissza is vonultak, de nem sokkal utóbb újra megkezdték az előnyomulást és a nyár folyamán már csaknem egész Keletkaréliát megszállták. A Finnországba menekült nemzetgyűlésből alakították meg későbbben a Karéliai Központi Kormányt, amelynek feladata volt a nemzetközi figyelmet a keletkaréliai kérdésre terelni és az igazságos megoldást előmozdítani. A keletkaréliaiak ismételtlen Finnországhoz fordultak segítségért, amely már 1920 júniusában az észtországi Tartuban béketárgyalásokat kezdett a Szovjet-Unióval. Finnország a béketárgyalásokon mindent elkövetett, hogy mentse, ami menthető, de végül kénytelen volt Keletkaréliáról lemondani. Annyit lehetett csak elérni, hogy a Szovjet-Unió egy külön záradékban ünnepélyes ígéretet tett a keletkaréliai finnek önrendelkezési jogának tiszteletbentartását illetően és több kedvezményt ígért meg; az ígéretek azonban csak papíron maradtak. Az elkeseredett karéliai finnek bár külső segítségre nem számíhattak és esélyeik a túlerővel szemben alig voltak, jogaik érvényesítésére mégis fegyvert ragadtak; néhány száz finnországi önkéntes támogatásával 1921-ben megkezdték a harcot a megszálló szovjet csapatok ellen. A fegyveres felkelést a bolsevisták csak 1922-ben tudták véglegesen elfojtani.

A fegyverek zaja elült, de a béke csak látszólagos volt és a szovjet terror egyre fokozódott. Finnország javaslatot tett Moszkvában, hogy Keletkaréliába megfigyelőt küldhessen ki, aki a tartui békeszerződésben foglalt szovjet ígéretek betartásáról meggyőződhetne. Ez a finn javaslat a legridegebb elutasításban részesült. Mivel a Szovjet-Unióval való közvetlen tárgyalások eredményre nem vezettek, a karéliaiak a finn kormány támogatásával a Népszövetséghez fordultak a sérelmek orvoslásáért. Bár holland, belga, dán, svéd, német és norvég nemzetközi jogi szaktekintélyek is elismerték a finn álláspont jogosságát, a Népszövetség tartózkodott a határozott állásfoglalástól, arra való hivatkozással temetve el az ügyet, hogy a Szovjet-Unió nem tagja a Népszövetségnek.

Így a Szovjet-Unió szabad kezet kapott Keletkaréliában, ahol gondoskodott arról, hogy ez a katonai szempontból számára jelentős terület hatalmi törekvéseit megfelelően szolgálja. Az Atlanti-óceán felé való terjeszkedéstől, amely már a cári birodalomnak is régi óhaja volt, a szovjet hatalom sem idegenkedett. Észak-Európában a szovjet nyugat felé való terjeszkedésének a legnagyobb akadályt Finnország jelentette, amely függetlenségének kivívása óta úgy gazdasági, mint szellemi téren bámulatos fejlődésen ment keresztül és Fenn-Skandiában a nyugati kultúra végváraként meredt a vörös veszedelemmel szemben. A kezdetben elég gyöngye lábakon álló Szovjet-Unió nem gon-

dolhatott arra, hogy erőszakos eszközökhöz nyúljon, azonban rendelkezésére állott egy igen hathatós fegyver, a kommunista propaganda. A vörös eszméknek Finnország felé való terjesztésére Keletkarélia igen alkalmas ugródeszkát jelenten a Szovjet-Uniónak. A tartui békében megígért önrendelkezési jog helyett autonóm szovjet köztársaság lett Keletkaréliából. Bár a hivatalos nyelv finn volt, a helyi lakosság a közügyek irányításából ki volt zárva és a hivatalokat a Finnországból átmenekült kommunistákkal töltötték be. A köztársaság fővárosában, Petroszkóban, amely ma az Aänislinna nevet viseli, nagy rádióállomást létesítettek; ez finn nyelven adott és elsősorban a Finnország felé irányított propagandaháború céljait szolgálta. A propagandaháború sikerének előmozdítására a Szovjet-Unió egyidejűleg jelentős gazdasági nyomást is gyakorolt az északeurópai államokra azáltal, hogy óriási mennyiségű fát dobott dömping-áron a világpiacra. Ez különösen Finnországot és Svédországot érintette érzékenyen, hiszen az ő külkereskedelmi forgalmuk nagyrészt erdőgazdasági termékeik elhelyezésétől függött. Az erdőben rendkívül gazdag Keletkaréliában a szovjet hatalom valóságos fegyvergyárat rendezett be, ahol hatalmas munkatáborokban dolgoztatta a politikai foglyok tízezreit, és ezeket erdőirtással, vasút- és csatornaépítkezéseknél foglalkoztatta. 1930 után, mikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a hosszú évekig Finnország megejtésére folytatott propagandaháború nem vezetett a kívánt eredményre, sőt a finn kommunista párt működését is betiltották, a szovjet hatalom északeurópai terjeszkedési politikájának új fejezete kezdődött; most már a propagandaháború másodlagos fontosságúvá süllyedt.

A Szovjet-Unión végigszárguló „tisztogatási“ hullámok 1935 után Keletkaréliába is eljutottak, ahol valóságos finn üldözésben nyilvánultak meg. A finn származású szovjethivatalnokokat csak úgy mint sokakat a lakosság köréből, minden különösebb indoklás nélkül ezerszámra börtönöztek be vagy deportáltak. A finn nyelv használatát, ahol csak lehetett, visszaszorították, és az oktatás tiszta orosz nyelvűvé lett. A „tisztogatási“ folyamatokkal egyidejűleg megindultak a nagyszabású katonai fontosságú építkezések Keletkaréliában. Munkaerőben nem volt hiány, hiszen a politikai foglyok száma egyre növekedett. A Szovjet-Unió arra törekedett, hogy Finnországot, amelyet keleti szomszédjától egy 1450 km hosszú sztratégiai szempontból kedvezőtlen határvonal választott el, katonai nyomás alatt tudja tartani és ha háborúra kerülne a sor, a szovjet haderőket a Finn-öböltől a Jeges-tengerig az egész finn határ hosszában minél gyorsabban fel tudja vonultatni. Ilyen természetű katonai terveknek előkészítése nagyarányú út- és vasútépítési munkálatokat igényelt, tekintve, hogy Keletkarélia járhatatlan őserdővel és tavakkal borított nyugati része igen kezdetleges közlekedési viszonyok közt élt. A finn határ felé vivő vasút- és úthálózatnak megépítését tisztán katonai szempontok szerint tervezték, hiszen gazdasági okok nem indokolták. Keletkarélia legfontosabb terméke, a fa ugyanis a kedvezően fekvő víziutak segítségével könnyen és kevés költséggel szállítható.

A finn határral párhuzamosan haladó Murmanszk-vasút korszerűsítésére nagy gondot fordítottak; megvalósították a vonal kettős vágányúra való kibővítését és újabb kiterőket, rakodókat, raktárházakat építettek, hogy nagy hadianyagkészletek tárolása lehetséges legyen. Egyidejűleg megkezdték hat, a Murmanszk-vasútból nyugat felé ágazó mellékvonal építését. A Keletkaréliában folytatott nagyarányú katonai előkészületek 1939-ben már olyan méreteket öltöttek, hogy egyetlen katonai fontosságú vasútvonal kiépítéséhez, amelyet a Fehér-tenger partjától a finnországi Sállá felé terveztek építeni, nem kevesebb mint 100.000 munkást vezényeltek ki, így akarván a vasútvonalat még a tél beállta előtt a finn határig meghosszabbítani. 1939 telén erre a

vasútvonalra támaszkodva indult meg az oroszok nagyarányú offenzívája. Az 1939—40 telén drámai gyorsasággal lezajlott háborúban Finnország egyedül küzdve a nyomasztó túlerő ellen, ha súlyos áldozatok árán is, megőrizte függetlenségét, s így elkerülte a balti államok szomorú sorsát. Bár a háborúval a Szovjet-Únió eredeti célját, a független Finnország felszámolását nem tudta elérni, mégis az 1940 márciusában megkötött moszkvai békében jelentős területi engedmények megadására sikerült kényszerítenie Finnországot; a területi nyereségek révén a szovjet hatalom Észak-Európában újabb, katonai szempontból jelentős területeken vetette meg a lábát és Fenno-Skandiából most már csaknem egész Karélia szovjet kézre jutott. Alig száradt meg a tinta a moszkvai békeszerződés papírján, szovjet részről máris hozzáláttak, hogy Finnországgal a végleges leszámolást előkészítsék; a moszkvai békében kijelölt határ mentén 1940 tavaszán erőd vonalak és katonai támpontok építésébe kezdtek és a katonai előkészületeket Keletkaréliában is megújult erővel folytatták. Az oroszok azonban a téli hadjárat tapasztalatain okulva belátták, hogy Finnország igen kemény dió és szerették volna a döntést nem katonai úton kierőszakolni, abban reménykedve, hogy a háborúban legyöngült Finnországot belülről, a kommunizmus segítségével ejthetik meg. A Szovjet-Únió ezért egy újabb, minden eddigit felülmúló propagandahadjáratba fogott és keletkaréiai politikáját is ennek szolgálatába állította; 1940 tavaszán Szovjet-Karélia a Karél-Finn Szovjet Köztársaság nevet kapta. Hogy az újrakeresztelt köztársaság minél finnebb külsőt kapjon, a koncentrációs táborokból és börtönökből előhozták azokat a finn politikai foglyokat, akiket az 1937 utáni tisztogatások alkalmával fogdostak össze. A finn lett újra a köztársaság hivatalos nyelve és az iskolákban visszaállították a finn nyelvű oktatást. Mindez azonban csak a Finnországban folytatott kommunista propaganda céljait szolgálta és nem a helyi lakosság érdekeit, akik továbbra is a belügyi népbiztosság által irányított kíméletlen terror alatt sínylődtek.

1941 nyarán, a szovjet-német háború kitörésekor Finnországnak a már évszázadok óta tartó kedvezőtlen helyzete keleti szomszédjának imperialista törekvéseivel szemben lényegesen megkönnyebbedett. A szovjet nem fordulhatott teljes erejével a kis Finnország ellen és a finnek ez egyszer — bár még mindig túlerővel állottak szemben — magukhoz ragadhatták a kezdeményezést, hogy véget vessenek az állandó fenyegető nyomásnak országuk keleti határain. A múlt eseményei igazolták, hogy Finnország tartós békét csak abban az esetben biztosíthat magának, ha kelet felé könnyen védhető, természetes határokkal rendelkezik. Azt a természetellenes helyzetet, hogy Keletkaréliát, amely sem földrajzilag sem pedig néprajzi alapon nem különíthető el Finnországtól, egy nagyhatalom pusztán saját imperialisztikus törekvései érdekében sztratégiai céljaira használja ki, meg akarja szüntetni. A Finnország keleti határvidékein foganatosított nagyarányú orosz katonai előkészületekről e sorok írójának személyesen is volt alkalmá meggyőződni Keletkaréliának a finn csapatok által már felszabadított részében. A finn határ mentén az őserdőkben irtott, jól kiépített repülőterek egész sora épült és a lakatlan rengetegen át széles, meglepően jó karban tartott utak vezettek a finn határ felé.

A történelem különös ismétlődése következtében, akár csak 1918-ban, Anglia a mostani világháborúban is beleszólt a keletkaréiai kérdésbe, megint csak Finnország hátrányára, bár ezúttal az angolok nem szálltak partra Murmanszknál és a beavatkozási kísérletek — legalább is eddig — csak diplomáciai úton folytak. Angliának a keletkaréiai kérdésben 1941 őszén megnyilvánult erős finnellenes állásfoglalása Finnországban nagy megütközést keltett és a sajtó ezt a kérdést állandóan napirenden tartotta. Az

angol eljárás annál is furcsábban hatott, mert az angol közvélemény 1939—40 telén még a megtámadott Finnország mellett tüntetett. 1935-ben az angol kormány félhivatalosa, a „Times“ még éles hangon foglalt állást a keletkaréliai kérdésben, elítélve az ottani bolsevista rendszer túlkapasait és többek között azt írta, hogy ha a Szovjet-Únió megadta volna a tartui békében ígért önrendelkezési jogot a keletkaréliai finneknek, ez a szabadságszerető nép már régen elszakadt volna az orosz zsarnokságtól. 1941-ben azonban az angol sajtó már Keletkaréliáról mint „tisza orosz terület“-ről írt és nemcsak Anglia, hanem még az Egyesült-Államok is minden rendelkezésükre álló eszközzel Keletkaréliának már eddig megszállott területeinek kiürítésére akarták kényszeríteni Finnországot.

A finneknek azonban, az 1918-as és a későbbi eseményeken okulva, eltökélt szándéka a vörös imperializmust Fenno-Skandiából nemcsak kiszorítani, hanem esetleges visszatérését is megakadályozni az új, katonai szempontból kedvezőbb határvonal elérésével, amivel egyidejűleg rendeződnek a szovjet uralom alatt maradt finnek sorsának kérdése is. A jelenlegi finn álláspontot híven tükrözi vissza egy neves finn történész, Jaakkola egyetemi tanár, 1941 őszén megjelent könyvében, amelyben részletesen foglalkozik Finnország keleti határvidékeinek problémáival; Jaakkola szerint a Finnország és Oroszország közötti kapcsolatok természetes rendeződése és a keletkaréliai kérdés végleges megoldása a következő két alapvető követelés teljesítésétől függ:

1. A Szovjet-Únió lemond a moszkvai békediktátumban megszerzett területeken kívül Kelet-Karéliáról és a Kóla-félszigetről addig az új határvonalig, amely a Ladoga-tó és a Fehér-tenger közötti vízrendszerből délre és keletre esik.

2. Haladéktalanul népességcserét hajtanak végre, amelynek segítségével Finnország az új határán kívül maradt finneket visszatelepítheti és viszont Oroszország visszafogadja a Finnországnak átadandó területen lakó idegen nemzetiségű lakosságot.

LOVÁSZY PÉTER

A TISZÁNTÚLI ÖNTÖZŐGAZDÁLKODÁS KILÁTÁSAI

VALAMELY ORSZÁG egész mezőgazdasági területének öntözése általában lehetetlen, mert ennyi víz sehol sem áll rendelkezésre. Még Egyiptom és Japán földrajzi területének is csak kisebb hányada látható el öntözővízzel. Az európai országok közül legerősebben fejlettek Olasz-, Francia- és Spanyolország öntözőkultúrái, ahol a mezőgazdasági területnek ezidőszertint mintegy 7, — 4 és $\frac{2}{3}$ — illetve 3.6 százaléka áll öntözés alatt.

Hazánkban a távoli jövő lehetőségei ennél jelentősen kedvezőbbek, mert Nagy- és Kis-Alföldünk területének nagyobb részére a takarékosan használandó öntözővíz a Duna- és Tisza-folyók vízrendszeréből többkevesebb technikai és pénzügyi nehézség legyőzése árán megszerezhető lenne. Ezenkívül is számos kisebb-nagyobb kiterjedésű sík- és dombvidék található mai határú hazánkban, ahol az öntözésnek meglesz a lehetősége és célszerűsége. A rézben kiegészült, pillanatnyi csonkaországban 5—6 millió kat. holdnyi terület öntözővízellátása az az ideális, nagyobbrészben a távolabbi jövőben fekvő lehetőség, melyet végső célkitűzésként szem előtt tarthatunk. Ennek a lehetőségnek megközelítése, ha mindjárt nem tartozik is az utópiák sorába, sőt ellenkezőleg, egyelőre még a jövő zenéje. A realitás, mellyel ma számolhatunk és számolnunk kell, a tiszántúli, trianoni terület meg-

közéltől 250—300.000 holdjának vízellátására hivatott művek kiépítése és az ezeket hasznosító öntözőgazdaságok mielőbbi, fokozatos megszervezése és üzembe helyezése. Amennyiben azonban tényleg 300.000 hold vízellátására rendezkednénk be, — tekintve az öntözésben célszerű és szükséges váltógazdaságot — ez annyit jelentene, hogy a tiszántúli öntözőgazdálkodás végeredményben csaknem kétszerannyi területet érdekel majd közvetlenül a művek teljes kihasználása esetén.

Magától értetődik, hogy az öntözőgazdálkodás nemzetgazdasági, népjóléti és szociális kihatásai nem csupán a valóban öntözött birtokokon és környezetükben fognak megnyilvánulni, hanem előreláthatólag sokkal szélesebb körben hatnak jótékonyan a népesség életkörülményeire. Tekintve, hogy a tervezet úgyszólván az egész tiszántúli országrészt érinti, az öntözőgazdálkodás folytán ennek a föld- és néprajzilag összetartozó vidéknek élete, gazdasági és szociális helyzete a legóvatosabb feltételezések szerint is gyökeresen át fog alakulni. Kétségtelen az is, hogy a tiszántúli, eredményes öntözőgazdálkodás hatásai nem igazodnak majd pontosan a Tisza határvonalához, hanem az egész magyar közigazgatási életet és egyúttal az egész ország társadalmi életét is előnyösen átalakíthatják. Mindazonáltal az öntözőgazdálkodás várható eredményeinek vizsgálatánál egyelőre csupán a tiszántúli vidék gazdasági és szociális szempontból tökéletesnek feltételezett egységét vesszük tekintetbe.

A trianoni Magyarországon teljes kiterjedésükben Tiszántúl csupán Arad-Csanád-Torontál megye megmaradt részei, továbbá Bihar, Békés Szatmár és Ugocsa megyék fekszenek. A többi tiszántúli megye területe átnyúlik a Duna—Tisza közére, illetve az Északi-Dombvidékre. Az Alföld 7,320.000 kat. hold területéből kereken 4,140.000 kat. hold esik a Tiszántúltra, az 1930. évben összeírt egész népességből pedig 1,893.300 lélek, tehát mintegy 39% lakik a Tisza balpartján. A népsűrűség törvényhatóságoként elég széles határok között változó (54.2 és 122.6 1/km²) és átlaga 79.4 lélek volt négyzetkilométerenként. A népesség szaporasága is meglehetősen változatos, mert a Tiszántúl északi sarkában igen kedvező, — az 1920—1930. évek közötti évtizedekben 20% körül volt — viszont a városoktól eltekintve a déli részekben, Arad-Csanádban, Békésben az előbbinek felét sem érte el. A természetes szaporulatnak jelentékeny hányada — csaknem 38 százaléka elvándorolt szülőhelyéről és az ország más vidékein kereste boldogulását. A két népszámlálás közötti tíz év kb. 237.000 főnyi szaporulatából megközelítőleg 90.000 ember származott el Tiszántúlról. A csökkenő népszaporodási tendenciát is tekintetbe véve, napjainkban ezen a területen kereken 2 millió léleknyi népességgel számolhatunk.

Az 1930. évi népszámlálás 516.392 tizenkét éven aluli gyermeket és 60.620 mindkét nembeli tizenkét—tizennégy év közötti serdülőt mutatott ki, tehát az ifjúság arányszáma valamivel a 30% fölött van, ami eléggé egészséges aránynak mondható, tekintve, hogy az országos átlag lényegesen rosszabb: 25%-on alul marad. Tiszántúl népe mintegy 400.000 vérségileg és háztartásilag közvetlenül összetartozó családra oszlik. (Gyakori eset, hogy 3 nemzedék él együtt.)

A Tiszántúl 4,140.000 holdnyi, földrajzi területéből egy lélekre napjainkban átlag 2-07 kat. hold, egy-egy vérségileg összetartozó családra pedig megközelítőleg 10 hold vegyes használatú és minőségű földterület esik. Ez az elméleti érvényű földrészesedés tehát jóval kedvezőbb az országosnál, mert az egész trianoni ország területéből csupán 1-77 kat. hold jutott egy lélekre (a pillanatnyi országhatárok között 2-06 hold). A kedvezőbb arány azonban csak látszat, mert a Tiszántúl az ország legkevésbé iparosodott vidéke, ahol a népesség túlnyomó többsége él a földművelésből, ugyanis az őstermelők aránya mintegy 62% a trianoni országcsokon 1930. évi 51.9%-os arányával szemben. Ennélfogva, ha csupán az őstermelőknek a mezőgazdasági területből való részesedését tekintjük, úgy a Tiszántúl ezidőszert 3.06 kat. hold jut egy lélekre a trianoni 2.82, illetve a mai határok közötti Magyarország 2.73 holdnyi, átlagos ellátottságával szemben.

A Tiszántúl földrajzi területe művelési ágak szerint, illetve földhasználat szerint következőképp oszlik meg :

		Ezidőszerinti orsz. átlag	
Szántóföld	3.016'895 kat. hold	72'9 %	50'6 %
Kert	45'868 * *	1'11 %	1'40 %
Szőlő	33'643 * *	0'81 %	1'44 %
Rét	170'311 * *	4'11 %	9'25 %
Legelő	530'907 * *	12'82 %	10'87 %
Mezőgazd. terület	3,797'624 kat. hold	91'75 %	73'56 %
Erdő	106'764 * *	2'58 %	erdő, ná-
Nádas	5'562 * *	0'13 %	das és
			egyéb
Földadó alá nem eső terület	230'050 * *	5'54 %	26'44 %
Mindössze	4,140'000 kat. hold	100'00 %	100'00 %

Tiszántúl a mezőgazdasági és művelt terület aránya tehát jelentősen nagyobb, mint az ország más vidékein, ami elméletileg annyit jelentene, hogy itt a lakosság is kedvezőbb anyagi helyzetben van, mint az ország egyéb részein. Ez azonban nem így van, mert köztudomású, hogy a Tiszántúl mezőgazdasága különböző okokból alacsonyabb szintű és általában gyöngébb eredményű, mint a kedvezőbb éghajlati és talajviszonyokkal megáldott vidékéké.

Végeredményben kétségtelen, hogy a Tiszántúl sok szempontból a trianoni csonkaország legszegényebb, legelhanyagoltabb, helyenként gyakran valósággal ínséges tájai közé tartozott. Igazolja ezt a megállapítást elsősorban a szántóföldi termelés évtizedes átlaghozama, mely a kalászosoknál 5—15%-kal alacsonyabb az országos átlagnál, de még nagyobb a különbség a kapásoknál és szalastakarmányoknál, valamint a rétek és legelők fűhozamánál. A lényeges hiány azonban nem a szemtermésben van, mert annak mennyisége megfelel, sőt némileg felette is van a szántóföld területarányának, hanem elsősorban a takarmánynövényekben. A takarmányhiánynak következménye azután a tiszántúli állatállomány feltűnően alacsony létszáma, valamint az állathasznosítás szűkös eredménye. Az 1934—1937 évi, tavaszi állatösszeírások adataiból megállapítható, hogy amíg országos átlagban egy négyzetkilométer területre 27 számos állat esett, — a Dunántúl 32-1 — az Alföldön pedig csak 23.9. Az 1000 lélekre eső állati élősúly a Dunántúl legtöbb megyéjében 2500 métermázsán felül van, a tiszántúli megyékben ez a hányados kivétel nélkül 1000—2000 q között mozog. Természetes, hogy az állatállomány haszonhozama is ennek megfelelőleg alacsony, sőt, tekintve a tiszántúli állatállomány viszonylagos silányságát és gyöngé takarmányozását, a létszámhoz viszonyítva aránytalanul kisebb is.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy a Tiszántúl gazdasági színvonalja és ennek következtében a nép jóléti viszonyai még a hazai átlagos helyzetet tekintve is elég szomorúak. Már pedig ez a vidék, amint már említettük, — a népszaporodás szempontjából a legegészségesebbek közé tartozik, miért is a mai és főleg a jövő nemzedékek megélhetését és boldogulását csak a mezőgazdasági, jelentős többtermelés útján biztosíthatjuk. A magasabb terméshozamokat és az intenzívebb gazdálkodást biztosító többtermelésnek azonban elsősorban az Alföld csapadékszegénysége volt eddig legyözhetségtelen akadálya, amin csak mesterséges csapadékpótlással segíthetünk. Éppen ezért már régen felvetődött a tiszántúli öntözőgazdálkodás bevezetésének gondolata, amely ma már a megvalósulás állapotába jutott.

A Tiszántúl összes felhasználható mezőgazdasági termésmennyiségének évtizedes átlaga a rétek és legelők fűvét, továbbá szalmát, ke rőt és levelet is beleértve 95—100 millió métermázsára számítható, — tehát holdanként 25—26 métermázsára. Ennek a mennyiségnek bruttó tápértéke kb. 2 és ½ millió q em. fehérjére és 26 millió métermázsa keményítőértékre becsl-

hető. Ez utóbbi számok azonban magukban véve még nem sokat mondanak, mert a terményeket a legkülönbözőbb célokra fordítják, sőt jelentős részben táplálékként, vagy ipari célokra fel sem használhatók, amennyiben vetőmag, alom, trágya stb. alakjában visszakerülnek a termőtalajba. A fennmaradó nagyobb részről sem tudhatjuk pontosan, hogy mennyi kerül belőle a termelők közvetlen fogyasztására, mennyi a belső piacokra, vagy kivitelre. Legfeljebb a kenyérmagvakról állapíthatjuk meg, hogy abból a népesség ellátásán felül jelentékeny fölösleg marad. Az évtizedes átlagú 9.8 millió métermázsa búza- és rozstermésből a termelők és a helyi piacok fogyasztásán kívül még 3.5—4.0 millió q megmarad, amelyből a vetőmag mennyiségének levonása után hozzávetőleg 2.5—3.0 millió métermázsa értékesíthető az ország más területein és a külföldön. Ez a látszólagos felesleg azonban nem magyarázható arra, mintha a Tiszántúl az ország egyik legdúsabb élőkamrája lenne, mert a tiszavidéki búzafölösleg nagyon relatív valami.

Köztudomású, hogy a föld terményeinek túlnyomó része, így bruttó mennyiségben a szántóföld terményeinek is legalább 50—55 százaléka, az állatok takarmányozására szolgál. A takarmányozás rég megállapított szabványai szerint a hazai összetételű, vegyes haszonállatállomány minden 1000 kg élősúlyára évenként legalább 40—42 q keményítőértékű és 5.5 q emészthető fehérjetartalmú takarmányt kell számitanunk.

A Tiszántúl haszonállatállománya (az aprójószágot is beleértve) az utolsó évek tavaszi állatösszeírásaiból számítva 3 és $\frac{1}{4}$ millió, ellenben az 1935. évi általános agrárstatisztika adataiból következtetve kerek 4-0 millió q élősúlyt képviselt. Ez utóbbi nagyságú állomány eltartására a Tiszántúl évtizedes átlagú takarmánytermése, még ha az maradéknélkül a leggazdaságosabban felhasználnánk is, abszolút elégtelen lenne, de a rendelkezésre álló takarmánytáp az állatösszeírások adataiból levezethető, kisebb állományélősúlyra is csak nagyon szűkösen elegendő. Ez a relatív takarmányhiány, illetve az abból származó gyöngye állattartás a tiszántúli mezőgazdaság sorsára döntő jelentőségű. Az eredményes és haszonnal járó mezőgazdálkodásnak ugyanis alapfeltétele a nagy és jó állatállomány, mert a nélkül nincs elegendő trágya és igaerő, másrészt pedig hiányoznak a megfelelő néptáplálkozáshoz szükséges értékesebb és kívánatosabb élelmiszerek. Bőséges erő- és szalastakarmány híján nincs elegendő tej és tejtermék és nincs kellő állathizlalási lehetőség. Amikor tehát a termelés eredményességét növelni akarjuk, valamennyi gazdasági, s szociális szempontból a hangsúlyt a takarmányok bőségebb termelésére és az állattenyésztés fejlesztésére kell helyeznünk. A többi gazdasági célkitűzések többé-kevésbé mellérendeltek, ami azonban nem jelenti azt, hogy el is hanyagolhatók.

A legelső kérdés, mely az öntözőgazdálkodás hasznát illetőleg itt önként felmerül, hogy vajjon ilyen nagy kiterjedésű országrész, a 4,140.000 hold terjedelmű Tiszántúl termelési eredményének és népjólétének jelentős megjavítására elegendő lesz-e a tervbevett 300.000 holdnak öntözése? Az arány ugyanis gyengének látszik, mert az öntözéssel intenzíven művelendő terület aránya az egész Tiszántúlhoz viszonyítva csak 7.5% körül lesz. Még ha alternatív öntözést veszünk is tekintetbe, — természetesen az öntözésre berendezett birtokoknak a vetésforgók szerint nem minden területe lesz minden évben öntözve, — az öntözőgazdálkodásban közvetlenül érdekelt birtokterület aránya akkor is csupán 12—15%-ra emelkedik. Mindazonáltal ennek a tényleg öntözött 300.000 holdnak művelésétől az egész tiszántúli élet sorsát befolyásoló, hatalmas többtermelési eredmények várhatók. Hogy ezt a feltevésünket szemléltetőleg bizonyítsuk, vegyünk fel egy meglehetősen önkényességgel választott példát.

Tegyük fel, hogy a tiszántúli öntözőművek tökéletes kihasználása idején a valóságosan öntözött területet terményfeleség és eredmény szerint következőképpen hasznosítjuk:

Terület	Többllettermelés a mai használatához viszonyítva	Br. mennyiség 1.000	E. fe- hérje métermázsa	Ke- mé- nyítő	Ter- melői érték P 1'000
80.000 k. holdon	15 q szemestengeri és 15 q tengeriszár	1'200 1'200	94'8 15'0	953'6 315'6	19'200 1'800
20.000 »	átl. 10 q köles, árpa vagy egyéb szemestakarmány...	200	18'0	144'6	3'400
	15 q szalma.....	300	1'5	51'0	450
15.000 »	10 q rizs	150	16'5	105'0	7'500
	20 q rizsszalma	300	1'5	48'0	300
70.000 »	35 q lucernaszéna, vöröshere, füveshere vagy müréti széna	2'450	245'0	784'0	14'700
5.000 »	Burgonya 50 q többlet	250	1'5	54'25	1'375
5.000 »	Takarmány- vagy cukorrépa 100 q többlet holdanként	500	1'5	40'0	800
	Leveles répafej és levél.....	200	2'2	12'0	320
25.000 »	Gyümölcs- és főzelékféle 40 q többlet	1'000	6'0	50'0	15'000
Másodtermények a nem öntözött kalászosok után :					
50.000 k. holdon	holdanként 15 q szem. ten- geri, köles stb.....	750	52'5	562'5	13'500
	Ezek szalmája, kóroja, szára 20 q holdanként	1'000	10'0	200'0	1'500
20.000 »	Csalamádé 200 q/hold	4'000	12'0	280'0	4'000
10.000 »	Egyéb termény	500	10'0	80'0	5'000
300.000 k. holdon	mindössze :	14'000	488'0	680'55	88'845

A nagy biztonsággal, túlszerűen feltételezésekkel felvett példa szerint tehát, amíg a tiszántúli átlagtermés mennyiségét csupán 14—15%-kal növeljük, addig a termés évtizedes átlagú forgalmi értéke,— a Tiszántúl mindent beleértve mintegy 380 millió pengő,— csaknem 23.5 százalékkal emelkednék. A továbbiakban tisztán a célszerű felhasználástól és értékesítés-től függ, hogy ez a minimális érték-többlet milyen arányban emeli a tiszántúli nép jólétét. Mondanunk sem kellene különben, hogy az öntözőgazdálkodás termelési irányait nem lehet így pontosan részletesen előre kitűzni, mégis kétségtelen, hogy a főtörekvés csak az állattenyésztés szintjének emelése és hasznának minél nagyobb mértékig való növelése lehet, ami viszont csupán bőséges takarmánytermelés révén történhetik.

A fenti példában foglalt takarmánytermelés maximális eredménye különben mintegy 2-8 millió q keményítőértéket képvisel, kereken 410.000 q fehérjetartalommal, tehát a takarmányozási szabványok szerint 650—700.000 q élősúlyú, újabb állatállomány ellátására lenne elegendő, — illetve, ha a fehérjeszükségletet tekintjük — ami annál is inkább indokolt, mert hazai állattartásunk éppen erős fehérjehiánnyal küzd — csaknem 1/2 millió q élősúlyú, vegyes állatállomány számára. Ez utóbbi élősúly kereken 150.000 számosállat-többletnek felelne meg. Az egész Tiszántúl állományát ezek szerint vagy 25 százalékkal lehetne szám szerint növelnünk, vagy — ami lényegileg ugyanaz — a bőségesebb takarmányozás folytán a tiszántúli állattenyésztés termékeinek mennyisége és haszna majdnem egynegyedrésszel emelkednék. Tekintve, hogy országos állatállományunk szolgáltatása évtizedes átlagban élelmiszerek és egyéb nyersanyagok formájában élősúlymétermázsként 154 kg, a tiszántúli jövedő állatállománynál is legalább 1.5 q-s hozammal számolhatunk, aminek eredményeképp összesen kb. 1.15 millió q állati származású, értékes nyersanyag-többlet várható. Minthogy pedig ez utóbbinak túlnyomó része emberi táplálékként szolgáló, elsőrendű élelmiszer, hús, zsiradék, tej és tojás, — a mai népességre juttatható, állati származású élelmicikk-fejadag megközelítőleg 50 kilogrammal növekednék évenként; ez a mostani rossz eloszlású, országosan 190 kilogrammra számítható tápszerezadagnak jó negyedrésze. Úgy is mondhatnánk, hogy a felnevelhető állomány-többlet legalább félmillió léleknek tűrhető hús-, zsiradék-, tej-

stb. ellátását biztosíthatná. A várható 1.15 millió q állati termék értéke, ha a mai megoszlási arányokat és az utolsó évtized termelői árának átlagát feltételezzük, megközelítőleg 50 millió pengőre tehető.

A megnagyobbodott állatállomálynak természetesen megbecsülhetetlen fontosságú további haszna az intenzív öntözőgazdálkodáshoz nélkülözhetetlen, bőséges trágyaszolgáltatás. Egy 750.000 q élőszűlyű, vegyes állatállomány mintegy 11—12 millió q érett istállótrágyát szolgáltat, ami többletként nagyjából elegendő lenne 300.000 hold intenzíven művelt terület ellátására. Természetesen csak azon esetben, ha a termőtalaj különben is kiválóan jóerőben van, mert az öntözéses többtermelés általában a bőséges istállótrágyázáson felül még jelentékeny mennyiségű műtrágyát is igényel. Magától értetődik ugyanis, hogy a kétszeres, vagy többszörös termésnél a termőtalajból elvont és visszapótolandó tápanyag is megfelelően több lesz.

A többtermelés haszna és célszerűsége természetszerűleg az értékesítés lehetőségein és módjain is múlik. Erre vonatkozólag fel kell állítanunk azon követelményt, hogy a nyerendő élelmiszertöbblet túlnyomó részének elsősorban a tisztántúli termelő népesség fogyatékos, sokszor szinte nyomorúságos ellátását kell feljavítania. Éppen ezért a terméstöbbletnek csak kisebb része kerülhet piacra, illetve exportra. Hogy pedig a többtermelés révén a néptömegek ellátása és jóléti helyzete megjavítható legyen, okvetlenül szükséges, hogy a fölös termékeket a termelők, kisbirtokosok és munkások saját munkatöbbletük árán meg is szerezhessék. Ennek a szociális követelményeknek teljesítése talán még az öntözőgazdálkodás eredményes megszervezésénél is nehezebb, mert gondoskodnunk kell a termelendő javak igazságosabb felosztásáról. Korántsem közömbös ugyanis, hogy a többtermelés milyen terményfélésekből és kinek javára történik, mert bár az öntözőgazdálkodás minden esetben több munkát és munkabért igényel, a munka- és költség-többlet igen széles határok között változhat.

Az intenzív öntözőgazdálkodás munkatöbblete elsősorban a kapás-növényeknél, a rizstermelésben, a gyümölcs- és zöldségekteresztben és a belterjes állattenyésztésben jelentkezik hatalmas mértékben, míg a szalastakarmány termesztésében kevésbé. Hogy ezt a munkatöbbletet jellemezzük, meg kell említenünk, hogy hazánkban a 100 holdnál nagyobb, jobb-művelésű birtokokon ezidőszert a tényleg felhasznált munkamennyiség 100 kat. hold szántóra fogatos- és kézi napszámban együttesen átlag 2700 vegyes munkanap.¹ Ez azonban a hazai, általában külterjes, illetve közép-terjes, szántóföldi és réti művelésre érvényes és természetesen a terményfélések szerint nagy mértékben változó. Legkevesebb a munka a lucernánál és egyéb szalastakarmányféléknél, továbbá a kalászosoknál és lényegesen több a kapásoknál. Az intenzív kerti- és szőlőművelésben viszont a munkaszükséglet öntözés nélkül is aránytalanul nagy.

Az öntözőgazdálkodás munkatöbblete több részből tevődik össze. Ide számítandók a birtok öntözésére szolgáló berendezés föld- és egyéb napszámos-munkái, majd az öntözés előkészítéséhez szükséges talajegyenető és kiképző munkák, végül az öntözővíz használatával kapcsolatos munkák és a termés ápolási, aratási és betakarítási többletmunkája.

Az öntözés igényelte munkatöbblet tehát már az egyszerű növénytermelő gazdálkodásban is tekintélyes nagyságú. Abszolút mértékének és relatív értékének megállapítására a következő adatokból indulhatunk ki: A berendező munkálatok holdanként normális viszonyok között 80—150 pengő költséget jelentenek, amiből mintegy 40—70 pengő számítható föld- és egyéb napszámos munkára. Tekintve azonban, hogy a létesítmények nem örökéletűek és idővel megújítandók, vagy kijavítandók, költségüket 15—20 évre elosztva, állandónak vehetjük. A talajnak

¹ A gazdaság-üzemeltetési adatok szerint kül- és közép-terjes gazdaságokban 100 kat. hold szántóföld megműveléséhez 400—2000 fogatos és 2100—4200 kézi-napszám, tehát együttesen 2500—6200 vegyes munkanap szükséges.

öntözésre való előkészítése, a csatornák jókarban tartása és tisztítása, talajegyengetés, vagy bakhátak húzása és bajuszok kiképzése holdanként — évenként legalább 4—5 férfinapszámot igényel évenként. Az öntözővíz elosztása és használata évenként legalább három-négyszer 100 mm csapadéknak megfelelő nedvesítést feltételezve, ugyanannyi munkaszükségletet jelent. A terméstöbblet ápolása és betakarítása viszont az egyes termények szerint nagyon különböző lehet. Így például a répaféléknél csupán a kiszedés, szekérre rakás, prizmázás és vermelés 16—25 vegyes kézi napszámot jelent, aminek bére 30—60 pengő.¹ Csupán 50%-kal nagyobb termést feltételezve, a munkabéreköltség legalább harmadrésszel, tehát holdanként 10—20 pengővel emelkednék. A tengerinél aránylag kisebb az ápolási és betakarítási munkabér, de az előrelátható többlet itt is 6—10 pengőt tehet ki. A burgonyaszedés és betakarítás munkája ismét nagy. Aszerint, hogy kapa, eke vagy gép után történik a kiszedés, a munkaszükséglet ma a válogatást, behordást és prizmázást is beleértve holdanként legkevesebb 15—20 kézinapszámot s azonkívül fuvart, — illetve 10—15 kézi napszámot és 3—5 fogatos munkanapot tesz ki — 30—50 pengő között változó béreköltséggel. Az öntözőgazdálkodásban várható százsázalékos terméstöbblet, — az ápolási munkáktól eltekintve — itt is legalább 50—60%-nyi munka- és költségtöbbletet von maga után. A szalastakarmányok termelésénél (rétművelésnél is) a terméstöbbletnek megfelelő kaszalási, forgatási, gyűjtési és kazalrakó munkatöbblet várható. Egy kaszálásnál ezen munkák 5—7 férfi és női napszámot, azonkívül fuvart igényelnek. Ma a tiszántúli réteket többnyire csak egyszer, a herét 2—3-szor, a lucernát 3-szor és csak egész kivételesen kaszálják négyszer. Az öntözőgazdálkodásban mindenkor négy kaszálásnál legalább 60—80%-nyi munkatöbblet, illetve legkevesebb 20—30 pengő munkabértöbblet várható. Végül a rizstermesztés munkabéreköltsége normális viszonyaink között 260—300 pengő holdanként, ami például a búza termelési költségével szemben 200—250 pengő többletet jelent. 15.000 hold rizsvetés területén kereken 3-0—3-5 millió pengőt. Ügyszólván teljes egészében többletmunkát igényel az eddigi műveléssel szemben 80—100.000 hold ugyanazon évben produkált másodterménye — holdanként legalább 60—100 pengő munkabérkiadással.

Ha mindezeket összegezzük, — a példában felsorolt terményeknek a feltételezett arányban leendő termesztése esetén az öntöző birtokok területegységére átlagban kb. 25—30 kézi és fogatos munkanap-többlet, illetve ennek megfelelő munkabéreköltség-többlet esnék. Az egész 300.000 hold öntözött területen az előrelátható minimális munkatöbblet bérértéke tehát évenként 18—20 millió pengőre rúgna.

A valószínű munkaszükséglet- és munkabértöbblet azonban előreláthatólag lényegesen nagyobb lesz. Kétségtelen ugyanis, hogy a szükségleteknek és célszerűségnek megfelelően az öntöző terület jelentékeny hányadán — a példa szerint 25.000 holdon intenzív kertkultúra, gyümölcs- és zöldségtermelés fog kifejlődni, melynek munkaszükséglete hatalmasan nagyobb a közönséges szántóföldi terményekéhez képest. Szakszerű kert-, gyümölcs- és szőlőművelésben a munkaszükséglet holdanként 100—300 munkanapig emelkedhetik, 25.000 holdon 3—5 millió munkanapra. Ez a mai állapothoz képest túlnyomórészt többletet jelentene. Igen nagy a munkaszükséglete egyes ipari növények termelésének is. Végül minthogy az állattenyésztésnek a legmagasabb határig való fejlesztése a legfőbb eszmei célkitűzés és az előzményekben felsorolt munkaszükséglethez az intenzív állattenyésztés és állattartás munkaadárja kapcsolódik, az összes várható munkatöbblet idővel valószínűleg el fogja érni a 15—20 millió vegyes munkanapot 35—50 millió pengő mai értékkel, ami végeredményben legalább 50—70.000 családfenntartó, őstermelő munkás részére jelentene kielégítő keresetet és тұrhető egzisztenciát.

¹ A napszámok az utolsó évtized békés időszakára vonatkoznak és szándékosan alacsonyra vették. Az igaerő ellenértékét itt elhanyagoltuk, amennyiben csupán az emberi teljesítménnyel számoltunk.

Kétségtelen, hogy a megnövekedett munkaszükséglet a munkabérek alakulására is kihat majd és azokban általában erős emelkedést hoz. De a napszámberék változása a magyar mezőgazdaságban nem sorsdöntő jelentőségű, mert a mezőgazdasági munkabéreknek köztudomás szerint talán kétharmad része, vagy még annál is több, — természetben fizetett illetmény, aminek forgalmi pénzértéke a munkásra nézve legtöbbször közömbös, mert a bérként kapott terményeknek csak minimális hányadát értékesíti a piacon, a többit közvetlenül használja fel. A magyar mezőgazdasági munkás főleg kenyérmagot és állatainak takarmányt kap munkája ellenértékeképpen és így bérének nagyságára nem annyira a terményáraknak, mint inkább a termés bőségének van fontossága, melyből részt kap. Magától értetődik, hogy a részkereset az öntözőgazdaságokban a többtermésnek megfelelően magasabb lesz. Különösen áll ez a részesművelésre, ha ez az öntözőgazdálkodásokban, — amint kívánatos — megmarad. Természetes például, hogy a harmados tengeriművelésben a munkás a mai 8—16 q szemestengeri termés helyett 30—35 q-ból kap részt, keresete ennél fogva megkétszereződik, vagy meg-többszöröződik. Igaz viszont, hogy a művelés és betakarítás során kifejtendő munkája is legalább 50—100%-kal nagyobb lesz.

Végeredményben az előzőekben levezetett, kereken 90 milliós terményértéktöbblet, nemkülönben a fenti 35—50 milliós, várható munkabértöbblet a tiszántúli népesség, elsősorban a 62—70%-nyi mai őstermelő, illetve az őstermelésben munkája, vagy birtoklása révén közvetlenül érdekelt rétegek jövedelmét 20—25 százalékkal növelnék. Nyílt és igen nehezen megválaszolható kérdés azonban az, hogy a tiszántúli gazdaság számokban kifejezhető fejlesztése a népjólétet annak összes tényezőiben és vonatkozásaiban minő arányban fogja javítani? Kétségtelen ugyanis, hogy a jólét foka viszony-számokba alig foglalható és nincs lineáris összefüggésben a jövedelem nagyságával. Már az egyéneknél is kiszámíthatatlan, hogy bizonyos arányú jövedelemváltozás az egyén jólétét, vagy életszintjét milyen mértékben növeli, vagy rontja. Még nehezebb a jólét és életszint változásának mennyiségi mértékét egész néprétegre, vagy egy vidék egész társadalmi életére meghatározni. Egy azonban bizonyos: a Tiszántúl előrelátott 20—25%-os többértéktermelése, illetve jövedelemnövekedése a tiszántúli népesség megélhetését jelentősen nagyobb, érezhetőbb arányban fogja megjavítani. Érvényes ez az igazság elsősorban a mai fájó hiányokra. Így például valamely egyén 100%-os és 75—80%-os élelmezési igénykielégítése közötti különbség sem $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ jólétkülönbségnek felel meg. A társadalom többletjövedelméből pedig közcélokra az adózók nagyobb sérelme nélkül igénybe vehető (és azok jóléte számára valamely formában visszatérülő) törtrész a hasznos beruházások lehetőségét többszörösre növelheti, aminek ezen tipikus agrárvidék falu- és városfejlesztésében, a köz- és magánépítkezésében, közlekedésében és forgalmában, higiénikus és kulturális berendezésében stb. végtelen fontossága lenne. Elképzelhető az is, hogy a gazdasági jövedelemtöbblet túlnyomó része a ma ellátatlan, vagy hiánnyal küzködő őstermelő dolgozók keresetét egészíti ki izmos létalappá, másrészt a jó egzisztenciájú őstermelők nagyarányú szaporodásával az egyéb foglalkozású rétegek, elsősorban a helyi kisipar és kereskedelem több munkához és jövedelemhez jutnak. Különben is bizonyos, hogy az öntözőgazdálkodás várható többtermelésével kapcsolatban az iparforgalom javára szolgáló termelési költségek is tetemesen megszorodnak.

Hisszük, hogy az öntözőgazdálkodás céltudatosan és helyesen vezetett, végleges kiépítése folytán, a Tiszántúl életében és sorsában hatalmas fejlődés és jelentős javulás fog beállani.

UJLAKI NAGY ÁRPÁD

AZ ATOMMAG ERŐI

AZ ÚJ FIZIKA KÉT nagy felfedezése egy-egy mennyiség kitüntetéséhez, általános érvényének fölismeréséhez fűződik. A relativitáselmélet a fény tovaterjedési sebességének adott univerzális jelentőséget. A fény tovaterjedési sebessége azelőtt is ismeretes volt, de szerepe a jelenségeknek egy kisebb csoportjára korlátozódott. A relativitáselmélet felismerése egyfelől abban állott, hogy ez a kitüntetett sebesség minden jelenségben szerepel (olyanokban is, melyeknek semmi közössége nincs a fényjelenségekkel), tehát hogy a legegyszerűbb jelenséget sem tudjuk nélküle pontosan leírni, másfelől pedig, hogy ez a mennyiség független a vonatkoztatási koordináta-rendszerétől. Ez utóbbi követelmény teljesítése logikai ellenmondásokra vezetne a régi fizika abszolút mértékrendszerében; innen származik a tér és idő relativizálása, a tömeg változósága s az energia tömege.

A fizika másik nagy felfedezése a kvantumelmélet, mely a Planck-féle állandónak, a hatáskvantumnak ad kitüntetett szerepet. A Heisenberg-féle határozatlansági relációk fejezik ki ezen állandó univerzális érvényét. Ezek szerint egy tetszés szerinti állapot pontos meghatározásához szükséges koordináták nem határozhatók meg pontosan, hanem csupán akkora bizonytalansággal, hogy két összetartozó koordináta határozatlanságainak szorzata legalább a Planck-féle állandó.

A határozatlansági relációk logikus keresztülvitele még mélyrehatóbb változást okoz a természetről vallott felfogásunkban, mint a relativitáselmélet: az eddigi kauzális leírást (mely a relativitáselméletben is fennáll) kell feladnunk s a természettörvények valószínűségi törvényekké lesznek. A fizika történetében Galilei és Newton óta kétségkívül ez a legnagyobb lépés.

Nem szabad csodálkoznunk, hogy e két nagy fölfedezés — különösen utóbbi — megfosztotta a fizikát egyszerű szemléleti alapjaitól.¹ Valamit szemléletesen magyarázni mindig annyit jelent, mint egyszerű — nagyon jól ismert és tudott — jelenségekre visszavezetni. Jó, ha ez sikerül, de ha nem, semmiképpen nem jelentheti a tudomány válságát, mert a természettudomány célja, hogy ellenmondástól ment és ökonomikus leírást adjon a természet jelenségeiről. Mindkét követelmény fennáll még a szemléletesség szempontjából inkább kárhoztatott kvantumelméletben is. Az atomokat, energiakvantumokat stb. nem lehet ugyan pl. billiárdgolyóknak tekinteni, de ismerjük egyszerű alaptörvényeiket s történeiseiket le tudjuk írni.

A kvantummechanika legnagyobb eredménye, hogy az atomhøj szerkezetének fölismert törvényein keresztül fel tudta deríteni az elemek különbözőségét, valamint a kémiai kötés mibenlétét. A kémiát ezzel a fizikába olvasztotta be: a kémiai elemek kvalitás-különbségei ezzel a fizika kvantitatív különbségei lettek.

Magától adódik az elért eredmények után a kérdés: elegendő a kvantummechanika arra, hogy az atomhøj megismerése után felderítse az atommag szerkezetét is? Nincsen esetleg szükség a fénysebesség és a hatáskvantum mellett egy újabb természeti állandó fölismerésére, melynek szerepe az atomhøjban még elhanyagolható volt, vagy nem volt felismerhető?

Az atommagra vonatkozó ismereteink ma még nem elegendők, hogy e kérdésre válaszolhassunk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az atommagról keveset tudnánk; ellenkezőleg, a tapasztalati kutatás igen sok eredményt gyűjtött össze az atommagról, csupán még nem elegendő ahhoz, hogy a mag szerkezetét és tulajdonságait ellenmondásmentesen és ökonomikusán egyszerű alaptörvényekből kikövetkeztethetők.

¹ V. ö. Ortway Rudolf: A szemléletesség hatásai a fizikában. Magyar Szemle 1941., XLI. 249.

Kétségkívül megállapíthatjuk az eddigi tapasztalatok alapján, hogy a különböző elemek atommagjai azonos alapelemekből vannak felépítve, tehát pl. az oxigén és arany atommagjai csupán abban különböznek egymástól, hogy az azonos alkatrészek száma egyikben más, mint a másikban. Áll ez az atomhéjra is; ott az alapépítőkövek az elektronok, melyekből — a példánál maradván — az oxigén atomhéja 8-at, az aranyé 79-et tartalmaz. Az atommagnál a helyzet valamivel bonyolultabb, mert nem egyetlen építőelem van jelen, hanem kettő. Erre abból kell következtetnünk, hogy a mag két egyszerű tulajdonságot mutat, melyet egyetlen alkatelem nem magyarázhatna meg: a mag pozitív töltéseinek száma, ami az elem periódusos rendszerbeli rendszámával egyenlő, és a mag tömege, amit az atomsúly fejez ki. Az atomsúly nagy megközelítéssel egész szám s általában több mint kétszerese a rendszámnak. Az atomsúly egész számúságának legegyszerűbb indokolása az volna, hogy az 1 atomsúlyú elem, a hidrogén magja, melynek neve proton, annyi példányban van jelen, mint amennyi az atomsúly, viszont akkor a pozitív töltések száma is ugyanannyi s nem kb. félfannyi volna, mert a protonnak 1 pozitív töltése van. Ezt az ellenmondást a magfizika eleinte úgy próbálta eltüntetni, hogy a magban annyi negatív elektront képzelt, mint az atomsúly többlete a rendszámhoz képest. Ezek az ún. magelektronok kompenzálják a protonok egy részének töltését. A magelektronokat azonban a kvantummechanika kizárja: a határozatlansági relációk nem engedik meg, hogy elektronok legyenek jelen a magban, mert az elektronokat a mag kicsiny terébe bezárva azoknak ott szükségképpen oly nagy volna az energiája, amilyennel a mérések szerint nem rendelkezhetnek.

Ebből és még egyéb ellenmondásokból a magfizikát a neutron fölfedezése segítette ki. A neutron elektromosan semleges test, tömege kb. azonos a protonéval. Az új — ma már általánosan elfogadott — felfogás szerint a mag annyi protont tartalmaz, mint a rendszám és annyi neutron, mint az atomsúly többlete a rendszám fölött.

A magfizika további kérdései: milyen erők tartják össze a protonokat és neutronokat a magban és milyen az alkatrészeknek a magban való elhelyezése? Az első kérdés fontosabb, mert az erre adott teljes válasz a második kérdést is megoldhatóvá, matematikai feladattá teszi.

Ugyanezek a kérdések fölmerültek a héjfizika kifejlődésénél is. Ott szerencsésebb volt a helyzet, mert az elektronoknak a maggal szemben — és az elektronoknak egymás között való kölcsönhatására — a makroszkopikus fizikában ismert Coulomb-törvényt lehetett alkalmazni. A kérdés itt inkább az alkalmazás módja volt s ezt a kvantummechanika megoldotta. A magerőknél nincs ilyen egyszerű támaszpontunk, mert azok az eddigi kísérletek szerint bonyolultabb természetűek.

A magerők kísérleti vizsgálata nehéz feladat, mivel semmiképpen nem áll módunkban két magalkatrészt egymástól különböző távolságokban elhelyezve (sztatikusan) a közöttük ható erőt közvetlenül, a makroszkopikus fizika egyszerű erőmérési eljárásai szerint megmérni. Az itt szereplő távolságok a centiméter billiomod része alatt volnának! Van azonban két közvetett út a magerők megismerésére.

A naprendszerben a bolygók, üstökösök pályaelemeiből kiszámítható a Napnak rájuk gyakorolt vonzóereje. Ugyanígy kiszámítható az az erő, melyet a mag egy a közelében nagy sebességgel elfutó alkatrésze, protonra, neutronra, héliummagra (α -rész) gyakorol. Persze a mérést nem egyetlen elem pályaelemeinek megfigyelésével végezzük, hanem rendkívül sok részecske viselkedéséből állítunk össze statisztikát, miáltal pótolhatjuk azt a hiányt, melyet az egyes pályák nem eléggé pontos ismerete okoz. Ezek a szórás kísérletek, melyek segítségével Rutherford már 1911-ben felfedezte az atommagot s melyeket újabban nagy sikerrel használnak a magerők tanulmányozásánál. A módszer annál eredményesebb, minél nagyobb energiával indulnak a részecskék, mert annál kisebb távolságokra közelítik meg a szórást, eltérítést létrehozó atommagokat.

E kísérletek eddigi legnagyobb eredménye, hogy két proton között vonzó erő hat, ha egymástól való távolságuk kisebb, mint a centiméter billiomod része. E távolságon kívül a két proton taszítja egymást, mint azt a fizika a két egymű töltésre nézve tanítja.

Az elektromos hatás mellett tehát fellép egy másik erő, mely csak igen kis távolságokban érvényesül s ott felülmúlja az elektromos erőt. Ez az az erőhatás, mely a mag alkatrészeit összetartja, annak ellenére, hogy a protonok kölcsönös taszítása a magot szétfeszíteni igyekszik. Érdekes, hogy ez az erő függetlennek látszik az alkatrészek elektromos jellegétől: a proton és neutron, továbbá a neutron és neutron között ugyanaz a nagyságrendű erőhatás lép fel. A kísérletek jelenlegi eredményei még nem elegendők ahhoz, hogy a magerőket pontosan ismerjük. A kísérleteket még lényegesen nagyobb energiák felé kell kiterjeszteni, hogy az erők távolságfüggését pontosan fogalmazhassuk. Annyi bizonyos, hogy az erők a távolsággal sokkal rohamosabban csökkennek, mint a Coulomb-erők, vagy a gravitációs erő, melyek a távolság négyzetével fordított arányban fogynak.

A magerők megismerésére a másik közvetett út a kötési energiák tanulmányozása. Ha egy mag az alkatrészeiből felépül, akkor energia szabadul fel, mert a magerők munkát végeztek. Ez az energia a mag keletkezésekor valamilyen alakban eltávozott, s ez az energia mértéke a mag kötésének, mert ahhoz, hogy a magot alkatrészeire szétszedhessük, nyilván legalább ennyi energiára van szükség. A kutatást elősegítő szerencsés körülmény, hogy a magnál ezek az energiák oly nagyok, hogy tömegük mérhető s hiányuk mint tömeghiány, tömegdefektus jelentkezik. Itt mutatkozik a nagy különbség a kémiával szemben. Ha két hidrogén-atom egy hidrogén-molekulát képez, akkor is energia szabadul fel, de ennek az energiának tömege az egész molekula tömegének csupán néhány ezermilliomod része, úgyhogy azt közvetlen tömegmérés nem tudná kimutatni. Ha azonban két protonból és két neutronból egy héliummag épül, akkor az eredeti össztömegnek csaknem egy százaléka mint a reakció energiájának tömege eltávozik s az előálló tömeghiány jól mérhető. A relativitáselmélet szerint a tömeghiányt a fény sebességének négyzetével megszorozva a fölszabaduló energiát kapjuk s ezáltal a magerők munkáját nyerjük, amiből pedig a magerők nagyságára következtethetünk vissza.

A tömeghiány ma már az összes elemeknél ismeretes s statisztikája igen érdekes törvényszerűségeket ad. A legfontosabb, hogy az egy alkatrésztre számolt tömeghiány az összes elemeknél azonos nagyságrendű. Vannak természetesen különbségek, melyekből értékes további következtetések vonhatók, de szembetűnőbb a nagyságrendi egyezés. Azt jelenti ez, hogy mind a proton, mind a neutron bármely elembe körülbelül azonos kötéssel van beépítve, függetlenül a többi ott levő protonok és neutronok számától. Nem kapcsolódik tehát a mag minden eleme a mag összes többi eleméhez, mert akkor a kapcsolatok száma (a kettős kombinációk száma) az alkatrészek számának négyzetével volna arányos s így az összes tömeghiány is, már pedig utóbbi csupán az alkatrészek számával arányos.

Érdekesek a részletkérdések is: pl. az általános törvényszerűségtől való eltérések. A protonok között a vonzóerőn kívül az elektromos taszítás is jelen van, ami a vonzást csökkenti; így egy proton és egy neutron mégsem teljesen azonosan viselkedik. Legnagyobb tömeghiánnyal rendelkezik egy mag azonos összes alkatrészsám mellett, ha a protonok és neutronok száma kb. egyenlő, a periódusos rendszer vége felé pedig, hol a protonok Coulomb-taszítása egyre nagyobb, több neutronra van szükség, hogy ezek egymás közötti vonzása ellensúlyozza a protonok taszítását. Ez magyarázza a régi tapasztalatot, hogy az atomsúly a rendszám kétszerese, illetőleg a periódusos rendszer végén nagyobb. A tömeghiányt egy térbeli

koordinátarendszerben ábrázolva, mint a protonszám és neutronszám függvényét, az *ú. n.* energiefelületet nyerjük, mely a hidrogéntől az uránig lefelé lejt völgyszerűen. A völgyvonalon helyezkednek el a stabil elemek, míg jobbra-balra a felület emelkedik, megfelelően annak, hogy ha túlsók a proton, vagy túlsók a neutron, a kötés lazább. A völgyfelület e két emelkedő hegyoldala adja a mesterséges radioaktivitást: az ott levő elemek, melyeket egy magreakció mesterségesen állított elő, igyekeznek lecsúszni a mélyebb energiájú völgyvonalba. Maga a völgyvonal a periódusos rendszer vége felé lassabban lejt, mint amekkora a lejtés az elején a hidrogén és hélium között. Ez indokolja a természetes radioaktivitást a periódusos rendszer legvégén, az ólom és az urán között.

A természetben leggyakoribbak a legállandóbb (stabil) elemek. Ezek tudtak legjobban ellenállni azoknak a bontó erőknek, melyeknek a természet története folyamán, különösen pedig az anyag felépülése közbeni óriási hőmérsékletek korszakában ki voltak téve. A változékonny, instabil elemeket pedig külső beavatkozás nélkül is, tehát hideg állapotban is átvisszi az idő a valószínűség szabályai szerint a stabil elemekbe. A környezetünkben még ma is található radioaktív elemek mennyiségéből kiszámíthatjuk, hogy közvetlen világunk, tehát a Föld legalább 1600 millió éves.

A szórás kísérletek megengedik a mag kiterjedésének meghatározását is. E tekintetben a törvényszerűség olyan, mint a kötési energiáknál: a mag térfogata szintén az alkatrészek számával arányos, vagyis a mag sugara az alkatrészek számának köbgyökével. A különböző magok sűrűsége tehát azonos. Mindez közelfekvővé teszi, hogy a magot, mint folyadékcséppet gondoljuk el. A folyadékcséppben az egyes alkatrészek szintén azonos kötési energiát mutatnak (a párolgási hőnek egy atomra, vagy egy molekulára eső része), mely független a csépp nagyságától, ami azt mutatja, hogy minden alkatrésze csupán a környezetében lévő alkatrészek gyakorolnak kölcsönhatást.

A fizika fejlődésének szokásos útja az, hogy midőn egy jelenségcsoportra nézve több-kevesebb kísérleti anyag együtt van, következnek az elméleti próbálkozások. Az elmélet oly alapfeltevéseket tesz meg kiindulópontjává, melyek az eddigi kísérleti tényekkel összhangban vannak. Ez egy olyan alapkövetelmény, mely nélkül az elmélet már kiindulásában hibás. Az alapfeltevések azonban rendszerint olyan következményeket is magukban rejtenek, melyekre a kísérlet eddig nem mutatott rá, nyilván mivel a kísérletező ezekre nem is gondolt. Az elmélet fokozatos kiépítése tehát egyre újabb kísérletileg megvizsgálandó témát vet fel s az elmélet mindaddig jó, míg valamelyik következményét, jóslását a kísérlet meg nem cáfolja. Az elmélet haszna tehát kettős: egyfelől összefoglalja az elágazó jelenségeket lehetőleg kevés számú alapfeltevésben, másfelől utat mutat: megjelöli a további kísérletezés irányát.

A magerők elméletének közelfekvő próbálkozása az, hogy a magerők *ú. n.* kicserélési erők. Ezeket a kvantummechanika vezette be a hasonló részekből álló rendszerek (az *ú. n.* többtest-probléma) tárgyalása közben s ezen erők segítségével sikerült a kémiai kötés fizikai értelmezése. Ezek az erők megfelelnek annak a követelménynek, hogy a távolsággal rohamosan fogynak, azonkívül telítési jellegűek, ami annyit jelent, hogy minden részecske csak meghatározott számú más részecskével szemben fejthet ki kölcsönhatást. A kémiában ezzel volt indokolható a vegyérték meghatározott száma, így pl. ha egy hidrogén-atom egy másik hidrogén-atommal kötésbe kerül, akkor a kötési erők telítésbe jutnak, egy harmadik hidrogén-atomra a rendszer már csak taszító erőt fejt ki. Az alaphipotézis tehát eddig összhangban van a magerőkre vonatkozó kísérletekkel, kérdés, hogy a további, számszerű egyezések is kiadódnak-e?

A kicserélési erők a kvantummechanika következetes keresztülviteléből származnak. Ha két azonos elemi rész, pl. két elektron hat egymásra,

akkor a kölcsönhatás kiszámításánál logikusan azt is figyelembe kell vennünk, hogy a két elektront nem tudjuk egymástól megkülönböztetni. Ha pl. a rendszernek egy állapotát úgy akarjuk jellemezni, hogy az első elektron A állapotban, a második B állapotban van, akkor a rendszerre nézve olyan állítást tettünk, melyet nem áll módunkban kísérletileg ellenőrizni. Olyan állítások pedig, melyek kísérletileg eleve ellenőrizhetetlenek, nem fordulhatnak elő a fizikában. Állításunk tehát csak olyan lehet, mely a két elektron elhelyezésére nézve szimmetrikus, azaz a két elektron térbeli elhelyezését leíró függvénynek nem szabad megváltozni, ha a két elektron koordinátáit felcseréljük. Ezek szem előtt tartásával kiszámítva a rendszer energiáját, az egy oly tagot tartalmaz, mely éppen eme kicserélhetőségi követelményből származik, ezért neve: kicserélési energia.

A kicserélési erőket a klasszikus fizika nem ismeri, mivel alapfelfogása, hogy két részecskét meg lehet egymástól különböztetni koordinátáik és impulzusaik pontos ismeretével. A kvantumelméletben azonban a határozatlansági tartományok általában fedik egymást. A kicserélési erők tehát a kvantumelméletre specifikusan jellemzők.

A magerőket szintén tekinthetjük kicserélési erőknek, s a β -emisszió jelenségeivel hozhatjuk kapcsolatba. Említettük, hogy az újabb felfogás szerint magelektronok nincsenek, tehát azt a tényt, hogy a magból mégis kiléphetnek elektronok (β -emisszió) úgy magyarázzuk, hogy egy neutron protonná alakul át. Az elektron, mely a magból kilép, előzőleg nem volt jelen a magban, hanem az emisszió közben keletkezik. Az elektromos töltések algebrai összege eközben nem változik, azaz ugyanakkora pozitív töltésnek is kell keletkeznie, miáltal a neutron protonná alakul. Ugyanígy magyarázzuk a pozitron (pozitív elektron) emissziót, mely a mesterséges radioaktivitásban gyakori: itt a pozitív elektron távozik el, miáltal egy proton alakul át neutronná.

Megjegyezzük, hogy ezek az első pillanatra mesterkéltnek látszó elgondolások kísérleti támaszt nyernek a párképzés és a dematerializáció laboratóriumában többszörösen megismételt és jól reprodukálható jelenségeiben. Kellő keménységű γ -sugárzás energiakvantumaiból egy pozitív-negatív elektronpár keletkezik, egy pozitív és egy negatív elektron összetalálkozásakor pedig mindkettő energiája sugárzási energiává lesz, azaz, mint elektronok megsemmisülnek. Elvi jelentőségű kísérletek ezek, mert általuk a fizika kilépett az anyag megmaradásának elvéből. Az anyag ezek után az energia megjelenésének egy formája.

Tekintettel arra, hogy a proton és neutron egymásba kölcsönösen átalakulhatnak, közelfekvő, hogy ezeket egy és ugyanazon elemi részecske különböző állapotainak tekintsük. Akkor pedig a kvantummechanika szerint két ilyen részecske között kicserélési erő lép fel, mert egy észlelésnél a két részecskét illetően nem tudjuk megállapítani, hogy melyik van proton, melyik neutron állapotban. A két részecske kvantummechanikáját tehát úgy kell megfogalmaznunk, hogy kicserélhetőségüket figyelembe vesszük. Ebből következik a proton és neutron helyének (Heisenberg), vagy helyének és impulzusnyomatékának (Majorana) periodikus kicserélődése. Az ebből származó vonzóerőt a β -emisszió mechanizmusának speciális tulajdonságaiból kell kiszámítanunk, tehát közelfekvően abból, hogy a kicserélődést egy elektron átmenete közvetíti. E folyamat finomabb részleteihez hozzátartozik, hogy a kicserélési processzusban az elektronon kívül még egy részecske: a neutrino is résztvesz.

A neutrino kibocsátása minden β -emisszióknak kísérő jelensége. A kísérletek ugyanis a β -bomlásnál is igazolják az energia és az impulzus megmaradásának elvét, míg ha csupán a β -elektronok energiáját és impulzusát vennők tekintetbe, a megmaradási tételek nem volnának érvényben.

Az elmélet az eltérést a neutrino jelenlétével magyarázza. A neutrino nyugalmi tömege zérus, tehát e tekintetben a fénykvantumokhoz hasonlít, bár egyéb tekintetben eltérő tulajdonságai vannak.

Az elmélet részletes keresztülvitele azt mutatta, hogy a proton—neutron közötti kicserélési erő lényegesen kisebbnek adódik, mint a kölcsönhatás kísérletileg ismert értéke. Az elmélet tehát első fogalmazásában nem megfelelő.

A második fogalmazás Jukawa japán fizikustól származik. Szerinte az erő kicserélési jellege megmarad, de a kölcsönhatást nem az elektron és a neutrino közvetítik, hanem egy ismeretlen részecske, melynek tulajdonságai éppen abból számítandók ki, hogy az erő megegyezik a tapasztalattal. Jukawa azt a meglepő eredményt kapta, hogy a feltételezett részecske, melynek töltése az elektron töltése, az elektronnál néhány százszor nagyobb tömegű: a nehéz elektron, vagy, mivel közbülső helyzetet foglal el tömege szempontjából az elektron és proton között, mezon.

Igen érdekes, hogy ezt az elméletben hipotetikusán bevezetett részecskét két évvel később Anderson és Neddermeyer megtalálták a kozmikus sugárzásban. Tömegét a mérések 200 elektron tömegével megegyezőnek mutatták. Van pozitív mezon is, úgy mint pozitron s a nehéz elektronoknál is van párképzés, persze 200-szor nagyobb energia szükséges hozzá, úgyhogy eddig csupán a kozmikus sugárzás óriási energiái képesek fedezni ezt az energiaszükségletet; laboratóriumban mezonpárt eddig előállítani nem sikerült. Talán az új, 5000 tonnás ciklotron, mely jelenleg építés alatt áll Lawrence laboratóriumában Berkeleyben, képes lesz mezonpár mesterséges képzésére.

Mivel a β -emissziónál nem mezon, hanem elektron lép ki a magból, föl kell tennünk, hogy a mezon nem stabilis részecske, hanem keletkezése után rövid idő alatt elektronra és neutrínóra bomlik szét. A kísérletek ezt is igazolták: sikerült Wilson-kamrában a mezon elbomlását közvetlenül kísérletileg is megfigyelni.

A neutron-neutron kölcsönhatást semleges mezon közvetíti.

A mezon bomlási félideje az eddigi kísérletek szerint kb. milliiod másodpercnél adódott. A kozmikus sugárzásban élettartama látszólag hosszabb, ami a relativitáselméletnek következménye: a nagy energiájú, csaknem fénysebességgel haladó mezon „órája lassabban jár“, a mi koordináta-rendszerünkéből nézve.

A magerők elmélete tehát jelenlegi állásában helyes nagyságrendben adja a magerők kísérleti értékeit s képes volt a mezon megjósolására. Nem elegendő azonban ma még a magfelépítés finomabb kérdéseinek, a magszerkezetnek leírására. Meg kell elégednünk tehát többé-kevésbé kvantitatív elgondolásokkal, melyeknek eredményeit a tömeghiány, az elemek gyakorisága és a magreakciók energiamérlegei segítségével ellenőrizhetjük.

A hélium nagy tömegdefektusa közelfekvővé teszi, hogy a mag belsejében α -részek vannak jelen. Ugyancsak erre mutat az α -radioaktivitás, melynél kész α -rész távozik el a magból. Wefelmeyer megmutatta, hogy azok az elemek, melyek alkotórészei egész számú α -részekbe rendezhetők, nagyobb tömeghiánnyal, azaz nagyobb stabilitással rendelkeznek, mint a periódusos rendszerben mellettük lévő elemek. Ugyancsak nagyobb ez elemek gyakorisága a természetben. Az α -részeket gömböknek képzelve, annál stabilabb egy elem, minél több érintkezési pont van a gömbök között a legszorosabb elrendezésben. Két gömb csak egy pontban érinti egymást, ezért nem stabilis a berillium nyolc atomsúlyú izotópja; három gömb érintési pontjainak száma három, négyé hat, ezért nagy stabilitásúak a szén-, és oxigénmag stb. Ez a magmodell az alkotórészeknek állandó geometriai

elrendezést ad a magon belül, eszerint tehát a mag inkább a szilárd testek kristálystruktúrájához állana közelebb, mint a cseppmodellhez.

Valószínűbb, hogy a magalkatrészek elhelyezését nem geometriai, hanem energetikai szempontok szabják meg, úgy mint az elektronokét a perifériában. Vannak indokok, melyek kettős héjak elgondolására készítettek. Az alkatrészek helye a magon belül nem állandó.

A magreakciók megértéséhez fontos lépés Bohr elmélete. Szerinte a kívülről nagy energiával érkező, reakciót létesítő részecske energiája igen gyorsan szétoszlik ütközések folytán a magalkatrészek között. A mag tehát mintegy „fölmelegszik“. Az alkatrészek állandó mozgása és ütközése folytán előállhat a valószínűség szabályai szerint egy olyan helyzet, midőn az energia ismét egy alkatrészben halmozódik, minek következtében ez az alkatrész eltávozik a magból. A reakció tehát egy közbenső magon keresztül megy végbe s nem egyszerűen úgy, hogy az érkező „kilő“ egyet a magalkatrészek közül. Fontos kísérleti támpontok vannak ez elgondolásra s hasznosnak bizonyult e felfogás az uránhasadás elméletében. Megjósolta, hogy a lassú neutronok által okozott uránhasadás nem a gyakori 238-as atomsúlyú uránon, hanem annak ritkábban előforduló 235-ös atomsúlyú izotópján megy végbe. A kísérletek később igazolták e jóslást.

Kitűzött kérdésünkre tehát: elegendő-e a kvantumelmélet a magerők és a magfelépítés leírására? nem adhattunk végleges választ. Lehet, hogy csupán az eddigi kimélyítésére, a részletek behatóbb tárgyalására, leleményes, de talán nem forradalmian új elgondolásokra lesz szükség. Egyet azonban meggyőződéssel állíthatunk: ha helyzetünk a kvantumelmélet előtti időkhöz hasonló, ha az emberi elme az előtt a feladat előtt áll, hogy egy új természeti állandó szerepét kell felismernie, vagy ha a gondolkodásnak merőben új területére kell lépnie, ezt a lépést ugyanúgy meg fogja tudni tenni, mint ahogy mag tudta tenni a kvantumelmélet esetében.

BAY ZOLTÁN

EGY MAROSMENTI FALU

A BÉCSI DÖNTÉS következtében hazatért Erdélynek egy marosmenti faluját mutatom be Széchenyi Istvánt követve: „Mélyebben vizsgáltam a haza lakosait, egymás közötti állását, geográfiai helyzetét, természetajándékait, s ily módon igyekeztem kikutatni azon okot, melyből áldott következésnek kellene a honra áradni...“

A vizsgálat tárgyává tett falu: Harcó, Marosvásárhelytől nyugatra 10 km távolságban fekszik hegyek közé ékelten. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint 351 lelket számláló román-magyar lakosságú község. A románok lélekszáma 200, s a magyaroké 151. Századok óta él egy faluközösségben ez a két nép. Megtanulták egymás nyelvét, felvették egymás viseletét, szokásait. Szóval ez a kicsi falu egy darab Erdély, múltjában és jelenében egyaránt; ezért tanulságos vele foglalkozni, mert adatai Erdély problémáira is világot vetnek.

E sorok írója 1937 nyarán július és augusztus hónapban, mint szórványgondozó dolgozott ebben a faluban, s akkor gyűjtötte össze adatait. Eddig azért nem közölhette, mert mint magyar állampolgár tartózkodott az akkori Nagyromániában, s ez a tény minden bővebb megokolás nélkül is megmagyaráz mindent. De jobb is volt talán így, mert immár jobban rámutathatunk a javítás lehetőségeire, aminek eredményeit a szociográfiai vizsgálatra támaszkodó kulturális és szociális segítés tudja csak biztosítani.

Az első történelmi emlék, ami megmaradt a falu homályba vesző múltjából, 1678-ból való. Egy úrasztali pohár. Ekkor tehát már önálló egyházközség kellett legyen, vagy legalább is filia. Ez utóbbi feltevésre ad alapot az a tény, hogy a falu papjainak névsora 1788-ban kezdődik. Az úrasztali pohárnál korábbi emlék a templom, mely Árpád-korból való és a marosszentkirályi fehér barátok kápolnája volt. Azok jártak ide, hogy elvégezzék a földesúr családjának tagjai előtt az Istent dicséző szertartást. Az első írásos dokumentum 1753-ból való s a református egyház jegyzőkönyvében található meg. Ez arról tudósít, hogy a kis egyház kurátorságát „Gálfalvi Gergely uram vette fel Zabolai Mártontól...“

Harcó kronológiájának vázát a XVIII. század elejétől kezdve állíthatjuk össze. A lelkészek névsora és a közbevetett megjegyzések élénk világot vetnek a falu korbeli helyzetére és megmutatják a Mezőség szélén élő falu nehéz helyzetét, amely a lakosok szegénységében és a lassú, de annál hatásosabb romanizálódásban nyilvánul.

A falu első papja a kálvinista Kása Imre, aki 1788—1790-ig vezette a gyülekezetét. Ettől az időtől kezdve sűrűn váltogatják egymást a papok. Általában 5—6 esztendeig maradt itt egy-egy pap. Farczádi, Vészi, Szántó, Kiss, Imre, Balogh, Ferenczi tiszteletes uramék a „megélhetéssel küzdvén“ rövid szolgálat után más vidékre mentek szerencsét próbálni. A templom dombján, ahová itteni szokás szerint a papokat és kurátorokat temetik el, mindössze két sírhely emlékeztet az itt elhalt egyházi szolgákra. E kettő közül, az egyik: Imre Mihály, jegyzőkönyvi adat szerint „az oláhoktól való feltében halt meg“, 1849-ben.

A föld kevés és a beszivárgó új telepeseket egyre nehezebben tudja eltartani. Az egyház csak kegyes adományok segítségével tarthatja fenn magát. A patrónusok évről évre megújítják és kibővítik adományaikat. A már említett Gálfalvi, s mellette a Kabos, Zabolai, Keblei, Szucsáki családok a fő adományozók. Gálfalvi-adomány a temető földje, Keblei Sámuel 1867-ben egy hold 28 □-öl földet hagy a papnak. S végrendeletében meghagyja: ha már nem lesz Harcón lelkész, akkor a föld a magyar iskolára száll. Hogy a gyakran megismétlődő „kegyes adományok“ ellenére is mennyi anyagi gonddal küzdöttek a falu órállói, arra igen jellemző Imre Mihálynak, aki 1849-ben halt meg, egy megjegyzése: „Itt töltöttem húsz keserves, nyomorúsággal és nélkülözéssel telistele esztendőket...“

Az anyagi nehézségekkel küzdő papok természetesen nem tudtak eleget tenni a követelményeknek, s megindul a harc a falu egyetlen értelmi-ségi vezetője és a nép között. 1870-ben az „eklézsia ládjából“ megmagyarázatlan körülmények között eltűnik 450 forint, ami végzetesüen hat a kicsi közösségre. A patrónus családok ekkor már nem élnek, vagy elszármaztak innen, s a veszteséget sehonnan sem pótolhatják; a románok is erősen megszorodnak és eklézsiajuk erősebb a magyarokénál. Ezért aztán 1870-ben, a lelkész halála után, aminek következtében: „egyházunkra nézve is a világosság napja kezdett felderülni“, kéri az egyház önállóságának megszüntetését, ami a magyarság végleges elernyedésének a jele. Ez a kérvény rávilágít a harcói magyarság kulturális és gazdasági helyzetére és előreveti árnyékát a falu magyar népe teljes háttérbe szorulásának az új honfoglalók mögött: „harczói ev. ref. egyházunk talán fennállása óta mindig nélkülözötte az éltünk jóléte és boldogulásának előmozdítására oly szükséges feltételt, a korunkban oly nélkülözhetetlenné vált tanítást és nevelést. Igen, mert kevés tagot számlálván egyházunk, nem lévén képes papot is és iskolatanítót is tartani; eleitől fogva mindig csak papja volt egyházunknak; ez pedig a megélhetéssel küzdve legkisebb gondját is nagyobbban tartotta annál, miszerint a gyermekek tanításával foglalkozzék. E szerencsétlen helyzetnek aztán az lett a következménye, hogy egyházunk írástudatlan és műveletlen állapotban maradt. Kik 4—5-en tudunk is írni, csekély tanulásunkat a szomszéd egyháznak iskolájában szerezhettük meg...“ A kérvény további részében papjuk ellen emelnek vádat: „Húsz éven át nem a vallásos életet munkálta, sőt inkább demoralizálta kis egyházunkat; mert

köztünk mulatásával annyi a Canon és újabb egyházi törvényeinkkel homlok-egyenest ellenkező tényeket követett el“ Ilyen indokolás után kéri az „1871-ik évben Nagyenyeden tartandó köz szent zsinatot“, hogy az engedélyt adjon arra, „hogy magunknak egy értelmes és buzgó tanítót, lévitát választhassunk; mert csak így remélhetjük egyházunk szellemi és anyagi haladását, s maradékaink nem fogják porainkat azzal vádolni, amivel mi most kénytelenek vagyunk eddigi, s a saját jólétükért a szellemi haladást háttérbe szorító papjainkat...“

Nagyon tanulságos megemlíteni, hogy úgy fent a püspökségnél, mint magában a faluban is voltak, akik elhúzták a dolgot. Az egyházi tanács jó szokása szerint azzal válaszolt a falu kérésére, hogy megintette a kérelmezőket a papok bírálása miatt. A korbéli jegyzőkönyvben azt olvassuk, hogy Nagy Péter püspök „atyafiságosan inti“ a híveket, s ezzel egy időre befejezettnek és elintézettnek látta az ügyet. Lent a faluban pedig a paposabb hívek fogtak össze és ellenkérvényt írtak, amelyben viszont az előbbi kérvény íróit illették vádakkal. „Megütődve láttuk, — írják — hogy egynéhány harczói megyetag minden törvényes gyűlés nélkül idegen falusi írók által egy kérést szerkesztettek, s abban az elődöket, mint a vallásos élet hátráltatóit tüntetik fel...“ Ezért aztán azt kéri, hogy ne legyen az egyházi hatóság tekintettel az előbbi kérésre és hagyja meg önállóan az egyházat. Természetesen ennek az ellenkérvénynek eredménye a falu belső életét megbontó pártoskodás. Újabb kérvény megy a püspökhöz, amelyben az ellenkérvény igazságtalanságait mutatják ki: „A kérés aláírói közül egy pár kivétellel a nagyobb rész egy néhány év óta beszármazott udvari cseléd és curialis új paraszt, kik a legkevesebb eklézsiái közterhet sem hordoznak. Hogy lehetnek ezen egyének Megyénk fenntartói. Kérelmükben azt adják elő, hogy anyamegyének kívánnak megmaradni, s papot kívánnak a régi fizetés mellett választani. De az aláírók közül egyik sem nyilatkozta, hogy zsebéből, illetőleg zsebközből ki kívánják tenni az elorzott 50 forint capitalist, amelynek kam ltja volt a papi fizetés emelésére rendelve . . .“ így szakad két pártra a falu magyarsága, s ennek a pártoskodásnak a zajában nem veszik észre a „beatus possidens“ előtörését. A népi felhígulás és átszíneződés, mely már évszázadok óta tart, csak megerősödik akkor, amikor a magyarság két pártra szakad.

Az egyház önállósága két esztendei huzavona után megszűnik, s 1872-től kezdve már pap helyett lévita-tanító vezeti az ügyeket. Nagy Mihály, Bartus Albert, Benedek József a „békebeli“ Harcó levitái, alak prédikálnak és a tanítást is végzik.

Ilyen előzmények után következik be a dáko-román emlőn nagyrahízott álmok valóraválása, aminek következtében Harcóból „Harjau“ lesz és a vármegyéből „judetul Mures“. Ezzel megkezdődik a falu kálváriája, mintha csak a sors büntetése lenne a korábbi nemtörődömségért és pártoskodásért. Ennek első kézzelfogható eredménye a földreform, aminek következtében a falut éltető nagybirtokot megnyirbálják és a régebben „curialis új parasztok“ meg a régiek is még szegényebbek lesznek, mint azelőtt, s megnyílik előttük az út a város felé, ahol elproletarizálódnak, vagy, ami még nagyobb baj: az amúgy is felhígult magyarok elrománosodnak, hogy életet teremtsenek maguknak. A faluban pedig a dászkal helyét rendes lelkész váltja fel, az iskolába román tanító ül, míg a lévitának nem jut más tér, mint a szigorúan körülhatárolt egyházi nevelés, amely csak annyiban nemzetnevelés, amennyiben a léviták rátermettsége és „ügyessége“ azt meg tudja teremteni. Míg korábban nem is igen törődtek a tanítással, most a megszűkült életlehetőségek befelé fordítják az embereket és rákényszerítik arra, hogy forrásokat fakasszanak a kösziklából. 1862-ben még így panaszkodnak a harcói magyarok: „Szegény harcói kicsiny egyházunk a túlságos nagy adó és pótlékai által annyira kisajtolatok minden jövedelméből, mi szerint semmink sem marad az Isten szent házának roskadozó és össze-

omlással fenyegető templomunk, valamint iskolaházunk, s a már szinte összeomlott papiházunk felépítésére. Úgyszintén iskolaházunk sincsen, ahol itt lévő híveink gyermekei tanulhatnak, pedig elvész az a nép, mely tudomány nélkül való. S itt nállunk annyival inkább, mivel az oláh ajkúak többségben vannak és gyermekeik nevelésére az idén is dászkeltek és annak lakására és a tanításra házat fogadtak. A mi híveink pedig ezt nem bírják, mivel mindnyájan erősen szegények és tehetetlenek vagyunk, s ez okból a reformátusok gyermekei is majd az oláh dászkelhez járván idővel mind eloláhosodnak.

1920 után pedig megnyílik az út az elrcmánosodásra. A lehetőségek megnőnek, mert most már nem lassú asszimilációról van szó, hanem egy idegen államhatalom céltudatos politikájáról. Ha pedig ez nem egészen sikerült az új államnak, az egyedül a magyarság kisebbségi helyzetben való öntudatosultságának és az ennek gyökereiből táplálkozó belső munkának köszönhető, melyről alább szólnak majd.

Mint már említettem a bevezetésben, a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a község lélekszáma 351, amelyből magyar 151 és román 200. A románság számbeli alakulására vonatkozólag sajnos nem tudtam helyi adatokat kapni, s ezért annak korok szerint váltakozó száma a magyarság megállapítható számának és a népszámlálási összlélekszám adatainak összevetéséből állapítható meg.

A népesség szempontjából a múltban jobbágyfalu volt Harcó. 1848 előtt a Szöcs- és Bodó-családok kivételével mindannyian jobbágyok voltak, akik munkalehetőségek szerint vándoroltak birtokról birtokra. A magyarság létszámának állandóságára jellemző, hogy egy 1866-ból való összeírás szerint 151 lélek van; éppen annyi, mint az 1930-ik összeíráskor. Általában nem is igen változott ez a szám, s nagyobb kilengést csak 1900—1920 között tapasztalhatunk, amikor a falu határában levő nagybirtok több munkást foglalkoztatott.

A helyi jegyzőkönyvek és lelkészi jelentések adatai alapján a következő statisztikai képet sikerült összeállítanom a magyarság népesedési viszonyaira vonatkozólag.

Évek száma	Lélek szám	Született		Meghalt		Házasság			Költözés	
		törvénytelen	törvényes	gyermek	hét éven felüli	tiszta	vegyes	vad	ki	be
1909	181	9	2	3	1	1	—	—	—	—
1910	184	6	—	—	3	4	1	—	—	—
1911	186	6	2	3	4	1	—	—	—	—
1914	192	3	2	2	1	3	1	—	—	—
1915	193	7	1	3	4	2	—	—	—	—
1916	195	3	1	1	1	—	—	—	—	—
1917	196	4	1	2	2	—	—	—	—	—
1918	207	1	—	—	5	—	—	—	—	—
1919	206	6	—	1	2	5	—	—	—	15
1920	209	6	1	2	2	1	1	—	—	—
1921	168	6	—	4	2	1	1	4	—	—
1922	143	4	1	3	3	—	—	4	—	—
1923	146	2	—	2	2	1	—	1	1	6
1924	133	5	—	2	3	—	1	5	10	2
1925	143	3	—	1	1	—	—	3	—	6
1926	140	4	—	—	3	—	—	1	8	4
1927	156	2	1	—	2	2	—	1	—	—
1928	131	2	1	3	3	3	—	1	6	—
1929	154	3	3	3	2	1	—	—	—	—
1930	163	7	—	—	4	3	—	—	—	—
1931	155	3	2	1	2	3	1	1	—	—
1932	151	6	2	—	2	2	—	—	8	—
1933	152	4	1	2	1	1	—	—	—	—
1934	159	8	1	1	1	1	—	—	1	—
1935	161	5	2	1	4	1	—	—	—	—
1936	161	—	1	—	1	—	1	1	—	—
1937	164	2	1	—	1	1	—	—	—	1

A magyar lakosság népesedési állapotára élénk világot vet egy 1930-ból való összeírás, mely a következő magyar családokat sorolja fel. A nevek után lévő zárójeles szám a családtagok száma. Asztalos János (7), Borbély Zsuzsa (1), Bodó Ferenc (7), Bodó Sándor (1), Boda István (7), Borbély Dániel (4), Fülöp István (10), Gál István (5), Keresztesi Gyula (3), Keresztesi János (3), özv. Keresztes Sándorné (4), Keresztes Sándor (1), Király József (1), Kóvári János (6), Kóvári János (4), Magó János (5), Magyar István (5), özv. Román Sándorné (4), Nagy Mihály (2), Ötvös János (2), özv. ifj. Ötvös Jánosné (3), Ötvös Mózes (3), özv. Paizs Ferencné (2), Paizs Sándor (2), Pocza Sándor (2), Szabó János (6), Szilágyi János (2), Szilágyi Gergely (3), özv. Szöcs Józsefné (7), Szöcs József (2), Sztójka Mihály (8), Dabóczi János (5).

1909—1937-ig terjedő időben a lakosság létszáma apadt. Ennek oka a feltűnően nagy halálozási szám. Míg 1909—1937-ig 143 gyermek született, addig elhalt 102. Az elhaltak között aránytalanul sok 1—7 éves gyermek pusztult el. Az újszülötteknek átlagos halálózása 30%, aminek oka egyfelől a szülők járatlansága, másfelől pedig az orvoshiány. Az előbbinek okozója a románsággal való erős keveredés. A nép átveszi szokásait, életmódját, ami pedig főleg abban rejlik, hogy elkerül mindent, ami nincsen összefüggésben valami babonás eljárással. Aztán míg a szülő tisztátalanul és „házi“ gyógyszerekkel kezeli a gyermeket, addig a halál elszedi a maga vámját. Igaz ugyan, hogy orvos nincsen is a közelben. Ha valaki beteg, annak Marosvásárhelyre kell menni orvosért és gyógyszerért egyaránt. A faluban csak annyi gyógyszer van, ami a helyi zsidó korcsmárosnál fellelhető. Ez pedig aszpirin, pálinka, kámfor. De ez a három helyi vélemény, s különösképpen a kereskedő véleménye szerint jó minden baj ellen. Ha a kicsi gyermeknek fáj a gyomra, éppen úgy pálinkát itatnak vele mint az öreggel. Az orvoshiány, amely Erdély falvaiban mindenféle érzeteti hatását, ezen a vidéken, a biológiailag elernyedt mezőségi szélen különösen nagy veszedelem és a gyors pótlás követelményével lép fel most a visszatérés után.

A népesedés állásának magyarázó tényezője a táplálkozás és ezért arról is kell szólanunk e helyen. Szegénységükkel együtt táplálkozásuk is nagyon szegényes. Legfontosabb eledelük a puliszka, amit tejjel, túróval, lekvárral egyaránt fogyasztanak. A bálmos például puliszkalisztból és zsendicéből készített étel. Napjában egyszer esznek meleg ételt. A gyermekek reggelije egy darab kenyér, cukor, vagy gyümölcs, ritkán szalonna. A rossz táplálkozás miatt a gyermekek sápadtak, véznák, arcuk beesett. De így az asszonyok, férfiak is fáradtak. Ezen próbált változtatni a lelkész: Kerestely József és Nagy Ödön, oly módon, hogy a két szomszéd falu, Mezőpanit és Székelykövesd módosabb híveitől tejet és gabonát gyűjtöttek össze. A helyi kántorlévita felesége aztán a téli hónapokon minden reggel egy csopor tejet és egy szelet kenyeret oszt szét a gyermekek között. Eleinte nagy örömmel jártak a gyermekek a konyhára, de később beleuntak és a tej a kántorlévita nyakára savanyodott.

A lakás, mint az ember otthona, ugyancsak nagyon fontos tényező. Sajnos e tekintetben is sok a követelnivaló. Lepadlózott ház a faluban: a tanítói lakás, a kereskedő lakása és a földbirtokos „udvara“. A házakat az emberek maguk építik egymást kisegítve, kalákában. Természetesen ennek következtében nélkülözik azok a célszerűséget és az egészséges háberendezés feltételeit. A házak alacsonyak, ablakaik kicsinyek.

„A szegény harczóik kicsiny egyház“ szegénysége és elesettsége rányomja a maga elhomályosító bélyegét a művelődésbeli állapotra is. Mint fentebb már láttuk, 1862-ben már arról panaszkodnak a hívek, hogy a „gyermekek oláh dászkelhoz járván, idővel eloláhosodnak...“ Azóta csaknem száz esztendő telt el és a hívek helyzete nem változott meg. A liberalizmusban vitézkötéseskedő millennizmus nem hallgatta meg az asszimi-

lálódás forgatagába került magyar falvak kérését. S aztán jött az impérium-változás, amikor megszűnt probléma lenni, hogy a „dászkelhoz“ járjanak-e a magyar gyermekek, vagy nem. Eleinte úgy próbáltak segíteni, hogy a 3 km-re lévő Székelykövesdre járaták gyermekeiket. De ez „séreelmes“ volt az állami pedagógiára nézve és attól kezdve a román állami iskolában tanulták a betűvetés tudományát a magyar gyermekek. Az állam eleinte megtartotta vállalt kötelezettségét és „magyar szekciót“ létesített; de ez is megszűnt lassan, ahogy megfakultak a gyulafehérvári határozmányok és attól kezdve iskolában nem tanulhattak magyar írást és olvasást a gyermek. Ekkor összefogtak a magyarok és iskolát építettek, amit azonban betiltott a román hatóság, s így nem maradt más hátra, mint az egyház kebelén belül pótolni a hiányt. Télen át a kántorlévita használta fel a vallaeórákat arra, hogy a bibliai történetek olvasása kapcsán belelopja a gyermekek fejébe a magyar olvasás titkat. Nyáron pedig (1935-től) a kolozsvári teológiai hallgatók mentek le, mint szórványgondozók az ilyen eklézsiákba, s pótolták azt, amit csak lehetett. 1937 nyarán e sorok írója töltött el két hónapot Harcón, s az írásgyakoroltatás alkalmával volt alkalma tapasztalni, mint pusztul a magyar kultúra az ilyen „végeken“. Az alábbi dolgozatot egy V. osztályt elvégzett leányka írta. Úgy írom le, ahogy ő írta; tele hibával:

Ki Rándulás.

Mi gyermekek voltunk a hegymeget es ot jacotunk ugráltunk Gergely Gáspár és Kerestesi János versenyesztek fel ötcor énekeltünk meséltünk és imatkosztunk és egy fara akasztottuk egy irast it járták Harcai gyermekek 1937-be Julius 24 es el indultunk haza fél hétkor és a hegytetőn le ültünk és eneketunk és nagyon iol tölt az délután.

Ugyanezt a kirándulást egy hasonló korú fiú, Gergely Gáspár, aki a falu esze, így írta le:

„És sorba álltunk s mentünk ott ki felé énekelve a hegyen. És énekeltünk két három éneket. És akkor ászt monta a tiszteletes ur, hogy ne énekejünk. Mert kifelé nem lehet énekelni. És mind mentünk ameddig bi értünk az erdőbe. És azt monta a tiszteletes úr hogy fogjuk középre akicsiket. És én Gergely Gáspár és Keresztési János hátul maratunk és úgy mentünk béfelé. És mikor oda értü-nk látunk egy nagy árnyékot és leültünk oda. És azt mondta nekünk, hogy ne igyék egyikse 5 percg mert betegek lesztek és énekeltünk egész fél hat óráig s akor etünk a tiszteletes ur is adót egy darabb kenyeret és Mago Iluska is adót egy darabot és Keresztési Gize-lla adót egy uborkat. És úgy én es etem. És akor esmént énekeltünk azután neki fokiunk Gergely Gáspár verse-nyezni és mind aketen écere értünk oda. És azután jacotunk minden félét és ott ültünk fél nyóc óráig és akor jötünk hazafelé énekelve. S a hegy tétéin meg nyugutunk oztán egész hazáig énekeltünk és afaluba köszöntü-nk jó écakát agyon Isten I“

Az első dolgozat írója a lányok között az első tanuló, a másodiké pedig a falu esze, aki a román iskola vizsgáin is, mint első növendék koszorút kapott a homlokára. A magyar tanítók vállára óriási feladat nehezedik, mert pótolni kell az elmulasztottakat. És nemcsak az iskolában, de azon kívül is, hogy az utolsó húsz év alatt felnőtt nemzedék, melynek tagjai ma már a falu vezetői lesznek, kipótolhassák mindazt, amit húsz év alatt nem pótolhattak, illetve meg sem tanulhattak. Az iskolán kívüli népművelésnek a visszacsatolt részeken, különösen azokban a falvakban, ahol magyar iskola nem működhetett, a felnőttek rendszeresített és kötelezővé tett iskolájává kell lenni. Tanulni szeretnek: a lelkészt jelentésekből kitűnik, hogy minden kezükbe kerülő írást elolvasnak. De ugyanakkor arról is panaszkodnak ezek a jelentések, hogy nincs könyvtár, nincs elég újság a faluban. 1936-ban egy

kis könyvtárat kaptak, amit azóta olvasnak. A könyvtárban 30 kötet van, ami most már bővítésre szorulna.

Tanulni vágyásukat jellemzi, hogy a már említett szórványgondozókat nagy szeretettel és megértéssel fogadták, s a gyermekek büszkén írták fel arra az irkára, amit II. Carol király képe díszített, a nevük alá: „magyar iskolás ...“ És nagy szegénységükben is gazdagon ellátták a szórványgondozót, aki, mint én is esős napon, tehénszekérrel érkezik hozzájuk, más alkalmatosság híjján.

Marosszéknek ez az idegenekkel teli Mezősége benyúló faluja, mely sok elpusztult és régen beolvadt falu szomszédságában él, ma még megmenthető. A magyarság, melynek tagjai 2—5 holdig terjedő kis földjükön gazdálkodnak, asszimilálódása előtt várja a kulturális és gazdasági megerősítést. A régi vádaszkodó irat intelem a mi számunkra is: sok sebet be kell kötözni, s „maradékink nem fogják porainkat azzal vádolni, amivel mi most kénytelenek vagyunk...”

Kis pont Harcó a nagy országban, de egész Erdély élete tükröződik benne.

KELEMEN SÁNDOR

ÚJ MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS?

NAGYJELENTŐSÉGŰ politikai küzdelmek idején csökken az érdeklődés tudományos“ szereplése. Baráth Tibor, akinek eddigi működése még kevés jogcímet ad arra, hogy összefoglaló munkákat írjon, politikai térre hurcolja tudományunkat és pártpolitikai orgánumban az új magyar történetírás avatott mestereként ad lesújtó véleményt a közelmúlt magyar történetírásáról.

Réginek mondott történetírásunk, amelybe Baráth nyilván mindenkit beleért, — még a legfrissebb eredményekkel dicsekvő kutatókat is — szerinte nem számolt le végérvényesen a liberalizmussal, csak egyes népcsoportokkal foglalkozott, ezek hőskölteményét írta, nem törődve a néppel. Szak kifejezésekkel és latin szavakkal teletömött alkotásai nem szóltak a nemzet szélesebb rétegeihez. „Történetírói gyakorlatunk elméletileg hiányos, részben elavult, világnézeti vonatkozásban horizontja megszűkült, a nemzeti étellel kapcsolatait elvesztette“.

Baráth Tibor új magyar történetírása ezek után meg akarja tartani a régi módszertani elvekből azt, ami jó, de ezeken kívül, mint maga mondja, a „történetalkotó tényezők közé föl vesszük a nem változó ... faj és tér tényezőt“. Mint egyik fölvetet olvassuk: „tudományunk megszűnt semlegességet szenvelgő tudomány lenni, nyíltan és őszintén az új Európa világnézetét és benne az új Magyarország sorsát vállalja.“

Elvi jelentőségű nyilatkozatait és vádjait cáfolják és gúnyolják cikkének ellenmondásai, de saját gyakorlata is kis „Magyar Történet“ében:

1. Cikkében kifogásolja, hogy a magyar történetírás nem számolt le eléggé a liberalizmus korával, de ugyanakkor azt is, hogy a magyar történelem legújabb korszakáról sötét színezésű képet nyújtott, ő talán derűsebbnek látja a liberalizmus korát, mint az a történetírás, mely szerinte nem számolt le eléggé ezzel a korrával? Ugyancsak a liberalizmussal való leszámolás szempontjából különös az új Európának általa megfogalmazott fő gazdasági elve. „Ezentúl a mi életterünkben nem az az ország gazdag, amelyiknek sok az aranya, hanem az, amelyik minél több és minél

eredetibb minőségű árut termel. A mai gazdasági élet legfőbb tényezője a nemzeti munka“, — nem, ezt nem a liberális Smith Ádámra hivatkozva jelenti ki, aki ugyanezt mondta, hanem mint valami új vívmányt találja fel. 150—160 éves kenyeret kínál olvasóinak friss sütekként. Közben megfélekedzik arról, hogy az új Európa rendezői mennyit gondolnak a világ nyersanyagának megosztására, igazolva a szabadelvű gazdasági iskola régi tanítását, hogy a munka mellett fő termelési tényező a természet. Könyvében beszél — valószínűleg Szekfű Gyula szavaira emlékezve — Deák Ferencék „legnemesebb“ liberalizmusáról, tehát, mint Szekfű, nem magát a liberalizmust, hanem csak annak későbbi korszakát kárhoztatja.

2. Egy másik követelménye: a köznép részére érthetetlen szakkifejezések és idegen szavak használatától óvakodjunk! azért érthetetlen, mert az ő írásaiban is éppen elég az idegen kifejezés, cikkében pedig egész sor olyan új műszó használatát kívánja, melyek jelentésével olykor maga sincs tisztában (koncepció, geopolitika, probléma, ideális — mindez egy mondatban —, reális, materiális, relativista, doktrína — egy másikban és nem is szólva ezekről: kombattív, pszichointellektuális, laissez-passer, laissez-faire, funkció, Hungária stb.).

3. Egészen meglepő éppen nála az a vád, hogy a régi magyar történetírás egyes osztályok történetével foglalkozott, az egész nemzet („népnemzet“) helyett és elhanyagolta a parasztság, a munkásosztály történetét, ő maga, mintha indokolni akarná az ilyen eljárást, a magyar nemzet gerincének nevezi — helyesen — a nemességet, egyébként — könyvéből ez derül ki — elfelejtette, vagy meg sem tanulta, amit a régi történetírás előadott a magyarországi munkásosztályok sorsáról. A XIII. század előtti időből „parasztság vagy jobbágyság“ létezéséről ír, pedig tudnia kellene, legalább is Tagányi óta, hogy a jobbágyság későbbi képződmény. Megemlíti a székelység jobbágysorba lökését, elhallgatja, hogy nem az egész székelységről, hanem közülük csak a szegényekről van szó, és hogy később ezek is visszanyerték szabadságukat. Fölsorolja 1526 előttről a jobbágyság legfontosabb terheit, közben megfélekedzik egyik legsúlyosabbról, az 1514-iki törvényben már említett robotról. A XVI.—XVII. században azt a meglepő fölfedezést teszi, hogy a jobbágyság „most már“ jelentékeny adót is fizetett. Tán nem nyögött ezalatt korábban, legalább Hunyadi Mátyás korától kezdve? ... Ha visszaemlékszünk Hóman—Szekfű Magyar Történetének azon megkapó részleteire, melyek a szegény nép lakását, egyszerű ruházatát, ételét-italát, életmódját és kezdetleges lelkivilágát sok szeretettel és hozzáértéssel mutatják be, mosolyognunk kell a szerző népfelfedező történetírásán.

4. Láttuk, nevezetes találmányának tartja a faj fölvételét a történetalkotó tényezők közé. Ez pedig nem újság, amint ő képzelet és elhitetni akarja. „Már Platon fontos tényezőit pillantja meg a faji tulajdonságokban a népek történetének“ — olvassuk Kornis Gyula rövidre fogott történetfilozófiájának a faji tényezőről szóló, gazdag bibliográfiával tűzdelt három lapnyi (Történetfilozófia 87—90. l.) fejezetében. Erről a szerző nem szerzett tudomást, de ennél nagyobb hiba, hogy faji alapon egységesen mongoloidnak állítja a honfoglaló magyarságot, holott Bartucz Lajos, akit szakértővé választ ebben a kérdésben, világosan írja: „a honfoglaló magyarság európai és ázsiai rasszelemek keveredéséből álló rasszmozaik, melynek főanyagát az europid és mongolid rasszkör határán kialakult két közti rassz: a keletbalti és turanid alkotja, amelyekhez aránylag csak kis százalékban csatlakoztak más europid és mongolid rasszelemek“. Egyik újabb cikkében pedig ezt olvassuk: „a honfoglaló magyarok nem mongol és aligha mongoloid fajúak voltak ... Magyarországra mint turanid és keleteurópai fajjellegű biológiai egység jöttek, melyben taurid, mongolid, nordicus, dínári sőt még mediterrán fajelemek is

voltak.¹ Így Baráth, aki Bartucz Lajost veszi irányadóul, homlokegyenest az ellenkezőjét állítja annak, amit Bartucz mond. Ez még csak Bartucz semmibevételét bizonyítja, de már önmagával ellentétben az egész faji tényező semmibevételéről tesz bizonyosságot a szerzőnek az a kézlegyintése, amellyel csak azt kívánja tőlünk, hogy mi magyarok hagyjuk el a szabadságészme iránt érzett hagyományos vonzalmunkat, tehát egy olyan tulajdonságunkat, amelyet a Bíborbanszületett óta minden író magyar faji tulajdonságnak ismer!

5. Másik nevezetes fölfedezése Baráth Tibornak a földrajzi tényező. Ennek műszavai nála a tér, nagytér, élettér, történeti táj. Furcsa fogalmak kavarnak benne, amikor e műszavakat használja. Egészen zavaros pl. amit fő bölcseségként ad elő könyvében a „kötött élettér“ gazdasági fogalmával kapcsolatban. Tudjuk, hogy a Versailles-környéki békék irgalmatlan gazdasági rendelkezései a középeurópai államokat bizonyos összefogásra kényszerítették. A szerző ezt a kényszermegoldást mint valami csodabölcséséget tárja ámuló olvasói elé, dicsekedve, hogy „a világkereskedelemtől áttértünk a gazdasági élettereken belül folyó kereskedelemre“, — aztán azon ujjong, hogy versenyképes árut szállítunk Dél-Amerikába és Egyiptomba, tengerjáró hajóink Budapestről a Perzsa-öböl felé futnak. Mire való ez, ha a világkereskedelemtől áttértünk a gazdasági élettereken belül folyó kereskedelemre? Vagy gazdasági életterünk Délamerika is? Persze hogy az, mert normális körülmények között Magyarország gazdasági élettere az egész világ!

Erről az újonnan „fölfedezett“ tényezőről így ír már korábban Kornis Gyula közel hat lapnyi (u. o. 81—86.) fejezetében: „Ha az emberi történet nem is egyszerűen a földrajz visszhangja, meg kell állapítanunk, hogy az éghajlat, a földfelszín tagozódása, a talaj minősége stb. a legnagyobb befolyással van az emberi történet menetére“. A földrajzi tényező figyelembevétele Hippokratés óta követelmény, mint Kornisnál szintén olvasható. Ezen a téren a francia tudósok — akiknek munkásságát több évre terjedő állami ösztöndíjas minőségében közről figyelhetette volna a szerző — odáig mentek, hogy némelyik nagyszabású Histoire de France, mint a Lavisse- és a Hanotaux-féle, külön földrajzi kötetet bocsát a történelmek elé. Azt persze el kell ismernünk, hogy a földrajzi tényező figyelembevétele dacára sem volt szokás a Balkán-hegységet mondani a középső Duna-medence déli határának, mint Baráth Tibor teszi, bizonyára földrajz-szakos hallgatóinak nem csekély mulatságára. Talán szintén az újság kedvéért nevezi állandóan fennsíknak és magas platónak az erdélyi medencét. A török hódoltság korabeli alföldi városok szerinte „szinte világvárosi méretű határral rendelkeztek“, — az alföldi városok nagy kiterjedésű határait persze inkább vármegyékhez illenék hasonlítani, mint világvárosok határához. De ő nem akad fönn a statisztika ismert szabályának gátján: heterogén dolgokat nem kell összehasonlítani. E szabály megneemtartása miatt lepi meg vigyázatlan olvasóit azzal, hogy szerinte Magyarország népsűrűsége 1910—1933 közt 64.2-ről 96-ra emelkedett, holott a valóságban a csonka országra eső népsűrűség emelkedett mintegy 82-ről 96-ra.

6. Baráth szemére hányja a régi magyar történetíróknak azt, hogy nem vették észre tudományuk elpolitizálódásának tendenciáját. Maga is megfélemedezik erről Magyar Történetének egyetlen szép fejezetében (A korát túlélő rendi állam című fejezet eleje) és szellemtörténeti alapon mutatja be a magyar állam és magyar nemzet átalakulását 1761 után. Könyvének többi

¹ Magyar Föld, Magyar Faj IV. 489. illetve Ungarn, das Antlitz einer Nation 266 l. V. ö. Mi a magyar? 180. l., ahol a mongolid rassz részesedését 1—2%-ra teszi a honfoglalók közt.

fejezeteiből a politika miatt szinte elsikkad a szellem. Csaknem tökéletesen megfelelnek a reformációról, s az írás hevében kiszalad tollából az az állítás, hogy a török hódoltság korában a magyarság hű maradt „ősi hitéhez“. Melyikhez? A pogánysághoz? A katolicizmushoz? A protestantizmushoz? Mind a hármat elhagyta rendre a többség, — Baráth Tibor t. i. a nála megszokott pongyolasággal (még helyesírása is csodálatos) azt akarja kifejezni, hogy a nép nem lett mohamedánna.

Sokat beszél a magyarságnak a környező népekhez viszonyított fölényéről. Hogy a fölényt bizonyítsa, a magyarság államalkotó erejét hozza fel. De íme még itt is századokkal későbbieknek tünteti föl a magyar állami élet jelenségeit. Szerinte az országbírói (= udvarbírói) méltóság 1219-ben említették először, holott megvolt már Kálmán király életében, bár még teljesen ki nem alakult hatáskörrel. Váczy Péter írja, hogy a tárnokmester 1198-ban átveszi az udvari ispántól (= országbíró) a pénzügyek kezelését, hogy teljesen a bírói dolgoknak szentelhesse magát az udvari ispán, akinek „udvarbíró neve 1219-ben fordul elő“. Csak az új név való 1219-ből, maga a főhivatal működött 100 éve. Századokkal veti vissza a szerző a magyar országgyűlések jogkörének kialakulását is. Az ország bárói és nemesei összejöttek 1222-ben és azután elég gyakran, királyt is választottak 1308-ban. Törvényeik privilegialis formában jelentek meg, mintha a király kiváltságként adta volna őket, de mindenki tudta, hogy a rendeknek ilyen alázas formában való szerepeltetése nem a lényegét jelenti, Baráth mégis csak a XV. századtól kezdve ismeri el a magyar országgyűlések komolyságát. Ez az az „elpolitizálódó“ történetírás? És ez az a nemzeti szocialista történetírói irányzat, amely a magyarság dicsőségét akarja hirdetni? Vagy tényleg az a dicsőség, ha kiskorúnak tüntethetjük föl nemzetünket? Senki sem kívánja, hogy történelmünkre bárki pávatollakat rakjon, de azt sem fogadhatjuk el, hogy természetes díszeit lenyírbálják.

Külpolitikával sokat foglalkozik írónk, könyvének terjedelméhez képest feltűnően sokat. E külpolitikai kalandozások közben olvassuk II. Konrád német császárról, hogy ő „szakított elődeinek keresztény szellemű békés külpolitikájával és világoralmi célokat tűzött maga elé“. II. Konrád elődei közül, akik tehát állítólag nem követtek világoralmi célokat, Konrád közvetlen elődje II. Henrik. Ez állandó háborúzással fenntartotta Németország uralmát Burgundiában, Lengyel- és Olaszországban. II. Henrik elődje, III. Ottó valóban zarándokként akarta átvenni Rómában a régi római birodalom fölötti uralmat, de mivel így nem ment, a franciák, dánok és csehek leverése után — keresztény szellem ide, keresztény szellem oda — fegyveresen kényszerítette hódolásra Rómát, majd háborút indított Délolaszországban a görögök és arabok ellen. Elődje, — de minek folytassam?

Az állam belső történetében parancsuralomról beszél Baráth Tibor Magyarországon Szent Istvántól a XIII. századig. Az állítólagos parancsuralom államfői közül elkergették a magyarok Pétert, I. Andrást és Salamont, nem beszélve a Mánuel császár által kierőszakolt trónváltásokról. Minden további következmény nélkül megtagadták az engedelmisséget a magyarok Kálmán királynak akkor, amidőn Álmos ellen, II. Istvánnak, midőn kedvük ellenére Halicsba vezette őket. Ilyen a parancsuralom?

A történelem műszavai elég nyúlékonyak. Pl. a tekintély szó talál a parancsuralomra, a táblabíró világra, a barokk-korra és Szent István korára is. De vannak olyan műszavak, mint pl. a fölvilágosult abszolutizmus, ennek keretén belül a jozefinizmus, fridericianizmus stb., amelyek azt akarják mondani, hogy a szóban leírt jelenség egyetlen, azelőtt és azután többször elő nem fordul. Ezért kellett kitalálni napjainkban a parancsuralom szót. A szemünk előtt keletkezett titáni államforma a múltban ismeretlen volt, — olyan

szót kellett találni, amely az új fogalmat megkülönbözteti a letűntektől. Baráth Tibornak kell ezt magyaráznunk, aki annyi hévvel követeli több más új műszó elfogadását?

7. A politikai történet ikertestvére a hadtörténelem. A szerző tudása ezen a téren szintén meglepő. Elképedve olvassuk nála, hogy a honfoglaló magyarok katonai sikereinek titka „az íj és nyíl, az akkori Európában ismeretlen fegyvernem“. Főlöszleg ilyen kiszólásokkal szemben adatokat felsorakoztatni. Homályos az az állítása, hogy „az udvari méltóságok viselői tisztségükhöz hatalmas birtokokat kapnak“. Kaphattak birtokokat, de nem mintegy járandóságként „tisztségükhöz“. Téves az az állítás, hogy ezek az urak „magukhoz csatolják a kismanesség fegyveres erejét is, akiket többé nem a megyés ispán vezet háborúba, hanem ők“. A szerző olvashatta volna Zsigmond király hadrendjét, amelyből éppen az derül ki, hogy régi szokás szerint a megyés ispánok vezették hadba a köz- és kismanesség által kiállított fegyvereseket. A főuraknak alig pár évig tartó (1454—58) kísérletezése után ezt a rendet állítja helyre Hunyadi Mátyás. Az a benyomásunk, hogy elvéhez híven — „a szabadságeszme iránt érzett hagyományos vonzalmunkat“ el kell hagynunk — a szerző a szabad nemzet intézményeit el akarja tüntetni történelmünkéből, szóval pártpolitikát vetít a múltba.

8. Könyve második kiadásához csatolt védekezése tiltakozik a pártpolitizálás vádjá ellen. Érthetetlen az ilyen védekezés attól, aki követelményként írja elő a magyar történetírásnak „a nemzeti szocialista“ szellemet. Pártpolitikai elfogultságának bizonyítéka pl. Bethlen István nevének elhallgatása. Beszél az 1927-i magyar-olasz egyezményről, beszél a házhelyakcióról, beszél az új fegyverkezésről, melyet Bethlen István 1937 május II-én követelt monumentális szavakkal: „nekünk nem jogra, hanem hadseregére van szükségünk“ és mindezt el tudja mondani különböző államférfiak felsorolásával, Bethlen nevének teljes mellőzésével.

9. Legkülönösebb nála az „új Magyarország történetírásának“ alapelve: „tudományunk megszűnt semlegességet szenvedő tudomány lenni, nyíltan és őszintén az új Európa világnézetét és benne az új Magyarország sorsát vállalja“. Szerinte a tudomány öncélúságának és „nemzetközi igazságának“ elve csak „nemzetköziségehez és zsidó szellemiségéhez vezet“, — s a történetírás csak akkor szolgálja híven a nemzetet, ha szemlélete és célkitűzése a legmodernebb, ha egyezik a világnézettel (közelebbi meghatározás nélkül, de kétségtelenül a nyílt világnézet értendő) és nemzeti akarral (valószínűleg a „vezérlő akarat“ értendő). Mi tudjuk ezzel szemben, hogy Ranke művei hosszú éveken át nem voltak népszerűek a németység körében, mert a liberális korszakban ő a szabadelvű világnézettel ellenkező és nem modern szellemben írta meg nagy lelkesedéssel az abszolutista porosz monarchia történetét. Ennek dacára az ő munkássága — mint költők és művészek alkotásai szokták — előre vetítették a nagy átalakulás irányát. Ranke előfutára Bismarcknak, még pedig a szerző által szintén elvileg elítélt történetírói semlegességnek állandó és elmélyülő tiszteletben tartásával. És az eredmény mégsem nemzetköziség és nem zsidó szellemiség lett, hanem Bismarck nagy alkotása, a német egység, amelynek csak kiteljesülése a mai birodalom.

Főlöszleges bizonyítgatnom, hogy a Baráth Tibor alapelveire épülő új magyar történetírás nem lehet tudomány. Mert micsoda tudomány az, amely nem elfogulatlan az igazság kutatásában?

Vannak, akik a szerző elhirdetését tragikusan fogják föl. Valójában, a mi történettudományunkban ez a gyermekbetegség krónikus. Ki nem emlékszik a derék Horvát István semlegességet nem szenvedő tanításaira? Nem láttuk-e e tudományos gyermekbetegséget egyik nagytermékenységu liberális politikus történetírón? 40—50 évvel ezelőtt hallottam olyan közép-

iskolai tanárról, aki fényes magyar győzelemként adta elő a mohácsi csata történetét, amelynek eredményét azután ugyanolyan ármányos árulás rontotta volna le, mint a szabadságharcét Görgei állítólagos árulása. Hallottam olyan tanárról, aki azzal büszkélkedett, hogy amíg ő tanítja az idegen nyelveket, addig az ő iskolájában magyar gyerekek másképp, mint magyarul, egy szót sem fognak tudni. Persze mi kivesző öslényeknek tekintettük azokat a hazafiaskodókat, akik a tudatlanságból csináltak nemzeti erényt.

Most kissé meglepődünk, hogy megint fölbukkan ez a betegség. Magyarázhatjuk a jelenséget a háborús ideglázzal, amely a lelki ellenálló képességet is kikezdi, vigaszunk az lehet, hogy ezt a gyermekbetegséget is kiheveri tudományos életünk, amely most mégis erősebb, mint volt száz éve, vagy a szabadelvű korban.

TÖRÖK PÁL

A JÓ MAGYAR EJTÉS

A TÖMEGBEN ÉLŐ EMBER egyik legsodálatosabb vonása fejlett alkalmazkodó képessége. Az egyén nyugtalankodik, esetleg békétlenkedik, a nagy tömeg azonban kivéve a rövid ideig tartó és ritka felindulásokat, tűr, hallgat, és a legnehezebb körülményekhez is hozzászokik. Az emigráns oláh író, Panait Istrati fejtegette, hogy a poloskákérdés szokás dolga. Vagy kiirtják, vagy megszokják. Hosszadalmasabb és fáradságosabb dolog kiirtani. A nagy tömeg így gondolkodik sok minderről, különösen mindennapi életünk, kultúránk és nemzeti egyéniségünk egyik legjellegzetesebb tulajdonáról: nyelvünkről. Mindenki hallotta Pesten és a vidéki városokban az egyre jobban elharapódzó idegenszerű kiejtést, de addig nem vettük észre, míg Kodály Zoltán érzékeny hallása és ép magyar ízlése nem figyelmeztetett rá. A nagy tömeg a legjobb úton volt, hogy megszokja a nyelvre ráakódó, lényegét eltorzító idegen kiejtést, hanglejtést: a megropogtatott, szinte megrágott szavakat, a pesties kérdező éneklést, a színtelenre nyújtott beszédmodort és a többi felburjánzó rossz szokást.

A kérdés nagy jelentőségét élesen világítják meg azok a szavak, amelyeket a Pázmány-egyetem bölcsészeti karán rendezett első ejtési versenyen az akkori dékán, Eckhardt Sándor mondott: „Sokszor nyelvek pusztulnak bele abba, hogy az azon nyelven beszélők előtt a saját anyanyelvüknek nincs kulturális tekintélye, míg a felsőbb osztályokban használt idegen nyelvnek van. Ilyenféle lehetett a helyzet a XVIII. században, mikor felsőbb osztályaink meggyőződése volt, hogy a magyar nem alkalmas nyelv az európai műveltség kifejezésére. Csekélyebb mértékben ez a kisebbségi érzés öntudatlanul ma is megvan a magyar középosztályban, mert míg a magyar szülők súlyos összegeket áldoznak arra, hogy gyermekeik idegen, így elsősorban a német nyelvet jól és hibátlanul megtanulják, a legcsekélyebb gondot sem fordítják arra, hogy a magyar nyelvet tisztán és szépen beszéljék. Tehát újra tekintélyt, kulturális presztízst kell teremteni a magyar nyelvnek, mert ehhez a magasabb értékeléshez roppant nagy nemzeti érdekek fűződnek.“

E szavak igazságát mindenki érzi: ez a probléma hajtó ereje. Szerényen indult a mozgalom: nem alakult egyesület a helyes kiejtés védelmére, sőt bizottságokat sem küldtek ki, a kérdés jelentősége, hirdetőinek egyéni reputációja mozgatta az ügyet.

1937 december 9-én olvasta fel értekezését Kodály Zoltán „A magyar kiejtés romlásáról“ a Báró Eötvös József Collegium volt tagjai Szövetségé-

nek közgyűlésén. Az előadásra először a Rádió figyelt fel, ahol szintén Kodály Zoltán beszélt a kérdésről 1938 szeptember 18-án.

Az alapvetés után megkezdődhetett a gyakorlati munka. A budapesti egyetem bölcsészeti fakultása, mint a magyar tudományos élet egyik legtekintélyesebb szervezete és a jövő magyar tanár nemzedék nevelője, valóban hozzá méltó feladatra vállalkozott, amikor a gondolatnak otthont adott. Különösen szerencsés volt a mód, ahogyan hozzákezdtek a realizálás művéhez. Jókai még azzal csúfolta a Bach-féle kormányrendszert, hogy léptenyomon tilalmakba ütközött a rebellis magyar. Akkor még tréfálkoztak ezen, azóta annyira megszoktuk a különféle gyanúsító tilalmakat, hogy már nemcsak a hivatalos és félhivatalos adminisztráció tilt és büntet, hanem már a társadalmi mozgólódások legfőbb ambíciója is az, hogy tilthassanak, irányt szabhassanak és büntethessenek. A sportokat és a gazdasági életet kivéve kevés olyan társadalmi törekvést jegyez fel a napi krónika, amely nem a hibákat keresi és torolja meg, hanem a jót jutalmazza. Mintha a helyes kiejtés jutalmazására kítűzött díjakkal visszatért volna a bölcsészeti kar a régiebb, emberségesebb magyar életformához is.

A verseny kiírásának érdekessége még, hogy külön hangsúlyozták a feltételek: a tájnyelvi ejtési sajátágok nem számítanak hátránynak. Ez a rövid mondat azt jelenti, hogy a versenyt kiíró nagy tekintélyű testület, az ú. n. „parasztos“ tájszólást nem tartja sem szégyenletesnek, sem nevetségesnek. Eddig a magyar középosztály kevés kivétellel csak a gúny és lenézés formáit találta a táj szóláshoz illőnek. Meg is lett az eredménye ennek a magatartásnak. Azt hiszem mindenki találkozott Pesten a középosztály alsóbb rétegeiben olyan félművelt nőekkel és férfiakkal (különösen nőekkel), akik ha fáradtak voltak, vagy megfélemedeztek magukról, beszélték szépen az anyjuktól tanult somogyi, vagy szegedi dialektust, de ha finomak és előkelők akartak lenni, átcsaptak a pesties éneklésbe. Találkoztam olyan alaposan művelt emberrel is, aki a mindennapi érintkezésben enyhén táj szólással színezett magyar nyelvet beszélt, de pódiumon, amikor nagyobb közönségnek adott elő, úgy megrágtta, megharapdálta a magyar szavakat, mintha német anyanyelvűnek született volna és frissiben tanulta volna meg a magyart. Mindkét esetben a sznobizmus okozza ezeket az ejtési „mutálásokat“, amelyek nemcsak nevükkel emlékeztetnek a kamaszkor hangváltására. A lényegük is azonos. Ahogyan a kamasz hangja a gyermekkori csengés és férfikor mélyebb zengése között ingadozik, középosztályunk nagy része is a helyes ejtés és az „előkelő“ rossz példák között imbolyog. Éppen mert középosztályunkban ilyen bizonytalanság uralkodik, időben érkezett ez az állásfoglalás, amely talán megelőzi a további romlást.

Az első versenynek nagy sikere volt a hallgatók közt, a sajtóban, a rádióban. Ezért elhatározták, hogy állandósítják a díjat, és Gombocz Zoltánról nevezik el. Azóta minden dékán tett valamit a jó magyar ejtés érdekében. Különösen nagy jelentőségű Gerevich Tibor munkássága. A díjak kiosztását ünnepséggel kapcsolta össze, hogy a hallgatók emlékeztében maradandóbb nyoma legyen a helyes magyar ejtésnek, és megbízásából Eckhardt Sándor összeállította azokat az írásvetéseket, amelyek összefüggenek ezzel az ügyvel. Most jelent meg a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda kiadásában az ízléses kiállítású, elegáns füzet „A jó magyar ejtés aktái“ címmel.

A kis kötet első tanulmánya Kodály Zoltán azóta sokat emlegetett előadása, amelyet az Eötvös-Collegiumban olvasott fel. Kerek szerkezete, megfigyeléseinek, gondolatainak gazdagsága és finom lírával színezett lelkesedése miatt középiskolai tankönyveinkbe kívánczok. A problémának szinte minden részletét megvilágítja.

Mindjárt a kiindulásnál észreveszi, hogy helyzetünk minden más nemzetétől eltérő, de a különbség sajnos nem javítja, hanem rontja kilátásainkat. „Normális fejlődésű nemzet nyelvszokására, általában külső-belső kulturális életére — mondja Kodály Zoltán — döntő hatása van a legműveltebb rétegek, még akkor is, ha politikai befolyását elvesztette. (Franciaország.) Ez hatalmas biztosítéka a kulturális fejlődésnek, mert az alsóbb rétegek előtt becsületet szerez a szellemi kultúrának, vonzóerőt gyakorol lefelé s a többi közt irányítóan hat a nyelvszokásra, kiejtésre. — Mi a helyzet nálunk? Ismert történeti fejlődés eredménye, hogy legelőkelőbb köreink a nemzeti kultúra ápolásában rájuk váró feladat elől már jó ideje következetesen kitérnek. Magyar nyelvszokásukat, kiejtésüket pedig mintának el nem fogadhatjuk. Ez a kiejtés részint az illetők idegen származása miatt, részint a kora gyermekségükben megkezdett idegen nyelvtanulás miatt tele van idegen izzel, a magyar közszokástól eltérő, tehát helytelen ejtémóddal.“

Itt már megjelöli a magyar ejtés romlásának három okát: 1. a példaadó vezető réteg káros hatását, 2. a nem mindig gyökeres asszimilációt, 3. az idegen nyelvek korán kezdett tanulását. Szinte ezt a harmadik okot fejtegeti tovább, amikor rámutat arra, — amit fenntebb idéztünk — hogy ott romlik a kiejtés, „ahol fogyatékos a nemzeti öntudat és a velejáró felelősségérzet“. Ahol „az idegen nyelvek tudása fontosabb, mint a nemzeti nyelv“.

Az általános okokon kívül rámutat néhány részletre, amely szintén rontja kiejtésünket. Ilyen a sok fordítás, különösen a zeneművek torzított szövege, ilyen az oktatás teljes hiánya. „Végigjárhatjuk a tizenhat iskolát anélkül, hogy valaha figyelmeztetnének a hibás kiejtésre s megmutatnák a jót.“ Itt eljut Kodály Zoltán napjaink egyik legcsodálatosabb tüneményéhez: minden felelős és felelőtlen tényező a nemzeti érzés renaissanceát emlegeti, a nemzeti nyelv és irodalom pedig Hamupipőke sorban tengődik iskoláinkban. Sokat és talán érdekeset is lehetne erről írni, de elégedjünk meg azzal, hogy ez a tény igen jól jellemzi a mai fura helyzetet.

A szokottnál bővebbre terjeszkedő ismertetés sem térhet ki sajnos azokra a megfigyelésekre, amelyekkel Kodály Zoltán finom zenei érzéke a magyar ejtést jellemzi. Már a versenyek tanulságai alapján Horváth János észrevételei egészítik ki a magyar ejtés mai helyzetének képét: „... a jó, a helyes, a magyaros ejtés és hangidom nemcsak egyetlen egyféle. Ott van a sokféle tájéjtés, meg az egyikkel nem egészen azonos, bár kissé hol az egyikhez, hol a másikhoz húzó közéjtés, az ú. n. irodalmi. Versenyeinken természetesen szívesen látjuk mindegyiket, mert mindegyik jó, szép és helyes, gyökeresen vagy művelt módon magyar. Tájit, sajnos, keveset hallottam ... Hallottunk viszont tájilag színtelen ugyan, de semmi szempontból sem kifogásolható, értelmes, ép idomú magyar beszédet is, igazi irodalmi, felszég-ségeiből kivetkezett, általánosodásra alkalmas, jó pesti beszédet (mert van ám olyan is, hiszen van itt elég magyar!) s a bírálóbizottság azt kész örömmel fel is vette a jutalmazandók közé.“

A versenyek egyik felemelő mozzanata az, amit Horváth János emelt ki. A másik optimizmusra okot adó körülményt Laziczius Gyula állapította meg: „... a helyes és jó magyar ejtés versenye voltaképp már a verseny előtt eldőlt. Olyan pályázó, akinek ejtésében idegen íz, nyilvánvaló idegenség lett volna érezhető, nem jelentkezett“. Ez azt jelenti, hogy most még mindenki maga is meg tudja bírálni, hogy helyesen beszél-e magyarul, a jó ejtés öntudata tehát csorbítatlanul él a műveltebb emberek lelkében. A versenyek feladata valóban az marad, amit az alapítók gondoltak: társadalmi tekintélyt szereznek a helyes, szép magyar beszédnek.

Mióta Kodály Zoltán tanulmányait megírta, a Pázmány-Egyetem bölcsészeti fakultása immár három versenyt rendezett. E versenyek tanulságait

ismertetik ebben a füzetben. A sajtóban, rádióban élénk visszhangja volt e törekvéseknek. Azt hihetné az ember, hogy ezek után a gondolat feltartóztatlanul hömpölyög végig az egész országon. De nem lennének magyarok, ha ez így lenne. Nálunk abból még nem lesz cselekedet, ha belátjuk egy-egy eszme életrealitását, hasznosságát, szükségességét. Néha jó, ha így van, néha rossz. A jelen esetben biztosan rossz. Reméljük, hogy a most megjelent kis kötet tette sarkalja az egész nemzeti közvéleményt és az itt-ott már jelentkező követők hamarosan megszaporodnak.

FÁBIÁN ISTVÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz front és az Anglia elleni háború — Észak európai kérdések — Vichy és Németország — Franciaország és az angol szász hatalmak — Törökország és a Közelkelet — Az indiai probléma — Az angol kormány átalakítása — Ausztrália és a japán térfoglalás — Amerika és a csendesóceáni japán hegemonia.

AZ EURÓPAI DIPLOMÁCIA kérdései továbbra is függvényei a harcéri helyzetnek. Mintha azonban Angliában ingadozás lenne érezhető annak az annyit hangoztatott nézetnek következtében, hogy t. i. a főhadiszintér Európa, illetve az orosz síkság s itt kell a háborúnak eldőlnie. Az angol közvélemény és kormányzás ugyan bízik a Szovjetunió egyre tartó ellenoffenzívájában, melyről a német hadvezetés azt jelenti, hogy az elhárító harcokban az orosz tömegtámadások sorra összeomlanak. Azonban közben egyre sötétebb hírek érkeznek a Távol-Keletről s ezek hovatovább elhomályosítják az európai hadi helyzet felől vallott optimizmust. Ezzel szemben a német hadvezetés, mely természetesen kiterjeszti a maga kezdeményező tevékenységét a Földközi-tenger medencéjére is s így élénken kell, hogy figyelje a Suezről keletre lejátszódó roppant változásokat, azt tartja, hogy a hadszínterek kérdése nem különíthető el egymástól s az angol szász államok ellenfelei a közös cél érdekében, rokon irányokban küzdenek. A német és japán hadvezetés és diplomácia ezért hangoztatja, most már meglehetősen nyíltsággal, hogy közeledik az idő, midőn a földközi-tengeri-szuezi-indiai-óceáni vonalon a két fronton küzdő hatalmak egymásnak kezet nyújthatnak.

Ezeknek a nagy elgondolásoknak világánál természetesen az angol szászok azok, akik fő ellenfélnek számítanak. A német tengeralattjárók a tavasz első hírére új nagy tevékenységbe kezdtek s váratlan megjelenésük nem kíméli már Amerika partjait sem. Ugyanakkor a német légiflotta is szorgosan ügyel a földközi tengeri angol hajókra, természetesen nem tévesztvén szem elől a rossz időjárás miatt egyelőre korlátozott oroszországi feladatokat sem. A német tengeri hajóhad pedig éppen most hajtott végre olyan haditényt, melynek jelentőségét különösképpen méltatják a kommentárok. Több német hadihajó haladt át a La Manche-csatornán, anélkül, hogy ezt az utat megakadályozhatták volna az angolok. Mindezek a hírek fokozzák a németek elszántságát, melyet különben is ébren tartanak a politikai vezetők heroikus és kitartó magatartásra intő, a nagy feladatokra szüntelen figyelmeztető megnyilatkozásai.

Ezalatt az orosz fronton állandóan mozgó hadviselés folyik és a német védekezés nagy energiával veszi ki részét a küzdelmekből. A német hadijelentések minden esetben hangoztatják, hogy a német elhárítás erején és

sikerén megtörnek a Szovjetunió összes tömegtámadásai. Különösen délen a Donec medencéjében és a krími félszigeten erősek ezek a harcok, de intenzitásuk nem csekély hévvel tombol északon is, az Ilmen-tó vidékén, ahol a németek mellett a finneknek is részük van a Szovjetunió elleni elhárító küzdelemben.

Itt térjünk ki az északi politika újabb változataira. A finnek számára most már az egyetlen lehetőség áll fenn, hogy tovább vállalják a Szovjetunió elleni harcot a németek oldalán. A finn-orosz különbékéről szóló nyugati hírek elhamarkodottnak bizonyultak. Finnország a vüágpolitika mai alakulásában nem látja közelinek azt a megoldást, hogy az angolszász államok biztosítékokat adjanak számára Oroszország irányában, esetleges különbéke fejében. Felelős és vezető finn államférfiak ismételten hangoztatták, hogy a nehéz helyzetben lévő Finnországnak továbbra is ki kell tartania mostani politikája mellett.

Ez a politikai szituáció, hogy t. i. Németország a maga oroszellenes politikájával és hadviselésével olyan jelentős szerepre tett szert Északkeleten, az eddigi északi egység és szolidaritás megbomlására vezetett. Kifejezésre jut ez a finn-svéd feszültségben, melyet élénken figyelnek Berlinből, ahol különben sem látják szívesen Svédország mostani magatartását, mely annyira ellentétes az új Európa eszméivel és gyakorlatával. Svédország, hangoztatják a finnek, a mostani finn-svéd tárgyalások során nem mutatott megértést a nehéz harcban álló és így kényes gazdasági helyzetben lévő Finnország iránt melynek természetesen szétszakadtak az angolszász világgal való eddigi kapcsolatai. Németország úgy látja, hogy a vele kapcsolatba került Finnország iránt tartózkodó svéd magatartás csak egyik jele annak az általános idegenkedésnek, ahogy svéd körökben viseltetnek a német vezetés alatt álló európai szolidaritás iránt. Német részről kifogásolják a svédek angolszász orientációjának változatlanágát, gazdasági, társadalmi és politikai liberalizmusát, a német tényeket kelletlenül értékelő kritikai magatartását. A németek fájdalommal észlelik, hogy mialatt a németek a finnekkel együtt olyan kemény harcban állanak a Szovjetunió ellen, azalatt az orosz hatalomtól annyit veszélyeztetett, az orosz terjeszkedés lényegét évszázadok óta saját hatalmi állásának szűkreszorultát érző Svédország még mindig habozó és kétértelmű magatartást tanúsít. A svédek ugyanis változatlanul kitartanak az angolszász és liberális-demokratikus politikai és szellemi irány mellett s valóban csak a legszükségesebb engedményeket hozzák meg a német kívánságok irányában. Így például egészen leplezetlenül nyilatkozott meg a svédek álláspontja akkor, midőn Norvégiában a németbarát új Quisling-kormány hatalomra került. A svéd lapok konok és kemény hangon kritizálták a Quisling-kormány módszereit, melyek mögött nemcsak Terbooven német főbiztos személyében ott áll a birodalom, hanem amelyeket az új germán szolidaritás hatalmi öntudata és közösségérzete is fűt. Svéd részről nem érzik ezt az újszemű germán szolidaritást s így újabb és újabb kritikai hangokat hallattak, amidőn híre jött, hogy a Quisling-kormány ellentétbe került a teljesen orthodox-liberális és bibliai-protestáns nézeteket hangoztató norvég evangélikus püspökökkel. Ez a norvégiai vallási és társadalmi válság a püspökök leköszönésére vezetett. Helyükre nem akadt utód; a norvég lutheránus papság élénken ellenáll Terbooven birodalmi biztos és Quisling szándékainak. Az összes norvég vallásos kiadóvállalatok is beszüntették működésüket, mert nem akarnak a Quisling-kormány által életrehívott kiadói szervezet tagjai lenni. A német és az új norvég köztudat rossz néven veszi a svédektől, hogy lapjaik és vallási testületeik a püspöki kar és oslói teológiai fakultás mellé állottak. A svéd kormány egy nap kénytelen is volt valami tíz lapot elkoboztatni ellenséges hangú közleményeik miatt. Német részről

várakozással és tartózkodással figyelik a svéd ügyek fejlődését s elutasítják egyben azokat a híreszteléseket, melyek szerint küszöbön állana Svédország német megszállása. Egyébként az agg V. Gusztáv király súlyosan megbetegedett.

Az északi kérdésekhez tartozik még, hogy Mussert mérnök, a holland-indiai nemzeti szocialista mozgalom feje nagy beszédben jelentette be a holland-indiai gyarmatbirodalom elvesztét és japán meghódol tatását. A veszteségért a felelősséget azokra hárította, akik az angolok és amerikaiak mellé állították a holland gyarmatokat. Belgiumban ezalatt nagyban folytak az anti-bolszevista vallon-légió toborzásának munkálatai. A légiónak Brüsszelben a frontraindulás előtt történt búcsúztatásakor ismeretlen tettesek többszöri bombamerényletekkel zavarták meg az ünnepséget. A német megtorlás ez esetben sem maradhatott el.

Külön szakasza az aktuális külpolitikai helyzetnek Franciaország problémája. Ezúttal itt ne beszéljünk a megismétlődő merényletekről, melyek zsidó és kommunista, esetleg angolszász eredetét minden esetben erőteljesen hangoztatják mind Vichy politikusai, mind a német tényezők, s ez utóbbiak nem is késnek a francia kommunisták elleni gyakorta szükségesnek mutakozó megtorlásokkal. Ezek a merényletek és megtorlások azonban jelenleg csak részletei a francia politika szövevényének. Német részről most úgy látják, hogy Pétain és Darlan politikája bizonyos közeledést mutat Németország felé s ezt az örvendetes atmoszférát sem a merényletek, sem pedig a riomi per különleges tárgyalása sem tudja megzavarni. Sőt mintha hadászatiilag is mutatnának bizonyos figyelmet Pétainék és Darlanék Németország iránt. Mintha ma már nem állana fenn akkora ellentét Párizsnak Laval és Déat által vezetett németbarát körei és Vichy kormányférfiai között. Ezt a katonailag is érezhető francia-német megértést az angolszászok úgy magyarázzák, hogy Franciaország engedett a német hadvezetés sürgetéseinek s mind tengerészeti támaszpontok nyújtásával, mind pedig nyersanyagokkal is támogatására siet Németországnak. Az angolszászok itt elsősorban az északafrikai háborúra gondolnak; így vélik magyarázni a németek ottani sikereit és utánpótlását. A francia kormány minden esetben visszautasítja ezeket a feltételezéseket. Azonban az amerikai politika, mely tudvalevőleg annyira érdeklődött mostanában is Franciaország iránt, mereven kitar ezen állítások mellett. Német részről egyszerűen politikai zsarolásnak minősítik azokat az amerikai fenyegetéseket, melyek azt hangoztatják: Vichy kormányának tényleges németbarát eljárása a természetbeni segítség megvonására bírja Amerikat. Vichy és Washington viszonya ily módon egyre jobban romlik. Az amerikaiak és angolok Vichy iránti aggodalmaihoz még más szempontok is járulnak. Londonban és Washingtonban attól tartanak, hogy Vichy kormánya India kapuihoz ért és az Indiai-Óceán végtelen területén is hadviseléshez kezdő Japán rendelkezésére bocsátja támaszpontul Madagaszkár szigetét. Francia részről ugyan élénken tiltakoznak ez ellen a feltételezés ellen, azonban az angolok és az amerikaiak kitaranak e hitük mellett, annál is inkább, mert tudják, hogy a madagaszkári francia főkormányzó erősen angolelleses érzületű. Ez esetben rendkívül kellemetlenné válnék az angolok keletafrikai helyzete. Madagaszkár miatt az India felé menő hajók a maguk Afrikát megkerülő útján alig érinthetnének szárazföldet, a mozambiki csatorna teljesen használhatatlan és hajózhatalan lenne Afrika és Madagaszkár partjai között. Ez a híresztelés azért kínos, mert hiszen csak nemrégiben jött híre, hogy Amerika is támaszpontot akar állítani magának Eritreában. Az angolszász diplomácia és hadvezetés itt attól tart, hogy Madagaszkár esetében megismétlődik Indokína precedense: Szingapúr sorsa tulajdonképpen akkor dőlt el, midőn az indokínai francia gyarmati hatóságok meg-

egyeztek Japánnal és szabad utat nyitottak a japán haderó előtt; Indokína így lett a Szingapúr és a Burma elleni támadások kiindulópontja.

Ezek azonban még mindig távolabbi lehetőségek. Aktuálissá majd csak akkor válnak, ha a német és a japán hadvezetés valóban elérkezettnek látja a lehetőségeket, hogy egymásnak kezét nyújtson. Mialatt Japán keletről nyugatra egyre nagyobb eréllyel hatol előre, az alatt Németország és Olaszország is újra nagy érdeklődést mutat a közleketi kérdések iránt. Német és olasz hírforrások rosszalóan hangoztatják, hogy az angol-szovjet orosz ellenörzés alá került Iránban a Szovjet egyre jobban berendezkedik. Ez az orosz térhódítás nem lehet közömbös Törökország előtt sem. Német és olasz hírek arról is beszámoltak már hónapok óta, hogy a Fekete tengeren és a tengerszorosoknál orosz tengeralattjárók veszélyeztetik a török hajókat. Újabban pedig egyre élénkebben figyel a tengelyhatalmak diplomáciája Törökország felé s nem véletlen, hogy a tengelyhatalmak sajtója annyira hangoztatja, mennyire ellentétesek Törökország érdekei Oroszország hatalmi politikájával. A török diplomácia mindezekben az ellentétes helyzetekben az orosz, angolszász és német politika küzdelmei között mindvégig megörizte a maga tartózkodását, semlegességét. A Papén nagykövet ellen elkövetett merényletterv azonban alkalmat adott arra, hogy a török rendörhatóságok a merénylök között kommunistákat és szovjet-hivatalnokokat tartóztassanak le. A török-orosz viszony rosszabbodásáról azonban egyelőre nincsenek híreink. Azonban mintha úgy tetszenék, hogy a balkáni határainál annyira érdekelt Törökország bizonyos figyelmet tanúsítana Németország iránt, talán nagyobb, mint eddig. A Papén elleni merénylet nyomozásában szemmelátható ez a figyelmesség.

Németországnak a közleket iránti új és fokozott érdeklődése nemcsak az orosz harcér állapotával kapcsolatos. Az orosz fronton a tavasz, hangoztatja Hitler vezér és kancellár, változásokat hoz majd és a német hadsereg és diplomácia felkészül a Szovjetunió megsemmisítésére. A közleketnek a Szovjetunió elleni mozgósítása kétségtelenül hasznára válnék a tengelyhatalmak hadviselésének, melynek súlypontja elsősorban Dél-Oroszország. Azonban a nagy közleketi érdeklődés nem is annyira azzal az orosz területtel kapcsolatos, ahol, mialatt egyre folyik az oroszok elleni sikeres német elhárító harc, a német kormányzat már be is rendezkedik az ukrán területeken s mindent megtesz, hogy az elpusztított vidéket újra termelőképesé tegye a nagy német célok érdekében. A közleketi érdeklődés azonban nem a Szovjetunió határainak, hanem sokkal inkább Angliának szól s egyenes arányban növekszik azokkal a hírekkel, melyek Japán előretöréséről beszélnek India felé. A tengelyhatalmak és Japán két oldalról akarják veszélyeztetni Indiát s a sokat emlegetett madagaszkári francia-japán tervek is ennek a nagyarányú akciónak részletei.

Bár az angol közvéleményt lesújtották a távolkeleti hírek, mégis nagy eréllyel készül hozzá a kormányzat, hogy új menetet adjon a küzdelemnek. A német megfigyelés úgy látja, hogy Anglia politikája egyre jobban balra tolódik, míg Washington politikája, tartják a megfigyelők, sokkal távolabb áll a Szovjetuniótól, mint Londoné. Amerika nem is annyira társadalmi és politikai, mint inkább konkrét hadászati módszerekkel szeretné munkálni a Szovjetunióval való együttműködést. A fegyverszállítások ügyén kívül ide tartozik a japán kérdés is. A diplomáciai megfigyelők azt vették észre az utóbbi időben, hogy a viszony mintha kissé megváltozott volna a Szovjetunió és Japán között. A hivatalos japán nézetek kiemelik, hogy Oroszország most nyugaton van súlyosan elfoglalva s így igazán nem érdeke a távolkeleti feszültség. Tehát Japán számít arra, hogy a Szovjetunió és Németország háborúja olyan hatással lesz az orosz állásfoglalásra, hogy a min-

denre elszánt Japánnak nem kell Ázsia északkeleti részén hadba szállnia. Az amerikai tervek viszont Alaszkán és Szibérián át akarják megszervezni az amerikai-szovjet orosz hadigazdálkodás és utánpótlás kapcsolatát s nagy jelentőséget tulajdonítanak a Szibéria területén tervbevevett légitámaszpontoknak Japán ellenében. Anglia ezalatt inkább Délkeletázsia problémáival foglalkozik, annál is inkább, mert a hindu politika magatartása számára komoly gondot jelent. Említsük meg itt, hogy Japán és a hindu nacionalista mozgalom között a kapcsolatok elég régiiek; Japán mindig nagy érdeklődéssel figyelte az annyi fajra, vallásra, nyelvre szakadt India nemzeti mozgalomát és gazdasági ellenállását. Japán tehát mint szervezett és egységes erő áll szemben a hindu-angol problémával, míg a hinduk maguk között sem egységesek s nem egységesek Angliával szemben sem. Ugyanekkor a hindu nacionalizmusnak erősen gazdasági okai és alapjai vannak; az a hinduk panasza, hogy Anglia nem engedte kifejlődni a hindu ipart s nemhogy még legfeljebb félgyártmányokat engedett volna, hanem teljesen mezőgazdasági fokra szorította vissza Indiát. India kapujában ma viszont ott áll Japán a maga rendkívül fejlett iparával. A japánok realista gazdasági-katonai szemléletű nép; a hinduk politikailag még a tömegdemokráciánál tartanak. India ebben a párhuzamban inkább etikai értékeket adhat a japánok tervezte Nagy-Ázsiának, India tehát ott áll, hogy az angol uralom átváltódjék japán hegemoniává. A hindu nacionalizmus még ma is azon az állásponton áll Japánnal szemben, melyet a nagy bengáli költő, Rabindranath Tagore hangoztatott: vagyis a teljes tisztelet és csodálat alapján és így mellőzve a gazdasági és politikai szempontokat a szélső nacionalista elemek szívesen fogadják India kapujában azt a japán hódítást, melyet most már Indiától nem is annyira szervezett katonai erők, mint inkább csak a burmai roppant hegyek és dzsungelök választanak el.

Anglia tehát most mindent elkövet, hogy a maga részére hajlítsa a japán rokonszenvekkel áthatott hindu nacionalizmust és a nemzeti kongresszusi pártot. Számít arra, hogy Gandhi maga is nagy tisztelője az angol szellemnek és politikának s annak idején csak domíniumi rangot kívánt Indiának, valamint saját közigazgatást és főleg a szociális-társadalmi kérdések megoldását az önálló hindu ipar megteremtésével. Anglia a hindu probléma megoldásába bevonta Csangkajsek marsaik is s a kínai ellenállás vezére az angolszászok mellé iparkodott hajlítani Gandhit és Nehmt, a kongresszusi párt vezérét. Anglia emellett kilátásba helyezte újra, — hogy az indiai kérdést a legelső adott esetben kielégítő módon megoldja; ezek az ígérek elsősorban a belső közigazgatás kérdésre vonatkoznak. A hindu vezetés egyelőre várakozó állásponton van; Anglia és India kérdése is ott dől el a japán-angol harcokban. Az angol és amerikai politika emellett továbbra is biztosítani akarja a területi lehetőséget, hogy fegyvert szállíthasson Csangkajseknek, aki az indiai és kínai érdekek egyeztetésén igen szorgosan munkálkodik. Kínai csapatokat ismételten harcba vetettek a Burmában előretörő japánok ellen. Anglia és Amerika azt akarja, hogy a fegyverszállítási lehetőség szabadon maradjon Kína felé és így Ázsia belsőjéből kitorve szoríthassa vissza a tengerparti peremterületeket elfoglaló japánokat. Japán közben, a németek és olaszok támogatásával erős propagandát fejt ki a hindu kérdésben s az angolszász imperializmus ellenében India teljes felszabadítását hangoztatja. Kétségtelenül a független India a maga rengeteg változatával és egyáltalában nem egységes alkatával, szerveztlenségével, elsőrendű területe lenne a nagyázsiai japán politikának, valamint a japánok előretörésének Szuezi és Afrika felé. Emellett a hindu ipar fejletlensége mellett a holland-indiai gazdag szigetek révén is gyarapodó japán nagyipar elsőrendű felvevő területre tenne szert. Ami pedig a japánok

annyit emlegetett afrikai szándékait illeti, ezek sem újkeletűek. Abesszíniával igen élénkek voltak a japán kereskedelmi és katonai kapcsolatok az olasz hódítás előtt és a keletafrikai partvidék gazdasági és nyersanyag-lehetőségeit is eléggé átkutatták a japánok francia segítséggel, még az 1920—30-as években. A japán gazdasági érdeklődés pedig egyben azt is jelenti, hogy a területet katonailag is felderítették. Így a japánok mindent megtettek, hogy Indiát elvágják Angliától s valósággal bekerítvén, egyben veszélyeztessék az indiai óceáni hajózást is.

Az angol kormány az események hatására átalakult. Ez az átalakulás a holland-indiai szigetek japán meghódításának következménye. A távolkeleti japán hódítással szemben Anglia még erősebben igénybeveszi a Szovjetunió szövetségét és barátságát. Ez pedig nemcsak politikai kapcsolatot jelent, hanem ennek megvannak a maga társadalmi és gazdasági következményei is. Az átalakulás legnagyobb munkása maga Churchill, aki magához vonta a hadikabinetbe a szakszervezeti-baloldali munkásság képviselőjét, Bevint és Sir Stafford Crippset, aki Oroszországból való hazatérése óta egyre erősödő agitációt folytat az orosz-angol kapcsolatok érdekében. Az angol szakszervezeti munkásság közben külön munkanapokat tart az oroszországi hadianyagszállítások érdekében. Cripps közreműködésének eredménye, mint tudni vélik, az angol háborús tempó megerősödése. Az angol repülők most többször hajtanak végre légitámadásokat, mint azelőtt és német részről felháborodással számolnak be rombolásaikról, így alig az angol kormányválság után hatalmas légitámadás történt Párizs külvárosai ellen. A hivatalos jelentés szerint 500 halottja és igen sok sebesültje van e támadásnak, egész munkásnegyedek estek áldozatul. Az angolok azt állítják, hogy a támadás a Renault-művek ellen irányult. Más jelentések kiemelik, hogy a katasztrófa következtében mintegy harmincezer francia munkás maradt munka nélkül. Az angol légitámadás megismétlődött Poissy fölött, mely csak 25 km-re fekszik Párizstól és élénk felháborodásra készítette Vichy köreit. Az angol repülők tette kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a megbélyegzésükre erélyes szavakat használó Vichy szorosabban csatlakozzék ahhoz a Németországhoz, mely szerfölött kritikus és elégedetlen szemmel figyelte a riomi pör nagy tárgyalását, ahol a vádlottak valóságos propagandabeszédeket tartottak ügyük mellett s bebizonyították, hogy a katonai vezetés ellenére mindent megtettek Franciaország védelmére. Vichy és Berlin közeledése nyilván ösztönzést jelentett a madagaszkári tervek számára is. Úgy látszik, az angolok számításba vették, hogy az északi francia területeken különböző hadászati kísérleteket végeznek; ezzel együtt felröppent valami új skandináviai front és norvégiai partraszállás híre is; az amerikai katonai körök viszont szívesen hangoztatják egy olaszországi front megnyitásának kissé akadémikus lehetőségét.

Mіндеzen események köré a japánok távolkeleti előretörése vont keretet. Hiszen az indiai probléma is e térfoglalásnak következménye. Az angol kormány az indiai kérdés megoldására Sir Stafford Crippset küldi Indiába; nyilván e baloldali politikus hivatása lesz az indiai politikusok megnyerése és a hindu nemzeti védelmi front kiépítése a japánok ellen, valamint a hindu alkotmány előkészítése is; közismert, hogy Crippsnek az indiai kérdésben vallott nézetei élesen szemben állottak a hivatalos londoni politika megrogzött nézeteivel. Ugyancsak Cripps hivatása, hogy teljes egységet teremtsen India és Kína között. Erre a misszióra Crippset az is feljogosítja, hogy a Szovjetunió vezetőinek bizalmát bírja. Az angol politika az indiai kérdésben igénybe veszi ugyan Roosevelttámogatását is, hiszen ismeretes, hogy a hindu szabadságmozgalomnak mennyi híve volt Amerikában s a hinduk mennyi bizalommal viseltettek az amerikai demokrácia iránt. Most azonban

az ázsiai és keleteurópai helyzetre való tekintettel Roosevelt kissé távolinak ható indiai garanciája mellett igen fontos a Szovjetunió közreműködése is. Ismeretes, hogy a Szovjetunióknak és Kínának milyen bensőségek a kapcsolatai s a nagy német előretörés idejéig milyen nagy anyagi és fegyveres támogatásban részesült Csangkajsek a Szovjetunió részéről. A Szovjetunió ugyanis azonosnak érzi magát a távolkeleti faji-nemzeti mozgalmakkal, mert jól látja azok gazdasági és szociális természetét — az európai gyarmatosítás és kizsákmányoló ipar és a bennszülött proletariátus küzdelmét, — és azt alkalmasnak vélte arra, hogy ezen a réven ott a kommunizmust is meggyökereztesse. Így támogatta a Szovjetunió Kína küzdelmét előbb Anglia, majd meg az ipar és a hadsereg kettős motorján előretörő Japán ellenében, így támogatta a forradalom első szakaszában Anglia ellen a hindu nemzeti szabadságmozgalmat is, annál is inkább, mivel nyilvánvaló volt e mozgalom szociális, forradalmi és ipari természete. A hindu szabadságmozgalom vezetői távolról ugyan kapcsolatban voltak Japánnal, de e korszakban, az 1920-as évek után, sokkal élénkebb volt Oroszországgal való viszonyuk. Ekkoriban Anglia is Szovjetellenes politikát folytatott. Mindezek az okok most igen súlyosan esnek latba, midőn a Szovjetunió barátságát bíró Cripps a maga szocialista nézeteivel lát hozzá ahhoz, hogy békét teremtsen az indiai kérdésben.

Erre a békére annál inkább szüksége van Angliának, mivel a japán hódítás most már valójában India és Burma határán áll s nem valószínű, hogy a két terület közötti hatalmas hegylánc és dzsungel megállítja a Japánokat. Legalább is légi erejük már ott áll India elleni támadásra készen, szinte Kalkutta sugárkörében. Ezenkívül a japánok egész sereg tengerészeti és légi támaszpontokra tettek szert a holland-indiai szigetek teljes meghódításával. A japán partraszállással, légi és tengeri akcióval szemben alig fejtettek ki valami erőt a holland, angol és amerikai csapatok, viszont a Fülöp-szigeteken még egyre tart a MacArthur tábornok vezette amerikai ellenállás, mely kivívja a japánok elismerését is. Egyébként a japán hadvezetés élénken tiltakozik Eden angol külügyminiszter által is hangoztatott vádak ellen, melyek szerint a japánok úgy Szingapúrban, mint Hongkongban és a holland-indiai szigetekeken kegyetlenségeket követtek volna el a fogoly katonák és a fehér nők ellen; a japánokat, mondja ez a nyilatkozat, mindenben a legteljesebb lovagiasság szelleme hatja át.

India mellett, sőt talán annál sokkal jobban, most Ausztrália sorsa izgatja az angolszász államok közvéleményét. A japánok ugyanis sorra birtokukba veszik azokat a kisebb-nagyobb szigeteket, melyek mint valami híd kötik össze az ázsiai szárazföldet, illetve az óriási területű Holland-Indiát Ausztráliával. A Salamon- és a Bismarck-szigetek elfoglalása után, illetve azzal egyidőben, két helyen is megvetették lábukat a japán tengeri és légi erők az úgy látszik, teljesen védtelenül hagyott Új-Guineán. Hídfőállásaikat tartják és ezek birtokában máris légi támadásokat kezdeményeznek Ausztrália nagyobb városai ellen.

Ausztrália teljesen magára hagyatva áll a japán háború előtt. Angliával való összeköttetését az a tengeri út biztosította, melynek Szingapúr volt legfontosabb támasza. Amerikától még nagyobb távolság választja el, mint Indiától s Indiával való összeköttetését is megnehezíti az, hogy a közbeeső szigetek ma már mindenütt a japánok uralkodnak. Ausztrália lakossága alig közelíti meg a hétmilliót. Innét magyarázható a különben sokban kedvezőtlen klimatikus viszonyokkal telített kontinens rendkívüli gazdagsága, mely elsősorban mezőgazdasági jellegű. Az ausztráliai mezőgazdaságnak igen sokat köszönhet Anglia ellátása. Különösen juhtenyésztése és gyapjútermelése volt elsőrangú. Figyelemreméltó, hogy a gyümölcsstermelés és

a szőlőművelés ottani magas nívójában német gyarmatosok is részesek. Különben sehol sem erősebb az angol nemzeti szellem és a tiszta, irodalmi angol beszéd kultusza, mint ezen a távoleső világrészen. Ausztrália tiszta angol kontinens, mely mindig irtózott a másfajú és másnyelvű bevándorlástól és rendkívül hevesen ellenállott mindig a japán bevándorlásnak, holott különböző japán bizottságok és küldöttségek már vagy húsz esztendeje kísérleteznek avval, hogy Ausztrália és a japán gazdaság és bevándorlás között kapcsolatokat létesítsenek. Az is figyelemreméltó, hogy a bevándorlásnak — akár a fehér, akár a sárga fajúnak, — az uralomra jutott szocialista munkáspárt volt a legnagyobb ellenzője, mivel óvta a munkásságot a bevándorlók olcsóbb munkaerejétől és így akarta biztosítani a magasabb életszínvonalat.

Új-Guinea kezdődő japán megszállása rendkívül közel hozta Ausztráliához a japán veszedelmet. Így az ausztráliai kormány óriási előkészületeket tesz a fegyveres védelemre. Mintha ez a fegyverkezés kissé elkésett volna ezen a pacifista és emberszegény világrészen. Az ausztráliai kormány tisztában is van a roppant nehézségekkel. Japán nem térhet el Ausztrália megtámadásától, mert hiszen innét bármikor új hódításai ellen fordulhatnak az angolszász hatalmak. Így az ausztráliai kormány Amerikához fordult, mivel tudja, hogy London nem küldhet most már közvetlen segítséget. Viszont Amerikától is végtelen távolságok választják el. A veszedelem jelentőségét még az is fokozza, hogy az északi partvidék, ahonnét esedékes a japán partraszállás, szinte teljesen lakatlan a rossz és kedvezőtlen klimatikus viszonyok miatt. Megnehezítik a védelmet a közlekedési nehézségek is, hiszen a kontinens belseje még mindig ellenáll minden magasabb technikai civilizációnak; a közlekedés a partok mentén és elsősorban tengeren történt eddig is. Így tehát a belsőausztráliai dzsungel, pampák és az északausztráliai lakatlan, üres partvidék helyzete miatt egyformán nehéz a japán rajtaütés ellenőrzése. Az ausztráliai civilizáció a kedvezőbb déli és keleti partvidéken vert gyökeret, tehát távolabb a japánok hatókörétől, szemközt a végtelen óceánnal.

Japán esetében most ugyanazzal az óceániai terjeszkedéssel állunk szemben, mely évezredekkel ezelőtt ma még fel nem derített kisugárzásokkal a maláj-óceániai fajjal népesítette be a szigetvilágot, sőt mint némely kutatók feltételezik, elküldötte hírnökeit Délamerika partjaira is, — innét az a faji és jellegbeli rokonság, melyet sokan ott vélnek látni az óceániai faj és a japán faj között. Mindenesetre ez a mostani japán kisugárzás is az óceániai faji gondolat ürügyét használja fel; a japán proklamációk hangoztatják a felszabadított holland-indiai faj és a japán nép igen közeli rokonságát.

Délamerika sem állhat közönyösen a háború óceániai kiszélesedésével szemben. Nem közömbös számára az, hogy partjaival szemben, ha még tőlük olyan messze is, ki uralkodik Ausztráliában? Az északamerikai Uniónak mintha sikerült volna teljesen megnyernie a délamerikai államokat. Ebben az akcióban legnagyobb segítőtje Brazília, mely iránt az elmúlt harminc-egyven esztendőben annyira érdeklődött a német export, ahol annyi német gyarmatos élt s ahol most heves németellenes kilengések történnek. Az USA befolyása meggyőzte a japán térhódítás veszedelméről a délamerikai államokat, melyek gazdasági élete és nyersanyagai iránt annyi figyelmet tanúsítottak a japánok. Hiszen Délamerika a japán dömping egyik legnagyobb felvevő területe volt s az északamerikai és angol befolyásra életbe léptetett ellenrendszabályok nagyjából tehetetlenek voltak itt a japán ipar nagy terjeszkedésével szemben. Az is figyelemreméltó, bár kevésbé ismeretes, hogy Délamerika csendesóceáni partjai iránt milyen nagy figyelmet tanúsított a japán vándorlási politika; csak az USA hatására sikerült

elérni, hogy megszüntessék a japán települések nagy kiváltságait és egyáltalában elejét vegyék e folyamatnak, mely a latin délamerikaiak számára is hamar olyan aktuálissá tette volna a sárga kérdést, mint amilyen nagy problémája volt ez Északamerika peremvidékének. Nem véletlen tehát, hogy az USA akkora következetességgel törekszik arra, hogy Délamerikát közelről érdekeltté tegye az egész háborúban.

GOGOLÁK LAJOS

METAFORITISZ

IRODALOMNAK arról a korszakáról, amely körülbelül 1900-tól napjainkig tart, egyet bizonyára vita veszélye nélkül állíthatunk: napjainkig tart, egyet bizonyára vita veszélye nélkül állíthatunk: azt, hogy teljesen összekuszálta s jórészen értelmetlenné tette az összes műfaji kérdéseket. Először tán a líra területén vált ez érezhetővé: a költők egy naptól kezdve már csak verseket írnak, elsüllyedt a dal, az óda és az elégia, balladát pedig már csak a Kisfaludy Társaság pályázatára nyújtanak be szorgalmas öregurak. Megjelenik Ady Margitája s egy kritikusa sem felejt el megjegyezni, hogy a verses regény műfaja meghalt. A regény műfaja sem él sokkal tovább. Talán húszéves az a szellemeskedő amerikai megállapítás, mely regénynek nevez minden nem szigorúan szakirodalmi szándékú, háromszáz oldalnál hosszabb prózai művet. Ha nem is szívesen valljuk be, gyakorlatban annyira ez a regény legigazibb meghatározása, hogy Gide óvatossága, mellyel a Faux-monnayeurs-ön kívül minden művét „récit“-nek és nem „roman“-nak jegyezte, pedantériának tetszik.

Akadtak, akik a műfajok elhalásának tényét elméletileg is igazolták, így keletkezett a műfajszemléleti relativizmus: a műfaji elveket a pozitívizmus vonta el a kor legjelentékenyebb alkotásaiból, nyilvánvaló tehát, hogy ezek az elvek csak a pozitívizmus korára lehetnek érvényesek. Az irodalom fejlődése szétörte a műfaji határokat. Az igazoló elméletet támadó programotok követték. Az 1920-as évek izmusai minden irodalmi hagyományt megtagadva, programmszerűen harcoltak minden műfaji, ízlésbeli és értelmi megkötöttség ellen. Az utóbbi évtized irodalmi folyóirataiban aligha van kedveltebb szó a formatörésnél: formát tör, vagyis műfaji megkötöttségeket tagad a lírikus, az elbeszélő, a drámaíró, lassanként az essay-írók legnagyobb dicsérete is az lett, hogy az essay hagyományos formáit szétörték.

Megindult a műfaji határok elmosása a tudományosság és a szépirodalom között is, mégpedig nemcsak az úgynevezett tudománynépszerűsítő művekben. Komoly hangok szólaltak fel a szépirodalom és tudomány új szintézise érdekében: az előregedett szaktudományt a szépirodalom mindig friss szemléletével és stílusfordulataival, az érdektelenné és öncélúvá lett szépirodalmat pedig tudományos (például társadalomtudományi) és műveltségi anyag hozzáadásával vélték meggyógyíthatni. Legtisztábban ezt a folyamatot az irodalomtudományban szemlélhettük. Az irodalomtörténetnek a szépirodalomhoz való közeledését elősegítette, hogy saját tárgyához közeledhetett, de elősegíthette az a versengés is, mely a szépiírók és az irodalomtörténészek közt időről-időre nyíltan érezhető. Az irodalomtörténet néha megretten tőle, hogy „elszakadt az élettől“ vagy az ifjúságtól s ilyenkor a szépirodalomon át igyekszik utolérni az életet és az ifjúságot. Az írók is úgy látják néha, hogy a tudósok íróilag értékesíthető szempontokat leltek, érdemes eltanulni módszereiket. Az íróktól nem is lehet elvitatni a jogot,

hogy az irodalmi múlttal foglalkozzanak, de a tudósoktól sem, hogy például a „magyarság sorskérdéseit“ történeti szempontok szerint vizsgálják. A két fél természetesen gyakran vitatja egymás illetékességét és hozzáértését, néha megtagadják vagy elhallgatják egymás eredményeit, de ösztönzéseket is nyerhetnek egymástól s nincsenek is olyan távol, mint gondolják. A korai Nyugat intuitív és impresszionista kritikája például sokban előfutára lehetett volna a szellemtörténetnek. Láttunk a hivatalos irodalomtörténettel minduntalan harcban álló író, amint nagy lelkiismeretességgel cédulázta egy könyvtárban a legporosabb irodalomtörténeti folyóiratokat, persze az átvett ötleteket sohasem idézte. Az irodalomtörténet is kölcsönöz néha szépírók ötleteiből, de gyakran az ő méltóságához sem fér hozzá, hogy kölcsönzéseire hivatkozzék. Az irodalomtudomány azonban egyre jobban írók és tudósok közös építménye lesz s a „szépirodalmi“ és tudományos irodalomszemlélet gyakran igen közel kerül egymáshoz. A műfajok „összemosódásában“ ez alighanem mint eredmény könyvelhető el, de vajjon eredmény-e és örvendetes eredmény-e a műfaji zűrzavarnak minden hatása?

Az irodalomtudományt illetőleg nem-mel kell felelnünk.

Az irodalomtudomány „pozitivistá“ műfaji zártságát lírai és szónoki elemek beözönlése váltotta fel. Az értekező és elemző előadás egyre több hatást, szempontot és fordulatot vett föl a prófécia, a pedagógia vagy a politika területéről. Szépirodalom és tudomány ez érintkezésében nemcsak a „módszer“ és a „szemlélet“ vett részt és gazdagodott vagy kapott sebeket, de meglátszott a keveredés a stíluson is. Az irodalomtudomány műfaji zavarát ma legkönnyebben a stíluson szemléltethetjük.

Legkonvencionálisabb és legüresebb kijelentéseiket íróink bizonyára a stílussal kapcsolatban szokták elmondani. Ez lehet az oka, hogy a stíluskérdések irodalmunkban tökéletesen mellőzhetőnek, nem fontosnak tetszenek. Pedig a stílus tünet is és zavarai az irodalom zavaraira is rámutatnak. Erős ellentéttekkel tele korban az elméleteket már nem lehet vitatni — a gyűlöletről lepattannak az érvek —, néha már kételyeink is csak a stíluson át támadnak fel, de akárhány elmélet igaz volta is eldőlt stílusa „igazságán“.

Mi a stílus „belső igazsága“?

Mindenekelőtt az írásmű műfajához való idomulás. A műfajokat a modern irodalom alighanem elsielve tagadta meg. Az irodalomtudomány óvatosabb volt. Nemrégiben tartottak éppen egy európai irodalomtörténeti kongresszust, mely a műfajelmélet újrafogalmazását tűzte ki célul. Nem valószínű, hogy a műfajok tegnapi értelemben újraéledjenek; felfogásnak, célnak, szándéknak, formának mégis van annyi meghatározó ereje, hogy bizonyos, mindenesetre tágabban értelmezett műfaji jegyek minden irodalmi alkotáson felismerhetők. A formatörés legrajongóbb híveinek sem igen kell magyarázni, hogy más „műfaji“ természete van a lírai versnek és az értekező prózának.

Az új magyar értekező próza stílusának ezt a belső, műfaji igazságát legkomolyabban a metafora¹ divatja támadta meg. A metafora elsősorban a költői kifejezés, a lírai hang eszköze. Talán éppen Németh Lászlótól származik az a kitétel, hogy a költői tehetség egyetlen mértéke a képalkotó készség, vagyis a metafora-alkotás készsége. Természetes, hogy metaforikus fordulatok mindenfajta írásműben, prózában is adódhatnak. E sorok írója is nehezen írhatná meg ezt a cikket, ha minden tudatos és lappangó metaforától tartózkodni akarna.

Mint a stíluskérdésekben általában, itt is csak a mértékről, egy árnyaltnyi túlhajtásról vagy egy lehellyeni tartózkodásról lehet szó. Semmi-

¹ Az egyszerűség kedvéért metaforának nevezzük az összes szóképeket, azokat is, melyeket a klasszikus stilisztika metonymiának, synecdochénak stb. tisztel.

esetre sem kívánnék, hogy a mi irodalomtudományunk nyelve olyannyira csak a fogalmi komplikációkat és a vértelen elvontságokat keresse, mint a német, de nem tartjuk ideálisnak a túlzott konkretizálást, a képek halmozását sem. Nem tartjuk ideálisnak, mert hiszünk a világos, logikus, tiszta, kép- és gőzmentes essay-stílus szépségében — Kosztolányi prózája a példa — és nem tartjuk ideálisnak azért sem, mert gyakran van alkalmunk látni, hogy a képek halmozása vagy a gondolat szegénységét, vagy az író félrevezető szándékait leplezi.

Ha nem is hiszünk a műfajokban, a lírát és az értekező prózát el kell választanunk. Az értekező próza értelmi jellegű, a líra elsősorban nem az értelemhez kíván szólni. A líra megbírja a metaforák halmozását, mert hangulatot kíván kelteni és mi volna alkalmasabb a hangulatkeltésre, mint a képek egymásba folyó, egymást erősítő sora? A líra megbírja a metaforahalmozást, mert terjedelme kisebb s mert a vers élvezéséhez nem szükséges, hogy minden egyes szókép logikai értelmét átgondoljuk. Az essay értelmi megközelítésre s fogalmi meghatározásra törekszik, a metafora érzéki jellegű és nem fogalmat keres, hanem tárgy helyébe helyettesít tárgyat. A metafora az essayben állandó áttételre kényszeríti az olvasót: az érzéki benyomásokat neki kell fogalmivá váltani, ő fárad el a képet képre halmozó behelyettesítések „visszakeresésén”. A metaforák képrejtvényei feleslegesen nehezítik értelmi munkáját, anélkül, hogy a kifejezést és a lényeg megközelítését tökéletesebbé tennék, mert a metaforában a fogalmi megnevezéssel szemben csak hangulati többlet szokott lenni.

Kétségtelen, hogy az írókat a hangulati többlet vonzza. A metafora erőteljes és szuggesztív hatású. De leplez is. A fogalomalkotás, az elemzés logikai szabályokat követ, tehát logikailag ellenőrizhető. A metafora hangulattól keletkezett, a hangulati asszociáció szabályait követi, hogy önmagában jó-e és hatásos-e, az nem a logikán fordul. A fogalom egyformán, pontosan körülhatárolva él az egy nyelvhez tartozók kollektív tudatában. A metafora mennél jobb, annál egyénibb alkotás, nem támaszkodik kollektív tudatra, lehet támadni, tagadni, de helyes vagy helytelen alkalmazása nem annyira evidens, mint a fogalom esetében s alapján véve minden tagadás hatástalan vele szemben. Aligha lehetne valakitől elvitatni azt a jogot, hogy például Kosztolányi verseit „lila bársony” —hoz hasonlítsa, vagy Csokonait „a népi erő lázrözsájának” nevezze, bármennyire világos is, hogy ezek a képek e költők lényegének csak egy részét fejezhetik ki: tehát merész általánosítások, vagy esetleg igen közel állanak a képzavarhoz.

Az ilyen metafora önmagában egyszerre igaz is, meg nem is. Igaz, mert a költői kép, tekintet nélkül a kifejezendőre, szép, hangulatos, erőteljes lehet s annyiban igaz is, amennyiben minden kép legalább is hangulati vonatkozásba hozható a kifejezendővel. És nem is igaz, mert ha valamilyen tény, realitás fogalmi tartalmát képpel akarjuk visszaadni, a tényt a kétszeri áttétel szükségképpen meghamisítja. A kép általában veszedelmesen leegyszerűsíti a valóság sokoldalú, sokízű, kimeríthetetlen természetét s könnyen kapcsol a kifejezendőhöz olyan hangulati hatásokat, aminőt az író tán nem is szándékolt hozzáadni.

De a metafora igen gyakran, nem is árul el többet a kifejezendő valódi természetéről, mint a megszokott, egyszerű, áttétel nélküli, közvetlen leírás. „Széchenyi volt az az idegen fehérje, mely áldásos lázba hozta a magyarságot,” — olvastuk egy tanulmányban nemrégiben. A kép újszerű, orvosi misztikája hatásos, az „áldásos láz” kifejezésben rejlő ellentét meglepő, megborzongatja a laikust; de az egész képhalmaz megközelíti-e jobban azért a „lényegét”, mint a régi iskolakönyvek fordulata, az ódon „felrázta tepszedéséből” vagy többet mond-e, mint annak higgadt és metafora nélküli

megfogalmazása, hogy Széchenyi indította el a magyar reformot? Az ilyenféle „metaforikus szépelgések“ éppen úgy modorra, frázissá, szóvirággá válnak, mint a „kis és nagy Beóthyk“ emlékezetes szövegei. Sárkány Oszkár már össze is állított belőlük egy szép sorozatot a Magyar Csillag egyik számában.

Miért fordul egyik-másik írónk essayi-ben mégis olyan gyakran a metaforákhoz? Mert hatni akar. Nem az a célja, hogy a lényegre fogja meg, nem is az, hogy tökéletesebb fogalmi vagy értelmi meghatározást keressen: meg akarja lepni az olvasót, mindenkivel harcban áll, minden ellentmondást le akar gázolni. Hasonlat-dinamikával pótolja az értelmi meggyőzést. Bizonyára nem minden essay-író eleve rosszhiszemű, ha metaforákat ír le. Mégis egyre több olyan essay-t olvashatunk, melyben a metafora úgy vezeti a gondolatot, mint a fiatal Babits verseiben, vagy Kosztolányi játékaiban a rím. Az író elkezdett egy képet, a kép képre oszlik, növekszik, darabkái újabb képeket vonnak maguk után. Meglepően tervtelen essay-k születnek, melyeknek gondolatmenetét csak a képekre képeket asszociáló véletlen határozta meg, a véletlen önkény, vagy egy nagyon is sodró vágy: hogy „ezt és ezt pedig be akarom bizonyítani“. Aki metaforákkal engedi meggyőzetni magát, annak az írásában hiába keressük az értelmi ellenőrzést. Az ilyen értekező próza úgy hat, mintha már nem is az lenne a célja, hogy gondolatokat közöljön s átadja egy kérdésre vonatkozó megbízható ítéletét: csak érzést és hangulatot ad át. Ha az író még rosszhiszemű is, a metafora egyenesen „kapóra jön neki“, elkábítja az olvasót, ahelyett, hogy tárgyát elemezné, maga is képrejtvényeket ad, megzavar és kifáraszt, elaltatja, tévútra vezeti a kritikai ösztönt. Az olvasó lassanként lemond arról az igényéről, hogy értelmileg győzzék meg, már nem nézi, hogy a ragyogó képek mennyi joggal alkalmazhatók a tárgyra, mennyi bennük a tételcsúsztatás vagy a hangulati izgatás. Eljutottunk oda, hogy a metafora az értekező próza célját, az igazság megismerését veszélyezteti.

Mert a magyar nyelv konkrétabb a nyugati nyelveknél s mert a magyar filozófikus gondolkodás sohasem tudott igazán nagyra nőni, a magyar próza is inkább hajlamos a metaforák beteges túltengéseire,¹ mint a nyugati próza. Mai prózánk előzményei is felelősek ebben. A metaforák felé vitt a Nyugat impresszionista kritikája, az expresszionizmus és Szabó Dezső hatása. Néha — ez persze véletlen és kuriózum — az írók foglalkozása is okozhat bajokat. Az utolsó tíz év értekező prózájában például csak úgy hemzsegnek az orvosi hasonlatok. Egy színdarabíró, akinek egy bohózatában a bútorgyáros minden hasonlatát az asztalosipar köréből veszi, egyik legeredetibb kritikusunk ezért súlyos megrovásban részesített. Ugyanez a kritikus ugyanabban a kritikában az orvosi hasonlatok egész tömegét vonultatta fel olvasói ellen s meglepően széleskörű essay-írói munkásságát éppen az orvosi metaforákkal való visszaélés jellemzi. Az ő írásain és a fiatalabb generáció egy másik vezető kritikusának művein át az orvosi metaforákhoz a közönség is kezd hozzászokni. Nagy kérdés azonban, hogy nyomukban holnap a textilmunkások vagy a bányamérnökök irodalomba özönlése miatt nem kell-e egészen új metaforakincset megtanulnunk. Ez az új cikornyosság, ez a gondolat útját mindig a metafora útjára uniformizáló modorosság néhány író példáján vígan terjed tova egész prózánkban. Belőle származtak a színházi kritikák képzavarral tele mellébeszélései, — Keresztury Dezső nemrég írt érdekes és szomorú cikket róluk — a vezércikkstílus jónéhány szörnyűsége és az Egyed Zoltán-féle reklám-lelkendezés ízléstelenségei. „Csirái“ beférkőznek a tudományos igényű prózába is. Az a két mondat

¹ A lengyel kritika, — amint Szerb Antal írja A világirodalom történetében, Kaden-Bandrowski regényei kapcsán „metaforitist“-nek nevezte ezt a jelenséget.

legalább is, melyet Kerecsényi Dezső idézett a Magyar Csillag-ban a régi és új irodalomtudományi hang különbségére, sokkal inkább a metaforikus stílus szelídebb és nekibőszültebb állapotát mutatja. E két mondat közt egy stíluskatasztrófa történt: az író megrészegeedett a képektől, nem látja, nem is akarja már látni a tárgy nehézségeit, elvetett minden kételyt s megold minden kérdést egyetlen metaforában. A kép a kifejezendőnek már nincs alája rendelve, elszakadt tőle, diadalmasan öncélúvá lett, s bizonyos tekintetben átlépte a stílusjelenségek határát: bizonyítás, érvelés, magyarázat helyett jelentkezik, szerkesztési elvvé, szerkezeti elemmé lesz. Nem lehet kétséges, hogy a metafora ilyen öncélúsága és túltengése előbb-utóbb a gondolat és az igazság rovására megy.

A Szabó Dezső-féle stíliromantika után a mai essay-nek a metafora stíliromantikájából kell kigyógyulnia. Természetesen nem „visszameteszést” ajánlunk. A szépirodalmi hatásoktól mentes essay-stílust, mely a századvégen volt divatos, a pozitivista szárazságot mindenképpen túlhaladtuk. A mai prózastílusból a metaforát kitagadni vagy kiirtani nemcsak lehetetlen, de nem is volna észszerű. Ha szellemtudományok egyszer elismerték az intuíció jogosultságát, aligha mondhatnak le az intuíció sajátos stílusának használatáról. Egy stílus élete különben is ösztönösebb s elemei között az asszociációknak elemezhetetlen, de szorosabb kapcsolata van, hogysen egy stílusfigurát belőle egészen kiirthatnánk. Mindössze egyfajta stílusegyensúly megőrzésére kell itt vigyázni: belenyugodni abba, hogy az értekező próza kisebb adagot bír meg konkrétumokból, képekből, vizualitásból, ha értelmi meggyőzésből nem akar stílusvarázslattá lenni, ha a gondolatra több gondot akar fordítani, mint a gondolat „kendőző szerezire”. Az essay ne tagadja meg értelmi természetét és fogalmi eszközeit!

Ennyi a tanács, vagy a jámbor kérelem. De ezt a tanácsot vagy jámbor kérelmet egy igen régi stílusszabály is támogatja: a stílus változatosságának parancsa. Módszerben, szemléletben a mai magyar essay valóban árnyalt és változatos, bátran keveri a szépirodalom, a népszerűsítés és a tudományok tarka szempontjait. Miért fél ettől a szabad változatosságtól a stílusban? Miért kínlódik vele izzadva, hogy a leghatásosabbnak vélt metaforákkal zsúfolja tele szövegét, mikor a metafora metafórára építve elfojtja a képek szabad kibontakozásának lehetőségét, mikor az összehalmozott képektől lassanként már nem látni egyik képet sem. Metaforából nem árt meg a sok? A metafora-halmaz — akárki tanít is rá — modorosság, melyből nem szabad stíluseszményt csinálni.

LOVASS GYULA

PARTHENON

PARTHENON! Iktinos és Kallikrates műve romjaiban is nemcsak a múlthatlan szépségű emléke a Perikles-korabeli, „klasszikus“ görögség nagyra, szépre, tökéletesre törő akarásának, hanem időtlen, helyhez és időhöz nem kötött szimbólumává lett sokszor vitatott célkitűzéseknél, vagy akár látszólag idejét múlt ábrándoknak is. Ha a Szűz Athene márványtemplomának harmadfélezer éves sorsát végigkísérnök, hasonló feladatra vállalkoznánk mint az a műtörténész, aki a Colosseum-ábrázolások segítségével iparkodott hozzáférközni hosszú századok Róma-elképzelésének megértéséhez. Amit egy jámbor középkori szerzetes az akkor még ép Colosseumról írt: „Amíg áll a Colosseum, Róma is fog állni, ha ledől a Colosseum, Róma is ledől, és ha Róma ledől, a világnak is vége“, — írhatta volna a Parthenonról és Athénról is. A Parthenonnak is volt mit kiállania földrengéstől, elemi erőktől, de még többet az emberi műveletlenségtől, nemtörődömségtől, fanatizmustól, vagy akár a technika vívmányaitól... (Tudvalevőleg akkor dőlt romba, amikor 1687-ben a velenceiek bombájára felrobbantotta a török mecsetté átalakított épületben felhalmozott puskaport.) Szerencsére akadtak áldozatkész és hozzáértő emberek, akik a Parthenon épületét és az egész Akropolist, „a kultúra fellegvárát“ romjaiból feltámasztották, az oda nem tartozó elemektől megszabadították és állandóan gondozzák.

Mindez nem indult átlátszó allegóriának: önkéntelenül példázza a sokunknak meggyőződésből szívéhez nőtt klasszikus műveltség sorsát. Mindenesetre érthető, ha egy folyóirat vagy egyesület épp ennek az antik kultuszhelynek, Pallas Athene templomának a nevét választja címül, jelzőül a közömbösök, vagy nyílt ellenségek ellen századok óta folyó küzdelemben. Ezt tüzte zászlajára 1929 óta A Klasszikus Műveltség Barátainak (régebben: A Magyar Humanisztikus Gimnázium Híveinek) Egyesülete is.

Hagy egy ilyen ideális, de ugyanakkor nemzeti és európai műveltségünk csorbitatlansága szempontjából egyaránt fontos célkitűzés a hívők nagyszámú táborát tudta egyesületbe tömöríteni, könnyebben érthetővé válik, ha futólagosan visszapillantunk az előzményekre, a klasszikus nyelvek, vagy inkább csak a görög magyarországi oktatásának történetére.

Nem szükséges Mátyás humanistáinál kezdenünk. Janus Pannoniusék görög tudása európai viszonylatban is számottevő volt, de arisztokratikus elzárkózottságuk miatt hatása a magyarság szélesebb rétegeire nem is lehetett. Különben is mire a vetés megért volna, Európának ezen a részén olyan pusztító vihar vonult végig, hogy még a várható csekély termést is elverte és csak a latin nyelvű humanizmus tudott mély gyökereket eresztetni a magyar talajba.

Nyugaton a renaissance óta megszakítás nélkül folynak a klasszikus stúdiumok. A reformáció a szentírási szövegek eredetiben való tanulmányozásának kívánalmával bizonyos mértékben kettészakítja ezeket is. A német protestantizmusnak a görög szövegekkel való alapos és állandó foglalkozása így válhatott egyik gyökerévé a neohumanizmus túlzó görögimádatának, míg a katolikus országok mind bensőbb viszonyban

maradtak a latin nyelvvel. Nálunk a nagy török intervallum után a protestáns iskolákban a görög oktatás elsősorban a teológia szolgálatában állott, katolikus iskoláinkban nagyon sokáig nem is tanították. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a XV. században biztatóan induló, de korántsem egyetemes jellegű klasszikus tanulmányok majdnem teljesen megszűntek, és több századnak kellett eltelnie, míg egy újabb áramlat hullámvérése nálunk is éreztethette hatását. Ez az áramlat a német neohumanizmus volt, úgy, amint tudósok és művészek, írók és kultúrpolitikusok megindították, kivirágoztatták és az élet valamennyi területén gyümölcsöztették.

Érmekek a mozgalomnak a lecsapódása ugyanakkor hosszú évtizedekig a nem rosszabb utánpótlásról és az eszme magvának minél szélesebb körben való elhintéséről mintaszerűen gondoskodó intézmény volt a neohumanizmus szellemében megszervezett német középiskola. A filantropisták hasznosságú irányával folytatott küzdelemben még maga a mozgalom egyik megindítója és leglelkesebb apostola, Heyne építette ki a klasszikus nyelvek védelmében a humanisztikus oktatás formális képzőerejéről szóló elméletet, amely a szintén már Heynétől hangoztatott esztétikai, etikai és történeti érvekkel együtt mindmáig leghatásosabb fegyver a mindenkori utilitaristákkal, realistákkal stb. szemben. A másik vezető filológustól, a Homeros-kutató hallei Wolftól származik az a ma is érvényes megállapítás, hogy aki csakugyan járatos „in humanioribus“, az egyúttal megszerezte a készséget bármely más ismeret eredményes művelésére is. Ezt a tételt azóta is csak azok vitatják, akik nem mentek keresztül a humanisztikus tárgyak elmetornájának magasra tűzött fokán.

Humboldt 1812-i poroszországi tantervének középpontjában a két klasszikus nyelv és a matematika állt. A tíz évfolyam 70-es latin, 50-es görög és 60-as matematika óraszám mellett a természettudományokra szánt 20 óra szemléletesen mutatja, hogy a neohumanizmus művelődéspolitikusai nem enciklopédikus ismeretek széthulló, terhes sokféleségével, hanem a klasszikus tanulmányokon nyugvó homogén művelődési anyag szerves egységével akarták biztosítani a tanuló lelkének egyenletes és harmonikus fejlődését. Ebben az iskolában az anyanyelven kívül más modern nyelv tanítására, mint utilitarisztikus célkitűzésre, természetesen nem is gondoltak.

Az „ideális“ tanterv rövid életűnek bizonyult: 1837-ben helyet kap a francia, több időt szánnak a természettudományokra. A latin megmarad a középpontban, de a görög — egyelőre alig észrevehetőleg — kezd kivülből szorulni. Az eredeti elképzelés szerves egysége az utraquizmus beférkőzésével megbomlik, a szétszórt, elaprózott tárgyak pedig mindnagyobb feladatok elé állítják a „sti-lelki növekvésben levő tanuló: íme a túlterhelés őse. Megemlíthejük még, hogy a művelődésbeli utraquizmust, a modern iskolaügynek ezt a kikerülhetetlen velejáróját, legtovább a teljes mértékben az antikvitásra koncentrált bajországi neohumanista gimnáziumok odázták el.

Ami most már a magyarországi állapotokat illeti, Kornis Gyula klasszikus könyvének, „A magyar művelődés eszményei“-nek olvasói előtt színes képekben tárul fel ennek a korszaknak a rajza. Nyomon kísérhetjük a magyarországi neohumanizmust a „summus Heynius“ lába előtt hallgató magyar diákok szent lelkesedésétől az itthoni tehetetlenségig! Ott: ma is tekintélyes nevű tudósok, világhírű költők; nálunk: mikor a neohumanizmus fénykorában az utilitarisztikus 1806-os Ratio-nak a görög nyelv tanítására vonatkozó rendelkezését végre akarják hajtani, kiderül, hogy nincsen megfelelő szaktudású pályázó. Az első Ratio elismeri ugyan, hogy magasabbrendű kultúra nem képzelhető el görög tanulmányok nélkül, mégis csak másodsorban szükséges, rendkívüli tárgynak minősíti, aminek a következménye az lett, hogy a gimnáziumok nagyrésze nem is tanította, ha pedig tanította, hogyan! A protestáns iskolákban valamivel jobb volt a helyzet, de pl. a budapesti egyetemen a múlt század közepéig a legközségesebb igék ragozásán, elemi grammatizáláson túl alig jutottak, ugyanakkor, amikor a német középiskolák nem elégedtek meg tarka chrestomathiákkal, hanem teljes egészükben olvasták az antik írókat.

Találón fogalmazta Kornis azt a circulus vitiosus, amelyben a magyar neohumanizmus az iskolák szempontjából vergődött: „Nem volt a gimnáziumokban nemesebb értelemben vett klasszicizmus, mert nem tudott a társadalom vezető körében erősebb gyökeret verni a neohumanisztikus szellem; viszont azért nem támadt erősebb neohumanisztikus áramlat, mert nem volt soha igazi klasszikus szellem az iskolákban, amely előkészítette volna.“ Kíméletlennek látszik, mégis valahogy így volt: „a neohumanizmus nálunk többször inkább ajakgimnasztika, semmint belső élmény tárgya.“

Itt-ott akadtak ugyan vigasztaló kivételek is, de az Organisationsentwurfnak kellett jönnie, hogy Magyarországon érdemleges görög oktatásról szó lehessen. Ennek viszont az lett a következménye, hogy az ellenzők tábora még azokkal is megsokszorozódott, akik nem művelődési eszményeik megvalósítása végett, hanem tisztán hazafiságból szálltak szembe a görög középiskolai tanításával, mert ebben is csak az erőszakos elnémetesítés eszközét látták. Így érthető, hogy 1860-ban, a Thun-rendszer megszűntével, a görögöt is érzékeny károsodás érte — a közelmúlthoz viszonyítva. De az 1849 előtti állapotoknál még mindig jobb maradt a helyzet. Heti 2—3 órát fordítottak a görögre a felső három, majd 1868-tól a felső két osztályban, és mindez szakképzett tanárok, segédeszközök nélkül!

Az alapvető középiskolai törvény (1883: XXX.) rendezte volna a helyzetet, de úgy, hogy humanisztikus gimnáziumaink nagyon távol kerültek ennek az iskolatípusnak ideális alakjától, a német humanisztikus gimnáziumtól. Állandóságról pedig szó sem volt, hiszen néhány év múlva maga Trefort fordítottatta le R. Frary hírhedt könyvét (La question du latin) a magyar közönség „felvilágosítására“. 1888-ban kezdődött a görög-pótló vajúdása, aminek sikerületlen gyümölcse, az 1890: XXX., megint csak kevésbé járult hozzá szellemi életünknek humanisztikus irányú átformálódásához. Mégis ezekre a mostoha évtizedekre esik a magyar klasszika-filológia hőskora: művelői közül nem egy (Ábel Jenő, Pónori Thewrewk Emil) európai nevet szerzett magának. Közben pedig a változó kormányok buzgón bolygatták az 1883-i tanterv szerves egységét, de sohasem a görög javára. A század elején az egységes jogosítás miatt támadt riadalmat csak Apponyi Albert gróf, a Parthenon egyik későbbi oszlopos egyénisége, oszlatta el, mikor további reformok helyett „a harmonikus emberi kiképzés“ fontosságát hangoztatta. Jellemző tünet a Társadalomtudományi Társaság 1906-i megmozdulása, amely — jóllehet túltengő görög tanulmányokról igazán nem lehetett beszélni — tulajdonképpen szervezett felsorakozás volt a klasszikus gimnázium ellen. A gimnázium hívei pedig mélységesen hallgattak.

De mikor 1913 őszén Jankovich Béla a középiskola alsó tagozatát latin, a felső osztályokat pedig görög nélkül tervezte, ami a görög halálát jelentette volna, megmozdultak tanügyi egyesületeink, nehogy a görög-pótló 1890-i törvénybeiktatásához hasonló meglepetések ismétlődhesse- nek meg. Néhány lelkes tanár mozgalmat indított a humanisztikus gimnázium híveinek szervezkedése érdekében. A készülöben levő reformról szállongó híreken kívül ösztönzőleg hathatott az a körülmény is, hogy külföldön — ahol pedig általában mindig előnyösebb helyzetben volt a humanisztikus tanulmányok ügye — hasonló egyesülések már régóta működtek termékeny sikerrel. Például Németországban a világháború kitörése előtt jóformán minden nagyobb városban megalakult a „Verein der Freunde des humanistischen Gymnasiums“. De más országokban is egyesületbe tömörültek a klasszikus műveltség barátai. Elég a francia Ligue de la culture française-re gondolnunk. Ezeknek a szervezeteknek tervezett nemzetközi szövetkezését (Communio Amicorum Gymnasii Omnium Terrarum), mint annyi mást, az első világháború hiúsította meg. A legvirágzóbb munkásságot talán a bécsi testvéregyesület fejtette ki Stürgkh gróf (osztrák kultuszminiszter, majd miniszterelnök) elnökle- te alatt. Előadói között olyan nevek szerepeltek, mint Wilamowitz-Moellendorff, Ed. Meyer, H. Poincaré, az olasz Boni és az amerikai Shorey. 1915-ben — az együttműködés egyik megnyilvánulásaképp — Berzeviczy Albert is tartott körükben előadást „Humanismus und Weltkrieg“ címen.

Hogy a Parthenonra visszatérjünk: mikor a szervező bizottság 1914 tavaszán felhívást intézett a közönséghez, a mozgalom máris túlnőtt a tanárvilág keretein. Az első hívó szóra több mint ötszázan csatlakoztak a megmozduláshoz. Akkori közéletünk több kitűnőségétől támogatva, még ez év június 6-án meg lehetett tartani az alakuló közgyűlést. Hegedűs István, mint az előkészítő bizottság elnöke, lelkes beszédet tartott, Förster Aurél, aki az elkövetkező háborús időkben az egyesület lelke volt, a szervezkedés szükségességét indokolta meg. Takács Menyhért, az Országos Közoktatási Tanács akkori másodelnöke és Apponyi Albert gróf felszólalása után elhatározták az egyesület megalakítását, megválasztották a tisztikart és megállapították az alapszabályokat. A tb. elnökség, az igazgatóság és a választmány tagjai olyan férfiakból kerültek ki, hogy a névsort, mint Förster megjegyezte, aligha tudná bármely más egyesület fajsúlyban felülmúlni.

Az alapszabály tervezet szerint „az egyesület célja meggyőzni a művelt magyar társadalmat arról, hogy a magyar gimnázium humanisztikus jellegét a latin és görög tanulmányok buzgó ápolásával és fejlesztésével fenntartani fontos nemzeti feladat“. Egy másik pont szerint „az egyesület gyűlések tartásával, hírlapi cikkekkel, önálló tanulmányok és időszaki közlemények közrebocsátásával, szükség esetén felsőbb hatóságokhoz intézett beadványokkal hirdeti a klasszikus tanulmányok fontosságát, melyek nélkül egyrészt megszakad a kapcsolat nemzeti műveltségünk régibb emlékeivel, másrészt elvész a vezető kultúrnemzetekkel való szellemi közösség történeti alapja“.

Közvetlenül a megalakulás után kitört a világháború. Ez az egyesület tervezett munkásságának megindulását is bénítólag késleltette. Az alapszabályokat a belügyminisztérium — ez volt az általános szabály a háború alatt minden új egyesületre nézve, — nem hagyhatta jóvá. Így aztán, mint pl. az Augusztá-alap, belügyminiszteri jóváhagyás nélkül működött a lehetőség nyújtotta keretek között.

1916-ban elhatározták, hogy a tagok tájékoztatására kiadnak egy füzetet. Az időhöz nem kötött egyesületi közlemények első száma Magyar Gimnázium címmel 1917-ben jelent meg. A további működés nehézségeit kellőképpen mutatja az is, hogy a közlemények második száma csak 1923-ban látott napvilágot. (Azóta 1940-ben megjelent már a 14. füzet is.) Hol anyagi, hol politikai természetű akadályok állottak az annyira kívánatos egyesületi munka útjában. A háborús mizériák következtében a külföldi tudósok előadásai is elmaradtak. Pedig jól látták az egyesület vezetői, hogy a háború akár ilyen, akár olyan befejezése után az emberiséget „megrohanják majd a legkülönbözőbb csodadoktorok, jóhiszemű fantaszták és ravasz sarlatánok a maguk politikai, társadalmi és pedagógiai kúráikkal s a világháború tanulságaiként fogják beadni a legkalandosabb eszméket. Hogy az efféle vadhajtások a pedagógia területén el ne hatalmasodjanak, hogy a gimnáziumnak s vele együtt kultúránknak létérdekeit ne veszélyeztessék, e célra minden éberségünkre, higgadságunkra és elszántságunkra szükség lesz“. (Förster A. titkári jelentése 1918. ápr. 14-én.) Ebben az időben az egyesület legfőbb feladatának épp azt tekintette, hogy — az elnök szavaival élve — a várható új helyzet áldozataivá ne váljanak „oly javak és hagyományok, melyek hivatva vannak minden változást túlélni s az emberi műveltség örök érdekeit minden felforgatástól megóvni“.

Hogy az éberség, higgadság és elszántság milyen hamar szükségesnek bizonyult, mutatja az a memorandum, amelyet az igazgatóság 1919 januárjában a népkormány kultuszminiszteréhez és „az aera egyéb mérvadó egyéniségeihez“ intézett. A páratlan körültekintéssel szerkesztett emlékirat még a „nagyhirű szociáldemokrata politikusnak“, Pernerstorfer elvtársnak lelkes vallomását is idézi az antik műveltségről, mint az európai műveltségi közös-

ség elpusztíthatatlan kincséről... Persze, hogy a gimnázium megmaradt, nem ennek a memorandumnak a következménye. Jellemző, hogy mikor a Károlyi-kormány tervezett középiskolai reformja során a klasszikus nyelvek helyett a „természettudományi szellemű, gyakorlati irodalmi tanítást” akarta volna bevezetni, az államtitkár ilyen értelmű hírlapi nyilatkozata utáni napokban huszonnégyen jelentkeztek új tagnak.

A proletárdiktatúra alatt az egyesület életében teljes pangás állott be. Annál szebben indult az 1920-as esztendő. A fűtési nehézségek elmúltával tudományos és társadalmi életünk kiválóságai — Kornis Gyula, Pauler Ákos, Hornyánszky Gyula és mások — sorozatos előadások tartására vállalkoztak. Bartoniek Géza indítványára elhatározta az egyesület azt is, hogy minden év őszén latin tanulmányi versenyt rendez a lefolyt évben érettségizett tanulók között. Ennek folytatása a Parthenon évenként ismétlődő görög versenye.

1922 őszén még örömmel vette tudomásul az egyesület választmánya, hogy a kultuszminister a reálgimnáziumok és a reálisiskolák mellett tisztán humanisztikus gimnáziumok felállítását tervezi. (Kötelező göröggel a III. osztálytól kezdve). Mi lett ebből a tervből 1934-ig, illetőleg 1942-ig! Mindenesetre jórészt az egyesület közbenjárásának köszönhető, hogy az eredetileg kontemplált 11 helyett 25 humanisztikus gimnázium maradt épségben a Klebelsberg-féle reform (1924: XI.) kezdetén.

Közben az egyesület hivatott tagjai és vendégei, példáid 1926 őszén Ed. Schwartz müncheni professzor, 1927-ben pedig J. Malye, az Association Guillaume Budé ügyvezető igazgatója, időről-időre szakelőadásokat is tartottak. A görög nyelvi oktatás kibővítése érdekében ismételt memorandummal fordultak a miniszterhez és a sajtót is tájékoztatták a mozgalom céljáról és eszközeiről. Az egyesület kezdeményezésének köszönhető az egyebek között a közkedvelt és hasznos latin ifjúsági lap, a „Iuventus” újból való megindítása is.

1927-ben körlevelet intézett a felsőoktatás irányítóihoz az egyesület vezetősége. Ebben újból felhívták az illetékesek figyelmét az 1924: XI. fogyatékosságaira és antihumanisztikus tendenciájára. Ezenkívül kérdőívek mentek valamennyi főiskola tanáraihoz, amelyeken az ifjúság általános szellemi szintjére, tudományos munkára való alkalmasságára, nyelvi ismereteire, az egységes jogosítás következményeire és a klasszikus nyelvek hatályosabb művelésének szükségességére vonatkozó pontok szerepeltek. A nagyjórészt lehangoló válaszok alapján eleven képet rajzolt középiskoláink munkájáról „az egyetem szemszögéből” Balogh József (Magyar Szemle 1, 1927, 253.1.). Ugyancsak ő ismertette az 1926. évi közgyűlésen az egyesület céljait, lehetőségeit és — nemzeti kultúránk épsége érdekében — kötelességeit „A magyar művelődés sorsa” című előadásában. (M. Gimn. 4, 1928. 43 1.; 1. még a Parthenon 7. kiadványát is: A magyar műveltségért. 1934.)

Az egyesület 1929-ben megváltoztatta a nevét, közleményei is az 5. füzetől kezdve Parthenon címmel jelentek meg. Berzeviczy Albert és Pékár Gyula után Győry Tibor vette át a nem éppen tevékenynek mutató egyesület vezetését akkor, amikor már a három középiskola típus egységes jogosításának káros következményei szemből láthatólag mutatkoztak, és — rövid pihenő után — a Parthenonnak ismételt szembe kellett szállnia Klebelsberg Kunó gróf nem mindig következetes elgondolásaival. A Parthenonban tömörülő szellemi elit senkit sem akart a latinra és a görögre rákényszeríteni, de módot kívánt biztosítani mindenkinek, hogy a klasszikus nyelveket tanulhassa, ha akarja. A latinnak és a görögnek eredetileg juttatott óraszám folytonos csökkentése és egyéb sérelmes intézkedések ellen minden rendelkezésére álló eszközzel küzdött, ünnepélyesen óvást emelt a miniszternél és javasolta, hogy valamennyi reálgimnáziumban vezessék be a klasszikus és a modern nyelvek bifurkációját. (Ez valósult meg tulajdonképpen a legutóbbi rendezés után: csak hogy teljesen eltűnt a tiszta humanisztikus típus, a bifurkáció pedig — hogy, hogy nem — a gyakorlatban majdnem azt jelenti, hogy nem tanítanak görögöt.)

Klebslsberg rendelkezései nem egyszer lényegbevágóan sértették a latin-görög oktatás érdekeit. Az egyik miniszteri rendelet pl. a törvénnyel ellentétben az 1931—32. tanévtől kezdve fakultatívvá tette a görög tanulását az addig humanisztikus gimnáziumokban is. Már-már úgy látszott, hogy az egymásra torlódó intézkedések teljességgel felborítják a magyar középiskola törvényesen szabályozott rendjét. (V. ö. Gombocz Zoltán: Nyelvtudomány és nyelvtanítás. M. Szemle 13, 1931, 218 l.; Balogh József: Iskolarendszerünk anarchiája felé? u. o. 14, 1932, 340 l.) Az ellenintézkedések tervezgetése közben személy szerint is megváltozott a helyzet, az akkori Jek szerint a Parthenon eszményeinek kedvezően.

Nem volt ez soha életre-halálra szóló harc, hanem Wolkenberg Alajosnak, Pauler Ákos halála után a Parthenon elnökének szavai szerint „állhatatos és éber munka, őrállás igazaink mellett.“ Ezeknek az időknek krónikása különben is inkább csak azt regisztrálhatja, mi mindent tervezett az egyesület? A megvalósulásra a körülmények mostohaasága és egyéb körülmények miatt nem mindig kerülhetett sor. A több nyelven szerkesztett propaganda-kiadvány, a külföldi rokonegyesületekkel való kapcsolatok felvétele stb. mind elmaradt. Szépen fejlődött viszont a magyar-görög kapcsolatok ápolása. Az előadások is folytatódtak. Különös alkalmul szolgált a Bimillennium Horatianum éve 1935-ben. Az egyesület országos jellegű ünnepeket szervezett: memoranduma eredményeképpen a minisztérium elrendelte Horatius emlékének a középiskolákban való megünneplését; megbízásából Wagner József megzenésített Horatius-versekből álló gyűjteményt állított össze (*Carmina Horatii selecta*); jubüaris ülést szentelt a nagy költő emlékének, később egy irodalmi matinét is rendezett Kosztolányi Dezső közreműködésével; kérésére az egyetemek klasszikus filológus tanárai Horatiusról hirdettek előadásokat stb. Méltó módon hódolt a társaság 1938-ban Augustus emlékének is.

A legutóbbi években aztán pezsgő munka indult meg az egyesületben. A középiskolák átfogó rendezése után nem kellett az előbbi évtized szelmalomharcait folytatni, ehelyett nagyobb energiával lehetett megvalósítani egyéb célkitűzéseit. A felolvasóületeket, a hazai és külföldi tudományos élet jeleseinek (az utóbbiak közül csak R. Lebégue, J. Marouzeau, R. W. Livingstone, Panajotis Pipinelis, G. Rodenwald, W. F. Otto és G. Pasquali nevét említjük) előadásait minden alkalommal hatalmas közönség hallgatja végig.

Ami az egyesület ideáljainak „hírlapi cikkekkel“ való terjesztését illeti, elmondhatjuk, hogy ez a közelmúltban pozitív és negatív formában egyaránt megtörtént. Az új elnök, Baranyai Lipót minden megnyilatkozása után özönével jelennek meg az időszaki és napisajtóban túlnyomórészt rokonszenvel telített hozzászólások. Az 1940 őszén megtartott elnöki megnyitó visszhangjából csak Márai Sándor vasárnapi krónikáját emeljük ki. (Pesti Hírlap 1940. nov. 3.) A Nemzeti Bank elnökének „egyszerű és erős szavai“ arról, hogy kötelességünk megőrizni mindent, ami „az aragnál is örökebb, szellemi érték“, nem tévesztették el hatásukat. A múltévi megnyitó beszéd-ről (*Homo historicus és homo oeconomicus*. Budapesti Szemle, 1942) fokozott mértékben mondhatjuk el ugyanezt. Mindenesetre, amikor a fasiszta Olaszország nevelésügyi minisztere „A humanizmus védelméről“ ír könyvet, Mussolini és Hider beszédeiből és írásaiból pedig kötetre menő hasonló jellegű antológiát válogathatnánk össze, az egyik lap nálunk azzal reagált Baranyai beszédére, hogy „nem azt az időt éljük, amikor a humanizmusnak, mint irányító gondolatnak bármiféle szerepe lehetne a népek életében“.

Még fontosabb eredménye az egyesület munkájának, hogy megvalósulhatott az, ami a régi alapszabályokban csak „*pium desiderium*“-ként van

említve: a társaság Parthenon-Könyvek címen kiadványsorozatot indított. A sorozat két részből áll: a „Parthenon-Tanulmányok“ a görög és római művelődés egyes ágainak és elemeinek, továbbá ezek modern kapcsolatainak és vonatkozásainak essay-szerű feldolgozásai, a „Parthenon-Klasszikusok“ pedig görög és római írók kiadásai bevezetés, magyar fordítás és magyarázó jegyzetek kíséretében. Mindkét sorozatból már eddig is több kötet jelent meg. A közönség érdeklődésére jellemző, hogy egyik-másik már kezd elfogygni.

A mi helyzetünkben elhibázott vállalkozás volna, ha olyan célokat tűznénk magunk elé, mint a francia Association Guillaume Búdé, vagy az olasz Istituto di Studi Romani. Nyilvánvaló, hogy túlhaladná erőnket, ha a Collection des Universités de France könyvtárt kitevő kiadványait, vagy az Istituto monumentális munkáját csak megközelítőleg is utánozni akamók. Viszont az eddig megjelent néhány kötet iránt megnyilvánult érdeklődés bizonyítja, hogy a Parthenon szerényebb anyagi keretek között mozgó munkásság! az ideális célokon kívül reális szükségletnek is meg tud felelni, és ezt a nemes kezdeményezést éppen a mai időkben kötelessége folytatni, hiszen épp ez biztosítja létjogosultságát. Jean Malys, az Association egyik vezetője is így nyilatkozott egyszer: „Ha egy tudomány csak önző mandarinok zártkörű társaságának az osztályrésze, ha nem eleven és nem képes életelemekeket vinni társadalmunkba, akkor tárgytalan, haszon nélküli és elítélendő.“

BORZSAK ISTVÁN

KISHÁZÉPÍTÉS

EMMI SEM foglalkoztatja jobban azokat a köröket, amelyek a falu szegénységének felemelését szívükön viselik és semmit sem várnak türelmetlenebbül azok, akiken segíteni akarunk, mint a falusi kisházépítés nagyarányú, mielőbbi megindulását. A falvak bérelt viskóiban szorongó családok ezúttal nem újabb ígéretekre várnak, az a néhány száz épülő vagy megépített ház sem inti őket türelemre. A falu népe olyan nagyarányú kisházépítkezés megindulását várja, amelyből minden bizonyossággal következtethet arra, hogy végre rátértünk az útra, amely a régóta ígérgetett szociális jólét első állomásához vezet.

A kezdet kezdetén vagyunk ugyan, de mutatkoznak jelek, hogy ezen az úton elindultunk. Mióta a FAKSZ (Falusi Kislakásépítő Szövetkezet) drága és csak kényszerűségből igénybe vett kölcsönei segítségével támogatott kislakásépítési akció helyett a belügyminisztérium irányítása alá tartozó Vármegyei Jóléti Szövetkezetek kész megépített házak juttatását vették anyagi eszközökkel is megalapozott programjukba, nagy reményekkel nézünk működésük elé. Az eddigi rendszer ugyanis soha sem törődött avval, hogy a kölcsönkép kiutalt összegekből hogyan és milyen házat építettek, így a kisházak a legkritikább esetben feleltek meg azoknak a követelményeknek, melyek tartóssági, egészségügyi, csinosági és más szempontokat figyelembe véve, nemcsak magánérdekeket, de a közérdeket is szolgálták volna. Ennek a nemtörődömségnek eredményei azok a viskók, amelyek az ugyancsak drága, vízjárta falu végi telkeken dísztelenkednek.

Mi tehát úgy magánérdeket, mint közérdeket kielégítő házhoz kívánjuk juttatni azokat, akik családi házra sóvárognak, úgy elvetve minden eddigi

gyakorlatot, soha sem kölcsönnel, hanem mindig kész, megépített ház átadásával segítsük meg őket.

A kölcsönpénzből nagyon sokan részesednek az építető rovására. Az anyagbeszerzés nehézségei a kisembereknél megsokszorozódnak, pedig arra kell törekedni, hogy a kölcsön minden fillérje az építető javát szolgálja. A FAKSZ kölcsöneit ugyan anyagban és kifizetett számlák ellenében folyósítja, de már kevés gondot fordít arra, hogy a kiutalt pénzt vagy anyagot célszerűen és az egészségügyi követelmények szem előtt tartásával bele is építsék házaikba. Ilyen kölcsönökkel éppen a legkisebb anyagi lehetőségű kisemberek építkeztek, akik nagyon sok esetben arra törekedtek, hogy kisösszegű kölcsöneikből meg is maradjon valami, amit megélhetésükre vagy legsürgősebb adósságaik törlesztésére fordíthassanak. Nem csoda tehát, hogy a FAKSZ-házak legtöbbször nem igen válik díszére a faluvégeknek.

A kész kisházak juttatása körül, úttörő munkát végzett a Bonczos-féle kormánybiztosság, amikor az árvízöntötte házak újjáépítésével, olyan háztípusokat terveztetett és építtetett, melyeknél ugrásszerű haladás mutatkozik azokkal a kísérletezésekkel szemben, amelyek eddig minden falut ismerő ember elszömyöködésére láttak napvilágot. Ezek a naívságig menő, jóakarattal és idealizmussal készült tervek, falut soha sem látott építészek irodáiból kerültek ki. Vikendházakat, többszobás „összkomfortos“ villalakásokat terveztek azoknak a zselléreknek és mezőgazdasági munkásoknak, akik a legkisebb részükre épülő ház értékét a legnagyobb állami támogatás mellett sem tudják nehézség nélkül letörleszteni. Csak példaképpen említem meg azt a többszobás falusi házat, mely pár évvel ezelőtt mutatóba épült egyik Nemzetközi Vásáron. Vagy a múlt évi tenyészállatvásár jelképes falujában felépített sárközi házat, mely megfelelné, mint nyaraló a Balaton vagy velencei tó mellett, de egyetlen olyan kisember sem költözne bele megnyugvással, akinek a házat, — ha hosszú idő alatt is, — de le kellene törleszteni. A kisházak tervező mérnökeit mindeddig nem a célszerűség vezette, nem a kisemberek életstandardját, zsebeit, szükségleteit tartották szem előtt a tervezésnél, hanem elgondolásaikat saját magasabb életszemléletük vezette, melyeknek kellemességeiben másokat is részesíteni szerettek volna, nem gondolva arra, hogy az ilyen ugrásszerű felemelkedésre azok ma még nem értek meg. A kislakások tervezésénél az ő igényeiket, életmódjukat és főleg anyagi erejüket kell tekintetbe venni, tehát azt a keretet, amelyben élnek és dolgoznak s nekik és családjuknak legmegfelelőbb. A zsellérházak tükörlablakkal ellátott magas, tágas tisztaszobájánál sokkal fontosabb része a konyha, ahol a család legtöbbször tartózkodik, ez legyen tehát megfelelően méretezve, ez ne nyíljk a szabadba és ez láttassék el olyan ajtóval és ablakokkal, melyek a főzésnél és kenyérsütésnél előálló meleget a család számára megőrzik. Itt nemcsak a városokban elkerülhetetlen egészségügyi követelményekre kell gondot fordítani, hanem azokra a különleges követelményekre is, melyek a falvakban fontosabbak és talán az egészségre károsabbak, mint pl. a légy, mely legalább annyi betegségnek szülőanyja, mint a földes padló és a nedves falak. Vegyük sorjába a követelményeket, melyekre a kisházak tervezésénél figyelemmel kell lenni a tervezőnek.

A falusi munkásember legtöbb idejét természetesen a szabadban tölti. Ha tető alá kényszerül, úgy ő, mint egész családja, majdnem mindenkor a konyhában tartózkodik. Ha mégis a szobában volnának, ez csak azért van, mert a konyha takaréktűzhelyét a szobába helyezték át télire, hogy a főzés melege ne menjen veszendőbe. Tehát vagy a konyhában lakik vagy a lakószobában főz. Nagyon kevesen vannak

olyanok, akiknek arra telnék, hogy az úgynevezett tisztaszobát fűthessék. Még a vagyonosabb kisgazdacsaládok is megelégszenek a konyhában lakással. A tisztaszoba a kisemberek házaiban merő luxusnak számít, semmi értelme sincs erre fektetni a fősúlyt, ezt tenni lakályossá, tágassá és egészségessé s ennek rovására elhanyagolni a legfontosabb helyiséget. Dunántúl egyik elég gazdag községében láttam állításon igazolását. A községben nagyon sok olyan 10—15 évvel ezelőtt épített ház van, melynek utcára épített szobáján még ma sincs ablak. Megépítették, mert kötelezve voltak rá, de ma is csak raktárnak, kamrának használják és megelégszenek még ma is a konyhában lakással. Nem mondom evvel, hogy a tisztaszobát el kell hagyni a kisházak tervezésénél, erre időnként szükség is lehet, sőt reméljük, hogy idők múltával emelkedő igényekkel, evvel együtt, talán egy második szobára is szükség lesz, de ma, amikor szükségyszerűségből, közérdekből azoknak építünk, akik esetleg egy helyiségben, idegen családokkal szoronganak, ne a tisztaszobára fektessük a fősúlyt, hanem a konyhára, ahol az egész család ezután is legtöbbet fog tartózkodni. Ez legyen tágas, ez tartsa a meleget, ne nyílják a szabadba, ami ma majdnem minden magyar falusi ház kellemetlen és egészségtelen sajátága, tervezzünk az ajtó elé valami belépőfélélt, tornácot, de úgy, hogy az ne vegye el a világságot se a konyhától, mert erre nemcsak a főzésnél, hanem akkor is szükség van, amikor a gyermekek a leckéjüket tanulják és feladataikat készítik el. Gondoskodjunk arról, hogy a konyha padozata, föld vagy beton helyett valami olyan anyagból, készülhessen, mely amellettt hogy meleg, könnyen legyen tisztítható. A fapadló erre nem alkalmas, a ki-bejáró család nem az aszfaltról, hanem az istállóból és a sáros, havas udvarról tér be a házba, márpedig a fapadlót ilyen körülmények mellett nem lehet sem tisztán tartani, sem fenntartani. Legyen a konyha ellátva alkalmas fülkékkel, ahol nyugalmat talál az is, aki nem vehet élénk részt a család életében, mert öreg vagy beteg, akinek, noha csendesebb helyre volna szüksége, mégis itt kell tartózkodnia, mert itt van meleg és mert itt van legközelebb hozzá az ápoló kéz, melyet nem nélkülözhet. Bármilyen szép gondolat és követelmény volna is az, hogy az ilyen családtagnak külön szobában kellene megtalálnia nyugalma, nem szabad elfelejteni, hogy könnyebb ezt a követelményt felállítani, mint teljesíteni.

A Bonczos-házaknál ezek a követelmények már több esetben megvalósultak. Látunk az épített házak között tornácosakat, nagykonyhás megoldásokat, fülkéket. Semmi sem vitte előbbre a kisházépítés különleges építőtudományát, mint a gyakorlati tudással és példás szervezési készséggel felhasznált többmillió pengő közadomány, amit az árvízi kormánybiztosság felhasznált. Ugyancsak nagy haladást tapasztalhatunk e téren abban az értékes kisházterveket tartalmazó kiadványban, melyek a Közmunkatanács gyűjtött egybe és bocsátott közre. Ezek a tervek ugyan a városzéli telepítéseknél alkalmas kisházmegoldásokat tartalmazzák, de nagyon sok tervet felhasználhatunk a falusi építkezéseknél is és minden esetre példát mutatnak arra, hogyan kellene a falusi kisházépítők segítségére lenni azoknak a szerveknek, amelyek évek óta a falusi kislakásépítés felelősségteljes munkájára vállalkoztak.

Sem a Bonczos-féle terveknél, sem a Közmunkatanács terveiben nem lelhető fel egy megoldás sem, mely a légykérdéssel foglalkoznék. Pedig ez a kérdés kétségtelenül egyenértékű, a falusi higiéné szempontjából, sok más egészségügyi kérdéssel. Nincs mód arra, hogy zárt személtládák, trágyatelepek meszezése és egyéb tisztasági követelmények betartásával küszöböljük ki ezt a csapást, mert ahol nincs és még sokáig nem is lesz csatornázás, ahol állatok vannak és trágyatelepeknek kell lenni, ott mindig vannak és lesznek legyek, s így a védekezésnek más módját kell megtalálnunk. A falusi lakókonyhának is egyik legsebezhetőbb pontja a sok légy, ami itt tűrhetetlenné teszi a nyári tartózkodást. A légykérdés megoldásával Kotsis Endre egyetemi tanár foglalkozik a legbehatóbban. Könyvében és a Köztelekben megjelent cikkeiben ugyan a nagybirtok

cselédházainál keresi ennek a nehéz kérdésnek megoldását akkor, amikor minden család részére a lakóháztól távolabb, egy nyárikonyha-épületet tervez, ahol minden család részére van egy kis helyiség, s itt nyáron a főzés és az állatok ételeinek elkészítése a lakókonyha bemelegítése nélkül lebonyolítható. Így a konyha lefüggönyözhető, hűvösen és a legyektől mentesen tartható, ami sok gyötrődéstől kíméli meg a család apraját nagyját. Ezt a gondolatot könnyen meg lehetne valósítani a kisházépítéseknel, ha a ház végébe egy kisebb különbe járatú kamrát építenénk, amelybe a legmelegebb nyári hónapok alatt a főzés munkája áthelyezhető lenne. Erre a különbe járatú kamrára raktározás szempontjából ebben az időben úgy sincs sok szükség, hiszen ilyenkor a készletek még a földön vannak. Egyetlen többkiadása egy kis kémény, de ez a kiadás bőven megtérül azoknak a betegségeknek elmaradásával, melyek légyfertőzésből erednek. Gondoskodni kellene arról is, hogy az épülő kisházakhoz megfelelő istálló és főleg fertőtleníthető baromfiól épüljön, mert ezek nélkül a kisemberek jólétének javulása el sem képzelhető. Nem csak arról kell gondoskodni, hogy lakása legyen a falusi munkásembernek, hanem hogy képes legyen az állami segítséggel megépített házat le is törleszteni, erre pedig csak úgy lesz módja, ha állattal, baromfi-val tud gazdálkodni és mentesül attól a veszélytől, hogy rossz deszkákból összetakolt sertés- és baromfióljaiban, — melyek minden állati betegségek melegágyai, — minden évben rakásra hulljon el fáradságának és munkájának gyümölcse. Gondoljunk arra is, hogy az épülő házak úgy tervezessenek, hogy ha, reméljük, a magyar paraszt életszínvonala emelkedik, a második szoba hozzáépítése lehetővé váljon. Egyáltalában, akkor amikor el akarjuk bírálni, hogy a kivitelezésre kerülő kisházak tervei megfelelőek-e azok részére, akiknek építeni akarunk, ne csak építészekre támaszkodjunk a bírálatnál, hanem azok véleményének is adjunk helyet, akik ismerik a falusi életet, sőt azoknak is legyen beleszólási joguk, akik részére a ház épül. Gondol-e például építész arra, hogy nem volna-e hasznos dolog a kisházak padlásának egy részét úgy kiképezni, hogy abban 3—4 sertés hizlalásához szükséges csövestengeri romlás veszélye nélkül eltartható legyen? Vagy nem volna-e jó, ha az istálló melegének egy részét átvezetnék a baromfi-éiba és itt ez a kis meleg, olyan hatással lehetne a tojáshozam korai megindulására, hogy abból a ház törlesztésének egy részét nyilván fedezhetné. Ilyen és hasonló gondolatok megvalósítása nem okozhat nehézséget a szakembernek, ha arra a gyakorlati életet ismerő emberek felhívják a figyelmét, mert az ilyen csekélységek, melyek azonban a kisembereknek életében nagy fontossággal bírhatnak, nem taníthatják technikusainkat a műegyetemen. Ne felejtjük azonban el azt sem, hogy minden gyakorlati és szak-tudással megépített kisháznak csak akkor lesz boldog és megelégedett lakója, ha háza olyan nagyságú telken épül fel, hogy ott legalább minimális számú állatot tarthasson és kertészkedhessen, mert ez adja meg egyúttal a lehetőséget a juttatott ház gondoktól mentes megtartására.

Ha olyan házakat akarunk építeni a falusi munkáscsaládoknak, amelyek a közérdekű követelmények mellett az építetők igényeihez is alkalmazkodnak, írjunk ki egy tekintélyes díjjal jutalmazandó tervpályázatot. A versenyen legjobbnak bizonyult tervek alapján építsünk meg egy pár házat a tavaszi Tenyészállatvásár területén, ahol nemcsak a hivatásos építészek, hanem sokan a falusi életet ismerő gazdák, sőt az itt nagyszámban megforduló, saját otthonra sóvárgó kisemberek is elmondhatják bírálatukat és megjegyzéseiket. Ezek kritikáját figyelembe véve, készíttessük el a háztípusok végleges tervét, amelyek közül azok, akik részére építeni akarunk, mintegy árjegyzékből, szükségük és tehetőségük szerint választhatnák ki azt a házat, ahol életük boldogabb részét akarják leélni. Biztosan vannak és lesznek olyanok, akik állami támogatás nélkül is szívesen építkeznének. Ezek könnyítésére adjunk ki

egy a Közmunkatanács kiadványához hasonló tervgyűjteményt, mely már nagyobb igényeket kielégítő terveket is tartalmazhat. Ez nemcsak mentesítene az építetőket a falusi pallérok háztervező művészetétől, hanem számításaikban is segítségükre volna, mert ha minden terv mellé egy pontos és részletes anyagszükségleti kimutatást mellékelnénk, akkor a helyi árak egyszerű beszorzásával mindenki kiszámíthatná, mennyibe kerülne házának rendes felépítése. A terveket széles körben el kellene terjeszteni, minden előjárásnál, falusi társadalmi egyesületnél, gazdakörnél hozzáférhetővé kellene tenni, hogy ezáltal az érdeklődők könnyűszerrel olyan támpontok birtokába juthassanak, amelyek nemcsak az építkezést könnyítenék meg, de fejleszthetnék az ízlést, sőt kialakíthatnák azt a kívánatos jellegzetes magyaros faluképet, melyről annyit beszélünk, de amiért a legutóbbi időkig oly keveset tettünk.

A megfelelő tervek szerinti háztípusok felépítése csak úgy lehet az építetők illetve juttatottak zsebeihez mérten olcsó, ha azokat központi irányítás mellett, minden segítőeszközt kihasználva, mint tömegépítkezést hajtjuk végre. Bármennyire szükséges is a kisipar támogatása, a falusi építőmesterek, asztalosok foglalkoztatása, ez egyenél kivételt kell tenni! Minden más szempontot mellőznünk kell az olcsó és tartós, minden tekintetben megfelelő épíkezés érdekében. Tisztelet és becsület a kisiparnak, de ahogyan nem minden falusi pallér tud házat tervezni, úgy alig van falusi asztalos, aki olyan száraz fából tud ajtót, ablakot készíteni, ami pár év leforgása alatt össze ne repedeznek, meg ne vetemednék, pedig ez az egyetlen hiba elég arra, hogy huzatos, fűthetetlen lakássá változtassa a mindenki által óhajtott meleg fészket. Hála Isten, kormányzatunk ma már olyan szociális segítségekkel járul az építetők hitelszükségletéhez és ezen segítséget annyira fokozza a sokgyermekes családoknál, hogy ha normális viszonyok közt élnénk, tényleg lehetne elfogadható összegekért rendes házakat építeni, olyan összegből, melyet az építető avval az összeggel tudna letörleszteni, amelyet ma lakbérre kifizet. Sajnos azonban a háborús viszonyok az építkezést módfelett megdrágították, s így a rendelkezésünkre álló összegben, vagy olyan drága épületeket kellene emelnünk, hogy a juttatott életét keserítendő meg egy soha le nem törleszhető adósság nyomasztó gondjaival, vagy az államnak kellene akkora összeget az építési költségekből magára vállalni, hogy az erre rendelt anyagi eszközei, a juttatások kárára, nagyon hamar kimerülnének. Az építkezés drágulását csak tömegépítkezéssel lehetne ellensúlyozni. Központból irányított nagy technikai felszereléssel, mozgó, helyszínen felállítható téglagyártó gépek alkalmazásával, tábori kemencékben égetett téglával, ilyen építkezésekre begyakorolt, gyorsan dolgozó munkáscsapatok szervezésével, munkaszolgálatos századok, ha kell közérő kirendelésével és ha lehetséges, a hatóság, főleg a katonaság szállítóeszközeinek igénybevételével. A faanyagot pedig úgy tudnák a legolcsóbban az építetők rendelkezésére bocsátani, ha az egyik erdővel rendelkező vármegye Jóléti Szövetkezete látná el az összes építkezést faanyaggal, míg egy másik felállítana egy asztalosáru gyárat, mely szabványos ajtók és ablakok gyártására rendezkedne be, vagy legalább jól kiszáritott és lesabott anyagot szállíthatna a kisiparnak, mely a helyszínén állíthatná össze az épülő házak ajtait és ablakait.

A kisházépítéssel kapcsolatban lehetőséget kellene nyújtani arra is, hogy azok, akik idők múltával akarnak építkezni, vagy utódaik részére szeretnék a házépítés lehetőségét már most biztosítani vagy megkönnyíteni, saját erejükből, saját takarékoságuk útján a biztonság tudtával tehessék azt meg. Egy nagyszabású építőtakarékszerű tőkegyűjtési lehetőségre gondolok. Az eszme nem idegen a falusi emberek körében, habár sajnos nagyon sok rossz tapasztalatuk van ezen a téren, mert a nyereszkesedésre alapított és kellően ellen nem őrzött vállalatok bukása nagyon sok embert

károsított meg érzékenyen. De ha egy olyan intézmény, mint a Jóléti Szövetkezetek, mely minden spekulációt és minden adminisztrációs túltengést kizár működése köréből, venne fel munkakörébe építőtakarék vagy biztosításszerű üzletágot és lehetővé tenné, hogy például az apa újszülött gyermeke részére heti vagy havi befizetésekkel 25—26 éves korára biztosíthatna egy olyan tőkét, melyből az vagy lakóházat építhetne, vagy ha erre nem lenne szüksége, önállósíthatná magát, úgy ezáltal nemcsak nagymértékben emelhetnők a falu jólétét és vagyonosodását, hanem részben mentesíthetnők az államot is a szociális segítségek fokozódó terhétől. A biztosítási matematika körébe vág olyan annuitás kiszámítása, mely növekvő részleteket állapítana meg ezen biztosításnál, amikor a keresőképeségben is növekedő gyermek maga is hozzájárulhatna későbbi otthonának felépítéséhez. Ha pedig az állam, népszaporodási és hadügyi céljainak előmozdítására a második és többedik gyermek ilyenfajta biztosításának a gyermekek számával nagyobbodó részletet magára vállalná, evvel nagymértékben hozzájárulnának az egyse és az egyke megszüntetéséhez. Mindehhez azonban elsősorban szükséges volna a befizetők részére olyan garancia nyújtása, mely kizárná a befizetett összegek elértéktelenedését; enélkül ugyanis a rossz tapasztalatok megakadályoznák az ilyen takarékoskodást.

Minden erőnkkel oda kell törekednünk, hogy mielőbb megvalósítsuk minden egyes magyar testvérünk álmát, hogy saját kis házában lakhasson, sőt hogy benne boldog és meglegedett embereket láthassunk. Ezért kell minden módot felhasználnunk arra, hogy igényeiknek legjobban megfelelő otthonokhoz juttassuk őket, még pedig olyan áron, hogy a törlesztés terhével ne rontsuk meg egész életüket.

CSIKVANDI ERNŐ

ERDÉLY BIRTOKVISZONYAI ÉS A ROMÁN FÖLDREFORM

TALÁN MEGLEPŐNEK HANGZIK Magyarországon, ahol az elmúlt évtizedben a földkérdést, a helyesebb birtokmegoszlást, és evvel az agrárszociális kérdés megoldását tárgyaló munkák annyiszor vették igénybe a közvélemény figyelmét, hogy Erdélyben az agrárszociális kérdés korántsem volt hasonlítható az Alföld és a Dunántúl agrárszociális kérdéséhez. Erdély a háború előtti Európában egyike volt azoknak a területeknek, ahol a legegészségesebb birtokmegoszlás uralkodott. A nagy- és kisbirtokok arányát illetően ez utóbbiak javára csak Bulgária és Belgium nyújtott kedvezőbb képet Erdélynél. Míg Bulgáriában az összes gazdaságok területének 91.3%-a, Belgiumban 83.0%-a, addig Erdélyben 69.9%-a volt kisbirtok. Bulgária és Belgium után tehát közvetlenül Erdély következett a statisztikai sorrendben. Erdélyben latifundiumok, mint Magyarország egyéb területein, s különösen a Dunántúlon, nem alakultak ki.

Ha Erdélyben a kedvező birtokeloszlás ellenére is megvolt az agrárszociális kérdés, az a Székelyföld miatt volt. A székelység letelepülése óta ősi székei közt élt, népi határvonalait nem tudta kiterjeszteni az eredetileg megszállt területen túl, sőt az egyre jobban előretörő románság északnyugat felől és a szászság nyugatról mind beljebb szorította. A szűk határok közé szorított nép feleslege idézte elő és állandósította az agrár-

szociális kérdést. A székely népfellegl évsszáadok folyamán kivándorlásra kényserült, mert földjéből nem tudott megélni. A székelység romániai kivándorlása elé soha senki akadályt nem gördített. Nem törődött ezzel a magyar kormány még közvetlenül a világháborút megelőző évtizedekben sem. A Nagy-Alföld agrárszociális mozgalma nem jutott el a székelységig, a földnélküliek nem vonták magukra a nemzeti közvélemény figyelmét politikai úton, hanem egyszerűen hátat fordítottak az országnak és mentek új hazát keresni. A székely-kérdéstől eltekintve — mely pedig nyitott sebe volt a magyarságnak, mert a kivándorlások évszázadainak során óriási vérvesztéseget szenvedett általa — más agrárszociális kérdés nem volt Erdélyben. Erdély viharsarka a Székelyföld volt, de vihart nem kavart fel.

Erdély háború előtti birtokviszonyaira nézve rendkívül jellemző, hogy a korlátolt forgalmú birtokokból, melyeknek összes kiterjedése 3,560.516 kat. holdat tett ki az 1895. évi statisztikai összeírás idején, a legnagyobb részt, 2,529.587 kat. holdat, a községi birtokok tették ki. A községi birtokok az egész mezőgazdasági művelés alatt álló terület 2536%-át foglalták el, a művelési ágat illetőleg pedig birtokállományuk felerészét legelő- és erdőterület alkotta. A községi birtokok ily nagy kiterjedése, mely messze felette állt Magyarország egyéb országrészei községi birtokállományának, azt jelentette, hogy Erdélyben a mezőgazdasági népesség legszélesebb rétege osztozott a közösségi földek, legelők és erdők hasznában, illetve használatában.

Községi birtokok Erdélyben:

vármegye	kat. hold
Alsófőhér	74.016
Beszterce-Naszód	380.391
Brassó	142.292
Csík	352.295
Fogaras	127.488
Háromszék	292.800
Hunyad	287.380
Kisküküllő	43.480
Kolozs	48.124
Marostorda	52.956
Nagyüküllő	194.863
Szeben	331.501
Szolnok-Doboka	60.921
Torda- Aranyos	73.577
Udvarhely	<u>67.503</u>

összesen:... 2,529.587

A közösségi földtulajdon erősebben fejleszti ki a közösségi szellemet és csökkenti az esetleges szociális elégtelenség feszültségét. „A községi és közbirtokossági birtok — állapítja meg Czettler Jenő — kiegészítője a kicsiny családi üzemek szántóföldjeinek, az okszerű állattenyésztés hátvéde, amely a ksigazda érdekében konzerválja az erdőt és legelőt. A községi vagy középirtokossági erdő valósággal kényszerre kényserült jellegével bír a ksigazdára nézve, mert szerencsétlenség esetén legtöbbször onnan teremti elő a hiányzó tőkét, építkezésnél abból nyer faanyagot, az szolgál szerszámfaul is stb. Éppígy a mezőgazdasági munkáskérdés megoldásánál is nagy súllyal esik a mérlegbe, hogy a munkásnak módja és alkama nyílik gallyszedés, gomba- és számócaszedés stb. útján jövedelmét néhány fillérrel gyarapítani, télen pedig a favágás munkaalkalmat ad neki.“ A községi és közbirtokossági erdő és legelő a közösségek, illetve közösségek szociális vállalkozása, célja a kisemberek, a ksigazdák és mezőgazdasági munkások gazdasági

helyzetének javítása, hogy a közös földtulajdon a kis- és parcellázemek hátvéde gyanánt szolgáljon, az egyéni birtok hozadékát szaporítsa. A községi és közbirtok, mint szociálpolitikai intézmény, a falu társadalmán belül mutatkozó ellentétek kiegyenlítésére a legjobb hatást gyakorolja, a gazdag és szegény közt tátongó űrt az utóbbinak bizonyos fokú gazdasági önállósághoz való juttatása útján áthidalja, végül a kivándorlásnak és a városba tódulásnak egyik leghathatósabb ellenszere.¹

Hogy a községi és közbirtokok sokszor nem tudják elérni a kívánt ideális célt, az nem róható a birtoktípus terhére. Megfelelő közigazgatási szabályozással és ellenőrzéssel kell gondoskodni, hogy rendeltetésének minél tökéletesebben megfelelhessen.

Erdélyben tehát — mint rámutattunk — a szociális célú községi és közbirtokok tekintélyesen voltak képviselve az egyéb birtoktípusokkal szemben. Nem lesz céltalan, ha az erdélyi községek birtokállományát szembeállítjuk Magyarország más országrészeinek hasonló tárgyú adataival:

Községi birtokok Magyarországon:

országrész	kat. hold
Duna bal partja	432.891
Duna jobb partja	390.890
Duna-Tisza köze	601.218
Tisza jobb partja	404.693
Tisza bal partja	486.967
Tisza-Maros szöge	743.897
Erdély	2,529.588
összesen	5,590.144

A községi birtokterületek kiterjedését illetőleg hazánk egyetlen országrésze sem közelítette meg Erdélyt. Még a hatalmas városbirtokokról nevezetes alföldi részek (Szeged, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Debrecen) is messze lemaradnak Erdély mögött. Erdélyben alig volt község, mely ne rendelkezett volna községi birtokkal, különösen legelővel és erdővel a hegyvidékeken, míg ezt a gazdaságföldrajzilag hasonló Felvidéken nem tapasztalhattuk. Az erdélyi községek közül 79 olyan községet vetek számba, melynek birtoka 6000 kat. holdnál nagyobb volt. Magyarországon ily nagy kiterjedésű birtokkal mindössze 131 község rendelkezett, tehát ezen birtokoknak több mint a fele Erdélyre esett.

6000 kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkező községek száma Magyarországon:

Duna bal partja	9
Duna jobb partja	3
Duna-Tisza köze	14
Tisza jobb partja	5
Tisza bal partja	4
Tisza-Maros szöge	17
Erdély	79
összesen	131

¹ Czettler Jenő: Magyar mezőgazdasági szociálpolitika, Bp. 1914., 394. és köv. 1. Hasonlóképpen gondolkozik Ihrig Károly is: „A földközösségek a falu legelesettebb elemeinek gazdasági és társadalmi támaszai és csak sajnálatos, hogy nálunk annyira háttérbe szorultak, szemben a germán területen még ma is betöltött nagy szerepükkel.“ A népi birtokpolitika kérdései, Bp. 1938., 876.1.

A községi birtokok mellett tekintélyes területet foglaltak el a közbirtokossági birtokok is Erdélyben. A közbirtokossági birtokok összesen 514.856 kat. holdra rúgtak s vármegyénként az alábbiak szerint oszlottak meg:

Közbirtokossági birtokok Erdélyben:

v á r m e g y e	kat. hold
Alsófehér	57.923
Beszterce-Naszód	31.270
Brassó	10.018
Csik	22.486
Fogaras	41.581
Háromszék	20.776
Hunyad	59.524
Kisküküllő	6.969
Kolozs	64.051
Maros-Torda.....	80.783
Nagyküküllő	18.173
Szeben	29.979
Szolnok-Doboka.....	35.030
Torda-Aranyos	29.393
Udvarhely	6.892
összesen	514.848

A legnagyobb kiterjedésű közbirtokok a vegyes lakosságú Maros-Torda vármegyében voltak, míg a három szintiszta székely vármegyében: Csík, Háromszék és Udvarhely vármegyékben aránylag kis területet foglaltak el, bár a földéhség itt volt a legnagyobb és a székely gazda életében ma is rendkívül fontos szerepet játszik a közbirtokossági jövedelem. Országos viszonylatban az erdélyi közbirtokok a harmadik helyen állottak. A Duna bal partja 556.606 és a Tisza bal partja 550.248 kat. hold kiterjedésű közbirtokokkal előzte meg Erdélyt.

A kötött forgalmú birtokok összes terjedelme 3,560.516 kat. holdat tett ki Erdélyben az 1895. évi összeírás szerint, melyből — mint láttuk — a földművesek közvetlen megsegítésére, üzemük kiegészítőjeként felhasználható községi és közbirtokok 3,044.443 kat. holdat foglaltak le. A szintén közcélokot szolgáló egyházi, valamint kincstári birtokokról nincs pontos adatunk. A hitbizományi birtokok viszont mindössze 39.691 kat. holdat foglaltak le, melyből 26.478 kat. hold, tehát 80%, erdőbirtok volt. Magyarország egyéb területén a hitbizományok 2,313.499 kat. holdat tettek ki. Erdélyben a hitbizományok által lefoglalt terület az összes birtokterületek mindössze 0.40%-át érte el.

A kötött forgalmú birtokok kategóriájában tehát egyedül a hitbizományi birtokok szerepeltek olyanokként, melyek nem közérdekű célt szolgáltak, de ezek terjedelmük elenyészően csekély volta miatt említést sem érdemelnek.

A korlátozott forgalmú birtokok után nézzük a mezőgazdasági terület birtokkategóriáinként való megoszlását. Erdély 9,909.496 kat. hold kiterjedésű mezőgazdasági területéből a 100 holdon aluli kisbirtokok 4,629.637, a 100—1000 holdig terjedő birtokok 1,249.902 és az 1000 holdon felüli birtokok 4,029.957 kat. holdat tettek ki, ugyancsak az 1895. évi összeírás adatai szerint. A községi, közbirtokossági, kincstári és egyházi birtokok szinte kivétel nélkül a 100 holdon felüli birtokok kategóriájába esnek s így az 5,279.859 kat. hold kiterjedésű nagybirtokokból a magántulajdont képező birtokok (beleértve a hitbizományokat is) mindössze 759.034 kat. holdat tettek ki.

A 100 holdon felüli birtokok vármegyénkénti megoszlását az alábbi táblázat tünteti fel:

A 100 kat. holdon felüli birtokok megyénkénti megoszlása

Megye	Erdélyben:			
	100-tól 1000 holdig terjedő birtokok		1000 holdon felüli birtokok	
	száma	területe kat. hold	száma	területe kat. hold
1. Alsófehér	373	110.460	71	188.202
2. Beszterce-Naszód	86	25.829	69	447.094
3. Brassó	36	10.080	24	144.824
4. Csík	163	50.911	67	383.138
5. Fogaras	92	46.509	49	175.852
6. Háromszék	371	109.669	72	271.973
7. Hunyad	459	157.029	132	609.925
8. Kisküküllő	244	69.339	27	52.364
9. Kolozs	567	170.032	82	312.830
10. Maros-Torda	322	89.152	47	315.501
11. Nagyküküllő	190	62.372	83	199.786
12. Szeben	72	28.190	77	378.148
13. Szolnok-Doboka	580	158.322	68	205.564
14. Torda-Aranyos	334	99.434	66	205.694
15. Udvarhely	206	62.574	40	139.062
Összesen.....	4.095	1,249.902	974	4,029.957

A közölt statisztikai adatok egyáltalán nem mutatják azt, hogy Erdély birtokmegoszlása a mezőgazdasági szociálpolitika szempontjából gyökeres reform végrehajtását tette volna szükségessé. E tekintetben, a már említett székely-kérdés mellett, inkább a tagosítást kérdés és a kisbirtokok elaprózása elleni védelem, valamint a törpebirtokok kiegészítése jelentettek volna feladatot az agrárpolitika számára.

Hogy Erdélyben a kedvező és általános szempontok szerint kielégítőnek mondható birtokviszonyok dacára is oly radikális birtokreformot vittek keresztül a románok, azt tisztán csak a román nemzeti érdekek magyarázzák meg. A román hadsereg az 1918. évi belgrádi fegyverszüneti szerződés alapján vonult be Erdélybe, kizárólag a rendfenntartás biztosítása címén, de már a megszállás folyamán megszegte a fegyverszüneti szerződésben foglalt kötelezettségeit. A katonai megszállással egyidejűleg, a fegyverszüneti szerződés feltételeivel ellentétben, átvette a polgári közigazgatást. A katonai megszállás még nem is nyert teljes befejezést, mikor a román Kormányzó Tanács 1919 február hó 8-án 82. A. számú rendeletében minden 30 kat. holdat meghaladó szántófölddel bíró birtoknak a falusi parasztok közt való kényszerbérletbe való adását rendeli el, míg a földbirtokok kisajátítására vonatkozó törvényt meg nem alkotják és az igényjogosultakat birtokba nem helyezik. E rendelkezés célja nem volt más, mint a magyar birtokoknak a román parasztok kezére juttatása. A háború után alakult új államokban, mint Finnországban, Észtországban, Litvániában, Lengyelországban, Csehszlovákiában és Jugoszláviában hasonló radikális földbirtokreformot hajtottak végre, szintén avval a céllal, hogy a volt uralkodó nemzet birtokállományát az új állam uralkodó nemzetének a kezére juttassák. A kisajátítások tekintetében ezek az új államalakulatok valósággal versengtek egymással.¹

¹ A szóban forgó államok nemzeti célú birtokreformjaira nézve rövid, de szemléltető összefoglalást nyújt Kenéz Béla: Európa földbirtokpolitikája a háború előtt és a háború után című értekezése. Bp. 1930.

Az erdélyi földbirtokreformot az 1921. évi július hó 23-i törvény alapján hajtották végre. A törvény rendelkezései szerint a magánosok tulajdonában és kezelésében levő birtokokat 50—200 holdon felül, a tulajdonos által nem művelt, bérbeadott birtokok pedig 50—100 holdon felül voltak kisajátíthatók. Teljes kisajátítás alá estek a testületek, alapítványok, intézetek, templomok, kolostorok, káptalanok, egyetemek, iskolák, kórházak, megyék, községek, a tartósan távollevők (optánsok), bankok, kereskedelmi és részvénytársaságok, vagyonközösségek, szaktársulatok, az 1914 augusztus hó i-től a törvény kihirdetéséig szabad kézből vagy árverésen eladott földek, azon birtokok, melyek 1917. év után a magyar kormánynak az ingatlanok szabad forgalmának a korlátozásáról kibocsátott rendelete alapján mentek át tulajdonosaikra, továbbá az 1885 január i-je után telepítettek telepes birtokai, itt-ott kisebb engedményektől eltekintve. Az e kategóriába tartozó kisajátítás alól mentesíthető földek átlagos terjedelme 30 hold körül mozgott.

A birtokreform tehát teljesen halálra ítélte a magyar közép- és nagybirtokos osztályt, de kisajátíthatónak jelölte meg a közösségi földeket is. A gyakorlatban a román közbirtokokat természetesen meghagyták. Vegyes lakosságú községekben a községek birtokait a román parasztok közt osztották szét, úgyszintén a magyar községek birtokait is a szomszédos román községek lakóinak juttatták. A Csíki Magánjavak néven ismeretes közbirtokot az avval egyidejűleg létesített és hasonló célt szolgáló volt naszodi II. román határőrezred közbirtokával szemben szintén kisajátították. Ma már teljesen felesleges rámutatnunk a román agrárreformtörvény és a kisajátítási eljárás magyarellenes magatartására, mert azt a román államférfiak a kisajátítási eljárás befejezése után nyíltan is beismerték. Nyilatkozataik szerint az agrárreform legfőbb célja Erdély földjének „az ott legrégebb lakó nép, a románság“ birtokába való juttatása volt, hogy evvel a románság „legnagyobb történeti igazságtalanságát“ tegyék jóvá és örök időkre biztosítsák „Erdély tiszta román jellegét“.¹

A terv sikerült. Bár a földbirtokreform nemzetiségi eredményéről a román statisztikai közlemények nem nyilatkoznak, számításunk szerint a reform végrehajtásával Erdély földjének nyolcvan százaléka vált román tulajdonná. Az agrárreform előtt csupán 100 holdon aluli kisbirtokok 66-2%-a már a románság kezén volt. Tudnunk kell ugyanis, hogy a jobbágyfelszabadítás révén 1,650.000 kat. hold került a román parasztok tulajdonába, a jobbágyfelszabadítástól pedig 1914-ig a román bankok támogatásával 1,200.000 kat. holdat vásároltak össze a románok a magyar közép- és nagybirtokosoktól. A földreform során 3,118.000 kat. holdat sajátítottak ki szinte kizárólag magyar tulajdonból és osztottak szét szinte kizárólag román parasztok között. A kisajátított birtokokért a volt tulajdonosok az 1913 évi árat kapták kártérítés címén államkötvényekben, az akkori koronaértéket egyenlőnek véve a lej értékével. Az 1913. évi árak meghatározása tekintetében természetesen teljesen szabadon járhattak el a hatóságok. De nemcsak itt, hanem a törvény alkalmazása tekintetében is szabad keze volt az önkénynek. A kisajátítást szenvedő birtokosok szabad prédái voltak a végrehajtó tisztviselők zsarolásának. Avval, hogy a törvényt kedvezően alkalmazzák rájuk, megszarolták őket a kényszerbérletnél, a kisajátítási eljárásnál, az értékbecslésnél, továbbá a kártérítési kötvények kiszolgáltatásánál. Mindehhez hozzájárult, hogy a kisajátított földek utáni adót az igényjogosultak birtokba helyezéséig a volt tulajdonosoknak kellett fizetniök. A birtokba-

¹ A román földbirtokreform törvény és gyakorlati alkalmazásának részletes ismertetését I. szerző „Az erdélyi agrárreform“ című munkájában. Kolozsvár, 1930. V. ö. még Bíró Sándor: A csíki magánjavak. Magyar Szemle 1941 szept. 182. 1.

helyezési eljárás hosszú évekig húzódott el, de egyes helyeken még a felszabadulás idején sem nyert teljes befejezést.

A románok által végrehajtott földbirtokreform általános felülvizsgálatot tesz szükségessé, hiszen a reform nyíltan nemzeti célokat szolgált, a magyarság gazdasági tönkretételét. Eredményeibe belenyugodni, türelemmel túltenni magunkat rajta, gyámoltalanság lenne. De ha a kormányzat joghatályosnak tekinti is a román földbirtokreform-törvényt, akkor is módot kell adni a kisajátítást szenvedett birtokosoknak perújításra, mert alig volt olyan kisajátítást szenvedett erdélyi magyar földbirtokos, akivel szemben a kisajátítást a törvény előírása szerint hajtották volna végre. Annak idején meg is indult az agrárperek lavinája, a nemzeti célt tisztán látó, elfogult román bíróságok azonban nem orvosolták a legégbekiáltóbb sérelmeket sem. Az erdélyi magyar birtokososztály joggal várja a független magyar bíróságtól az igazságtételt. Az anyagilag teljesen tönkretett, leszegényített magyar földbirtokossággal szemben erkölcsi kötelessége az államnak a jóvátétel nyújtása, annál is inkább, mert minden anyagi elesettsége ellenére a földbirtokos osztály volt a huszonnégy éves megszállás alatt a megnemalkuvás nélküli magyar gondolat hordozója és élő példaadója a falusi tömegek előtt, tevékeny résztvevője a kisebbségi közéletnek.

Az erdélyi román földbirtokreformmal kapcsolatban felmerül még egy kérdés, a telepítés. A román földreform felülvizsgálatával egyidejűleg olyképpen kell rendezni Erdély birtokviszonyait, hogy telepítésre alkalmas területek váljanak szabaddá, különösen a Mezőségen, a Szilágyságban és Biharban, mely terület összekötő sávot alkot a Nagy-Alföld magyar népi etnikumával. Említettük, hogy a székelység népfellege évszázadokon keresztül kivándorlásra kényszerült, mert elégtelen földje nem tudta elartani a népszaporulatot. Valószínű, hogy a jövőben a román állam gátat állít az évszázadokon át szabad székely bevándorlás elé, s ez számunkra csak kedvező fordulat. A változott körülmények között azonban elsőrendű feladatunk lesz a Székelyföld népfellegének elhelyezése s ez másként, mint telepítések révén, nem oldható meg. A székelység népi határvonalát ki kell tóinunk északnyugat felé, a szórványvidékeken keresztül mindaddig, míg nem találkozik tiszta magyar népterülettel. Észak irányába, a Kárpátok vonulatában is lehetséges telepítést végrehajtani, hiszen a székelység egy része ma is hegyi lakó. Így a keleti határokat, mint régi határőr ősei, a székelység tarthatná megszállva. A bihari, szilágysági és szatmárvidéki részekre az Alföld és Dunántúl vihsarkainak népfellege lenne áttelepíthető. Ezáltal csökkenne ott az agrárszociális feszültség, a Partiumban pedig megjavulna a magyarság arányszáma. Ezeket a gondolatokat már a felszabadulás elején, a Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet 1940. évi november havában megtartott erdélyi gazdasági ankétján felvettem s ezt követőleg több ízben is szóvá tettem.¹ Talán az idő meghozza még, mielőtt elkésznénk, az elgondolás valóra váltását.

OBERDING JÓZSEF GYÖRGY

¹ A székely népfelleg elhelyezése. „Erdélyi Tudósító“, Kolozsvár, 1941. évf. 9. sz. Az erdélyi magyarság mezőgazdasága és mezőgazdasági intézményei román uralom alatt. „Kisebbségi Körlevél“. Pécs, 1942. évf. 1. sz.

ERDÉLYI KÖNYVEK

DESTOVA TIZENKÉT ÉVE LESZ A NYÁRON, hogy e sorok írója, I elparentálva e folyóirat lapjain Jancsó Benedeket, elkesergett azon, hogy elköltözvén közülünk a román nemzetiségi kérdésnek ez az utolsó nagy ismerője, Magyarországon „nincs ember, nincs egy új generáció, mely a kiháló Jancsók örökét átvegye“. S nem is lesz, tette hozzá pesszimizmussal, mert a román kérdéssel nálunk senki sem törődik.

A tény igaz volt, de a jóslás, szerencsére, nem. Akkor, a harmincas évek elején nem igen volt nyoma a román kérdéssel való komoly foglalkozásnak; de egy pár év alatt kifakadt és teljes virágjába bontakozott annak a nemzedéknek a munkája, mely hivatottan foglalkozik román dolgokkal, ír román történetet, nyelvészetet. A román kérdés az új nemzedéknél jó kezekben van: ma már kiváló munkák egész sorát idézhetnők.

Csak az erdélyi magyar kisebbség helyzetére vonatkozó munkák hiányoztak csaknem teljesen.

Az első világháborút követő években a magyar-román viszonyral foglalkozó irodalom nem volt komoly és iránya nem volt helyes. Az egyik könyv, egy kiváló erdélyi író munkája, melyről e cikk keretében lesz szó, írja: „Olvashattunk tudósítást, újságcikket, röpiratot, könyvet addig is, míg országrésznünket puskacsövek választották el az anyaországtól; de ezek csak lámpafények voltak, melyek ide-oda világítanak, de maga a kisebbségi nemzettest csak még sűrűbb homály ben maradt“. S éppen a harmincas évek elején írta Jakabfiy Elemér, az erdélyi magyarság egyik leghívatottabb vezére, hogy „mi, erdélyiek régóta fájlaljuk, hogy magyarországi testvéreink nem igen törődnek velünk: egy-két komoly sajtótényező kivételével csak akkor olvashatunk a magunk életéről, ha annak eseményeit szenzációkká lehet duzzasztani; de problémáinkkal nagyon kevesen foglalkoznak s az Urmánczy Nándorok megemlékezései néha mérhetetlen kárt okoznak nekünk“.

A magyarázat egyszerű. Mi, kívül állók Erdélytől hermetice elzárva, nem ismerhettük úgy az eseményeket, mint azok, akik részesei voltak; s ami még döntőbb befolyással bírt, azoknak a cikkeknek, füzeteknek, könyveknek egyetlen célja volt: a propaganda. Ha magyarországi író írni kezdett, tollát nem a valóság egyszerűsége, hanem a szenvedélyesség túlzása vezette. Azért nem volt komoly monográfiája, vagy ha úgy tetszik, története az erdélyi kérdésnek a két világháború közé eső két évtizedben. Az erdélyiek nem írhatták meg sorsukat őszintén, a maga rideg valóságában, nekünk pedig a jogtalansággal szemben érzett tehetetlenség tette szenvedélyessé írásunkat.

A volt trianoni Magyarország románul tudó gárdája új és értékes csoporttal gyarapodott északi Erdély visszacsatolása nyomán. Most közöttünk vannak azok, akik átélték azt a huszonkét esztendő, akik látták és hallották, részesei voltak az eseményeknek s most hátuk megett a múlttal, propagandára nem gondolva írhatják meg a történeteket a történetíró tárgyilagosságával. Még tudják, és kötelességük, hogy megírják. Úgy látszik: megteszik.

Pár hete jelent meg két könyv, mindkettő az egész huszonkét év történetével foglalkozik, az egyik a szenvedés éveinek politikai, a másik irodalmi, szellemi képét nyújtja.

A politikai történet címe „Huszonkét év, 1918—1940“, Mikó Imre írta, az erdélyi politikusok Benjáminja, a magyar törvényhozásba behívott erdélyi részi képviselők legfiatalabb ja. Munkája nagy érték, alapja lesz a még eljövendőeknek.

„A kisebbségi történetírás“, írja Mikó Imre, „és a napi politika határmezsgyéjén elég nehéz megtalálni azt a pontot, ahonnan a közelmúlt már

történelemnek látszik, a két évtizeddel ezelőtt lezajlott események pedig még mindig elevenen élnek.“ Nehéz, mert „a szereplők legnagyobb része ma is jelentős közéleti szerepet játszik, a tettek és mulasztások felett pedig még nem mondta ki ítéletét a magyar történelem“. Igaz, ez mind így van, de azt hiszem, hogy a magára erőltetett tárgyilagosság nagyon nehezzé tette az író dolgát. „Mégis“, mondja Mikó Imre, „ha a tiszta látást nem homályosítja el semmiféle öngazolási szándék, sem pedig a ma annyira divatos mártír-szemlélet“. Mikó Imre ennél többet tett: ír a legnagyobb tárgyilagossággal, csaknem szárazon, kerülve kritikát és egyéni szempontokat, távol minden hatásvadászattól. Könyve cselekedetek és események foglalata, olyan, amire a lidércnyomás elmúltja után szüksége van az embernek, hogy zavartalanul követhesse a huszonnégy év történetének összefüggő láncolatát. Egy magyarországi lap a könyv hiányául rója fel, hogy az író nem vonja le az események elméleti következtetéseit, hogy például, a követett kisebbségi politika helyes volt-e vagy sem? Lehetetlen kívánság: huszonnégy év rövid idő egy politikai módszer kikristályosodására s a magyar kisebbségi politika iránya ez idő alatt, köztudomás szerint annyit változott, annyit kísérletezett, hogy általános következtetést, szabályt sem az erdélyi, sem más politika számára levonni nem lehet. De változtak az idők is azóta..

Mikó Imre krónikás módszerének hátrányai is vannak. A még tájékozatlan olvasó nem vesz észre bizonyos mozzanatokot, és így ezeknek, talán mert nincsenek eléggé hangsúlyozva, elhomályosul az a jelentősége, mellyel az egész huszonnégy évtized történetben bírt.

Ilyen például a könyv két alapfejezete: „Erdély elszakítása“ és „A németek válaszüton“, Erdély népeinek állásfoglalásáról szól az egyesüléssel szemben. Vájjon e két fejezet krónikai egyszerűségéből látja-e az olvasó azt a kétségtelen jelenséget, hogy a Romániával való egyesülés tulajdonképpen egy kis, Vajda-Voevod Sándor és Dragomir Silviu vezetése alatt álló román csoporton kívül, komolyan és fenntartás nélkül senkinek sem kellett?

Mielőtt a gyulafehérvári népgyűlés megtörtént volna, hajszálon múlt és csupán Maniu Gyula közbelépésének tulajdonítható, hogy a románság vezetői Aradon el nem vetették az unió gondolatát s megmaradtak a magyar állam keretében; a gyulafehérvári gyűlést megelőző tanácskozáson is hosszú és heves vita volt — és folyt később tovább a sajtóban, — hogy vájjon autonóm kormányzatot kössenek-e ki Erdély számára vagy ne és vájjon feltételek mellett vagy azok nélkül egyesüljön-e Erdély a királysággal?¹

Hogy a magyarok és székelyek december 22-i nemzetgyűlése tüntetett az unió ellen, az természetes volt.

A szászok csatlakozásáról az utóbbi időig csak az került nyilvánosságra, hogy, kelletlenül bár, de már 1919 január 8-i medgyesi gyűlésükön csatlakoztak a gyulafehérvári nyilatkozathoz. Tudták, — mondja Mikó Imre Teutsch, a szász püspök-történetíró szavai szerint — hogy „ha Magyarország tönkre megy, mi is elpusztulunk, elvész népünk és egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége százados történetünknek és jövőnknek“. De sem a szász püspök, sem Mikó Imre nem beszél a szászok 1918 őszi állásfoglalásáról. A „Volk im Osten“ című bukaresti lap most, ez évi februárban, tehát Mikó könyvének megjelenése után, cikket hozott a szomorú híró Brandsch Rudolftól „a délkeleti németiség az összeomlás napjaiban“ címmel, melyben közli, hogy 1918 november 10-ikén Budapesten a Schuller-vendéglőben tartott német nemzeti gyűlésen ő maga, Brandsch, mint elnök szónokolta el a következőket: „Hangsúlyoznunk kell, hogy mi németek önrendelkezési jogunkat nem úgy értelmezzük, mint a szlovákok vagy jugoszlávok, akik saját államuk felállításában, vagy más államhoz való csatlakozásukban látják kívánságaik teljesítését. Mi önrendelkezési jogunkat a magyar

¹ Lásd erre vonatkozólag a Magyar Szemle 1928 december és 1929 május hónapi számaiban megjelent „A gyulafehérvári rezolúció“ és „Nagyrománia megalakulása“ című cikkeinket.

állam keretein belül kívánjuk, ha nekünk erre lehetőséget adnak . . . Miként azelőtt, úgy most is a magyar haza területén állunk és annak oszthatatlanságáért síkra szállunk, amíg az lehetséges és annak demokrati- zálódását kívánjuk.“

És két hónap múlva mégis megtörtént a medgyesi deklaráció. Mikó Imre szerint „a százszok magatartását a megszálló román hadsereg dön- tötte el, a román fegyverek lelki kényszerének hatása alatt“ mondták ki az egyesüléshez való csatlakozásukat.

Mindez mutatja, hogy Erdély úniójának alapja — beleértve a románokat is — sem nem a népek szabadon gyakorolt önrendelkezési joga, sem nem a gyulafehérvári rezolúció, hanem, mint néhai Ionéi Bratianu annyiszor az erdélyi románok szeme közé vágta: a román dorobánc, a román katona, a hódítás joga. Ezért húzódik veres fonalként végig a huszonkét év történetén a regáti románságnak az a felfogása, hogy Erdély hódított terület, tehát a hódító Bukarest parancsa szerint köteles élni s ezért hangzott fel néha-néha az erdélyi románok szájából a szentségtörő sóhajlás: „Jobb volt Magyarországon“.

Mikó Imre könyve az erdélyi magyar politikát öt fejezetben tár- gyalja: 1. a háborús kezdeti évei; 2. a magyar párt megalakulása és első szereplése; 3. a magyarság beleilleszkedése és részvétele a román politikai életbe; 4. a revíziós és antirevíziós küzdelmek kora és végül 5. a parla- mentarizmus vége, a rendi Románia s benne a Magyar Népközösség megalakulása.

Ezekben a fejezetekben folyik le előttünk Erdély történetének huszonkét éve. Nemcsak azok a küzdelmek, melyeket a magyarság az elnyomó román politika ellen folytatott: földreform, iskolapolitika, képviselőválasztások, parlamenti szereplés és annyi más, hanem megtaláljuk a fejezetekben azoknak az ellentéteknek, félreértéseknek, tévedéseknek a történetét is, melyeket a magyarság elkövetett vagy saját magával vívott. Egy fiatal, politikai tapaszta- lattal, hagyományokkal nem bíró államba került az évezredek politikai gyakor- latban kifejlődött magyar, s az új viszonyok között tapasztalatai haszna- vehetetlenek voltak. A kezdeti években részt sem akart venni a közéletben, de ez az út járhatatlan volt és felmerült a kérdés, vajjon egymagában, vagy román többségi párton belül, avagy a meglévő pártokkal koalícióban, esetleg más kisebbséghez csatlakozva csinálja politikáját? Felmerült a kérdés, vegyen-e egyáltalában részt olyan törvényhozási munkában, mely őt nem érdekelte? E kérdést a múltban az ír vagy a flamand politika sem bírta meg- oldani, de meghasonlás könnyen támadt a nyomában.

Mindezt meg kellett oldani és elvégezni egy olyan ellenséges légkörben, ahol a többségi nép választásokon és törvényhozási teremben kész volt nem- csak terrort és korrupciót, hanem fegyveres erőszakot alkalmazni és gyilkolni. Az 1937 decemberi választások alkalmával három székely ember esett el csendőrgolyótól találva. „A magyarság első mártírjait“, írja Mikó, „a falusi nép adta Erdélynek, megérdemlik, hogy nevüket feljegyezzük“. Feljegyezzük mi is, mert megérdemlik: Marton Károly, Siklódi Sándor és Balogh Antal voltak.

Két alkalommal tett a román kormány lépést, mely folytatva talán enyhülést hozott volna a magyarság sorsába.

1928-ban a Maniu-kormány intézkedései azt a látszatot keltették, mintha a kisebbségi jogot kodifikálni akarná. De mindez nem volt komoly: az előkészítő munkán se jutott túl a kormány; talán nem is akart túljutni. A magyarság pedig komolyan vette és kidolgozott megfelelő törvényjavas- latot; nem is egyet, hanem kettőt, de nem került rá a sor.

A másik reménység akkor csillant fel, mikor az 1931-iki Iorga-féle „szakértők“ kormánya a miniszterelnökség mellé „kisebbségi alminisztériumot“ szervezett. Az új hivatal halva született, mert élére Brandsch Rudolfot állították, azt a Brandschot, akiről Mikó megírja, hogy szerzője volt a med- gyesi határozatoknak és hogy később a német Népközösség tagjai közül is

kizárták. Négy hónappal kinevezése előtt „Veszedelemes barátok“ címen cikket írt a romániai kisebbségről, ahol kifejtette, hogy a román államban egyik oldalon áll a többségi román nép azzal a törekvéssel, hogy „egy kegyetlen történeti múltban elnyomott fejlődést minden téren előbbre hajtson“, másik oldalon a kisebbségek három csoportja: az első szervezetlensége híján nem jön számításba, — ezen a zsidóságot értette — a második csoport a németek, kik konszolidált jogállamban akarnak fejlődni s a harmadik csoport a magyarok, mely „elsősorban külpolitikailag orientált és határrevízióra gondol, úgyhogy számára a kisebbségi kérdés másodrendű és csak agitációs eszközül szolgál“. De mikor a magyar párt kifogást emelt Brandsch kinevezése ellen, a miniszterelnök kijelentette, hogy hivatalnokai kiválasztásába nem enged beleszólást és „Brandsch jó román“.

A kisebbségi alminisztérium egy év múlva megszűnt s csak tíz év múlva éledt fel sajtóságos körülmények között.

1940 június végén szállották meg az oroszok Besarábiát s a Tatarescu-kormány lemondván, Gigurtu-kormány alakult, melyben, Isten tudja mi okból, felelevenítették a kisebbségi minisztériumot s vezetésére a németiség vezérét, Hans Otto Rothot kérték fel. „Azzal“, jegyzi meg Mikó, „most már senki sem törődött, hogy az alkotmány szerint miniszter csak az lehet, aki legalább három nemzedéken át román elődöktől származik, a kormány igyekezett a német barátság hangoztatásával menteni, ami még menthető.“ Érdekes az volt, hogy Roth nem vállalta a miniszterséget, de a sajtóban mégis megjelent a hír, hogy letette az esküt s a cenzúra nem engedte megcáfolni, hogy a külföld azt higgye, Romániában ismét van kisebbségi miniszter. A végén a gazdátlan hivatal önmagától kimúlt.

Pár héttel később megtörtént a bécsi döntés, megszűnt Nagy-Románia és elmenekült az uralkodó, aki tíz évvel előbb, visszatérte alkalmával megesküdött, hogy „megtartja az alkotmányt, a törvényeket és megőrzi az ország területi épségét“. A valóságban az eskü egyetlen pontját sem tartotta meg.

Mikó Imre könyvét pár okosan kiválasztott melléklet: a gyulafehérvári rezolúciók, a kisebbségi szerződés, a „csúcsei paktum“, Bánffy Miklós emlékirata és egy nagyon jó és pontos névmutató egészíti ki. Nem tudjuk, hogy a bőven felsorolt forrásmunkák közül miért hiányzik a budapesti egyetem Kelet európai Intézete által kiadott „Die siebenbürgische Frage“ című munka?

Jóllehet Ligeti Ernő könyve, „Súly alatt a pálma“ ugyanannak a huszonzét évnek a történetével foglalkozik, munkája formában, stílusban és főleg anyagában egészen más, mint a Mikó könyve. A Mikóé Erdély politikai történetét tárgyalja a huszonzét éves román uralom alatt, Ligeti könyvének alcíme azt mondja: „egy nemzedék szellemi élete, 22 esztendő kisebbségi sorsban“.

Mikó Imre politikus, ma országgyűlési képviselő; Ligeti Ernő hírlapíró és szépiíró. Mikó Imrének ismerjük egy kitűnő előző munkáját az erdélyi faluról és kisebb dolgozatait a magyarság népszövetségi petícióiról és a magyar-román kérdés világháború előtti bibliográfiáját. Ligeti Ernő írt egy féltucat Erdélyben jól ismert regényt, kiadott két kötetnyi verset és ugyanannyi elbeszélést s szerkesztette mindenkifelett Erdély egyik legélénkebb, legtartalmasabb liberális lapját, a „Független Újságot“.

Mikó Imre könyve történetírás, politikai események összefüggő láncolatának elbeszélése. Ligeti Ernő pedig nem akarja, hogy könyvét történelemnek tekintsék, de szépirodalomnak se. Könyve, mint maga írja, „az emlékiratnak egy neme, de amelyben a szerző lehetőleg csak akkor beszél magáról, mikor indokolt. A munka inkább felmérni igyekszik a változás mélységét egy olyan néptörzsek világában, mely állam nélkül rekedt és a szellem, a kisebbségi génusz erejével a maga levegőtlenességében és magányosságában is egynek érezte és eggyé nevelte magát, eltérhetetlen sorsközösségét a legelemibb létfeltételek ellenére is megőrizte és megteremtette“. Munkájának igazolásában arra hivatkozik, hogy a

magyar szellemi élet terén a memoáriróadalom tipikusan erdélyi jelenség, emlegeti Cserei Mihályt, Bethlen Miklóst, Mikes Kelemt, Bőd Pétert, kiknek emlékiratai, „ha nem is voltak, pártatlanok., több ízt és levegőt őriztek meg, mint amennyit a kor összegyűjtött dokumentumanyaga nyújthat“.

Mikó Imre, mint többször hangsúlyoztam, a történetíró tárgyilagosságára törekedett s azt emberi mérték szerint el is éri; története egy sine ira et studio története egy embernek, kinek pedig minden jogosultsága megvan a kritikára, az ellenszenvre és gyűlöletre, mint a pártatlanságra és vonzalomra. Ligeti Ernő az elébb idézett mondatba foglalt megjegyzésében, hogy a Csereiek, Bethlenek, ha nem voltak is pártatlanok, jó szolgálatot tettek a jövőnek — saját irányának adja meg a felmentést. Ligeti sem pártatlan, tele van rokonszenvel vagy ellenszenvvel, vonzalommal vagy kifogással: egyszóval, a megtestesült szubjektivitás, „viaskodás élményeivel“. De ez teszi a könyvet érdekfeszítő olvasmányá: ahogy elköltözött vagy ma is élő személyeket lefest, flamand festő ecsetére emlékeztet.

Ligeti könyve, mint a Mikóé, a román uralom alatt eltelt huszonkét év történetét szintén öt részben tárgyalja, de ez csak véletlen, a korszakok beosztása különbözik. „Tragikus előjáték, 1918—1919“ az első; „a hőskor, 1920—1925“ a második; „a virágzás kora, 1926—1930“ a harmadik; „a helytállás kora, 1931—1937“ a negyedik és „a hanyatlás, 1938—1940“ az utolsó rész.

A könyv Erdély szellemi életének, tehát irodalmi eseményeinek történetét foglalja magába, de a háttérben minduntalan felbukkan a politika. Ligeti szoros összefüggést lát irodalom és politika között s „író“ alatt egy tág kört ért, újságírót, publicistát, független gondolkozásuk sőt szép könyvek bolondjait is, akik mind azt vallják, hogy „Erdélyben minden írói megnyilatkozás politikai megnyilatkozás is, nem is igazi író, kinek leikéből nem a közösség fájdalma beszél és egy sort sem lehet leírni anélkül, hogy az ember ne népe javára gondoljon. Ha nem is azt az utat követik, melyet a napi politika megjelöl: gyűlést összehívni, azon elnökölni, bizottságokat létesíteni, a maguk módja szerint mindenről megvan a maguk véleménye és minden kisebbségi megnyilatkozást befolyásolni, irányítani kívánnak. Ma ők testesítik meg a valóságot, szemben azokkal, akik álmodoznak... Ekkor írta Reményik Sándor a következő sorokat:

Mikor a lét pillérjei inogtak
És mint a viasz minden lehajolt,
Egyetlen ércnél szilárdabb valóság,
Egyetlen tett: a költő álma volt!

Hát talán egy kis túlzás is ez, van benne sok igaz is, ha a huszonkét évre gondolunk. Igaz, hogy Végvári verseivel politikát csinált s igaz, hogy az 1920-iki röpiratot Kós Károly szerkesztette; de a csúcsai paktum magyar szerzőit legfeljebb „a szép könyvek bolondjai“-nak kategóriájába lehetne sorozni. Goga Oktavián az oláh oldalon volt és oláh politikát csinált. A Szép-míves Céhet sem igen lehet politizálással vádolni, de a marosvásárhelyi találkozót Tamási Áron hívta egybe. Természetes és kétségtelen azonban a magyar sajtó óvatossága mikor minden cikk megett a hadbíróági eljárás és fegyház réme állott. A dicséret, amivel Ligeti a sajtót illeti, hatványozottan igaz.

Ligeti munkájának legértékesebb részei közé tartoznak azok a jellemzések, melyeket a szereplő személyekről nyújt. Apáthy Istvánról és Reményik Sándorról külön fejezetben szól; mindkettő túlhoszú ahhoz, hogy idézzem, megcsonkítani meg nem tudom. De itt van amit szegény, néhai Kuncz Aladárról, mint szerkesztőről olvasok:

„Kuncz Aladárban az Erdélyi Helikon az eszményi szerkesztőt találta meg. Első sorban roppant áttekintése volt a jelenkori európai irodalomról. Azután ízlése, kritikai határozottsága, mértéke fölébe emelte

minden Erdélyben élő kritikusnak. Valóban páratlan szerkesztői egyéniség. Képességeit megmutatta már az Ellenzéknél, ahol az irodalmi mellékletet szerkesztette. Remek ösztönzései, kifogyhatatlan ötletei voltak és megvolt benne az eltökéltség, hogy kicsikarja az erdélyi humusz minden szellemi titkat. És volt benne különös szeretetreméltó báj; kéziratokat olyan grandezzaival utasított vissza, mintha jutalmazott volna. Hosszú, fájdalmas betegsége rövid egyévi szerkesztés után kiverte kezéből a szerkesztőségi tollat.“

S ez a pár jellemző sor az élő Kós Károlyról:

„Kalotaszegnek úgyis, mint csecsemő köztársaságnak... úgyis—ez már sokkal komolyabb — mint erdélyi Piemontnak Cavourja volt Kós Károly, kinek lelki szeme már látta a lobogót, melyet ő tervez meg, a pénzérmét, melyet ő vés ki és ő veret ki a bánffyhungyadi állami pénzverdében, de az idők vihartölcésére megforgatta ezt a bizarr tervezskét és a köztársasági államból nem maradt más, mint Kós Kalotaszeg című könyve, melyet tíz-tizenkét év múlva a maga kis népi külön társadalmának megörökítésére fog megírni.“

Sokat tudnék idézni Ligeti könyvéből, de azt ajánlom az olvasónak vegye maga a kezébe és lássa, hogy megtud-e válni tőle, míg el nem olvasta a könyv végső konklúziójáig: „Az erdélyi magyar társadalmat a szellem tartotta meg, a szellem pedig az igazság és az igazságra támaszkodó erkölcsi tudat erejéből táplálkozott“.

Még egy könyv van előttem, melyről szívesen írok olvasóimnak: „A Tribuna és a magyarországi román közvélemény“, szerzője Bíró Sándor. A könyv más korról és más stílusban van írva, mint Mikó és Ligeti könyvei. Nem a tegnapról, hanem a tegnapelőtről szól, az első világháborút megelőzően a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiről, mikor a románság a magyar állam elleni küzdelmeit folytatta. Olyan tárgykör ez, mellyel a múltban egyedül Jancsó Benedek foglalkozott. Jancsó nagy műve befejezetlen maradt s most e korszak történetének megírása is az új nemzedéket terheli. Valami történt is már: Tóth András megírta az erdélyi román kérdés állapotát a tizennyolcadik században, Polónyi Nóra a „Liga culturală“ működéseit, Juhász István a fejedelmek reformáló törekvéseit s most Bíró Sándor könyve az erdélyi román napilap, Tribuna közvélemény kialakító hatását ismerteti.

Mikor a könyvet kezembe kaptam, véletlenül utolsó lapjára nyitottam s szemem megakadt a következő sorokon:

„A Tribuna húszéves munkájával a magyarországi románság életét gyökeresen megváltoztatta. A román faj és nép felsőbbrendűségének tudatát a Tiszától a Dnyeszterig terjedő nép nagyságának, a román összetartás erejének érzését a Tribuna ébresztette fel és erősítette meg a magyarországi románokban. A szebeni lap teremtette meg a román nyelv és közművelődés egységét. Az ő műve a magyarországi román középosztály és parasztság összefogása. Ez összefogás legnagyobb politikai erőfeszítése a memorandum, valamint a románság szerves bekapcsolása a romániai politikai viszonyokba. Magyar szempontból nézve a Tribuna akadályozta meg a magyarországi románságnak a magyar állam viszonyaiba való beletörődését és a magyar-román megbékélést. A szebeni lap terjesztette el a románság tömegei között az irredenta érzéseket és a magyarság alacsonyabbrendű voltára vonatkozó felfogást. A Tribuna jelentősége tehát valóban korszakalkotó a magyarországi románság történetében. Ezt a románságot lelküeg a Tribuna készítette fel arra a harcra, melytől a legtöbb román a magyar állam bukását és a Tiszától a Dnyeszterig terjedő Nagy-Románia megvalósulását várta.“

Túlzás — gondoltam; ilyen nagy, döntő befolyása egy napilapnak nem lehet s ezzel a gondolattal kezdtem a könyv olvasásába.

A román nemzetiségi politika a múlt század nyolcvanas éveiben kátyúban volt. Akik aktívak tudtak és szerettek volna lenni, azokat passzivitásra

kötelezte a fegyelem; a mérsékeltek lehetőség után jártak, hogy a magyarsággal együtt élhessen a román. Dákoromán eredet, Erdély autonómiaja s még inkább az unió gondolata Romániával, elárvult. A román politika tespedésnek indult.

Ebben a helyzetben állt össze tíz jómódú brassói és szebeni román s alapította meg a „Tribunát“. „A román népre nézve legnagyobb szerencsétlenség lenne a magyarokkal való megbékélés“, írta később Slavici, a lap szerkesztője. „Nem akarták ezt megérteni politikusaink, de megértették azok a jó, gyakorlati érzékű emberek“, kik megvették a nyomdát s megindították 1884 áprilisában a „Tribunát“. A lap nem egészen húsz évig élt, utolsó száma 1903 április 16-ikán jelent meg, de e rövid idő alatt megtette kötelességét.

Bíró könyve két részből áll: az első a Tribuna előtti román sajtó fejlődését, a második rész magának a Tribunának a történetét adja. Elképzelem a fáradságos, idegölő munkát: egy politikai napilap húsz esztendei évfolyamainak minden szavát átnézni és a sok salak, a sok semmi közül kiválasztani azt, ami felhasználható, azokat a cikkeket, melyek gyűlölik a magyart, piszkolják államát.

Bíró Sándor mindenekelőtt összeállította a román kérdés lényegét, mivelőt, úgy amint azt össze lehetett szedni a lap cikkeiből, ab ürbe condita, 1884 áprilisig. Kis remekmű ez az összeállítás, sehol a román kérdés lényegét és történetét 3—4 oldalon jobban elmondva nem láttam; aki tíz perc alatt szabatosan ismerni akarja a román kérdést, olvassa el.

Azután következik a románság nyolcvanas- kilencvenes évekbeli helyzetének összeállítása: a magyar elnyomás, a sérelmek, a közigazgatás terrorja, az iskolák tönkretétele, a nyelv üldözése, úgy amint a Tribuna cikkei megírták.

A sérelmek után Bíró Sándor a Tribunának a magyar állammal szemben követendő politika eszközeinek és céljának ismertetését állítja össze. Ezeket a lapokat olvasva, nem lehet ember, aki a legnagyobb bámulatba ne essék: lehetett egy országban így írni? Lehetett egy ország alkotmánya, területi integritása ellen ilyen nyíltan, papírra nyomva izgatni? Hiszen tudjuk, hogy voltak sajtóperek, ültek román újságírók és strómanok Vácott, de ha akkor mi jobbára nem tudtuk, hogy miért, ezek a lapok felvilágosítanak.

A Tribuna szerint a román politika kitűzött, nyílt és el nem hallgatott célja, hogy Magyarország „poiiglott“, többnyelvű állammá váljék. „Mi azon elemek élére kell, hogy álljunk“, írta a lap, „melyek hozzánk hasonlóan azt kívánják, hogy Magyarország maradjon az, ami mindig volt: többnyelvű állam, melynek közjoga is ebben az értelemben fejlődik“. Ennek első feltétele, a román politika első feladata: Erdély önkormányzata, hogy „ne legyünk kényszerítve az egész magyar államhatalommal harcolni“. Addig azonban szükség van a harcra, mert a magyar állam a románság megsemmisítésére tör. „A román nem hiszi“, írta a lap, „hogy a magyar uralomnál elviselhetetlenebb lenne a világon“. S aztán leírta a következőket: „Ha a magyarok vakon dolgoznak Magyarország magyar nemzeti állammá való átalakításáért, minket arra kényszerítenek, hogy vakon dolgozzunk Magyarország megsemmisítéséért.“ És tovább: „Ha a magyar államban a román faj megerősítése nem lehetséges, akkor nem marad más hátra, mint a magyar állam megsemmisítése érdekében a magyar faj minden ellenségével való szövetekezés“ ... „Hogy a magyar államot alapjaiban rázkódtathassuk meg, gyűjtjük össze minden ellenségét, egyesüljünk velük s bárhol járunk, tegyük ellenségévé az embereket.“ A románok lelkében az elnyomás miatt óriási feszítőerő halmozódott fel. „Mi engedelmeskedünk, de szaporodunk, túrunk és visszatartjuk magunkat, hogy holnap vagy holnapután, egy szép napon, kiröb-banjon mindaz a keserűség, düh és gyűlölet, mely felhalmozódott bennünk.“ És végül leírja a lap a következőket: „Ne álljanak elő a magyarok folyton azzal, hogy ez a föld magyar és csak magyar, mert arra kényszerítik a románokat, hogy bizonyítsák be, hogy ez a föld román, vagy — pusztaság.“ És pár héttel később: „Ha a magyaroknak szabad volt a mi akaratunk ellenére Erdélyt Magyarországgal egyesíteni, nehéz a románokat meggyőzni arról, hogy nekik nem szabad ugyancsak a magyarok akaratát ellen Erdélynek valamely más állammal való egyetértésére törekedni.“

Így írhatott román lap Magyarországon. És az írásnak megvolt az eredménye, a könyv egy fejezete erről szól.

Eredmény főleg kettő volt: a nép, a parasztság körében az összetartás létrehozása, a román öntudat felkeltése. „Mi erősek vagyunk, mert a néppel a legszorosabb összeköttetéseink vannak ... Mi nem úgy jelenünk meg a közéletben, mint egyedülálló emberek, hanem mint nagy és szervezett csapatok.“ A másik: a magyar engesztelhetetlen gyűlölete, jó román nem állhat szóba magyarral. „Nekünk jogunk van gyűlölni, lenézni és üldözni azokat, akik akár nyíltan, akár titokban egyesülnek a magyarokkal. Ez a gyűlölet, lenézés és üldözés olyan biztos, mint a világosság napfelkelte után.“

A tanítás politikai eredménye meg is volt: a híres memorandum és a passzivitással való felhagyás, ha nem egészen, de nagyrésztben a Tribuna érdeme.

Bíró Sándor könyve a szó szoros értelmében megrendítő olvasmány: előttünk áll a Tribuna, mint egy nép elvakult gyűlöletre tanításának kátéja.

Bíró Sándor pedig ne tegye le a pennát, hanem dolgozzék; írjon, szedje össze és hozza szemünk elé annak a politikának többi részletét is, melynek a rettenetes huszonkét évet köszönjük, a Mikó és Ligeti könyveiből megismert huszonkét évet.

Három könyvet dicsértem meg, nem azért, mert erdélyiek, nemcsak azért, mert jók, hanem, mert nagyon szeretném, hogy mindenki kezébe vegye és elolvassa. Azokban a nekrológokban, melyeket évekként ezelőtt Jancsó Benedekről és Moldován Gergelyről írtam volt, panaszkodtam, hogy munkáikat senki sem olvasta és ma is felvágatlanul hevernek antikváriusok boltjaiban. Ne legyen ezeknek a könyveknek is az a sorsa. Egy téglával járul a magyar jövő alapjának szilárdságához, aki ezt a három könyvet megismeri.

SZASZ ZSOMBOR

KÁRPÁTALJA ÚJ FEJLŐDÉS ELŐTT

A SZOVJET SEREGEK fokozatos hátraszorítása folytán Kárpátalja kikerült a háborús veszélyzónából. A történelem folyamán először létrejött magyar-orosz határ nem érte meg a két esztendő sem. Az időközben eltelt korszak azonban erőpróbája volt a szentistváni gondolatnak. Kétségtelen, hogy az orosz határ közelsége bizonyos érdeklődést keltett föl a ruszin nép egyrészében, — különösen a fiatalságban — a Szovjet-Únió élete iránt. Ennek az érdeklődésnek volt következménye az a tömeges kiszökés, amely után a megtévesztett ifjúságnak rá kell ébrednie a propaganda Paradicsom és a valóság közötti irtózatosságra. Igen sokan keservesen fizettek meg ezért a tapasztalatért.

Kárpátalja megelőző húszéves történetének ismeretében természetesen tűnik föl, hogy mindez így történt; de egyben megnyugvással is tapasztalhattuk, hogy a ruszin nép széles tömegeire nem volt befolyással a „vonzó hatás“. Ez első sorban Benesékre jelenthetett nagy csalódást. Hiszen a cseh rezsimet valójában úgy kellett felfognunk, mint Oroszország szállás-csinálóját. Az ifjúság figyelmét eltérítették Közép- és Délkelet-Európa iránti természetes érdeklődéséről s a magyar kultúrától hermetikusan elzárt ruszin fiatalok jobb esetben az orosz irodalmon, rosszabb esetben a vörös Moszkva termékein nevelődtek. Középeurópai értékítéletüket észrevétlenül egy másik, idegen váltotta föl; a mellettük lakó népek iránt nem érdeklődtek, semmi jövőt nem jósoltak nekik, — így a magyarságnak sem — csak a nagy pánszláv álmoknak éltek. Amivel ugyan néha ellentétben állónak látszott a

mesterségesen kiélezett nyelvi vita az orosz és ukrán irányzat között, — ami aztán a ruszinok Eris-almája lett, Prága nem kis öröme.

Mindez azonban a legkevésbé sem érintette a ruszin tömegeket, amelyeket egyáltalán nem érdekelt a ruszin középosztály számára kiagyalt nyelvi kérdés. A nép széles tömegei mindenkor a legnagyobb közönnnyel és érdektelenséggel mentek el a vásári zsibongás mellett, amelyet „a ruszin közéleti fórumon“ Prága teremtett. Ezek a küzdelmek lényegében bebizonyították az itteni kitenyészett irányzatok mesterséges és gyökértelen voltát. Létjogosultságukat a cseh politika célkitűzései határozták meg, nem pedig a ruszin nép érdeke és üdve.

Misaryk és Kramár ismételt nyilatkozatai bizonyították, hogy a csehek Kárpátalját Oroszország tulajdonának tartották, melyet ők addig őriznek, míg a nacionalista Oroszország föltámad. Amikor aztán a bolsevizmus a szláv államokban pánszláv arcot öltött és Benes megvalósította a Szovjettel a kölcsönös segélynyújtási egyezményt, többé ezt sem tekintették föltételnek, mert időközben a vörös Moszkva is szalonképessé vált Prágában. A cseh kultúrpolitika legfőbb feladatának érezte ezért a nagyszláv öntudat fölébresztését Kárpátalján. Az elért eredmények korántsem állottak arányban azokkal az erőfeszítésekkel és pénzáldozatokkal, melyeket a csehek ennek érdekében meghoztak. Ez Kárpátalja visszafoglalása alkalmával is megmutatkozott; viszont azt sem lehet állítani, hogy ez az idő nyomtalanul múlt el. Egyesek túlságosan figyeltek a határokon túlra és bíztak abban, hogy Moszkva égisze alatt megvalósul egy olyan középeurópai szláv államkomplexus, amelyben a magyarságnak más szerep nem jut, mint a szláv népek közötti biológiai földoldódás. Ezek az emberek Kárpátaljának Szent István koronájához történt visszacsatolását csak amolyan átmeneti állapotnak tartották, amelynek rövidesen végét veti az Európának nekifeszülő bolsevista imperializmus.

A terhes cseh örökséget azonban még azok sem tudták levetni, akik harcban állottak Prágával. Igaz, hogy ebből a harcban-állásból még nem következett, hogy a harc Budapest érdekében történik. A cseh rezsim politikai boszorkánykonyhája kitermelte a kárpátaljai politikáló közéleti ember típusát. Voltak, akik mihamar rájöttek, hogy ruszin voltukat megfelelően kamatoztatni lehet. Így aztán egyesek nem megvetendő ügyességgel tudták „persona grata“ lenni egyidejűleg Budapest, Prága és talán még más fővárosok felé is. Mindez egy letűnt zavaros korszak szükségyszerű velejárója volt, ma azonban ez is elmúlt. A régi játékosok viszont Kárpátalja felszabadulása után is folytatni szeretnék a régi játékot régi módszereikkel.

Mi arra építenek, hogy a magyarság úgsincs tisztában a kárpátalji problémákkal. A magyar közvélemény jórészt el lehet tehát kábitani azzal, ha ideáikat olyan mezbe öltöztetik, mintha azoknak a támogatása magyar államérv lenne.

Egyszermindenkorra tisztában kell lennünk azzal, hogy a ruszin tömegek életszínvonalbeli problémájának ezekhez a kérdésekhez mindössze annyi köze van, hogy e játékosok mindig a ruszin népre hivatkoznak. Magyar részről pedig fontos tudni, állanak-e egyáltalán tömegek az önjelölt népvézerek mögött? Hasznos-e egyáltalán, hogy amikor a magyar kormányzat annyi szeretettel és gondoskodással fordul Kárpátalja felé, még mindig akadnak, akik egyéni sértettségéből, vagy mellőzöttség-érzetből közügyet szeretnének csinálni? A ruszin népnek mindehhez semmi köze sincs. Annál kevésbé, mert nem érdekli. Ha látja, hogy megértéssel és szeretettel foglalkoznak vele és gondoskodnak róla, munkaalkalmat adnak neki, anyanyelvének használatában senki sem korlátozza, nem kíván részt venni a nagy sakkozók játékában. Ezen az oldalon tehát nincs probléma. A magyar és a ruszin nép, a magyar állam és a ruszin nemzetiség között évről-évre csökken

a sűrűlódási felület. Minél intenzívebb azonban ez a folyamat, annál elkeseredettebbek azok, akik úgy érzik, hogy ily körülmények között szerepük már nemcsak fölösleges, hanem józan és elfogadható érvekkel sem indokolható. Magától értetődőleg el is követnek mindent annak érdekében, hogy ez minél kevésbé legyen szembeötlő.

Tovább folyik azonban a játék a nyelvi kérdés körül. Hirdetik, hogy a ruszin irodalmi „hagyományok“ alapján Kárpátalján a moszkvai irodalmi nyelvnek van kizárólagos létjogosultsága. Erre kötelez minden öntudatos ruszint Dobrjanszkij, Duchnovics, Sztavrovskij-Popradov, Rakovszkij és Szabó Eumén munkássága. Ha pedig ez az érv valakit nem győz meg, arra hivatkoznak, hogy a ruszin nép maga eldöntötte a nyelvi kérdést a cseh megszállás idején. Mert akkor a csehek népszavazást tartottak, hogy a kárpátalji szülők milyen nyelven: oroszul, vagy ukránul kívánják gyermekeiket taníttatni? Az akkor összeszámolt szavazatokból azonban kitűnt, hogy a szavazó ruszin szülők nyolcvan százaléka az orosz nyelv mellett foglalt állást. Már pedig, szerintük, a nyelvi kérdés ruszin belügy, amely ezzel a szavazással véglegesen el is dőlt.

Nem árt ezeket az érveket tüzetesen megvizsgálni. Akik rá hivatkoznak, szeretik elhallgatni, hogy 1848 előtt az orosz nyelv használata Kárpátalján jóformán senkinek sem jutott eszébe. Addig a ruszin nép írástudói vagy a nép nyelvén, vagy az ú. n. egyházi szláv nyelven írtak. Bécsnek azonban ekkortájt kapóra jött, hogy Kárpátalján olyan mozgalom támad, amelyet a magyarság ellen föl lehet használni. Bécs és Moszkva, helyesebben Pétervár akkori politikai együttműködése a magyar kérdésben lehetővé tette, hogy a pánszláv gondolat a nagyorosz nyelv bevezetésével Kárpátalján terjedhessen. Moszkva pedig meg volt győződve, hogy, — ha az orosz irodalmi nyelv révén a ruszin intelligenciát a saját kulturális körébe kapcsolja be — kiépíti magának azt a hídfőt Európa szívébe, melynek politikai és katonai gyümölcszeit annakidején leszüretelheti.

Mint az előbbieken láttuk, ez a törekvés Kárpátalja megszerzése után nem keresztezte Prága érdekeit sem; ezért hagytak a csehek szabad folyást annak, hogy az irodalmi nyelv ürügyével Kárpátalja majdnem felében magyar vérségű népét pánszláv gondolatokörben neveljék fel. Ezt az egyébként egymással szemben álló Masaryk és Kramáf is igen üdvös jelenségnek tartotta, mert beilleszkedett azokba a prágai tervekbe, amelyek Moszkvával közös határt kívántak teremteni. Mindez önmagában is elég ahhoz, hogy a magyarságnak meglegyen a maga határozott véleménye a moszkovita-pánszláv-nagyorosz nyelvi irányzatról.

Igaz, hogy ma tisztán kulturális érvekkel igyekeznek bizonyítani a nagyorosz nyelv kárpátalji létjogosultságát; de, hogy az álarc mögött milyen — tudatos, vagy öntudatlan — törekvések húzódnak meg, az az elmúlt 23 év eseményei után ma már nem titok. Az orosz nyelv kárpátalji használata kifejezetten magyarellenes hatású. Nagyorosz irányzat és szentistváni gondolat: tűz és víz; soha ki nem egyenlíthető antinómiák. Ebben a magyarság soha semmi kompromisszumra nem léphet, legegységesebb életérdekeinek veszélyeztetése nélkül.

Szóljunk arról a bizonyos népszavazásról is. Tegyük föl, hogy minden ruszin leadta szavazatát s a csehek által megrendezett színjáték kiállja a legszigorúbb kritikát s így magyar szempontból is figyelembe vehető. (Nemcsak vitatható, hanem egyenesen nevetséges volna ugyanis irányadónak vennünk azt, amit a csehek kárpátalji uralmuk biztosítása érdekében, de nem a ruszin nép javára végeztek.)

Az ellenpárt állítása szerint a ruszin parasztnak föladták a kérdést, milyen nyelvet akar, „український“ (ukrajinszkij), vagy „русский“ (rusz-

kij), ukrán vagy orosz nyelvet? A válasz csakugyan 80 százalékban a „**РУСС-ВНІЙ**“, orosz mellett szólt. Csakhogy, akik erre hivatkoznak, nem szeretik hozzátenni azt, amit a cirillikát nem ismerő magyarság nem tud. A ruszin azt mondja magáról: „**Я РУСИНЪ**“. Én ruszin vagyok. Neki azonban a ruszin nyelv nem „**РУССЕВНІЙ**“, ruszskij két „sz“-szel, hanem „**РУСЬВНІЙ**“, tehát ruszjkij egy „sz“-szel és a „lányító jellel; ez neki a „po násomu“, azaz „a mi nyelvünkön“. Az ellenpárt állítása szerint, akik megkérdezték, hogy *ruszskij-t* akar-e, annak azt válaszolta, hogy *ruszjkij-t* akar. A kettő között oly kevés a hangzásbeli eltérés ... Azt pedig igazán nem lehet kívánni az egyszerű ruszin paraszttól, hogy fölismerje, mi a kettő között a különbség. Számára, — egészen érthetően, — igazán közömbös kérdés volt, hogy valamit egy „sz“-szel, vagy kettővel, lányító jel nélkül, vagy lányító jellel használnak-e. A ruszin nép lényegében saját nyelve mellett tett hitet, mert azt hitte: mikor a ruszskij-t kérdik, akkor a „po násomu“ nyelvről van szó. Azok tehát, akik hirdetik, hogy ez a szavazás kifejezte a ruszin nép véleményét, önkényesen módosítják a szavazás lényegét. Visszaélnék azzal, hogy a magyarság sem ismeri ezeket a különbségeket a cirillikában, melyekkel az egyszerű ruszin parasztot is meg lehetett téveszteni.

Ennél a népszavazásnál a nép véleménye őszinte volt, csakhogy a kérdező egészen másra gondolt, mint a megkérdezett. Ez is csak Kárpátalján és csak a cseh rendszerben történhetett meg, jellemzően arra a világszalásra, melyre a csehek ruszin politikájukat alapozták.

Az a korszak pedig véget kell, hogy érjen, amikor azzal lehet dolgozni, hogy a magyarság egyes állításokat úgysem tud ellenőrizni s hogy megfelelő ravaszsággal a legkarakánabb magyart is le lehet szerelni, ha nem a zöld asztalnál, hát akkor a fehér asztalnál.

A magyar kormányzat jelentős lépést tett Kárpátalján a nemzetiségi kérdés felszámolása felé az elmúlt években. Ezt meggyőzően igazolja az elmúlt évek ruszin életszínvonalának fokozatos emelkedése. A ruszin értelmiségnek is van egy része és nem túlozunk, ha azt állítjuk: túlnyomó része az, amely fönntartás nélkül hajlandó a magyarsággal együtt dolgozni, ha magyar oldalon kialakult véleményt és határozott irányzatot lát. Más kérdés, hogy egyesek, a 4—500 főből álló kis csoport, ezeket arra való hivatkozással szerezlik le: a rezsimek változtak és még változhatnak, ők azonban örökké itt maradnak és mindenkinek aszerint fizethetnek, milyen hüen „tartott ki“.

Tulajdonképpen ennyi ma az egész ruszin kérdés. A jóhiszeműek és idealisták sokszor meddőségre vannak közöttük kárkoztatva, mert mi idáig elmulasztottuk érvényre jutni engedni a ruszin nép lelkében élő, „magyaron“-nak gúnyolt irányzatot s azt hittük, hogy azok képviselik valóban a rutén népet, akik lehangosabbak, legkövetelözőbbek. Innen származik minden hiba és félreértés, amely még ma előfordul, de itt kell a dolgokat megfognunk, gyökerüknél, a moszkovita-pánszláv-nagyoroszi irányzat teljes likvidálásánál. Ha majd nem lesz Kárpátalján „orosz“ nyelvi kérdés, mint ahogy remélhetőleg örökre eltűnt az ukrán probléma, akkor nem lesz többé a békés magyar-ruszin együttműködésnek több akadálya. Mert Kárpátalján épp úgy nincs létjogosultsága a pánszláv-orosz mozgalomnak, mint az ukránnak.

Csakhogy ehhez egy további lépést kell tennünk előre. Előre pedig csak akkor léphetünk, ha a ruszin nép magyar érzésű tömegeit nem tévesztjük össze néhány száz emberrel, akiknek a magyar-ruszin együttműködés nem érdekük, mert elvinné előlük a „munkateret“.

Ezek jobban szeretnék, ha mi „magyarosítanánk“, halmozván egymásra a hibákat, melyeket 1918 előtt elkövettünk. Erre azonban hiába építenek.

NAGY VILMOS

A FRANCIÁK TRAGIKUS TELE¹

BÁR A VICHY-I KORMÁNY igen dicséretes törekvéseket fejtett ki a Munkakódex (Charte du Travail) fokozatos életbeléptetése, s ezzel a társadalom újjáépítése felé, a demarkációs vonal mindkét oldalán, a Vogézektól az Atlanti-óceánig, a Csatornától az Alpokig az apáthia lett úrrá a lelkeken. Hogy is lenne máskép, ha mindenki éhezik? Az ellátás, mely már az ősszel igen gyengén működött, egyáltalán nem javult azóta.

A falun és a kis városokban nagyjában még megy valahogyan, de csak valahogyan. A villamosokon és zsúfolt vonatokon utazó emberek, a kávéházak terraszain ülő és kétes folyadékokat szürcsölő vendégek, az iskolából hazafelé tartó gyerekek általában r. em nyújtanak szánalomkeltő képet. De Lyonban, Marseilleban, sőt még Vichyben is, nehéz karácsony után, februárban beállt a teljes nyomor. Mondják, hogy Párizsban az élelmezés egy kicsit jobb, de ez a „jobb“ is igen relatív. Az „övezetközi“ levelezőlapok (carte interzone), melyek a megszállt területről érkeznek, sokszor használják a „danse devant le buffet vide“ szólamot, olyan megjegyzések kíséretében, hogy az ember kénytelen arra gondolni, hogy ott is valóságos éhínség dühöng. A táplálkozás alapja a répa (fehér és vörös), sőt a marharépa. Állati takarmányt esznek az emberek ... ha van! Reggel öt és hét óra között valóságos roham alá kerül a zöldségpiac s ha a napi gondoktól elfáradt háziasszony csak kilenc óra felé megy bevásárolni, — ami egészen normális dolog volt, amikor még „jól éltek“ az emberek, — bizony számolnia kell azzal, hogy üres marad a kosara.

Csodálkozunk, ha ez az egyhangú koszt nem buzdítja az embereket munkára és nem önt friss erőt az elfáradt tagokba? Jó, ne fessük a dolgokat túlságosan feketére. Hiszen meglep, hogy sok francia e fizikai hiányok mellett mennyi rugékonyságot és kitartást képes kifejteni... Ám hónapokkal ezelőtt elég komoly zavargások voltak a délen, borteremelő vidékeken: Montpellierben, Sete-ben és Narbonne-ban, ahol mást mint szállót nem termelnek, s ahol a körülmények szerencsétlen összejátszása következtében az ellátás teljesen csődöt mondott. A nagy hóban elakadtak a vonatok, a Földközi tengeren hajótörést szenvedtek az afrikai szállítmányok. A csalódott háziasszonyok különös hevességgel tüntettek; a rendőrségnek kellett fellépnie, s több napba került, míg a hatóságok urai lettek a helyzetnek.

Emellett persze a zugkereskedelem orgiáit ülte. Sajnálatos, de érthető. Szájról szájra megy, hogy Szavoja vagy az Alpok magaslati üdülőiben zugkereskedelem folyik a hatóságok hallgatólagos jóváhagyása mellett, mert nem szabad teljesen elpusztulni hagyni az idegenforgalmat, miből több ezer ember él. És nyilván, aki többszáz frankot fizet naponta, hogy sízni menjen Mégéve-be vagy sütkérezni Cannes-ba, ezen a pénzen, úgyahogy, jóllakni is akar. Néha a rendőrség behúnyja a szemét és a bűnös szállodásokat békén hagyják. Olykor viszont a közönség számára látványos példákat statuálnak. Egy mészáros vagy egy hentes boltját, aki jegy nélkül adott el egy birkacombot vagy egy sonkát néhány ezer frankért, bezárják vagy három hónapra, vagy véglegesen, amivel persze pellengérré állítják.

¹ Külföldi munkatársunk tanulmányának beküldése óta jelentékeny fordulat állott be a francia politikában: a riomi pert a marsall felfüggeszti és Laval átveszi a kormányelnökséget, melyet eddig Darlan tengernagy látott el, míg Darlan a hadsereg élére kerül. Mindezek az események nem cáfolják meg a cikk állításait, sőt inkább megerősítik. A szerző különben nem lévén politikus, mindenkor elsősorban a közállapotok ábrázolására és a közvélemény elemzésére szorítkozik. Szerk.

Külön koncentrációs táborok létesültek az árdragítók részére, akik a köznyomorból gazdagodván meg, a lehető legnagyobb népszerűtlenségnek örvendenek a társadalom minden rétegében.

Az éhínség és nyomor ellenére a tavasz első leheletére néha a reményesség is felüti fejét a szívekben. De ez csak múltó jelenség, a francia nép úgy gondolja, hogy minden szerencsétlenség őt sújtja: a vereség, a megszálló hatalom rekvirálásai, az angol-amerikai blokádnak, az 1941-iki különösen rossz burgonyatermés — pedig minden kertben elvetették ezt a becses gumót — és a kivételesen kemény tél, mialatt számos türelmetlenül várt zöldségzállítmány megfagyva érkezett címére. Emellett a primőrök egyrésze, az algíri déligyümölcs, a bor, ami már teljesen hiányzik, külföldre megy, például Svájcba. És mégis meg kell engedni ezeket a szállításokat, mert a vichy-i kormánynak égetően szüksége van külföldi devizákra, különféle okokból. Franciaországnak ma minden hiányzik s így nem küldhet többé Svájcba semmit iparának készáru-termeléséből. Már pedig a francia-svájci Wiring a „do ut des“ elvén alapul, az árucserén. A francia frank árfolyamát pedig fenn kell tartani, mert a Svájcban internált 30.000 ember 1940—41. évi ellátását meg kell fizetni s főleg azokét a katonákét, aWk — sok százan — Leysinben és másutt kaptak elhelyezést, miután tuberkulózis miatt kieresztették őket a német fogolytáborokból. Ehhez járulnak a francia ipar szükségletei, hiányos felszerelésének pótlása, amiben a rendWvül fejlett svájci száWpar nagymértékben tud segíteni. Mindezt azonban jó devizában kell megfizetni, ami a belső piac részéről bizonyos élelmiszerek feláldozásával jár.

Minderről az átlag francia, akit a rendkívül szigorú ellenőrzés alatt álló sajtó informál, nem igen alkothat magának tiszta fogalmakat, ő egyszerűen így gondolkozik: az ország földje gazdag, készletei — s ez a legtevésebb elképzelés, — kimeríthetetlenek. A jó idő beálltával tehát mindennek meg kell javulnia, még ha a háború hónapokig tart is. Ez az optimisták nézete és van is benne némi logika. De a pesszimisták azt felelik: Semmiféle igazi könnyebbség nem lesz, míg a szállítások meg nem javulnak, már pedig a szén mind kevesebb és kevesebb lesz. Minden hónapban jelentékeny mértékben csökkentik a személyforgalmat, így pl. a lyon-genfi vonalon, ahol békében naponta négy gyorsvonatpár közlekedett, ma három vonat jár h e t e n k é n t, hétfőn, szerdán és pénteken. A még fontosabb tehervonatok menetrendjét pedig nem sikerül megtartani. A benzinhiány teljes és a gázzal hajtott teherautókkal minduntalan baj van: baleset, motorhiba napirenden van; lehetetlen velük erős lejtőn felmenni, vagy nagy terheléssel mozogni és nincs mód arra, hogy a társaskocsiforgalmat rendszeresen lebonyolítsák, holott vagy tíz év óta a vidék forgalma főleg ezen az úton bonyolódott le.

Ilyen állapotok között meg lehet érteni, hogy az emberek közömbösökké lesznek. Azt az embert, aki nem tudja, mit eszik aznap és szorongva gondol arra, hogy másnap talán éhen kell halnia, nem igen érdeWi, mint folyik egy politikai per. Sokan mondják, hogy a riomi vádlottak ügye előre el van döntve, mások nem tudják megállni, hogy némi szimpátiát ne érezzenek az egyes vádlottak iránt, bármilyen bűnösöknek látszanak is. Meg aztán, ha vésztörvényszéket akarnak ülni, jobb lett volna gyorsabban hozzálátni a dologhoz. Két évvel ezelőtt még a főbűnösökre mért halálos ítéletet is megértette volna a közvélemény. Ma mindenki azt mondja, hogy vagy túlkorán van még, vagy már túlkéső!... Túlkorán, mert a spontán és közvetlen felháborodás ideje már rég elmúlt. Túlkorán, mert a kétharmadában elfoglalt országban hiányzik a távlat ahhoz, hogy a vád egyes pontjait kellően és tárgyilagosan értékelni lehessen.

A francia államfő különben nem titkolta, mennyi bajjal fog jární e per lefolytatása a mai időkben. Itt csak az a kérdés, mi előnyösebb: ad acta tenni? vagy eljárni a vádlottakkal szemben? A vélemények e tekintetben erősen megoszlanak a francia közvéleményben.

Egyesek azt gondolják, hogy mivel a törvényszék elejtette a hazárulás vádját, nem helyes, hogy ezt a kínos és fájdalmas vitát tovább folytassák.

sák. Jobb azt a történelem ítéletére bízni, függetlenül attól, hogy magunk mit gondolunk Daladier, Blum, Guy La Chambre, Jacomet és Gamelin volt főparancsnok érdemeiről vagy mulasztásairól, nem is szólva Reynaudról vagy Mandelről, akik bár börtönben ülnek, még nem is kerültek a törvényszék elé. Az átlagos közvéleményt a vichy-i hivatalos álláspont képviseli. Pétain marsallnak a főkormányhatalomra jutása nem vetett véget egyúttal a hatalmak megosztására vonatkozó montesquieu-i elvnek. A Cour de Justice szabályos alkotmány szerv, melynek működési szabadságát tiszteletben kell tartani, tehát ura elhatározásainak. Határozottan körülírt feladata van: megállapítani minden módon, kik voltak 1936 óta felelősek a két év előtti összeomlásért, anélkül hogy beleavatkoznék a tisztára politikai kérdésekbe. A harmadik álláspont a párizsi sajtónak abban a részében észlelhető, melyet Déat, Luchaire és társai képviselnek, akik a legközelebb állnak a megszálló hatalomhoz. Az ő álláspontjuk nem kevésbé kritikus, mint az első csoporté, de megjegyzéseik egészen más természetűek. Nem magát a háborús felelősség kutatásának a tényét hibáztatják. Ellenkezőleg: azt követelik, hogy a kivételes törvényszék büntető határozatai különösen szigorúak legyenek, mert azt remélik, hogy így egyszersmindkorra tönkre tehetik a letűnt kormányzat hitelét. Viszont azt tartják, hogy a riomi törvényszék rossz útra siklott és ahelyett, hogy a fegyverkezési és anyagihiány okait kutatná, mely az 1940. évi katasztrófát előidézte, egy más kérdést, még pedig egyetlen kérdést kellene feltennie: hogyan keveredett bele Franciaország az 1939. szeptemberi konfliktusba, holott Németország nem fenyegette közvetlenül? A politikusok vezető köreinek különben az a benyomása, hogy a perből nem sok derülhet ki, mert a francia közvélemény már rég megalkotta magának az ítéletét a kérdésre vonatkozólag. S ami érdekeset mondhatnak tanúk és vádlottak, az zárt ajtók mögött hangzik el...

Mínthogy a riomi per nem izgat senkit, kivéve természetesen magukat a vádlottakat, nem kell attól tartani, hogy újabb Dreyfus-ügy nő ki belőle. A hosszú zárt tárgyalások, a mentő és terhelő tanúk vallomásai, a vádés védőbeszédnek annyi időt vesznek igénybe, hogy legkorábban a jövő nyár előtt aligha lehet az ítélet kimondására számítani. És addig sok víz folyik le még az Ambéne patakon is, Rióm alatt... A tárgyalási incidensek szaporodnak és a per elhúzásából az érdekelték sok előnyt kovácsolhatnak maguknak.

Ha ugyan addigra, felsőbb parancsra minden meg nem változik... De eddig ez még nem következett be. A riomi törvényszék kivételes törvényszék, de olyan kivételes törvényszék, mely a mai Franciaország alkotmányos keretein belül óhajt maradni. Messze vagyunk már a sommás eljárástól, mely húsz hóval ezelőtt, a vádlottakat egyenesen a veszthelyre küldhette volna! A vádlottak ügyét ugyan minden kedvezés nélkül fogják megítélni, de nem túlságos szigorral, ha ugyan a dolgok ott maradnak, ahol most, 1942 tavaszán állnak és váratlan fordulatok és beavatkozások nem érvényesülnek.

A nagyközönség, mely a háború előtt mint csemegét fogyasztotta az efféle politikai pereket, nemcsak ezekkel szemben közömbös, hanem az európai katonai eseményekkel szemben is.

Az angoloknak a Le Havre melletti, vagy saint-nazairei próbálkozásai egy évvel ezelőtt még nagy szenzációt keltettek volna: 1942-ben azonban már 100 francia közül 99-et teljesen hidegen hagytak. Igaz, hogy az a küátás, hogy földje — hacsak repülő és tengeri háború szempontjából is — csatamezővé válik, a legyengült nemzetben, mely minden erőforrásától megfosztatott, nem valami kecsegtető érzést ébreszt. De mindenki hozzászókkott ehhez a gondolathoz is lassanként. Az ilyen vállalkozások eredménye vagy sikertelensége itt nem sokat számít; legfeljebb a helyi lakosságban kelt tovatűnő érzéseket. A levertség han-

gulatában már a hadiesemények közeledése sem kelt izgalmat az átlagfranciában, aki a mindennapi kenyér megszerzésének nehéz munkájával van elfoglalva.

Súlyosabb eseménynek kellett jönnie, hogy valamelyes kollektív izgalmat keltsen: a boulogne-billancouni Renault-gyár és vele összefüggésben a párizsi külvárosok hosszú sorának bombázása volt ez az esemény.

A mindkét oldali övezet sajtójának megbotránkozást kifejező cikkei, De Brinon párizsi követ heves megnyilatkozásai, Pétain marsall fájdalmas részvétellel telített üzenetei kísérték a szörnyű pusztulást. Nemzeti gyásznapot rendeltek el. És mégis, az a külföldi, aki a szabad övezetben járt-kelt e napokban, meglepődve érezhette a lakosság legnagyobb részének teljes apáthiáját és még azok is, akik Párizsból érkeztek, ha az ember benyomásait tudakolta, azt a légy intő választ kaphatta: „Ez csak politika“ (Tout cela, c'est de la politique). Bizonyos, hogy mindazok a gyárak, amelyek hadi felszerelést gyártottak, számíthattak az éjjeli gépmadarak látogatására, melyek mindenütt a halált és a kétségbeesést szórják alá. Viszont a legszomorúbb az, hogy a Royal Air Force gépei a holdvilágos éjjelen oly rosszul céloztak, hogy számos lakóházat is összedöntöttek, s ezek maguk alá temették az ártatlan lakosság százait, nőket és gyermekeket.

Persze a polémia megindult az együttműködők és az együttműködés ellenesei között. Előbbiek nem titkolják, hogy angolelles nézeteiknek megfelelő igazolását kapták a súlyos támadásban. Hiszen ledobált röpíratokban az angolok kilátásba helyezték, hogy még sokszor visszajönnék és a francia gyárakat összerombolják, ami a francia lakosság ezreinek közvetlen vagy közvetett pusztulását jelenti. Vichynek tehát meg kell egyeznie a megszálló hatalommal, hogy felfegyverkezve állhasson ellen az ilyen támadásoknak. S ha ez arra vezetne, hogy Franciaországnak újra részt kell vennie a háborúban, hát abba is bele kell menni! Talán ez a megfordított új háború jobb helyzetet teremtené a mainál...

Az ellenkező nézet az „attentistáké“, akik a riomi per óta újra fel-emelték fejüket s akik nem éppen mind gaullisták vagy kommunisták s akik bár nem játszanak nagyobb szerepet a politikában, de a francia közvéleményben elég tekintélyes tömeget alkotnak. E körökben nagy csalódás érzése uralg. Mers-el-Kébir, Dakar, Gabun, Szíria és Saint-Pierre et Miquelon után most már az ötödik vagy hatodik akadály mered a közvéleménynek e része elé, mely szerette volna teljesen angolbarát értelemben áthangolni a lakosságot.

Ezekben a körökben, melyek a montoire-i és a saint-florentin-vergigny-i találkozás szellemével ellentétes irányt képviselik, igyekeznek arra rámutatni, hogy a március 3-iki támadás a hiányos légvédelem hibájából lett oly katasztrófálissá: hiszen a szirénák csak igen későn és akkor is rosszul működtek. Mások a nagy kárt a Le Havre melletti értesítő állomás elleni támadással hozzák összefüggésbe, ami nem csekély naivságra vall, hiszen egészen bizonyosan másutt is vannak a légelhárítást szolgáló leháló állomások. Efféle viták folynak ma a „Café du Commerce“-ekben, a kávéházi stratégiák között, kisebb-nagyobb vidéki városokban.

Az önzetlen és pártatlan francia — s ezek nagyobb számban vannak mintsem az ember gondolná, — tisztában van azzal, hogy mindez nem komoly, ő csak azt látja, hogy Brestben, Le Havre-ban, Calais-ben, Lilié-ben, Roubaix-ben és másutt is ezrével hullanak a francia munkások, nők és gyermekek anélkül, hogy a részletekről közelebbi értesülést kapna. De amellet igazat ad Pétain marsallnak, aki megható üzenetben azt mondotta, hogy a legszerencsétlenebbek közülünk nem azok, akik Billancourtban „Isten nagy csendjébe költöztek át“ ...

FIGYELŐ

MAGYAR TÁRSADALOMKUTATÁS

AZ EMBER évezredekben át élt a különböző társadalmi formákon belül és mindvégig tökéletes nemtörődomséggel viseltetett velük szemben.

Ám a XIX. században hirtelen feltámadó érdeklődéssel szögezte feléjük a kíváncsi miért? kérdését. A természettudományokon kívül aligha találunk még egy tudományágat, amely olyan gyorsan futotta volna be pályáját, olyan rövid idő alatt született, fejlődött és virágzott volna, mint épp a szociológia.

A XIX. század nagy klasszikusai jóformán egy emberöltő alatt megalkották a társadalomtudományt és sorukban az utolsó, Dürkheim Emil már az új tudomány feladai közé osztotta be a társadalmi morfológiát, tehát a társadalom felszíni jelenségeinek leírását is. Ezek a felszíni jelenségek minden egyén számára közvetlenül adva vannak, kézenfekvők, szemmel láthatók, könnyen felfoghatók; de rendszeres feltáráruk — éppen a nagy közelség miatt — mégis komoly nehézségbe ütközik és annál nagyobb ez a nehézség, mennél tudományosabb igényekkel lép fel a kutató velük szemben. Az igazságok örök szemérmessége itt mutatkozik meg talán a legerősebben: felszínes társadalmi riportázst könnyű írni, de a minket körülvevő közösség mélyébe behatolni, igazi összefüggéseit feltárni nagyon nehéz feladat.

A társadalom ugyanis egyedi jelenségek halmazából áll; ahány tagot, elemet, viszonylatot különböztetünk meg benne, annyi fajta jelenséggel van dolgunk. Ebben a sokrétűségben csak a társadalmi tipizálás segítségével sikerül rendet teremteni és a társadalmi típusok felállításának a szabályait ugyancsak Dürkheim foglalta össze alapvető módszertani tanulmányában (*Les Régies de la Methode Sociologique*) és ő alkalmazta sikerrel, talán elsőnek, az öngyilkosságról szóló magyarázó munkájában.

A társadalom felszíni életmegnyilvánulásait már régebben figyelemmel kísérte egy másik tudomány, a statisztika, de ezt könnyű elkülöníteni a társadalomleírástól. A statisztika hivatalos intézmények által, az egész államra kiterjedő, kérdőíves adatgyűjtés alapján, a nagy számok törvényének segítségével állapítja meg tételeit; a társadalomkutatás viszont mindig csak egy kisebb, de típusos csoport (falu, vidék, osztály) feldolgozására vállalkozik, tehát reprezentatív jellegű. Ennek következtében a társadalomleírás mélyebben hatolhat az emberi életbe, mint a pozitív formákhoz kötött statisztika s olyan összefüggéseket tárhat föl, aminőktől a mindig számadatokhoz kötött statisztika idegen marad. A lelki élet s a kulturális kérdések vizsgálata kívül rekedt az államérdekű statisztika körén, természetes tehát, hogy efelé fordult a sajátlagos társadalomkutatás.¹ A totális államokban, ahol a statisztika tárgyköre szinte tetszőlegesen kibővül és adatfelvétele elé elvi akadály aligha tornyosul, a társadalomleírás is feleslegessé válik és éppen ezért megszűnik.

Másfelől azonban a statisztika sem nélkülözheti a társadalomleírás módszerét és eredményeit. A számadatok értékelése, magyarázata, megokolása, sőt a statisztikai felvételek előkészítése is olyan előismereteket

¹ Így tárgykítűzés szempontjából is mintaszerű az a társadalomleírás, amely egy amerikai kisváros életét tárja föl: Lynd, Robert S. & Helen Merrell: *Middletown. A Study in American Culture*. London, 1929 és *Middletown in Transition. A Study in Cultural Conflicts*. London, 1937.

kíván, amely kívül esik a számadatok területén és amelyet egyéni tapasztalatokból, típusos jelenségek általánosításából mond ki a statisztikus, így pl. a számadatok összehasonlítása, tehát a tiszta statisztika módszer mutatja, hogy a budapesti iparostanoncok iskolai végzettsége átlagosan magasabb, mint az össznépeségé és jóval magasabb, mint az idősebb iparosnemzedéké. A statisztikus nem késik ezt megmagyarázni, mondván, hogy a kifinomodott ipari termelés, a gazdasági élet fejlődése fokozott követelmények elé állítja az iparosokat és további tanulásra sarkalja őket, mint régen. Ez a tétel, ami magyarázatképpen bizonyára elfogadható, már személyes tapasztalatból vagy egyéni kikérdezésből, tehát a társadalomkutatás módszereiből jött létre.

A társadalomleírás vagy rossz idegen szóval: szociográfia nem autonóm tudomány és a személyes tapasztalattal, a mindennapi étellel sokkal közelebbi kapcsolatban áll, hogysen annak veszélyei ne kísértenék minden lépésében. Különösen a politika fenyegeti tudományos tisztaságát; ámbár kétségtelen, hogy bizonyos politikai álláspont elengedhetlenül szükséges hozzá, mert a teljes konzervativizmus, az adott helyzettel való főtítlen megelégedettség sosem vezetett volna el a társadalomkutatáshoz. A tiszta tudomány és a személyes járulékok helyes keveredésétől függ a társadalomleírás sikere.

Erősen politikai irányzatossággal terhelt az a társadalomkutatási munkásság is, amit 1910 körül a Huszadik Század írói csoportja indított. A magyar közönség akkor még oly kevésbé érdeklődött a társadalmi kérdések iránt, hogy tanulmányaiknak ez a része alig keltett visszhangot és még Farkas Geizának minden elfogultsága mellett is sok igazat feltáró könyvei sem terjedtek el. A Huszadik Század körének társadalomkutatói munkássága azonban oly kevésbé ismert maradt, hogy az az írói nemzedék, amelyik 1934 körül lépett fel társadalomleíró munkásságával, azt hitte, feltöretlen utat, tabula rasa-t talál maga előtt ezen a téren.

Erre az utóbbi csoportra — egyéni befolyásokon kívül — elsősorban Szeffü Gyula volt hatással, aki elsőnek ágyazta be a magyar történetet a maga természetes társadalmi keretébe és a történeti folyamat mellé mindig részletesen felrajzolta a szociális hátteret. Ez a szintézis, egy tudós egyéniségnek személyes, jóformán minden előzmény nélküli alkotása, nem tévesztette el hatását egy olvasónál sem és különösen 1930 körül nem, amikor a Magyar Történet kötetei megjelentek s amikor a gazdasági válság következtében Magyarország minden szociális nyavalyája egyszerre, szinte kóros hirtelenséggel tört elő a mélyből a felszínre.

Bizonyos, hogy a mozgalom elindításában Szeffü Gyuláé volt a döntő hatás, de az ifjú szociográfius nemzedék — mert ennek nevezte magát — rajta túlmenőleg alig mélyedt el tudományában. Legfőképp Dürkheim alapvetéséről nem vett tudomást és a módszer meg a rendszer hiányai, a típusbeli tájékozódás bizonytalansága mindvégig sajnálatosan érződött meg munkásságában.¹ Legfeljebb egy német munkát forgatott olykor (Die Arbeitslosen von Marienthal, Leipzig, 1933) és Gusti tanár romániai módszerét csodálta.

Az esetleges tudományos hiányokat viszont más, megnyerő tulajdonságokkal pótolta. Ilyen volt mindenekelőtt az az irodalmi igény, ami mindnyájukat jellemezte; hiszen jórésük szépiróként kezdte pályáját. Írásukat a meleg magyar érzés és a külső csín jellemezte, minden művük könnyen olvasható, élvezetes volt, a tudományos nehézkesség, de gyakran az elmélyedés híjával. És — ami hatásukat még nagyobbra fokozta a magyar közönség előtt — mindnyájukat magával ragadta az a parasztromantika, amelynek

¹ A magyar tipológia hiányaira ezen sorok írója már rámutatott A szellem szektái c. tanulmányában a Jelenkor 1941. évi 16. számában.

Szabó Dezsőn és másokon keresztül már kétségtelenül meg volt a maga lelkesítő előzménye a magyar szellemvilágban. A szociális elégedetlenség, az irodalmi megjelenési forma és a parasztromantika magyarázza gyors sikerüket, tüneményes népszerűségüket. Közülük két név a tudományos világ őszinte elismerését is megnyerte: Darvas Józsefnél a természetes ész tájékozódó képességét csodálták, amelynek a segítségével a társadalom bonyolult szövevényén s az egyéni sors befolyásoló hatásán át a helyes látásig eljutott; Erdei Ferencnél pedig a szociológiai tudás gazdag egyéni tapasztalatokkal társult, hogy együttesen vázolják fel a társadalmi képet.

Ezé a csoporté volt a népszerűség és politikai mozgalmát, a Márciusi Frontot egy időben jóformán az egész magyar fiatalság magáévá tette. Írásaik minden sora visszhangot keltett és közvéleményünk az ő munkásságukból alkotta meg véleményét az egész társadalomkutatásról. Pedig az ő népszerű alkotásaik mögött a mélyben egy szigorúan tudományos társadalomkutató munkásság is folyt, tudományos lassúsággal lépésről-lépésre haladva a társadalmi helyzet feltárásában. De ezekről a művekről — így a Bodor Antal módszere szerint készült sorozatról vagy Heller Andrásnak igen alapos, a földmunkásság életét föltáró tanulmányairól — a nagyközönség alig vett tudomást, jóllehet sok megszívlelésre méltó megállapítást tartalmaztak. Csak az a szűk kör értékelte őket, amely a magyar tudományosság minden előhaladását lelkes figyelmével ajándékozza meg.

A nagyközönség szemében az egész társadalomkutató mozgalom alig volt több holmi divatnál; az a tömeg, amely a szociográfusok műveit olvasta, elsősorban a szociális haladásért, azután a parasztromantikáért, végül pedig az irodalmi külsőért lelkesedett. Ez a tény magyarázza, hogy a legnagyobb társadalomkutató láz idején sem gondolt senki pl. az ipari munkásság helyzetének leírására és amikor hosszú idő múltán két ilyenirányú munka is megjelent (Reitzer Béla—Rostás Ilona: Ezer munkás a szabadidejéről és a Rézler Gyula szerkesztette Magyar gyári munkásság), a nagy érdeklődés már ellankadt és egyik tanulmány sem érte el azt a figyelmet, amit tudományos értékénél fogva megérdemelt volna.

A szociográfus csoport munkáival szemben a tudományos bírálat egy s más kifogást emelhetett s ezt olykor talán indokolatlan kíméletlenséggel tette. Mindamellet kétségtelen, hogy ők hozták a háború utáni magyarság egyik legjelentősebb szellemi mozgalmát s épp olyan időben, amidőn a magyar szellemet már a kiszáradás, a megmerevedés fenyegette. De bármilyen széles körre terjedt is hatásuk, a termelés igen hamar elapadt. 1938 után már alig jelentek meg szociográfiai művek s ha megjelentek is, a közönség már alig figyelt rájuk. A régi vonzóerő elveszett s a növekvő részvétlenséggel egyre reménytelenebbül harcolt a tudomány.

A szociográfia leghatásosabb tárgya a paraszti nyomor ábrázolása volt, a nagy társadalmi változásnak, mely a munkapiac javulásával következett be, tehát szükségképpen el kellett vezetnie a szociográfia lehanyaglásához. Művelői szétszakadtak, munkakedvüket más irányba fordították, vagy — éppen napjainkban — heves személyi vitákba bonyolódtak. De nem lett volna egyik legjelentősebb szellemi mozgalmunk, ha hatását nem hagyta volna ránk életén és halálán túl és ez a hatás még most is látszik szellemvilágunkon. Megmaradt belőle a parasztromantika, amely széles rétegekben elterjedve ma is a parasztságtól várja a magyarok forradalomszerű, általános megváltását s ezzel a nézetével csak még jobban gyengíti amúgyis satnya középosztályunk szerény önértétét; maradt belőle egy bizonyos szociális érdeklődés is, amit azonban gyakran — egy talán durva, de találó kifejezéssel — szociális halandzsának kell neveznünk. Vezércikkeink és pohárköszöntőink hemzsegnek a „szociális Magyarország“- és a „Rerum Novarum alapelvei“-szerű kifejezésektől, de ezeket a fogalmakat akárhányszor nemhogy tárgyi tudás, de még valamilyen tárgyi elképzelés sem támogatja. Társadalmunk-

nak egy nem éppen jelentéktelen része légius térben foglalkozik a szociális kérdéssel és manapság elég egy politikusnak a „szociális“ szót kiejteni, akár egykor a kiegyezés korában Kossuth apánkra hivatkozni, hogy tapsot arasson.

Ilyen körülmények között sokat váró örömmel fogadtuk egy hivatalos tudományos szervnek a kiadványát, amely szemelláthatólag a régi szociográfiát kívánja hanyatlásából felemelni (A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei, I. évf., 1. sz., 1941 augusztus). Hogy vállalkozása megbirkózik-e a közönség egyre vastagodó közönyével, azt majd a jövő fogja eldönteni; itt csupán tudományos alkatát vizsgálhatjuk. S rögtön előjáróban meg kell állapítani, hogy arra a régi, népszerű szociográfiára kevésbé hasonlít s kár volt a velük azonosított és egyébként is korcs, félig latin, félig görög szociográfia szót átvenniük. A politikai magatartás, a parasztromantika, az irodalmi külsőség egyaránt hiányzik itt, mindennek a helyét programmszerű, öncélú tudományosság foglalja el.

A legfeltűnőbb azonban az, hogy a tíz íves kötetnek alig egy részét, nem is egy harmadát foglalja el a szociográfia, míg a többi emberföldrajz, történelem és bibliográfia tölti ki. Jóllehet mind a három szükséges és hasznos előtanulmány minden társadalomkutatás számára — mégis tudománybeli imperializmus lenne, ha ezeket a szociográfia gyűjtőfogalma alá akamók rendelni. A magyar tájegységek kérdésével földrajztudományunk foglalkozik; történéseink kellő figyelemmel kísérik a szakukba vágó, újabban megjelent műveket és egész tudóscsoport foglalkozik a magyar bibliográfia összeállításával. Hozzá kell tennünk, hogy a jelen kötetben közzétett, de különnyomatban is megjelent Magyar Nemzeti Bibliográfia számos hibával terhes, amiknek az aprólékos részletezése nem tartozik e hasábkora, de amik használhatóságát és megbízhatóságát nagymértékben csökkentik.

A kötetnek ezt a nagyobbik részét hibáival és erényeivel együtt ki kell rekesztenünk a szociográfia tudományából; a fennmaradó szűk rész így is több értékes tárggyal jutalmaz. Krisztics Sándor bevezető tanulmánya, igen helyesen, a munka megkezdése előtt a szociográfia tudományelméletét kívánja nyújtani s e nemben bizonyára a legfigyelemreméltóbb tanulmány, amit magyar nyelven olvashattunk. Álláspontja azonban vitatható. Krisztics ugyanis Magyarország valamennyi községének adatfelvételét kívánja, hogy ezzel a nemzeti társadalom részletes megismerésig eljuthassunk. De ha egy adatfelvétel az ország minden községére kiterjed, az statisztika lesz és nem szociográfia, mert ez utóbbinak elengedhetetlen kelléke a reprezentatív jelleg. Éppen ezért nem lehet egy merev szkéma szerint eljárni a társadalomkutatásban: itt is, akár a történelemben, jóformán ugyanannyi fajta eljárás szükséges, mint ahány kutatást folytatunk. Ugyanazt a szkémát nem lehet ráhúzni az ország minden községére, mert hiszen mindnek más az életproblémája és mind más-más szempontból nyújt érdekeset.

A jelen Közlemény is bizonyítja ezt, amely Villány község szociográfiai adattárát közli. A felvétel bizonyára az országos szkéma szerint végeztetett el ez esetben is, ami igen hasonlít a Bodor Antal-féle módszerre. Előírt rend szerint közölnek sok és jórészt érdekes adatot a községről; csak hogy Villány nemzetiségi település és így mindenkit elsősorban a nemzetiségi viszonyokkal kapcsolatban érdekel. Márpedig ezt a szempontot jóformán teljességgel elhanyagolja az adattár és még arról sem világosít fel, hogy miként alakult az iskolai, egyházi stb. nyelvhasználat, vagy hogy az egyes nemzetiségek között politikai, vagyoni stb. különbözőzés észrevehető-e?

Másfelől elfeledkeznek arról a Közlemény írói, hogy a társadalomkutatás csupán a társadalom felszíni életjelenségeivel foglalkozhatik; de másokra kell hagynia azt, ami a társadalom mélyében, közvetlen tapasztalataink elől

elzárva folyik. Így pl. cikket olvashatunk benne „az erdélyi szászok nemzeti öntudatra ébredéséről“ a XVI. században.¹ Eltekintve attól, hogy a XVIII. század előtti időben nemzeti, nemzetiségi öntudatra ébredésről csak bizonyos fenntartással lehet beszélni, meg kell állapítani, hogy a közösségi öntudatokkal a szociológiának egy másik, szellemi ága van hivatva foglalkozni, amely egyenesen a közösségi tudattartalmakat kívánja vizsgálat alá venni s így ez a kérdés semmiképpen sem tartozhatik a szociográfiához.

Nem szabad elítélnünk, ha munkakezdetkor valamilyen tudományos publikációnál némi keresgélés, bizonytalanság mutatkozik, hiszen a társadalomkutatás magyar földön még távolról sem haladhat könnyű, kikövezett úton. Nagyobbfokú határozatlanságnak kell azonban azt minősítenünk, hogy a Közlemény pl. az amerikai közvéleménykutatásról, erről az időszerű és érdeklődésre számot tartó kérdéstről, egy német disszertáció alapján számol be. Hiszen elsősorban egy ilyen szaktudományos, szűk körnek szóló vállalkozástól követelhetjük meg, hogy az eredeti forrásokig visszanyúljon és ha egyszer Amerikáról szól, ami egyébként is a társadalomtudományi kutatások legfőbb középpontja, úgy az ottani irodalmat szólaltassa meg. Ilyenformán az a benyomásunk az egész kötettről, hogy — amint az oly gyakran megesezt — a népszerű tárgy még egy tudós kört is megmozgatott s ez a kör még a tudományából is áldozatot hozott érte, de, sajnos, már akkor, amikor az a tudomány a népszerűségét elvesztette.

Ha vannak is hibák, a Szociográfiai Intézet érdekes és hasznos kezdeményezést indított útnak. Nem szabad azonban elfeledni, hogy az Intézet lehet igen értékes közigazgatási dokumentációs szerv, de a tudományos kutatóintézetnek ettől igen távol álló s egészen mástermészetű feladatot kell betölteni. A két hivatás nem feltétlenül azonos, de nem is összeegyeztethetetlen. A társadalomkutatás pedig még a nagyközönség előtt is csak ideiglenesen játszotta el szerepét. A magyar társadalom esetleg bekövetkező alkati változásával, a konjunktúra végével, a szociális kérdések újult előtérbe törésével a népszerűség ismét a szociográfiához társul s az ismét a közviták középpontjába kerül. Addig is jó lesz erre az időpontra tudományosan és lelkiismeretesen felkészülni s ez egyúttal fontos előkészület lesz a magyar társadalmi kérdések megoldása felé. Az érdeklődést a társadalomtudományok iránt a divattól és közhangulattól függetlenül is fenn kell tartani Magyarországon, mert hiszen ez lesz mindenkor a helyes szociális rend legbiztosabb záloga.

KÓSA JÁNOS

¹ Megemlíthetjük még, hogy a cikk szerzője az erdélyi helyneveket a magyar szövegben következetesen németül írja, tehát pl. Herrmannstadot (helyesen: Hermannstadt) ír Nagyszeben, Schässburgot Segesvár helyett stb. stb. Ügyszintén helytelenek tartjuk, hogy a Közlemények a Temesközt, amit az ott rövid időn át fennállott s a magyar alkotmánytól idegen báni intézményről Bánságnak is szoktak nevezni, következetesen Bánátnak nevezi, ami latinos-németes korcs szó s a magyarban semmi keresnivalója nincs.

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az orosz harciér a tavasz küszöbén — Új földközítengeri küzdelem — A Szovjet a Közelveleten — Az indiai kérdés és Cripps küldetése — A francia fordulat — Törökország

KÜLPOLITIKA JELENSÉGEIN továbbra is a harcterek eseményei uralkodnak. Az európai harctereken azonban a tavasz és a tél közti átmeneti időszakban nem történt lényegesebb változás. Áll ez elsősorban arra az orosz frontra, melyet a nyugati hatalmak továbbra is főhadszíntérnek tartanak. Az orosz politika egyes képviselői, mint például a volt népbiztos Litvinov, az amerikai orosz nagykövet ugyan nyíltan követelik egy új, nyugati arcvonal megnyitását, azonban a harc terhét továbbra is nagyrészt Oroszországnak kell viselnie. De az időjárás hatása nemcsak a német, hanem az orosz erőkre is érvényes. A német jelentések ugyanis kiemelik, hogy a nagy tavaszi olvadások miatt az orosz hadsereg sem fejthet ki eredményes akciókat és hogy a mozgó frontokat, még mostani összebonyolódottságukban is, mennyire megbénítja a kezdődő orosz tavasz roppant sártengere. Ennek a tényezőnek tulajdonítható, hogy szünet állott be az orosz ellenoffenzívában, melyről a német jelentések azt is megjegyzik, hogy nincs konkrét eredménye, mivel az oroszok nem szereztek meg egyetlen hadifontosságú célpontot sem és nem vettek vissza egyetlen lényeges elfoglalt orosz várost és területet. Ugyanekkor az oroszok azt a mentséget találták ki, hogy ez nem is céljuk; igazi szándékuk a német haderők állandó foglalkoztatása. A tavasz révén délen máris megindultak a komolyabb hadműveletek s a krimi félsziget újabb orosz támadó, illetve német ellátó tevékenység színhelye volt. A német erők hivatalos magyarázatok szerint ugyanis most elsősorban elhárítással foglalkoznak s várják a nagy tavaszi ellentámadás megindulását, mely a hivatalos magyarázatok szerint majd teljesen friss emberanyaggal és felszereléssel, valamint még érintetlen készletek és egészen új fegyverek, harcieszközök latbavetésével történik. A déli front aránylagos élénksége mellett a tavaszi sártenger a középső szakaszt viszonylagos téltenségre kárhoztatja, bár e középső szakasz északi részén, Leningrád felé ismét nagy erővel tombol a küzdelem, ami annak tulajdonítható, hogy ott még az oroszok által kihasznált téli időjárás uralkodik. Az északi orosz katonai élénkségnek megfelel a németek nagyarányú elhárító tevékenysége is. A német hadvezetés rendkívüli súlyt tulajdonít a finn frontnak és általában az északi helyzetnek. A német tengeralattjárók és repülőgépek mindjobban ügyelnek a Murmanszk felé igyekvő angol szállítmányokra s a német hadvezetés, esetleges északi angol-amerikai akciókkal számolván, mindent megtesz, hogy Norvégiát óriási erődövezettel lássa el. Közben Svédország problémája tovább foglalkoztatja az óvatos német külpolitikát, amely a hadvezetéssel együtt számol azzal a sokat hangoztatott angol szándékkal, hogy a nagy nyugati akciónak északon, a skandináv félszigeten kell kezdődnie: innét kísérelnék meg az angolszászok, hogy a norvég-német-finn arcvonal felgöngyölítése után az oroszokkal egyesüljenek. Az angol katonai tevékenység nyilván fontolóra veszi Észak-Európa jelentőségét s e politikai számítgatások között egyre kényesebbé válik Svédország helyzete. A svéd politika a jelek szerint a finnek felé való különleges közeledéssel próbál változtatni a helyzeten, melyet legutóbb például az is kiélezett, hogy a svéd kikötőkbe annak idején visszahúzódtott norvég hajók egy része onnét megszökhett Anglia felé. Az észkeurópai tevékenység megélénkülésére vall különben az is, hogy az angol légierők újabb berepülésekkel zavarják Észak-Németország nyugalmát. Nyilván így tesznek eleget az orosz követelésnek, hogy nyugatról is foglalkoztassák a németeket. Így pusztult el egy ilyen légitámadás során Lübeck régi városnegyede.

Hitler vezér és kancellár, valamint Mussolini új nagy tavaszi beszédei a tengelyhatalmak további elszántságát és előkészületeit hangoztatják. A tavasz egyébként megeléknítette a katonai tevékenységet a Földközi-tengeren és Afrikában is. A nehéz harcikocsikkal és repülőgépekkel felszerelt németek Afrikában új rohamra készülnek az angol állások ellen, az olasz és német légierők pedig állandóan bombázzák Máltát. A Málta felé irányuló fokozott légitvevényesség azért olyan lényeges, mert nyilvánvalóan a tengelyhatalmak és Japán közös hadi eljárásának részlete. A tengelyhatalmak légierői arra törekszenek, hogy teljesen megszüntessék Málta uralkodó helyzetét a Földközi-tengeren és hogy ilymódon is késleltessék a Közelkelet és India felé vonuló angol hajókaravánokat. Máltával együtt újra felvetődött Gibraltár problémája is s mivel nem tartják kizártnak, hogy a spanyol vezérkari főnökök német találkozásain erről is beszéltek, az angolok bizonyos aggodalommal tekintenek Gibraltár sorsa elé, miközben a japán hadvezetés már azt hangoztatja, hogy rövidesen Szuez is a japán hadviselés érdekkörébe kerül.

Ezt a nagy japán előretörést Kína és az ázsiai szárazföld felől akarják késleltetni az angolszász hatalmak. Azonban egyelőre úgy tetszik, hogy Londonban és Washingtonban még mindig a tanácskozásonkál és az előkészületeknél tartanak. Az amerikai ipar hadi teljesítőképessége még korántsem tart ott, hogy teljesen elláthatná és kiegészíthné egyfelől Kínát, másfelől Oroszországot. Azonfelül Japán hadvezetése még mindig ura a kezdeményezésnek. Az utóbbi hetekben megeléknült a küzdelem a Fülöpszigeteken is és Corregidor szikla- és szigeterőd védőinek sorsa válságosra fordult, a fülöpszigeti amerikai erők ellenállása pedig fokról-fokra felmorzsolódott. A japánok ellenállhatatlanul tovább tevékenykedhettek Új-Guineán, Ausztrália közvetlen partjai előtt s további kisebb csendes-óceáni szigeteken is sikerült támaszpontokat szerezniük. Ausztráliában ezalatt a Fülöpszigetekről eltávozott MacArthur tábornok vette át a védelem szervezését s ez a közös amerikai-ausztráliai védelem arra számít, hogy Ausztráliát hatalmas japánellenes bázissá építheti ki. A japánok indiai óceáni tevékenységét és burmai expedícióját használnák fel ilyen időnyerésül. A japán hadvisése ugyanis most mintha elfordult volna Ausztráliától s miközben megszerezte az újguineai támaszpontokat, inkább az Indiai-óceánon tevékenykedik.

Anglia Kínával közösen védelmezi Burmát, melyet a japán csapatok fokozatosan megszállanak. A visszaszoruló angoloknak rövidesen már Kalkuttát is féltetniök kell, hiszen bármely hegylánc és dzsungel válassza is el India legnagyobb városát a közeli burmai határoktól, mégis már hetek óta ott van a japán légierők tevékenységének keresztútjében, annál is inkább, mert az Andaman és Nikobár-szigetcsoport megszállása után a japánok új támaszpontokhoz jutottak Ceylon átellenében, az angol légierő pedig nyilvánvalóan nem elegendő a japán légitámadások elhárítására. A japánok burmai előrehaladását angol panaszok szerint a bennszülöttek napvilágra lépett politikai szervezetei is támogatják. A burmai japán támadás elhárítása tehát nem sikerült. Holott főleg Burma védelme és Japán foglalkoztatása miatt lett volna főképpen szükség arra, hogy a kínai katonaságot harcbaravessék. Azonban Csungking elégtelenül felszerelt seregei az angolokkal együtt hátrálnak a nagy technikai fölényben lévő japánok elől s miközben Csangkajsek marsall indiai kezdeményezéseinek sem volt meg az indiai vezetők között a kívánt sikere, a japán légi és tengeri erők kellemetlen helyzetbe hozták az Indiai-óceánon lévő angol hajókat is és heves légitámadásokat hajtottak végre India területe, főképp pedig a nyilván első japán indiai bázisul kiszemelt Ceylon ellen is.

A közelmúlt időszak tehát elsősorban az indiai kérdéssel foglalkozott. Japán most arra törekszik, hogy kívülről-belülről megrendítse az angolok indiai uralmának alapjait és Indiában támaszpontokat szerezvén, esetleg az indiai angolelles erőket a maga részére vonván, kiterjessze hadműveleteinek tengeri és légi sugarát egészen Szuezig. Ez az új nagy mongol előretörés természetszerűleg nemcsak a birtokos angolokat, hanem a szintén árja hindukat is közéről érinti, ha nem hiányzanak is emigráns köreikben, sőt nyilván otthon is olyan hangok és sürgetések, melyek a japánokkal való együttműködést szorgalmazzák. Ami a hindu nacionalizmus legnagyobb szervezetét, az ú. n. kongresszusi pártot illeti, ez a párt a maga módján szintén aggodalommal fordul a japán gazdasági és katonai térfoglalás felé, azonban ugyanekkor a válságos helyzetben lévő angol politikával szemben a lehető legnagyobb eredményt iparkodik elérni. Álláspontja erősen pacifista és így bizonyos közönnyel és ellenszenvvel nézte eddig az angolok védelmi előkészületeit, illetve az angol-indiai tárgyalások során a védelemben való részvételért fontos politikai ellenértékeket követelt. Az indiai védelem kérdése még mindig nyílt kérdés: csak a japánok közvetlen támadása mutatja majd meg, mennyire sikerült az angoloknak India védelmét eddig megszervezniök.

Az angol kormány Sir Stafford Crippset küldötte Indiába, hogy az indiai vezetők és tömegek előtt is ismert pacifista és baloldali személyiség segítsen az indiai kérdés megoldásában. A tárgyalásokba már előzőleg bevonták Csangkajsek marsallt, aki nagy tiszteletnek örvend az indiai vezetők körében, utóbb pedig Amerika és a Szovjet unió megbízottjait. Ez utóbbi hatalom úgy lép fel most Indiában és a Közelkeleten, mint Anglia szövetségese, sőt az angol politika fedezője és garánsa. A Szovjet uniót arra készíti a közkeleti helyzet, hogy kiszélesítse tevékenységi körét; miközben Angliát teljesen leköti az indiai kérdés, az oroszok azok, akik az iráni helyzetet fenntartják s az orosz csapatok egyre nagyobb teret és jelentőséget nyernek Iránban, mintegy védelmi övezetet vonván egészen addig a Perzs-öböl, mely felé annyira törekedett a régi orosz politika. Ily módon a Szovjet unió sorompója zárja le Indiát a Közelkelet felől, ami azért fontos, mert hiszen ez az orosz térhódítás nem közömbös sem Szuez helyzetére, sem pedig Törökországra nézve, mely utóbbi iránt mostanában orosz és bolgár szempontok miatt annyi figyelmet tanúsított a német külpolitika. A Szovjetuniónak az indiai kérdés iránti érdeklődése Anglia oldalán már azért is figyelemreméltó, mert hiszen a régi Oroszország már Nagy Péter, vagy még inkább I. Sándor óta állandóan figyelt Indiára és szívesen terelte volna India gazdaságát és politikáját önmaga felé; a Szovjetunió pedig Indiát igen jelentős felvonulási területnek tartotta a világ kapitalizmusa ellenében. Most a Szovjetunió úgy jelentkezik az indiai kérdésben, mint Anglia barátja és támogatója.

Sir Stafford Cripps indiai tanácskozásai azonban eredménytelenek maradtak. Az angol megbízott nemcsak hogy dominiumi rangot ajánlott Indiának, hanem részletes tervekkel lépett fel az indiai függetlenség és belső kormányzat berendezését illetőleg, melyek talán Egyiptomnál is függetlenebb helyzetbe hozhatták volna a belső és külső tekintetben egyformán önállóan tervezett indiai szövetséget. A hindu nacionalisták mégis elutasították többszöri javaslatait, mert úgy találták, hogy ezek továbbra is fenntartják India széttagoltságát. A kongresszusi párt ugyanis most úgy lépett fel, mint India demokratikus egységének képviselője és a hindu nacionalizmus megszemélyesítője, miközben korlátlan uralmat követelt egész India fölött. Az angol javaslat ellenben számolt ennek a „szubkontinensnek“ roppant változatosságával és tagoltságával, mikor különbséget tett a külön-

fele hindu területek, angol gyarmatok és fejedelmi államok között. A hindu kongresszusi párt „demokratikus“ szervezet; nacionalizmusa nemcsak az angolok ellen irányul, akiknek civilizatórikus szerepét India haladása szempontjából igen értékeli, hanem sokkal inkább a fejedelmek ellen is, akik az angolok szövetségében állnak és India társadalmi reakciójának, stabilitásának, gazdasági viszonyainak, széttagoltságának óriási tehetetlenségi nyomatókai. Az angolok javaslata a hindu nacionalizmus belső feszültségeinek, India széttagoltságának és változatokkal teli ellentéteinek áthidalására a szovjetországi alkotmányt vette mintegy mintául, miközben az egyes területeknek, rajonoknak belső önkormányzatot és külön-külön szervezetet javasolt és számolt a korántsem egységes hindu nemzeti és vallási viszonyokkal. Tekintetbe vette azt, hogy a hindukkal szemben igen jelentős kisebbség a mohamedán elem Észak-Indiában és ezek számára is fenn akarta tartani a szabad választás és külön fejlődés lehetőségeit, mivel hinduk és mohamedánok között a viszály állandó. A mohamedánok szívesen is fogadták Cripps terveit, azonban keveselték benne a kisebbségek védelmét és ezek külön életének biztosítását, a hindu kongresszusi párt pedig magának, illetve a hindosztáni elemnek követelte a teljes uralmat és központosítást India fölött. A mohamedánok ily módon veszélyeztetve érezték nemzeti és vallási egzisztenciájukat, mivel a kongresszusi párt központi kormányzásától nem sok jót várnak. Ugyanekkor az angol javaslat a tervezett indiai únióba való bennmaradásra és kilépésre szabad lehetőséget adott az összes államoknak és fejedelmeknek. Vagyis ezzel már eleve belülről meggyöngítette volna az új államiség kohézióját. A kongresszusi párt úgy érzi, hogy egyedül ő hivatalos és hiteles képviselője Indiának s miközben az angolokkal szemben hevesen hangoztatja India politikai, társadalmi és gazdasági követelményeit, befelé teljesen a maga formájára akarja alakítani India viszonyait, amit természetesen nem láthattak szívesen sem a mohamedánok, sem pedig a többi társadalmi és faji kisebbségek, még kevésbé a nép fejlődését gátló fejedelmek. A kongresszusi párt tehát nemcsak a nacionalizmus, de valószínűleg a nemzetállami gondolat és a politikai centralizáció igényeivel is fellépett s teljesen magának követelte India uralmát az angoloktól. Az angol politika hajlandó is lett volna ezekre az engedményekre s akár rögtön is átadta volna a közigazgatási kormányzat kérdését az új alkotmány alapján a hinduknak. Azonban nem fogadhatta el a kongresszusi párt egységesítő javaslatait s a más népelemek, vallási és faji kisebbségek védelme, az indiai únióból való kilépési jog kodifikálása révén olyan hatalmat és befolyást gyakorolhatott volna továbbra is Indiában, melyet a nacionalista és nemzetállami igényekkel fellépő kongresszusi párt el nem viselhetett.

A párt azt hangoztatta, hogy az angolokat a válságos pillanatokban is állandó bizalmatlanság vezeti a hinduk irányában és hogy taktikájuk megosztja India erőit e válságos kor küszöbén. Ez a bizalmatlanság tulajdonképpen már a kisebbségi státútum és indiai únió szervezetének terveinél is látszott szerintük, világosan megnyilatkozott azonban a hadviselés kérdésében. Az angolok azt kívánták a hindu vezetéstől, vállaljon részt és felelősséget India védelméből. A hindu vezetők álláspontja Japán irányában tartózkodó. Azonban a háborúban való aktív részvételért cserébe azt kívánták, hogy teljes joggal intézkedhessenek a hadvezetés kérdéseiben is. Ez az a bázis, melyet Anglia nem akart kezéből kiadni és semmiképpen sem akart átszolgáltatni a hinduknak. A tárgyalások ezen a ponton borultak fel, bár közben Nehru, a kongresszusi párt vezére változatlanul állandó érintkezésben állott Cripps mellett Wavell angol főparancsnokkal is. A jelek azt mutatják, hogy India kérdésében újabb lépések történnek s hogy a japán térhódítás korántsem érinti közömbösen a hindu vezetőket.

Amerikának az indiai kérdésben elfoglalt közvetítői szerepét úgy kommentálják német részről, hogy az nem más, mint bizonyos hatások, nyomások, sőt fenyegetések keretében való beavatkozás a hinduk belügyeibe. Az indiai kérdés eddig nagy érdeklődésnek örvendett Amerikában, most azonban, nyilván a háborús politika következtében, a megegyezés megíhúsulásáért a hindukra hártják a felelősséget. Ami pedig a Szovjetunió részvételét illeti, ez nyilván Cripps személye mellett, annak az állandó érdeklődésnek is köszönhető, amit Oroszország fejt ki India irányában. A Szovjetunió szeme előtt ezeknek az ázsiai tárgyalásoknak során egy olyan nép- és államszövetség képe lebegett, amely közös világpolitikai és rokon világnézeti célok érdekében összefoglalja India, Kína és a Szovjetunió demokratikus nemzeteit, a fasiszta-japán terjeszkedés ellenében. Az a tény pedig, hogy Cripps a hindu nemzetiségi és állami kérdés megoldásáról készített tervezetében mintegy a Szovjetunió atomizált szocialisztikus nemzetiségi alkotmányát vette mintául, Oroszországnak Anglia irányában való növekvő befolyására mutat.

Angliában kellemetlenül vették tudomásul a tárgyalások megíhúsultát. Az angol belpolitikai életben ezalatt nagy erjedés megy végbe; a társadalmi és politikai irány változatlanul bal felé mutat. Az angol társadalom egyre jobban és jobban átszövődik német jelentések szerint szovjet kapcsolatokkal s az angolok maguk sem titkolják az oroszok iránti figyelmet és megértést. Az angol közvéleményben és politikában egyre többen sürgetik — főleg balról — az aktívabb hadviselést. E követelésnek lehetett eredménye nemcsak az északnémetországi légi akciók sora, de a saint-nazaire-i partraszállási próba is, melyet precedensnek tekintenek. Ugyanekkor Churchill mintha visszahajlanék régi konzervatív elvbarátai felé; ám ezalatt a széles néprétegekben az osztály nélküli társadalom eszméje hódít és a független munkáspártnak s egyéb baloldali pártonkívüli ellenzékieknek egyre nagyobb súlyuk és jelentőségük lesz a jövő társadalmi programok és világpolitikai tervek kidolgozásában. Német részről nagy érdeklődéssel figyelik ezt a társadalmi folyamatot, mely Angliában a baloldali progressziót juttatja uralomra. A megfigyelők ezalatt úgy találják, hogy az angolszászok hagyományos szolid konzervatív politikai szemlélete inkább Amerikába tolódik át, amely óriási erőfeszítéseket tesz, hogy tengelyellenes irányba terelje az egész nyugati kontinens politikáját és társadalomszemléletét. Külön értékelést követel itt a német értelmezések szerint Amerika kapitalista szellemű tartózkodása a bolsevizmussal szemben, mely ellentétben áll az angolok szovjet lelkesedésével. A délamerikai és középamerikai államokban az USA befolyása alatt álló kormányok egyre erősebb és kíméletlenebb intézkedéseket tesznek a tengelyhatalmak állampolgárai ellen.

Az orosz és az indiai kérdés mellett a francia probléma kötött le a közelmúltban minden érdeklődést. Németországban egyre növekvőbb aggodalommal látták, hogy az USA mekkora befolyást gyakorol a francia politikára, úgy hogy Vichy némely olyan megállapodásokat is kötött amerikai szigetbirtokait illetőleg Washingtonnal, melyek határozottan tengelyelleneseknek mondhatók. Emellett a megnevezett területen nyílt, vagy burkoltabb formában egyre nagyobb szerephez jutottak a németellenes tényezők, melyeknek Pétain környezetében gyakorolt hatása mind érezhetőbbé vált. Párizs környékén meg fokozódtak a kommunista cselekmények.

A vichy-i politika türelmi politika volt és a fejlemények eldőltségéig várakozással akarta szemlélni az európai helyzetet. Németországban az is figyelmet keltett, hogy a híres riomi pör nem arról beszélt, amit német részről elsősorban szerettek volna, t. i. a háborús bűnösség kérdéséről, hanem ellenkezőleg azt kutatta, miért és kinek hibájából vesztette el Franciaország

a háborút. A pör menete különben elég kellemetlen volt Vichynek is, mert a vádlottak a francia hadsereg ma is számító és vezető tényezőit, köztük magát Pétain államfőt is bevonták a háborúvesztés felelősségébe. Laval és De Brinon ismételten figyelmeztette Vichyt a pör veszedelmes tendenciáira és kellemetlen eredményeire, a németek rosszszalának pedig maga Hider vezér és kancellár is kifejezést adott nagy tavaszi beszédében. Német részről különben hangoztatták a Franciaország iránti kíméletet és megértést, ugyanakkor azonban a francia politikában uralkodó különféle befolyásokkal szemben határozottan utaltak arra, hogy végeredményben Franciaország vesztes fél és vállalnia kell a háború következményeit, a kettős várakozó politikának pedig nincs helye. Legrosszabb néven azt vették, hogy Franciaország nem csáuiakozik ahhoz az új európai elgondoláshoz, melyet Németország teremtett. A montoire-i megállapodások mellett kitartó Pétain-féle politika mintegy tartózkodással viseltetett az európai egység szelleme iránt. Laval és De Brinon sürgetései Vichyben azt akarták elérni, hogy a francia kormány helyezkedjék az új Európa alapjaira és változtassa meg a németekkel szembeni állásfoglalását. A párizsi németbarát francia tényezők ismételten figyelmeztették Pétain kormányát, hogy Vichy tartózkodó és különleges politikája veszedelmeket rejt magában a francia népre és államra nézve. Így került sor Pétain és Laval találkozására, melynek április közepére az lett az eredménye, hogy Pétain visszavonult a kormánypolitika aktív vezetésétől és csak az államfői méltóságot tartotta meg, a kormányfői tisztséget pedig Laval vállalta, aki saját híveiből alakított kormányt. Az új Franciaországtól sokan azt várják, hogy Laval ismert szelleméhez híven csatlakozik az új Európához és tevékenyen vesz részt a bolsevizmus elleni küzdelemben.

Adjunk még röviden számot Európa egyéb eseményeiről. Ankarában nagy érdeklődés mellett tárgyalják a Papén ellen tervezett merénylet tettesinek pörét, melyet a Szovjetunió élénken figyel, mivel a gyanúsítottak között orosz állampolgárok is vannak. Németország felé kétségtelenül lojális gesztus a Papen-féle ügy tárgyalása s német részről több ízben megjegyzik, hogy a Szovjetunió éles fenyegetésekkel fordult nem egyszer a török bíróság felé. Jegyezzük meg e tárgyalás hátteréhez, hogy német részről igen féltik Törökországot a Szovjetunió beavatkozásától s a török politika is számol az iráni helyzettel, ahol tág tere nyílt az orosz politikának. Német repülőgépek ismételten megközelítették a Kaukázust s nem kétséges, hogy a Kaukázus a közeljövőben figyelemreméltó német akciók célpontja lesz, ami nem hagyhatja közömbösen Ankarát.

A Balkán problémái közé tartozik Bulgária helyzete is. A bolgár csapatokra jelentős feladatok hárulnak a jövőben a volt Jugoszlávia területének pacifikálásában. A török-bolgár feszültség enyhülni látszik s a két állam kölcsönösen visszavonta a határról csapatait. Ez arra vall, hogy most nem kell különösebb balkáni akcióval számolnunk, mely természetesen Németországot is érdekelné. A török diplomácia kizárja ennek a fordulatnak lehetőségét. Közben Boris király Hider vezér és kancellár meglátogatására a főhadiszállásra utazott. Ez a látogatás nyilván érdekes politikai következményekkel járhat s feltétlenül Bulgária mai jelentős balkáni szerepére és német érdekltségére mutat. Nem sokkal a bolgár király német látogatása után kormányválság következett Bulgáriában és a kormányból kiváltak Popov külügyminiszter, Daszkalov hadügyminiszter és a gazdasági minisztériumok eddigi vezetői. Ez Filov miniszterelnök teljesen német irányú politikájának megnövekedésére mutat s kizárja azt a szlavofil orientációt, mely eddig áthatotta a kormányzat némely tagját. Bulgária eddig éppen a szláv kérdés miatt nem vett részt az orosz akcióban; sokan ma már

feltételezik, hogy Filov tengelybarát politikája odáig vezet, hogy a bolgárok bekapcsolódnak valamely formában az oroszországi eseményekbe.

A Balkán híreihez tartozik még, hogy a horvát állam nagy ünnepekkel, a tengelyhatalmak és Magyarország képviselőinek részvételével ünnepelte a Poglavnik egyéves kormányzatát. A Poglavnik az ünnepi megnyilatkozások során erélyesen szembeszállt minden szláv, jugoszláv és pánszláv kísérlettel és orientációval s a német-horvát együttérzést hangoztatta. Az ünnepek alkalmával Horvátországban fokozott katonai előkészületeket tettek s azóta is erősítik az usztasa és a hadsereg befolyását a társadalomra. Az új horvát állam fegyveres jellegű és ma is erős harcot folytat az elharapódzott délszláv-kommunista tevékenység ellen.

GOGOLÁK LAJOS

EGY IMPRESSZIONISTA REGÉNYÍRÓNŐ

— Virginia Woolf —

GONDOLKODÁSUNK gazdaságossága gyakran vezet fogalmakhoz, skémákhoz, ítéletekhez, amelyek nem igazságélményünknek, hanem rejtett biztonságélményünknek következményei s amelyek csak arra vannak rendelve, hogy általuk a jelenségek zavaros világa rendezettebbnek és egyszerűbbnek lássék. Ilyen ítéletcsoporthoz tartoznak azok a jellemképek is, amelyeket egy-egy népről évszázadok folyamán kifejlesztett a közösségi konvenció. Tudományos gondolkodásunk természetesen tisztában van azzal, mennyire emberfölötti feladat megrajzolni a kollektív jellemet, amelyben egy-egy népnek legalább is minden típusa részesedhetik, de a gyakorlati ész is megleti ezen a téren a meghökkentő ellentmondásokat. Az angolról, a világe kereskedő népéről már évszázadok óta úgy szokás beszélni, mint a hasznossági elv megtestesítőjéről. Pedig a kalmár és hivatalnok szellem mellett, a világrészek könyörtelen politikájának s a tengereken uralkodó Britanniának szellemén túl, él Angliában egy más lélek is, amelyen — a költészet merészségével — látni véljük a kelta bélyeget s amely nem aranyrudakban, nem gyarmatokban és bruttóregisztertornákban gondolkodik, hanem úgy nézi a világ látszatának párás és felvillanó fényű burkát, mintha minden árnyék mélyén a halál leselkednék reá. „Mi valamennyien csak egy falevél alá bújunk, amely nyomban lehull.“ És ez a szellem úgy védekezik a halál ellen, hogy emberi mértékkel teszi örökkévalóvá a lepergő élet szépségét és szorongását.

Szépség és szorongás, ez a két szó jut eszünkbe, mert elsősorban Virginia Woolfra, a regényírónőre gondolunk, akinek halálhíre néhány hónapja szállt felénk az ostromlott Angliából. Szépség és szorongás, ez minden impresszionista írásműnek jellemző jegye, amely nemcsak stílusformájában, hanem világnézeti gyökerében is az. Az impresszionista művészet sokak szerint a hitetlen ember művészete, aki előtt zárva van a szubsztanciák és ideák világa, akinek szemében az emberiség élete nem értelmileg megragadható, célszerű kibontakozást, nem immanens akaratszülte fejlődést és változást jelent, hanem csak esetlegességek láncolatát, amelyekből a látó szem legfeljebb csak pillanatok villódzásait tudja megragadni és megtartani. De ha az egyetlen elérhető realitás csak a pillanat realitása, ha a világ elérhető képe csak az impresszióban, a benyomásban rejlik, nem is lehet a lényeg költészetéről beszélni, a költészet és természetesen a regényírás is, más feladatot nem is ismerhet, mint a kifejezés erejével rögzíteni a benyomás-

nak, illetve az ennek megfelelő tudattartalomnak pillanatnyi szépségét és hangulatát. Innen származik az impresszionista írásmód stílusgondja, hasonlat, kép és jelzőtisztelete, mert számára a szép szó mintegy metafizikai beteljesülést jelent, a megfogott, a megtartott valóságot, az idő legyőzését. A látszat mögött azonban a lényeg világa továbbra is kísérti az impresszionista művészt. S mert megismerhetetlenek, mert elrejtettek tartja, annál félelmesebbnek tetszik neki az a végtelen csönd, amely a kis emberi erők elbékülését kíséri, annál félelmetesebb az elmúlás, a halál. Az impresszionista művészet az élet ujjongó színei ellenére is sajátosan a halál művészete. Minden emberi alkotás voltaképpen harc a fennmaradásért, küzdelem az idővel, de az impresszionista művészet — éppen azért, mert a kifejezésen, a hangulat megfogásán kívül minden állandóról, minden változatlanról eleve lemond — hatványozott és tragikus mértékben az.

Az impresszionista szorongás hátterében bölcséletileg tekintve az agnoszticizmusnak érdekes válfaját találjuk, a szép abszolútumához menekülő agnoszticizmust, amely a lélek bölcséleti megmozdulásának első lépésénél, a csodálatnál és megborzadásnál rögzítődött. E rögzítődés nem teljesen tudatos állásfoglalás eredménye. Az impresszionista művészetnek sajátos alkat felel meg, egy impresszionista én, amelyre — a lélekelemzés műszávéval — a gyermekkor vagy legfeljebb a serdülőkor élményeinek és magatartásának fixációja jellemző. Ez az alkat magyarázza Virginia Woolf teremtő élményeinél is a szintézis hiányát, ez zárja ki regényeiből — s nem pusztán az alkathoz fabrikált elmélet — a cselekményt és a jellemet, a realista regény e két főpillérét s ez ad valami álomszerűséget, révetegséget, passzív elámulást Woolf szereplőinek is, akik nem élik, hanem eltűrik, elviselik az életet. Irodalomtörténet és esztétika néhány évtizede csak, hogy arra a gondolatra jutott, hogy stílus változások mélyén a kollektív szellem mélyen rejlő tulajdonságainak megváltozását kell keresnie, mi sem kézenfekvőbb, ha ezt a gondolatot magukra a teremtő alanyokra alkalmazzuk s megkérdezzük, vajjon az irodalom és művészet meghökkentő új útjai sok esetben nem inkább egy sorvadt, beteges, anormális vagy legalább is alkotásával nem adekvát tehetség látásmódjának, mintsem a szellemi erők spekulatív levezetett játékanak következménye-e. Ismerjük jól azokat a védőbeszégeket, amelyek irodalomban és művészetben a betegesnek, az anormálisnak szerepéről elhangzottak. A kérdés nem is értékproblémát feszeget, csupán az eredetre szeretne világot vetni. S ez a kérdés Virginia Woolffal kapcsolatban így fogalmazható: Vajjon a regényírás új útjának helyességét és szükségességét, a realista regény csődjét bizonyíthatja-e az az író, akit impresszionista alkata már eleve alkalmatlanná tesz a realista regény jellem- és cselekmény problémáinak megoldására? Vajjon nem pusztán szubjektív szükségszerűséggel ábrázolja-e szétforgácsolódónak az életet, asszociációs automatizmusnak a lélek folyamatait, réveteg tűnődőnek a tette született embert az az író, aki maga is szétmorzsolódó világérzéklést, túlfinomodott reagálási készséget és cselekvéstől húzódo magatartást mutat? Amikor Woolfnak egyik legszebb, legmélyebbre ható regényében, az Években Sara megkéri unokanővérét, a hetvenéves Eleanort, hogy az életéről beszéljen, az öreg hölgy válasz helyett így kezd töprengeni: „Az én életem, gondolta magában. Különös volt, ezen az estén már másodszor teszi valaki szóvá az életét. Pedig nem is volt életem, gondolta. Az életnek, ha már az ember túl van a hetvenen, valami kezelhető, mutogatható dolognak kellene lennie. Neki egyebe sincs, csak a jelen pillanat, gondolta. Most él, most, amikor a foxtrotot hallgatja. Aztán körülnézett. Itt van Morris; Rose; Edward hátravetett fejjel egy ismeretlennel beszél. Én vagyok az egyetlen ember, gondolta, aki emlékszik rá, hogy az ágyam szélén ült egyszer és sírt azon az éjszakán, amikor kihírdették Kitty eljegy-

zését. Igen, a dolgok visszatérnek bennem. Hosszú életszakasz van a hátam mögött. Edward sír; Levyné fecseg; hull a hó, egy repedezett kőnapraforgó, a sárga omnibusz végigkocog a Bays water Roadon. És én azt gondoltam, én vagyok a legfiatalabb az omnibuszon; most én vagyok a legöregebb ... Millió emlék özönlött benne, szétszórt atomok kóvályogtak és csoportosultak. Hogy lesz ebből az, amit az emberek életnek neveznek?.. . egyik dolog a másikat követi, egyik jelenet elmosza a másikat.“ A jelen, s a jelen körül a hangulatokra széttördelt idő, kóválygó atomokra hullt évek, mindig új meg új szubjektív kapcsolatban, elmosódottság: íme a valóság, az ábrázolható valóság nemcsak Eleanor agyában, hanem az íróé egész művészetében is.

Ahogy a francia irodalomban beigazolódott, hogy Proust műve a regényírás szélső értékét jelenti csupán s a műfaj fejlődését döntően nem képes befolyásolni, úgy az angol irodalomban is a pszichopata James Joyce-nak, Aldous Huxley-nek és Virginia Woolfnak új formát kereső törekvései csak többé-kevésbé bravúros egyéni teljesítmények, amelyekből a regényírás új útjaira nézve messzemenő következtetéseket levonni aligha lehet. Érdekes, hogy a modern regényforma vizsgálóit mennyire befolyásolta Proust regénycíme, amely az eltűnt idő kereséséről beszél. E szerint a modern regény középonti problémája az idő kérdése volna. Nyomban hozzátehetjük, hogy a megállapítás ilyen fogalmazásban semmi újat sem jelent. Már bizonyára néhány évszázaddal Lessing előtt tudatában volt annak az alkotó gyakorlat, hogy bármely cselekmény vagy folyamat irodalmi ábrázolásánál az idő kategóriáját kizárni képtelenség. Az sem áll, mintha a Bergson előtti irodalom hagyományos időszemlélete az elbeszélés szempontjából mindig visszafordíthatatlannak tekintette az időt. Madách Ádámja az időkezelés formális szempontjából van olyan érdekes mint Woolf Orlandoja, aki tudvalevőleg mesés változások közt, az öregedés minden jele nélkül él évszázadokon át. S ha például Woolf másik két regénye, Mrs. Dalloway vagy a Világítótoronyhoz egy nap, illetve néhány óra történetét öleli fel, az idősűritésnek ezt a tényét a drámairodalom szintén jó ideje ismeri.

Miben rejlik hát a különbség a Proust óta kezdeményezett regényírás időformája és a hagyományos időforma közt? Abban, hogy Proust és követői, akik közé Woolf is számítható, a regényírást az emlékezés műveletével azonosították s elbeszélésükben az objektív idő helyébe ültették a képzetkapcsolatokkal és skémákkal dolgozó alanyi emlékezetet. Az író nem a tárgyias valóság illúzióját keltve igyekszik elbeszélni a lepergett eseményeket, hanem arról ad beszámolót, miként helyezkedtek el ezek az események az átélő tudattartalmában. Ez az elhelyezkedés értékbeli és főként időbeli eltolódásokat eredményez. Élmények kerülnek egymás mellé évtizedeket átugorva s a pillanatnyi tudattartalom mögött a legtarkább kronológiai sorrendben sorakoznak fel a leélt múlt élő elemei. Az idő problémája azonban a modern regényben inkább csak részprobléma, amely nem is annyira a bergsoni filozófiából fakadt, inkább csak egy síkba került vele. Sokkal jelentősebbnek érezzük a tudat ábrázolásának kérdését, amelyből az előbbi probléma is származik. Igaz, a Bergson-követők a tudat és idő problémáját csaknem azonosnak látják, de az irodalom számára ez az azonosság nem áll fenn. A lélektani időnek regényírói alkalmazása még nem dönti el, mit és mennyit ábrázoljon az író önmagának vagy hőseinek tudattartalmából.

A modern regényirodalom új formatörekvéseiben döntőbb fontosságúnak látszik az elemző regénynek a naturalizmussal való kereszteződése. Így állt elő az az irány, amelyet naturalista lélekelemzésnek nevezhetünk. Mit akart az elemző regény? Felfedni a cselekvés rúgóit, megkeresni az ösztön és nevelés, szenvedély és ész, akarat és determináltság fogódzópontjait, megmutatni a lélek vizének vibráló és titkos játékát, amely meglepőbb, mint

egy keleti kaland. De mindezt tisztán körvonalazott, cselekménybe fogott élet keretén belül. A naturalista regény viszont éppen ezt a keretet tagadta. Nem mesét kívánt, cselekménybe állított, megnyesett mozzulatokat, hanem a hétköznapi ábrázolásának hűségét, hogy szinte rostjaival együtt érezzük azt az életet, amelyből könyve számára kimetszette hősét az ábrázoló író keze. És mit tanít most e két akarat kereszteződéséből támadt új irány? A dolgok és emberek életét a magam életével együtt folyamatosan csak saját tudatomban tapasztalhatom. A világ mindig csak pillanatnyi benyomásokat, töredékeket ad, amelyek egészé és folyamattá csak a tudatban válnak. Ha tehát hű képet, naturális képet akarok alkotni róla, nem úgynevezett naturális életmetszeteket kell keresnem, hanem naturális tudatmetszeteket. A tudat ábrázolását kell naturalistává tennem még pedig úgy, hogy úgynevezett lelki folyamataimat megszabadítom minden célirányított mozgástól, szabaddá teszem s magam passzív megfigyelőként őszintén és hűen jegyzem fel mindazt, ami a felszabadított tudatban a legtávolabbi mezőig végbemegy. Így nemcsak a jelen pillanatban ismerhetem meg magamat s mindazt, amit nékem a világ jelent, hanem a múltat is, az egész életet feltárhatom a bergsoni dinamikus szkémák nyomán, amelyek szerint élményeim eleven erőkké rendeződnek. És csak itt, ebben a felidőzésben játszik szerepet a szubjektív idő. Egyetlen író akadt eddig, aki a naturalista lélekábrázolás e feladatát teljesen megvalósította s az James Joyce volt, Ulyssesében.

Woolf is ezen az úton indult el, nyilván Joyce volt a mestere. Csakhogy a mester tételes szigorúságát, például azt, hogy Joyce egy meglehetősen ostoba és otromba lelkű fickót vetett ilyen tudatfényképezésnek alá, Virginia Woolf, mondjuk, impresszionista természetének nőies könnyedségével jelentősen megenyhítette. Mr. Dalloway, aki mellé az író nő egy napra lélekfelvevő masinájával mellészegődik, már nem nélkülözi a mondain érdekességet, — maga Woolf is angol előkelőség, a szellemi elit tenyésztett példánya — s egy költő lelkületével éljük végig vele London tavaszi reggelét, a Városnak azóta talán már szilánkokká pattant ragyogását, részt veszünk egy estély előkészítésében s mire Mrs. Dalloway a szobájába tér pihenni, képzettársításai nyomán megismerjük egész életét. Hasonló technikával és hasonló társadalmi rétegből lépnek elénk a Világítótoronyhoz című regény szereplői. Woolf írói eljárás módja itt már objektíváltabb, a cselekmény azonban itt is semmisség, eseménytelen angol délután, egy kirándulásterv és időjóslat, amely egyszerre feltámasztja a Ramsay családnak az apa iránt érzett gyűlöletét. És ugyancsak a lélek erőinek e felszabaduló áradásában sorordják felénk a Hullámok egy család hat tagjának hat egymásbakapcsolódó monológban ábrázolt életét.

Kérdés már most csak az, hogy az efajta lélekszemlélés mennyiben hozta közelebb a regényt a pszichológiai valósághoz s elérte-e azt a célját, hogy általa a regény lelki képe őszintébb lett, hűbb és igazabb? Hála a naturalizmus előkészítő, sokszor úgy érezzük, ízlésromboló munkájának, őszinteségből Proust, Joyce és Huxley műveiben nincsen hiány és sokszor igazat kell adnunk némely moralizálóbb hajlamú kritikuskak, akik az emberi gyarlóságok és bűnök e gyónásszerű kibuggyanásában szinte már öntetszelgő elaljasulást véltek felfedezni. Woolfot talán nőies illendőségérzete fogta mérsékleltre, impresszionista szépségszeretete, amely kerülte a zavaróan ható megbotránkoztatást. Hűség és igazság dolgában azonban komoly kifogásokat emelhetünk a naturalista lelki kép ellen. Az első ilyen kifogás a lelki élet megvilágításának tényét illeti. Mihelyt az író a tudat egészét akarja bemutatni s fényképező leírásával egészen a perifériális mezőig hatol, ezzel a kiemelő és tudatosító munkával megbontja a lélek fény és árnyék viszonyát, amely bizonyos lelki jelenségek tenyésztésére jellemzőbb és fontosabb, mint némely

mélyvízi állat számára a több ezer méter vastag hullámok övezete. Kifogásolnunk kell továbbá az ábrázolt lélek ernyedtségét, az abuliás állapotot, amelyben a fényképezett tudat leledzik. A valóságos lelki élet ugyanis, amely semmiféle súlyosan kóros elváltozást nem mutat, éppen a cselekvéshez szükséges rugalmasság miatt és egy jelentős ökonómiai elv alapján a felesleges asszociációkat nem ismeri, vagy legalább is nem teríti szét, nem részletezi, hanem leszorítva tartja. A naturalista lélekábrázoló viszont éppen ezeket az asszociációs folyamatokat teremti meg (megteremti és nem megtalálja); kibontja és tisztán irodalmi célzatú beavatkozással mértéktelenül megnöveli a folyamatcsírákat, mert irodalmi célja az, hogy a tudat bemutatása nyomán mindent elbeszéljen, amit hőisével kapcsolatban az olvasóval közölni szándékozik. Az abuliás lelki alkat tehát számára irodalmi szükségesség. Az is igaz, hogy az idő rétegei, az élményrétegek új szubjektív rendben helyeződnek el a dinamikus szkémák mögött s hogy az egészséges tudattartalomban jelen van potentialiter az egész múlt. Csakhogy a szkémák mögött rejlő tartalmi képek sokszor éveken, évtizedeken át sem lépnek valóságos állapotba, nem részleteződnek, nem válnak emlékezéssé. Van-e hát önkényesebb eljárás, mint ha az író ezeket a szkémákat néhány óra leforgása alatt a legidegebb ürgyekkel sorra felbontja csak azért, hogy a szűkre szabott idő gyér cselekményébe beleolvashassa hősének egész életét. Az ilyen lelki képet éppen úgy érheti a mesterkélttség vádja, amellyel a naturalista lélekelemzés az elődök ábrázolását illeti. A valóságos lelki élet úgy viszonylik az ilyen lelki képhez, mint a vödört emelő kar a boncoló késsel szétfejtett bőr-, izom-, ideg- és csontköteghez.

Mégis ha Virginia Woolf elemző típusú regényeiben nem érezzük is sem Proust fejtegetéseinek sokszor fárasztó túltengését, sem azt a sivárságot, amely Joyce művéből árad, ha ezek a regények életszerűbben hatnak, annak oka nemcsak a költőibb lelkű író impresszionista művészetében, a szép szó állandó keringésében kereshető, hanem a mű formai megoldásában, a szerkezetben. Igaz, Virginia Woolf, aki a megkomponáltság ellen naturalista síkon hadakozott, sem tűri meg regényeiben azt a szerkezetet, amely szinte kiemelhető szilárd vázként húzódik, pályaként, amelyen az események előre meghatározott módon közlekednek a megsejthető cél felé. Nála is a szerkezetnek egy magasabb fajtája van jelen, ami tágabb megfogalmazásban nem több, mint a részek aránya, organikus összefüggés. Elbeszélésében nincsenek holt mezők, szinte vérkeringés hatja át mondatait, szuggesztív erő áradását érezzük, amely az olvasás élményében szerzi meg ütemérzékünknek, belső időszemléletünknek elfogadó magatartását.

Van azonban Virginia Woolf-nak más típusú regénye is, az Orlando és az Évek. (Az utóbbi az egyetlen regény, amely eddig magyar nyelven megjelent.) A kapcsolatot az Orlandohoz leginkább abban a megállapításban találhatjuk meg, hogy az a költői szépségérzék, amely a naturalista keretben is egy-egy mélységes hangulat ámulatát kereste, nem maradhatott a kis tények valóságába befogva, mesére vágyott, ahol a fantáziának is végtelen lehetőséget biztosít a képzeletszülte kaland, mesére, ahol a percek elemzése helyett megszűnnek az idő korlátái, ahol nincs öregedés és halál, nincsen évekhez kötött élet s még a nemileg differenciált gyönyör is összeolvad egy romlatlan szépségű és ifjúságú mesehős személyében. A naturalista komolyságot ebben a regényben felváltja a játékos ironia, az író nem új időszemlélettel kísérletezik, hanem az időszemléletet parodizálja s Szerb Antal helyesen ismerte fel benne a divatos életrajzi regények enyhe kigúnyolását. De nemcsak az a gesztus, amely a hőst az élet törvénye, az idő törvénye alól kivonja, jelent visszahatást a regényben. Ezt a mesés elemet a romantikus képzelet legtarkább, legkonvencionálisabb elemei kísérik. Fellép az évezre-

des törekvés is, amely a főhőst távoltartja az olvasók zömétől. Orlando nem akárki, nem a hétköznapi ember, hanem arisztokrata ifjú, aki királynők udvarában él. Erzsébet angol királynő korában tűnik fel s ha jó néhány évtized leforgása után leánnyá válva meg is szökik Konstantinápolyból, még 1928-ban is mint arisztokrata hölgyel és ünnepezt költőnővel találkozhatunk vele London előkelőségeinek társaságában. Azt mondják, nincs az a kusza, értelmetlen beszéd, amelyet kiváló színész ne tudna a pillanat szuggesztíójában hatást keltően előadni. Nos, ha a regény olvasása közben nem érezzük a ráció lázongását, ha az ész tiltakozása fel sem ötlök, az a mese diadala, (lelkünkön mindig van egy rejtett kapu, amelyen át a vágy a csodák felé oson), ez Woolf elhithető művészetének sikere; sikerült ellenvágás az értelem, a józanság felé, amellyel az író nemcsak a realista, naturalista regénynek, hanem önnön múltjának is ríposztozott.

Az Évek, ez a kétkötetes regény Woolf alkotásában már visszahajlást jelent a klasszikus regényforma felé, kiegyezést, amelynek nyugalma mögött azonban ott parázslak a régi formai forradalom heve, de már mint új szín és megszépítő eredmény. Fekvé az első rész hat úgy, mintha az angol regényírás legtisztább hagyományai közt mozognánk. A könyv az 1880-as év hangulatát, társadalmi képét idézi, majd éveket átugorva egy-egy újabb évszámánál állapodik meg s története napjainkig nyúlik. Család- és nemzedékregény egyszerre. Érthető tehát, hogy szinte ellenőrizhetetlenül sok szereplővel dolgozik. Egy-két lesüllyedt családtag kivételével valamennyien ahhoz a polgárreteghez tartoznak, amelyből tudósok, katonatisztek, ügyvédek, tisztviselők kerülnek ki. Mozgékonyosságuk, tarka sorsuk a nagy gyarmatbirodalom kontinentális méreteit varázsolják elénk. Van valami megejtő ebben a légkörben, ahová Indiából vagy Ausztráliából oly könnyedséggel térnek meg az emberek, mint nálunk egy vidéki hároméves malcmellenőrségből, van valami lenyűgöző ezekben a távlatokban, ahol földrészek lélekenek s egy-egy szinoptikus képen az életformák szinte meseszerű gazdagsága sűrűsödik. Virginia Woolf a költő fölényével aknázza ki ezt a helyzeti lehetőséget s főként első kötetében tud csodálatosabbnál-csodálatosabb hatásokat elérni. Akaratlanul is az angol impresszionista lírikusokra gondolunk, valahányszor egy színpompás, evokatív, tiszta lírai hatást kiváltó és lírai eszközökkel dolgozó természet leírás nyitja meg az évekre tagolt történetet s kevés könyv tudja így érzékeltetni az angol táj vagy város jellegét, mint ez a költő könnyedségével és szépséglátásával megírt regény.

Az Években Virginia Woolf az embereket is ugyanilyen felsőbb-séggel és írói fölénytel ábrázolja. Impresszionista technikája eljut az elérhető határig. Jelenet vált le jelenetet s nem a történet, nem a realista megfigyelés tartja ében az olvasó érdeklődését, hanem a megmutatás módja, a rátapintás a ritkára, a pillanatot jellemzőre, a lélektani ötletesség, amely friss és fáradhatatlan. Technikai szempontból csak egy mozzanatot emelünk ki abból a lélektani ötletességéből, amely az analízist most egészen filmszerű felvillanásként kezeli (a filmszerűség egyébként is jellemző e regényre): a szándékos érthetlenséget egyes párbeszédekben. Oka egyrészt az impresszionizmus, amely itt következetes naturalizmust jelent: „Minden beszéd értelmetlen volna, ha leírná az ember“. Másrészt az a lélektani tény, hogy az ösztönös és ellen nem őrizett megnyilatkozások sokszor az egyetlen módot nyújtják arra, hogy lelkünk eltakart oldalai is feltáruljanak, hogy megismerjük egymást.

De az Évek szépségét csak az első kötetben élvezheti zavartalanul az olvasó. A másodikban már kiütökzik a látszólag realista formának modernsége s az a világnézet is, amely Woolf formai újítása mögött rejlik: a modernség, amely eltörölt központi helyzetű cselekményt és jellemet s filmszerű

felaprózódásával egyre jobban fásztani kezd; a világnézet, amely az első kötetnek még izgatóan fanyar létszemlélete után keserű pesszimizmusba csap át. „Nem segíthetünk egymáson, valamennyien nycmorékok vagyunk.“ Az elszigeteltségnek, amelyben ember ember mellett él, sem tisztán az impresszionista ábrázolás az oka. Itt derül ki, hogy nem technika kérdése többé, hanem világnézeté, sorskérdés, ahogy Woolf szereplői bezárt lélekkel, nem ismerve másokat és önmaguk ismerete nélkül morzsolják az időt. S itt kapja meg igazi értelmét az a valóság is, amely Woolf írásaiban tükrözik: az élet nem nagy célok állandóságát jelenti, nem megfogható, tapintható tömböt, amelyet eszmék, vágyak és akarások tartanak össze, nem cselekményt, amely regényszerűen rajzolható, hanem széthulló atomokat, összetört, összerázott benyomásokat, éveket, amelyekből alig marad fenn egy-egy szín, íz, hangulat.

Kétségbeesés születik az ilyen szemléletből s ez a kétségbeesés jellemzi azt a harmadik nemzedéket, amely a regényben kiábrándultán áll a harmincas évek kérdései elé. Mi legyen hát a kiút? A művészet talán? Minden impresszionista művész esztétikai világképhez menekül. Woolfnál is találunk ilyen kísérletet. Ez a megoldás is azonban csak formális és erejét veszti, mihelyt a világ nyomorúságába ütközik, ahol halál leselkedik reánk „vagy még annál is rosszabb, a zsarnokság, a durvaság, a kínvallatás, a civilizáció halála, a szabadság vége“. Ezért érzik Woolf szereplői, hogy újjászületésre van szükségük, reformra, amelyet belülről kell elkezdeni. De a végrehajtás már meghaladja erejüket. „Hogyan folytassam, kérde North kapitány, amíg nem tudom, mi az erős, mi az igaz az én életemben és mások életében?“

S mert a kérdés Woolf egész művészetében válasz nélkül marad, az olvasó sem szabadulhat a lehulló éveknek kesernyés, őszi rothadás szagától, amely a magára hagyott léleknek legsajátosabb és legfájóbb illata.

„Minden embernek megvan a maga előírt vonala az agyában és ezen a vonalon ugyanazok a régi mondások futnak végig“ — írja Virginia Woolf — s azt hiszem, mi is megtaláltuk az író alkotásának vonalát, amelyet impresszionista alkata írt elő s a régi mondást, amely műveiben visszatér: az élet párába, sejtelembé bomló, újjaink közül kisikló valóság. Alkat és tartalom sajátosan költői jellegűek, de végeredményben ez adja meg Woolf regényeinek formai érdekességét is: költő birkózik itt a regényírás feladataival, költő, aki mindvégig az is marad. Azok, akik az értelem tiszta formáit keresik, a lényeg nyugalmát, talán csalódottan fordulnak el tőle a nőiségének terhére írhatják az állhatatlanságot is, amellyel az ábrázolás problémái között hányódott. De az is bizonyos, hogy Woolf tehetségének előírt vonalán haladva szépség és élményadás dolgában kortársai között a legmesszebbre jutott az úgynevezett modern világerzékelés irodalmi kifejezésében.

SEMJÉN GYULA

KORMÁNYZÓHELYETTES

MINDEN ALKOTMÁNY teljességéhez és tökéletességéhez hozzátartozik, hogy az államfő helyettesítésének mi-kéntjére rendelkezést tartalmazzon; az alkotmánynak az az egyik biztosítéka, hogy az államfői hatalom gyakorlásának folytonossága soha ne szakadhasson meg és mindig rendelkezésre álljon oly intézmény, amely az államfői hatalom gyakorlásában esetleg támadt űrt azonnal betöltheti. Az államfő személyének változásával kapcsolatosan felmerülő időközöket ugyan célszerű berendezésekkel el lehet kerülni; így a monarchiában a trónöröklési rend megállapításával, köztársaságokban az utódnak az előző államfő működése alatti megválasztásával. Ezenfelül még sok olyan rendkívüli eset merülhet fel, amikor az államfő helyettesítésére szükség van. Így monarchiákban az uralkodó kiskorúsága, a trónörökös bizonytalan volta (méhmagzat), trónörökös hiánya (magszakadás) szerepelhetnek ilyen rendkívüli okok gyanánt. De bármely államforma mellett okot adhat a helyettesítésre az államfő tartósabb és súlyos betegsége, tartósabb külföldi tartózkodása, esetleg más akadályoztatása (pl. ellenséges fogság) és az is megszakadást okozhat az államfői hatalom gyakorlásának folytonosságában, hogy az új államfő tisztét csak az eskütétel, illetőleg a koronázás után veheti át.

Akármilyen ritkán és akármilyen rövid időtartammal merüljenek fel is az államfő helyettesítésére kényszerítő esetek, célszerűnek látszik a megoldásról intézményszerűen előre gondoskodni, azaz az alkotmányba rendelkezést felvenni arra vonatkozólag, hogy a hiányzó vagy akadályozott államfő helyett ilyen esetekben is, mely személy vagy mely testület gyakorolja az államfői jogokat. Ha ugyanis ez előre meghatározva nincs és a helyettesítő intézményt, állást vagy tanácsot csak a helyettesítés szükségessé válása után szervezik meg, az jelentékeny késedelmet és az államéletben komoly zavarokat okozhat.

Tehát legalább is az kívánatos, hogy az államfő helyettesítésének módja előre szabályozva legyen és legfeljebb a személy, esetleg személyek kiválasztása maradjon a helyettesítés szükségességének idejére; de ilyenkor is biztosítani kell, hogy ez a kiválasztás gyorsan és simán bonyolódhassék le és így az államfői hatalom gyakorlásában hosszabb megszakítás ne állhasson elő. Még célszerűbb természetesen, ha a helyettesítő személyt vagy testületet előre kijelölik, vagy a helyettesítés tisztét olyan álláshoz vagy tanácshoz kötik, amely állandóan rendelkezésre áll.

Mindenképen biztosítani kell természetesen, hogy a helyettes a tisztre valóban alkalmas legyen. Ebből a szempontból egy testület

működése ellen a testületi vezetés nehézkességére és határozatlanságára tekintettel joggal hozhatók fel aggályok; de épúgy kifogásolni lehet, ha a helyettesítés joga az államfőnek az alkotmányban előre meghatározott valamely rokonát — anyját, hitvesét, örökösét, stb. — illeti, még pedig tekintet nélkül alkalmasságára és a nemzet bizalmára. Hosszabb helyettesítésre nem kívánatos az országgyűlés vagy a kormány elnökét megjelölni, minthogy ez a rendszer az államhatalmak egymáshoz való rendes viszonyát zavarja, egyensúlyát kockáztatja és az ellentétek megoldását megnehezíti.

A külföldi alkotmányok az említett szempontokat általában nem eléggé vették figyelembe és az államfő helyettesítésére a legkülönbélebb természetű megoldásokat tartalmazzák. Lényeges eltérés van elsősorban a monarchikus és a köztársasági alkotmányok rendszere között.

Vannak olyan érvényes vagy már hatályukat veszített monarchikus alkotmányok, amelyek alkotmányos garanciát látnak abban, hogy bizonyos esetekben az államfői hatalmat ne egy személy, hanem több tagból álló testület — kormányzó tanács — gyakorolja (Bulgária, Románia, Jugoszlávia, Spanyol- és Svédország), viszont vannak olyanok, amelyek szerint az államfői hatalom gyakorlása ilyenkor is egy személyt illet. Vannak vagy voltak alkotmányok, amelyek bizonyos esetekre előre kötelezőleg megállapítják, hogy a kormányzóság a nagykorú trónörökös, az anyakirálynőt, az uralkodó hitvesét, a legközelebbi nagykorú férfirokont, sőt pl. az államtanácsot illeti (dán, holland, norvég, olasz, spanyol és svéd alkotmányok), míg egyébként a kormányzó személye esetről-esetre választandó. A dán, görög, bolgár és román alkotmányok bizonyos esetekben (kiskorúság, távollét) a kormányzó előzetes kijelölésére jogot vagy befolyást biztosítanak az államfőnek, míg egyébként az országgyűlés (Bulgáriában a külön összehívandó nagy nemzetgyűlés) a kormányzó, illetve kormányzók választásánál általában legfeljebb bizonyos általános kellékek figyelembe vételéhez van kötve.

A kormányzó majdnem minden alkotmány szerint csak az eskü letétele után veheti át az államfői hatalom gyakorlását; eddig az időpontig az államfői hatalom ideiglenesen rendszerint vagy a minisztertanácsot vagy az államtanácsot illeti, amely a kormányzó választása iránt szükséges lépéseket is megteszi, az országgyűlést egybehívja. Némely alkotmány szerint a kormányzó feltétlenül a kiskorú király gyámja is, más alkotmányok szerint a két tisztt semmiesetre sem egyesülhet egy személyben, végre vannak oly államok, ahol a két tisztt találkozása esetleges.

Az európai monarchikus államok közül egyedül Anglia volt az, amely a király helyettesítésének (kormányzóságnak) intézményét általános érvényű szabályokkal általában nem rendezte, hanem szándékosan fenntartotta az országgyűlés részére a jogot, hogy minden felmerült esetben alkalmi rendelkezést tegyen. Egyedül a trónörökösnek a király halálakor felmerülő külföldi távolléte esetére szervez egy 1837. évi törvény az ország nagyjaiból kormányzó tanácsot, egyéb esetekben pedig az országgyűlés mindig külön törvénnyel szabályozta a helyettesítést.¹

A köztársasági alkotmányok egy része ismeri az alelnöki állást, amelyet az elnöki tiszttel egyszerre töltenek be, de amelynek viselője csak az elnök akadályoztatása esetén jut hatáskörhöz és ez a hatáskör legfeljebb az elnöki tisztt tartamának hátralévő idejére szól; ez a helyzet Svájcban és az Észak-Amerikai Egyesült Államokban. Finnországban a helyettesítés joga ideiglenesen a miniszterelnököt illeti, de halál vagy hosszabb akadályoztatás esetére új elnököt választanak.

Magyarországon a király helyettesítése kezdettől fogva a nádori intézménnyel jutott kapcsolatba annak folytán, hogy a királyi hatalomban foglalt egyes jogokat, különösen a bíráskodást a király helyett annak egyéb elfoglaltsága miatt hovatovább különben is állan-

¹ Hatschek, Julius: *Englisches Staatsrecht*, I. 659—665.

dóan a nádor, mint az ország első tisztviselője gyakorolta. Csak természetes volt, hogy aki a királyt hatalma gyakorlásában kezdetben megbízásból, később önálló jogon állandóan helyettesítette, az volt hivatva a királyi hatalom önálló betöltésére olyan rendkívüli viszonyok között is, amikorra külföldi alkotmányok külön kormányzó állítását tartották szükségesnek (kiskorúság, betegség, távollét).

Az 1485. évi nádori cikkek kimerítően szabályozzák a nádornak királyi helyettesi és helytartói működésének eseteit; ezek a következők: 1. Kiskorúság esetében ő a király gyámja, aki országgyűlést is hirdethet és akinek az ország lakói épúgy tartoznak engedelmeskedni, mint magának a királynak; 2. Magszakadás esetében az új király megválasztásáig a nádor hívja össze az országgyűlést és neki időközben az ország lakói engedelmeskedni tartoznak; 3. Ha a király annyira együgyű vagy hanyag volna, hogy a külföldi követeket ki nem hallgatná vagy nekik nem felelne, a király helyett e ténykedéseket a nádor teszi meg; 4. A királynak az országból való távolléte esetében a nádor a király helytartója, aki a mellé rendelt tanáccsal együtt a király személyének fenntartott egyes jogok (kegyelmezés, birtokadományozás) kivételével a királyi hatalomban foglalt jogokat általában gyakorolja.

Mínthogy ugyancsak a nádori cikkek a nádornak mint az ország első bírójának, a haderő főkapitányának és az alkotmány őrének a király személyes kormányzása idejére is szinte páratlan jelentőségű közjogi helyzetet biztosítanak: méltán mondhatjuk, hogy a nádori intézmény ebben az időben már alkotmányunk egyik alapintézménye volt. E nagy fontosságra való tekintettel a nádori tiszt az 1439: II. t.-c. óta csak az országgyűlés hozzájárulásával volt betölthető, az 1608. évi koronázás előtti III. t.-c. szerint pedig a nádort a király által kijelölt magyarok közül az országgyűlés választja.

Az eddigiekből is látni, hogy a király helyettesítésének módja nálunk egész eltérő fejlődési irányt vett, mint amelyet a külföldi jogok felmutatnak. Nálunk a nemzet által választott nádor törvénynél fogva, szükségképen gyakorolja a királyi hatalomban foglalt jogokat minden olyan esetben, amikor a király saját személyében nem gyakorolja (kiskorúság, gyengeelméjűség, távollét, magszakadás, hanyagság).

Az 1848: III. t.-c. 2. §-a újra kimondja, hogy a királynak az országtól való távollétében a végrehajtó hatalmat a törvény korlátai között a nádor gyakorolja. Az 1867: VII. t.-c. a nádori tisztre nézve két rendelkezést tartalmaz. Elsősorban megszünteti a nádornak az 1848: III. t.-c.-en, illetve az 1485: X. t.-c.-en és más régi törvényeken alapuló hatáskörét, mely szerint ő a királynak külföldi távolléte esetében a helytartója; e t.-c. szerint a király a végrehajtó hatalmat a magyar minisztérium útján távollét esetében is személyesen gyakorolja. Másodsorban ez a törvénycikk a nádorválasztást elhalasztja mindaddig, amíg törvény a nádor hatáskörét a felelős kormányzat elveivel megegyezően nem szabályozza. Az 1867: VII. t.-c. tehát a nádor egyéb hatásköre mellett érvényben tartja a király távollétének esetét kivéve minden más esetben (kiskorúság, betegség, magszakadás) a nádor királyhelyettesítő hatáskörét is. Mínthogy a felelős kormányzat elvei a nádornak csakis a király személyes kormányzása idején való működésére lehetnek befolyással: a nádor királyhelyettesítő jogköre a magyar alkotmánynak ma is fennálló fontos intézménye, amelynek gyakorlati érvényesülését csakis a nádorválasztás ideiglenes törvényi elhalasztása akadályozza.

Mínthogy a törvényhozás a nádor hatáskörének a felelős kormányzat elveivel megegyező új szabályozásával mindezideig késett és így nádorválasztásra nem került a sor: 1867 óta nem tudott működni alkotmányunk azon fontos szerve, amely meghatározott esetekben alkotmányunk ma

is érvényben lévő szabályai értelmében egyedül van hivatva a királyt a királyi hatalom gyakorlásában helyettesíteni. Ezzel alkotmányos életünkben kétségtelen hiány állott be, amely hiánynak következményei akkor érezhetők, ha a király mégsem tudja személyesen gyakorolni a királyi hatalmat. Alkotmányos életünk ezen hiányosságával volt összefüggésben az a körülmény is, hogy az 1918/19. évi alkotmány válságból a kibontakozás alkotmányunk rendes szabályai értelmében nem volt keresztülvihető.

A nádori intézménynek felhasználása a király helyettesítésére 1920-ban az 1920:1. t.-c. javaslatának miniszteri indokolása szerint a következő okokból maradt el: 1. a nádor választása törvényszerűen csak királyi kijelölés alapján történhetnék; 2. az 1867: VII. t.-c. a nádor hatásköréből ép a király távolléte esetében való helyettesítést zárta ki, tehát az akkori helyzetben leginkább szükséges jogkör; 3. a nádor hatásköre egyébként jórésztben elavult és így korszerű új szabályozást igényelne, ilyen állandó jellegű átszervezés azonban az akkori átmeneti célra nem mutatkozott indokoltnak. Ezért a törvény „a nádori intézménynek az 1867: VII. t.-c. értelmében való felújítását további nyílt kérdésnek hagyva”, indokoltabbnak találta kormányzó választásának elrendelését; indokoltabbnak találta pedig annál inkább, mert a nemzet történelmünk folyamán hasonló rendkívüli helyzetekben már ismételtelen választotta ezt a megoldást. Így a nádori intézményátszervezése 1920-ban is elmaradt; a király helyettesítésének módját a törvény nem állandó jelleggel rendezte, nem szervezett egyszer és mindenkorra megfelelő intézményt, hanem csupán az akkori válság megoldása céljából a királyi szék betöltéséig, tehát átmeneti és ideiglenes feladatkörrel állított kormányzót az állam élére. Hogy a királyi szék betöltése után a király esetleges helyettesítése mikép történjék, nyílt és szabályozandó kérdés maradt.

Ha több mint két évtized távlatából tekintünk vissza az 1920. évi rendezésre, azt minden szempontból csak szerencsésnek mondhatjuk. A közjogi provizórium hosszabb tartamúnak bizonyult, mint előre gondoltuk; azonban a nádor királyhelyettesítő jogköre általában csak rövidebb időre volt tervezve. A nádor király helyett saját személyében a királyi hatalmat soha hosszabb időre nem gyakorolta, sőt még a király tartósabb távolléte esetére is a helytartói tisztet rendszerint csak külön királyi kinevezés alapján viselte.¹ A kormányzói és nádori tiszt viszonyára jellemző, hogy Hunyadi János kormányzósága idején is volt nádor, előbb Hédervári Lőrinc, majd Garai László személyében, és a nádor Hunyadi mellett természetesen ellátta azokat a rendes teendőit, amelyeket a király uralkodása idejében el szokott látni. Ebből nyilvánvaló, hogy a kormányzó valóságos államfő, míg a nádor nem az, hanem csak a király mellé, illetőleg a király és nemzet közé szervezett tisztség; nádora állandóan volt az országnak, tekintet nélkül arra, hogy király vagy kormányzó látja el az államfői tisztet, míg kormányzó csak kivételesen: király hiányában vagy akadályoztatása esetében.

Ha megállapítottuk, hogy a király helyettesítésére ma a nádori tisztség felfüggesztése miatt nincs működésben lévő intézmény, akkor ez az 1940: II. t.-c. megalkotásáig a kormányzó helyettesítésére is vonatkozott. Tehát nem volt intézmény a kormányzó helyettesítésére sem és ezzel bizonyos tökéletlenség és hézag jelentkezett alkotmányunkban, aminek jelentősége a királyi szék betöltésének elhúzódása és a kormányzóság hosszú tartama miatt természetesen folyton fokozódott. Az 1942: II. t.-c. ezt a hiányt akarta kitölteni, amint Putnoky Móric mondta képviselőházi beszédében; az államfői hatalomnak biztonságát, szilárdságát, folytonosságát és akcióképességét akarta a javaslat minden bekövetkező helyzet és lehetőség esetére teljesebbé tenni.²

¹ L. Gábor Gyula: A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban, Bpest, 96. és 97. lapok. Hasonló királyi rendelkezések vannak említve az 1942: II. t.-c. javaslatának miniszteri indokolásában a nádorok közül Perényi Imre, továbbá József és István főhercegek kormányzói szerepére.

² Képviselőházi Értesítő, 1942 február 10.

Tetszetősnek látszik talán az a beállítás, hogy már maga a kormányzó a király helyettese és így a kormányzó helyettesítésére rendelt személy a helyettes helyettese lesz. Azonban a jelenlegi kormányzó nem valamely király személyét helyettesíti. A kormányzói intézmény helyettesítő szerepe csak a ma nem működő királyi intézménnyel szemben jelentkezik, a helyettesítő jelleg inkább azt fejezi ki, hogy a kormányzói intézmény csak átmeneti, ideiglenes jellegű és nem jelent államformát. A helyettesítő jelleg tehát azt igazolja, hogy Magyarország ma is királyság; királyság annak ellenére, hogy az államfői tisztet kormányzó tölti be. Említettük azonban, hogy a kormányzó valóságos államfő és így épúgy helyettesítésre szorulhat, mint a király. Történelmi tény, hogy például Hunyadi János és Szilágyi Mihály kormányzóknak is volt helyettesük.

Amikor a kormányzó helyettesítésére vonatkozó törvény rendelkezéseit ismertetjük, elsősorban arra a kérdésre kell választ adni, nem lett volna-e helyesebb e célra a nádori intézményt ismét működésre alkalmassá tenni.

Egyáltalán nem helyeselhetjük Imrédy Béla képviselőházi felszólalásában és az általa előterjesztett határozati javaslatban kifejezésre juttatott álláspontot, miszerint a nádori intézmény „az államfői főhatalmak gyakorlati módjának kijegecesedésével, különösen a nemzeti szuverenitásunk teljének visszanyerésével létértelmét elvesztette“. Sőt ellenkezőleg: felfogásunk szerint a nádori intézmény a magyar alkotmány szerves része, amelyre a király fill, államfő) helyettesítésének intézményes rendezése szempontjából feltétlenül szükség van és amelyet ép azért mielőbb működővé kellett tennünk. 1921-ben egy nagyobb tanulmányban¹ kimutattam, hogy ez a helyettesítési mód gyakorlatilag a legtökéletesebb; hogy az Ausztriától való elválással tárgyalanná vált a felfüggesztés tulaj donképeni fő oka; Ausztriában más személy lett volna az államfő helyettese; hogy a felújítást a magyar közjogi irodalom egyöntetűen kívánta; hogy a nádori intézmény a felelős kormányzat rendszerével összeegyeztethető és hogy a helyettesítés szerepén kívül is lehet neki a hagyományok szellemének megfelelő munkakört (pl. a felsőházi elnökség) találni. Ezekre az érvekre ma nem kívánok részletesebben visszatérni.

Ha a kormányzó államfői működése alatt a nemzet a nádori méltóság reaktiválásához nem fogott hozzá, ebben véleményem szerint csak az 1920: t.-c. javaslatának miniszteri indokolásában is felhozott célszerűségi okok szerepeltek; különösen visszásnak látszott volna, hogy a törvényhozás a provizórium tartama alatt állandó jellegű intézményt szervezzen újjá, még pedig a királyi szék betöltetlensége idejében oly intézményt, amelynek főleg a király helyettesítése a feladata. Az 1942: II. t.-c. miniszteri indokolása is arra utal, hogy a nádori méltóságnak felélesztése messzebbre elágazó alkotmányjogi módosításokat tenne szükségessé, erre pedig a mai forrongó idők nem alkalmasak. Átmeneti helyzetbe n célszerűbbnek és megfelelőbbnek látszott épúgy, mint 1920-ban alkalmi és átmeneti megoldást keresni.

¹ A király helyettesítése és a nádori intézmény felújítása. Jogállam, XX. évf. 281—291. lapok.

Hogy a történelmünk folyamán néhányszor (1401, 1445) szerephez jutó és egyes külföldi alkotmányokban előszeretettel alkalmazott országtanács (államtanács) az államfői tiszt ellátására, a beteg vagy más okból akadályozott államfő helyettesítésére különösen válságos időkben nem teljességgel alkalmas, az iránt nem lehet kétség. Ilyen tanács szervezése ellen a sorok írója már 1937-ben is felszólalt.¹ Az 1937: XIX. t.-c. 3. §-a által szervezett országtanács feladatkörét az 1942: II. t.-c. 13. §-a rendkívül vissza is fejleszti; ez érdemben helyes, de kifogásolni lehet, hogy ily fontos kérdésekben a törvényhozás rövid időn belül is jelentékeny ingadozást mutat.

A nádori és kormányzótanácsi megoldások elvetése esetében nem maradt más út a kormányzó helyettesítésének rendezésére, mint egy külön kormányzóhelyettesi állás szervezése. A javaslat szerint ez a szervezés „sui generis” megoldás. Ez azonban nem arra utal, mintha ily állás történelmünk folyamán nem fordult volna már elő. Hunyadi Jánosnak, mikor az országtól távol tartózkodott, helyettese (vicarius generalis) volt Újlaki Miklós erdélyi vajda személyében; őt is az országgyűlés választotta meg. Szilágyi Mihály kormányzósága idejében pedig okleveleink említik Geréb János alkormányzót (vice-gubernator).² A sui generis megjelölés inkább arra utal, hogy a törvény a mai helyzethez alkalmazkodó és kivételes jellegű megoldást választott; alkalmazkodott a jelenlegi átmeneti állapothoz és nem szervezett annak tartamán túl terjedő végleges intézményt. A kormányzóhelyettesi állás a kormányzói tiszthez csatlakozik és csak a kormányzóság tartamára létesült. Azonfelül a kormányzóhelyettesi intézmény még a kormányzóság tartama alatt sem állandó; az állás betöltésére ugyanis csak a kormányzó kívánságára kerülhet sor.

A kormányzóhelyettes a törvény szerint az országgyűlés két háza együttes ülésben választja meg. Az országgyűlés ma az állami szuverenitás törvényes képviselője és így a kormányzóhelyettes megbízása is csak tőle eredhet. Az országgyűlés történelmünk folyamán mindenkor tiltakozott az ellen, hogy megkérdése nélkül rendeljen a király helytartót vagy a nádon kívül valamely más, közjogunkban ismeretlen helyettesítő szervet; ha ez mégis megtörtént, azt törvénytelennek minősítette. A kormányzóhelyettes továbbá az országgyűlés előtt tesz esküt és abban tisztának az alkotmány értelmében és a felelős minisztérium által való gyakorlását ígéri.

A kormányzóhelyettes személyének kiválasztására a kormányzó döntő befolyást gyakorol. Őt illeti meg a kijelölés és megerősítés joga. A kormányzóhelyettesi eskü is arra utal, hogy a tisztet a kormányzóval egyetértésben kell gyakorolni és ez csak teljes bizalmi viszony mellett biztosítható.

A kormányzóhelyettes hatásköre kettős. Elsősorban ő veszi át a kormányzói hatalmat, ha a kormányzót tiszte személyes ellátásában távolíét, betegség vagy más ok akadályozza, továbbá ha a kormányzói

¹ Alkotmányjogi reformok. Magyar Jogi Szemle, 1937 március.

² Gábor i. m. 72., 73. és 90. lap. Továbbá a törvényjavaslat miniszteri indokolása.

tiszt megüresedik; ebben az esetben a kormányzó nevében annak valamennyi jogát gyakorolhatja az utódajánlási jog kivételével. Másodszorban a kormányzóhelyettes a kormányzó megbízásából egyes kormányzói tennivalókat a kormányzó nevében olyankor is elvégezhet, amikor a kormányzói hatalmat maga a kormányzó gyakorolja. A kormányzóhelyettes első hatásköre az államfői hatalom gyakorlásának folytonosságát biztosítja és így alkotmányos szükséglet; az utóbbi hatáskör bizonyos mértékig újszerű és esetleg aggályt válthat ki az államfői hatalom látszólagos megosztása miatt.

A magyar alkotmánynak fontos alapelve, hogy az államfő személyesen gyakorolja hatalmát; ehhez az elvhez a nemzet még akkor is ragaszkodott, amikor királyaink idejük nagyrésztét az országon kívül töltötték. Az 1867: VII. t.-c. kimondta, hogy a király még a nádorra, mint királyi helytartóra sem bízhatja a végrehajtó hatalmat, hanem azt csak személyesen és a magyar minisztérium által gyakorolhatja. Az államfői hatalom gyakorlásában tehát nem állhat be olyan párhuzamosság vagy kettősség (duplicitás), amely az egységet és osztatlanságot veszélyeztetné. Alkotmányunknak erre az alapelve utal az 1942: II. t.-c. javaslatának miniszteri indokolása, amikor megállapítja, hogy a kormányzó legfeljebb egyes kisebb jelentőségű kormányzati tennivalók ellátásával (főleg képviselővel, tárgyalások vezetésével, alkalmi eljárásokkal) bízhatja meg saját tehermentesítése végett helyettesét, de a hatalom teljes vagy szélesebb körű átruházásáról nem lehet szó. Putnoki Móric előadói beszéde is kiemeli, hogy a javaslat csorbítatlanul fenntartott alapelve az államfői hatalom egysége, osztatlansága és átruházhatatlansága. A kormányzóhelyettes mindig csak a kormányzó nevében és vele egyetértésben és mindig csak a minisztérium közreműködésével járhat el; megbízása csak miniszterelnöki ellenjegyzéssel történhet meg és a kormányzó részéről bármikor visszavonható. Az államfői hatalom széthasadása, kettőssége tehát nem következhetik be.

A kormányzóhelyettes tisztét a megválasztásáról és eskütételéről szóló törvény kihirdetése előtt nem gyakorolhatja. Ahhoz azonban, hogy egyes kormányzati teendőket elláthasson, még a kormányzónak ellenjegyzéssel ellátott külön megbízása szükséges. Ha pedig a kormányzói hatalom gyakorlását a kormányzói tiszt megüresedése vagy a kormányzó akadályoztatása miatt átveszi, a minisztériumnak rendelettel kell közzétenni az átvétel időpontját és azután azt az időpontot, amelyben a kormányzó tisztének személyes gyakorlását az akadályozás megszűnte következtében újra visszaveszi; mindkét intézkedést az országgyűlésnek is be kell jelenteni. A kormányzóhelyettes tiszte az új kormányzó eskütételével minden esetre megszűnik. Az új kormányzó megválasztására továbbra is az 1937: XIX. t.-c. rendelkezései maradnak érvényben és a választás előkészítése iránt szükséges intézkedéseket nem a kormányzóhelyettes, hanem az országtanács teszi meg; a törvényjavaslat indokolása szerint ugyancsak az országtanács hirdeti ki az új kormányzó megválasztásáról és eskütételéről szóló törvényt.

A kormányzóhelyettes az 1942: II. t.-c. szerint ugyanaz a büntetőjogi védelem illeti meg, mint a kormányzót. A személyes sérthetlenség

azonban már reá nem terjed ki; ellene bírói vagy más eljárást lehet indítani, de — ha a kormányzói hatalom gyakorlását átvette — csak az országgyűlés, egyébként pedig a kormányzó felhatalmazásával. A kormányzóhelyettest a főméltóságú cím használata illeti meg; tiszteletdíját és a működésével felmerülő egyéb költség fedezését a költségvetés állapítja meg.

EGYED ISTVÁN

MAGYAROK ÉS HORVÁTOK

— *Bajza József tanulmányai* —

A HATALMAS KÖTET, melyet Tóth László egyetemi tanár Bajza Józsefnek a horvát kérdésre vonatkozó válogatott cikkeiből és mélyreható tanulmányaiból kegyeletes gondossággal összeállított, már egymagában is a magyar politikai irodalomnak oly nagy értéke, mely a korán elhunyt kiváló tudósnek valóságos „aere perennius monumentum”-a és méltó helyet biztosít neki a balkáni politikai kérdések két másik alapos ismerője: Kállay Béni és Thallóczy Lajos mellett a magyar politikai írók Pantheonjában.

A rendkívül gazdag kötet 63 cikke és tanulmánya közül 1\$ újságcikk és egy a magyar-horvát unió felbomlásáról szóló, de csak 1925-ben megjelent mesteri tanulmány a magyar-horvát viszony alakulását tárgyalja Gáj Lajos fellépésétől (1835) egészen a horvát társországnak 1918 október 29-én bekövetkezett elszakadásáig, míg a többi 26 cikk és 21 tanulmány a horvátság helyzetét az új állami közösségben: a később (1929 őszén) Jugoszláviára átkeresztelt SHS királyságban és a horvát nemzeti eszme és a délszláv koncepció lepleiben jelentkező nagyszerb törekvések közötti ádáz és felette változatos harcát ismerteti.

Ez utóbbi tanulmányok közül nem kevesebb, mint tizenöt a Magyar Szemle egyes számaiban jelent meg 1933 és 1937 között és olvasóink bizonyára élénken emlékeznek még azokra a nagyszerű felkészültségről tanúskodó és remekbe készült írásokra, melyek a jugoszláv belpolitika, különösen pedig a horvát-szerb viszálykodás fontosabb eseményeiről és fejleményeiről számoltak be, nemcsak a krónikásnak még a kevésbé jelentős részletekre is felügyelő gondosságával, hanem a hivatott publicista nagyvonalúságával és a történetíró erkölcsi felelősségérzettel párosuló ítélőképességével is.

A magyar olvasóközönség túlnyomó részét azonban érthető okoknál fogva főleg azok a cikkek és tanulmányok érdeklik, melyek a magyar és a horvát nemzet 800 éves közjogi és politikai viszonyának egyre fokozódó kiéleződéséről és a mindkét részről elkövetett súlyos hibák folytán óhatatlanul bekövetkezett végzetes és végleges felbomlásáról szólnak. Nemcsak rendkívül érdekesek, hanem több szempontból felette tanulságosak, sőt bizonyos vonatkozásban (Muraköz stb.) időszerűek is ezek az írások, mert rádöbbenik az olvasót annak a felismerésére, hogy miképpen lehetett volna józan belátással, kölcsönös engedékenységgel és jóakarattal a XVIII. század utolsó évtizedéig majdnem zavartalan együttműködésnek különösen az illyrizmus behatása alatt mindjobban lazuló szálait ismét szorosabbra fűzni, a bécsi udvar, később pedig Belgrád és Prága által tervszerűen szított félreértéseket eloszlatni és így a fenyegető válságot a magyarelles törekvések és elszakadási mozgalmak leszerelésével esetleg kikerülni.

Mindezt figyelembevéve a továbbiakban ezúttal — már helyszűke miatt is — csak az ebbe a tárgykörbe eső cikkekkkel és tanulmányokkal kívánok foglalkozni, melyeknek egészen különleges szint és jelleget adnak Bajza személyi és lelki kapcsolatai a horvát kérdéssel, a horvát nemzettel és a horvát kultúrával. Ezek az alanyi melléközöngék egy őszinte, meggyőződéses és csak a köz javát szem előtt tartó férfiú tiszteletet parancsoló vallomásai és egyáltalán nem zavarják Bajza írásainak tárgyilagosságát. Hogy mindkét nemzet közös érdekeit teljes odaadással szolgálva, Bajza, a lelkes magyar hazafi, mennyire egybefonódott lelkileg a horvátsággal, azt minden magyarázatnál jobban az egyes cikkekből vett alábbi idézetek mutatják: „Legyen szabad e sorok írójának — mondja az Új Nemzedék 1914 június 17-i számában megjelent „A horvát helyzet“ című cikkében — aki nem tartozik egyetlen horvát politikai párthoz sem, de aki egy évtized keserves munkájával iparkodik magában a magyar és a horvát nemzeti eszme összhangját megteremteni és akinek az a szubjektív érzése, hogy egyformán magáénak vallhatja mindkét nemzet törekvéseit, azokra az okokra rámutatni, melyek csekély véleménye szerint állandósították a horvát válságot.“

Három esztendővel később, az Esterházy-kormány megalakulása után, melytől az egyre jobban elmérgesedő horvát kérdés mindkét félre méltányos és megnyugtató rendezését is remélte, ezeket írja: „E sorok írója azt gondolja, hogy a horvát válságot igazán megoldani csak úgy lehet, ha a horvát nemzeti eszmét sikerül összhangzásba hozni a magyar-horvát kiegyezéssel. Ez a feladat igen nagy nehézségekkel van összekötve, de tudja, hogy úgy a most uralomra jutó magyar pártok, mint egyes horvát pártok és párttörödékek részéről megvan az egymás megértéséhez szükséges jóindulat.“

Ebben a feltevésben a sok rossz és kiábrándító tapasztalat ellenére is még mindig reménykedő Bajzának keservesen csalódnia kellett. A melléfogások balkezes politikája folytatódott és szinte feltartóztathatatlansodorta a két egymásrautalt nemzetet a teljes szakítás örvénye felé. „Sokszor töprengök azon — kesereg a Politika című folyóirat 1918 augusztus—szeptemberi száma részére írt pompás tanulmányában — micsoda végzet súlyosodik a magyar és horvát nemzetre, hogy nem tudják egymást megérteni. 800 év közös történelme után ma távolabb állunk egymástól, mint valaha.“ Balsejtelmek gyötrik és háborgó lelkének súlyos aggodalmairól a következő sorok tanúskodnak: „Úgy érzem, a végzet súlyos léptekkel közeleg s ha össze nem fogunk, mi egymás megértésére törekvő magyarok és horvátok, Jugoszlávia álarcában diadalra jut a nagyszerb eszme, elsüllyed a horvát nemzet, s örökre megbénul a magyar.“

A bajok kútforrását és a mindkét nemzetet fenyegető veszedelem egyik főokát abban látja, hogy a horvát ifjúság és a horvát értelmiség Gáj, majd Strossmayer agitációjának hatása alatt a délszláv eszme mámorító, de amint a későbbi fejlemények megmutatták, csalóka bűvkörébe kerültek és mint ennek az ideológiának megszállottjai elfordultak a horvát nemzeti hagyományoktól és törekvésektől, sőt azoknak megtagadására vetemedtek. Hogy mennyire a szívére vette Bajza ezt a mindkét nemzetre végzetesnek tartott történelmi fordulatot, azt a szinte érzelmes őszinteségében egyenesen megható alábbi kijelentése is bizonyítja: „Rám nézve a magyar-horvát viszony a személyes élmény jellegét vette fel és én ezt már nem tudom kizárólagosan magyar szemmel nézni. Családi hagyományaimnál és saját munkásságomnál fogva minden idegszállammal hozzáöttem a magyar kultúrához, de magamévá tettem a horvát kultúrát is és ez nem idegen masszaként él bennem, hanem teljesen beidegzette magát. Ennélfogva a horvát nemzet érdeke is mindig szívemen fekszik és a délszláv eszme ellen nemcsak azért harcolok, mert ez magyar érdek, hanem azért is, mert győzelme a nyugati kultúra egyik legnemesebb és hozzám legközelebb álló nemzeti ethnikumának megsemmisülését jelentené: a horvát nemzetét.“ („A horvát eszme“ című cikkből.)

Ha Bajza a Sufflay Milánról írt tanulmányában (Századok, 1931) a horvátságnak ezt a kiváló tudósát és vértanúját, akihez még azóta, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban éveken át együtt dolgoztak, a legbensőbb barátság szálai fűzték, a „legmagyarabb horvátnak és éppen ezért a leghorvátabb horvátnak“ is mondta, úgy viszont őt, — a fenti önvallomás alapján — per analogiam a leghorvátabb magyarnak s mert a magyar-horvát sorsközösség tudatos és leglelkesebb szószólója volt, — a legmagyarabb magyarok egyikének is nevezhetjük.

Rendkívül érdekes és tanulságos az is, amit a kölcsönös elidegenedés többi okáról ír és ami helyes megállapításainál fogva még a mai és a későbbi nemzedékeknek is okulásul szolgálhat. A horvát kérdésről, már az összeomlás előestéjén, 1918 október 22-én írt nagyszerű tanulmányában összeállítja a kölcsönös mulasztások, a mindkét részről elkövetett súlyos tévedések és hibák bűnlajstromát és kialakóban lévő reményének egy utolsó fellobbanásával keresi a módozatokat és eszközöket, amelyekkel a végveszedelem ráncszakadását az utolsó pillanatban még el lehetne hártani. „A szorongó hazafias érzés e komor óráiban — írja a többi közt — megpróbálom papírra vetni egy évtized lelki vergődésének eredményét, megpróbálom lehető objektivitással feltárni azokat az okokat, melyek a két nemzetet egymástól elválasztják, megpróbálom utat-módot ajánlani, miként állíthatnánk meg a romlást a tizenkettedik órában, miként törhetnénk új utat egymás megértése felé.“

Ez a több cikken és tanulmányon átszövődő oknyomozási munka az adatoknak és kellően indokolt megállapításoknak olyan sokaságát eredményezte, hogy itt csak egynéhányat lehet felemlíteni.

A két nemzet közötti viszony folytatólagos elhidegülésének egyik okát a délszláv eszmének a horvátok körében végbement térfoglalásán kívül abban látja, hogy a magyar és a horvát nem ismeri egymás nyelvét. „Mióta a latin nyelv kiszorult a közéletből — írja a többi közt, — a legnagyobb nehézséget a nyelv képezi. A magyarok nem tudnak horvátul, a horvátok nem tudnak magyarul“ ... Így pl. „a jelenleg (1918) többségben levő szerb-horvát koalíciónak csak egyetlen egy tagja bírja teljesen a magyar nyelvet,... a magyaroknál pedig ritka, mint a fehér holló, aki csak valamennyire is tud horvátul“. Majd hozzáfűzi, hogy „a magyar tájékozatlanság volt a bűnösebb, mert a tényleges erőviszonyok folytán a horvát politika alig szólhatott bele a magyarba, míg a magyar igenis a horvátba.“ A hiba szerinte a tanrendszerben van, „mert mindkét rendszer vétkes könnyelműséggel, vagy tudatos rosszindulattal óvatosan kerüli, hogy a magyar vagy a horvát ifjúság a másik nemzet viszonyairól [valamelyes képet nyerjen“. Ezen a visszas állapoton segitendő, „a magyar kormánynak tekintet nélkül arra, hogy mit csinálnak a horvátok, haladéktalanul megfelelő iskolapolitikai akciót kellene megindítania. A leghelyesebb természetesen az lenne, hogy mindkét kormány a magyar illetve a horvát nyelvet legalább is fakultatív tantárgyként beillesztené a középiskolák egyrészének a tantervébe és egyúttal arról is gondoskodnék, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók is folytathassák ebbeli tanulmányaikat, a többi közt bőven osztogatott ösztöndíjakkal a másik nemzet főiskoláin“. „Mindig rejtély volt előttem, — írja Bajza — hogyan lehet [magyar, illetve horvát közjogot és történelmet tanítani a horvát, illetőleg magyar források és szakirodalom ismerete nélkül.“ A magyarországi nemzetiségek nyelvének ismeretére szerinte különösen a magyarságnak van szüksége, mert „amelyik nemzet felkészültebb, amelyik nemzet jobban ismeri a másikat, annak a nemzetnek feltétlenül nagy előnyei vannak a másikkal szemben“. Aranyigazság ez, amelyet azonban — sajna — nem részesítettünk kellő figyelemben sem az iskolapolitika, sem a közigazgatás és a közélet terén. Most, hogy a Délvidék és az ország egyéb részei 20—22 és fél évi elszakítottság után megint visszatértek az anyaországhoz, a magyarságnak végre van egy olyan középiskolát és egyetemet végzett értelmiségi rétege, mely második anyanyelvként kezeli az egyes nemzetiségek nyelvét s így legalább egy emberöltőn át teljesen

pótolni tudja a Bajza kifogásolta nyelvismereti hiányt. Ami pedig a távolabbi jövőt illeti, azt Hóman Bálint miniszternek az a bölcs előrelátással kiadott rendelete van hivatva előkészíteni, amellyel a visszatartott Délvidék néhány középiskolájában kötelezővé tette a szerb-horvát nyelv tanítását.

A továbbiakban Bajza hibáztatja a sajtó magatartását is, mert „a magyar és a horvát sajtó az egymás megismerése eszméjét még kevésbé szolgálja, mint a két tanrendszer. A meggondolatlan, elfogult kirohanások, egymás kisebbitése napirenden vannak“.

Ezeknek az áldatlan állapotoknak a következménye volt a magyar és a horvát társadalom elzárkózása egymástól, mely Bajza túlzás nélküli megállapítása szerint 1918-ban már akkora, hogy „a Dráva két partja ma távolabb van egymástól, mint két világrész ... Csak így lehetséges, hogy kaszinói és más véletlen összeköttetések és ismeretségek elhatározó befolyást gyakorolhatnak Horvátország politikai fejleményeire. A siralmas és nevetséges sajátos vegyülete volna az, ha egyszer valaki megírná pl. a horvát báni kinevezések hiteles történetét“. Nem ismerem ezeknek a személyi politikai kérdéseknek a kulisszatitkait s így nem is tudhatom, hogy mennyire fedik Bajza megállapításai a tényeket. Azt azonban merem állítani, hogy ennél lesújtóbb bírálattal még nem illették az akkori magyar felelős tényezők horvát politikáját.

A magyar és a horvát nemzet között az egyik legélesebb ütközőpont a nemzetiégi kérdés volt. „Horvát testvéreink — írja Bajza — az ú. n. közös hivatalok, különösen a MÁV szervezetében, továbbá a horvátországi magyar iskolákban a magyarosítás eszközeit látják, kárpótlásul azután, ahol csak tehetik, elnyomják a horvátországi magyarságot.“ Hogy aztán ezt az elnyomást milyen mértékben gyakorolták, arra elegendő azt az egy tényt felhozni, hogy Horvátország 106.000 magyar lakosa közül, kiknek túlnyomó része, számszerűt 82.000, Szlavóniában élt, alig egynéhánynak adták meg a községi illetőséget és a csak ennek alapján igényelhető politikai jogokat. Jellemző az akkori helyzetre, hogy ez a százezren felüli magyarság éppen a szavazati jog megvonása miatt a Száborban nem tudott képviselőhez jutni. Ez egyébként a mai helyzet is! Ami pedig az ottani magyarság iskolaügyét illeti, azt a jugoszláv uralom alatt úgy intézték el, hogy az összes magyar tannyelvű magániskolákat bezárták 3 tengődő református felekezeti iskola kivételével. Ezen a siralmas állapoton az önálló Horvátország sem változtatott.

Az ellentétek és szakadatlan összetűzések egy másik forrását tették a horvát közjogi sérelmek, melyek nem kis mértékben az 1868: XXX. magyar és az 1868:1. horvát kiegyezési törvény szövege pontos megegyezésének hiányából eredtek. A horvátok különösen az állami beruházásoknál állítólag tapasztalható mostoha elbánást, a vasútpolitikai kérdések szerintük sérelmes rendezését, a közös minisztériumok horvát osztályainak az ügyét és a horvát területen behajtott adók igazságtalan felosztását tették állandóan panasz tárgyává. A felosztási kulcs szerint ugyanis Horvátország a befolyt adóknak csupán 44%-át kapta autonóm költségekre, míg a többi 56%-ot a közös állami kiadások fedezésére fordították. Ezeknek a sérelmeknek gyökeres orvoslása érdekében a horvátok nem szüntek meg a magyar-horvát kiegyezés revízióját és ennek keretében a pénzügyi önállóságot követelni, melyről Bajza megjegyzi, hogy az sok összeütközési pontot küszöbölt volna ki a magyar-horvát viszonyból. A horvát pénzügyi önállóságot egyébként Deák Ferenc sem ellenezte, mert „arról az országról, mely nem rendelkezhetik adóbevételeivel s nem maga tartja kezében a költségeinek fedezésére szolgáló eszközeit, még azt sem lehet mondani, hogy autonómiája van.

Az ilyen ország gyámság alatt van s csak látszólag létezik. Azért Horvátországnak — ha saját lábán akar állani — szüksége van arra, hogy önálló pénzügye legyen.“ (V. ö. Lobmayer István: „Történelmi kapcsolataink Horvátországgal“. 23—24. l.) Bajza felfogása némileg eltér Deák nyílt és határozott állásfoglalásától, mert a horvátoknak a pénzügyi önállóságra vonatkozó és „teljesen megérlelődött“ kívánságát az elkerülhetetlen kiegyezési revízió keretében csak „bizonyos fokig“ tartja teljesítendőnek. Hogy részleteiben és kihatásában milyen lett volna ez a pénzügyi önállóság, arról Bajza már nem ad közelebbi magyarázatot.

Ami végül a horvát területi követeléseket illeti, azok teljesítését Bajza — némi eltéréssel Sarkotic István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének kibontakozási tervezetéseitől (l. Tonelli Sándor „Tisza István utolsó útja“ Szeged, 1941.) — nagy vonásokban a következő módon képzelte el. Mindenekelőtt megállapítja azt a magyar államjog szerint vitathatatlan tény, hogy Dalmácia és Bosznia a Szent Korona birtokai. Ebben előzőleg nem volt eltérés a magyar és a horvát felfogás között. Az ellentét ott kezdődött, mikor arról kellett volna dönteni, hogyan történjék a visszacsatolás. Bajza szerint e tekintetben három tételhez kellett volna következetesen ragaszkodnunk.

Az első tétel — írja — az, hogy Dalmáciát Horvátországon át kell a Szent Koronához csatolni. Boszniára nézve nem lévén ilyen megszorítás, az közvetlenül az egész Magyar Birodalomhoz lenne csatolandó, mint ennek egyik önálló alkateleme, esetleg mint külön banátus. Mivel pedig így „Bosznia ügye nem magyar országos, hanem magyar birodalmi ügy, sorsára teljes alkotmányos joggal befolyhatnának a birodalmi gyűlésen Horvát-Szlavón-Dalmátországok képviselői is és a szervezendő bosnyák minisztérium nem lenne speciálisan magyar minisztérium, hanem úgynevezett közös minisztérium.“

Bajza második tétele az, hogy a visszacsatolt országok érdekeiknek megfelelő szervezetet kapjanak. „Hogy Dalmácia Horvátországon belül fenn akarja-e tartani külön szervezetét, vagy nem kíván-e átmenetileg külön elbánásban részesülni, azt a két közvetlenül érdekelt félre: Dalmáciára és Horvátországra kellene bízni. Bosznia ragaszkodván a maga autonómiájához, a Monarchia kereteiben élvezett bosnyák önkormányzat érvényben maradna a Magyar Birodalomban is, azzal a különbséggel, hogy Bosznia képviseletet fog nyerni a magyar birodalmi országgyűlésen s így beleszólása lesz az államélet összes ügyeibe, mint ahogy a horvátok is befolyhatnának a birodalmi országgyűlésen Bosznia ügyeire. Bosznia birodalmi képviseletének módját és autonómiájának viszonyát a Magyar Birodalom alkotmányához egy megkötendő magyar birodalmi (azaz magyar-horvát)-bosnyák kiegyezés fogja szabályozni.“

A harmadik tétel értelmében „a történelmileg kialakult egységeket megbolygatni nem szabad... Horvátország Szlavóniával, Dalmácia Bosznia-Hercegovinával mind ilyen egységek, éppen ezért szétszabdalásuk oly visszahatást keltene a horvát és bosnyák nemzetben, mely lehetlenné tenné a Magyar Birodalom belbékéjét“.

A horvát kérdésről szóló tanulmányában, melyből a fenti adatokat merítettem és jórészt idéztem, Bajza a horvát követelésekkel kapcsolatban még egyéb területi kérdéseket, a többi közt a szlavóniai három vármegye és a Muraköz kérdését is érinti, de ezeknek az előbbiekhöz viszonyítva már csak alárendelt jelentőségük van. A horvát kérdésnek szerinte még a tizenkettedik órában is megvalósítható rendezésére vonatkozó elgondolását a nagyszabású tanulmány befejezéséül a következő programszerű pontozatokban foglalja össze: „Bosznia a bosnyákoké, Horvátország a horvátoké, ez legyen délszláv politikánk jelszava!... Szakítanunk kell Horvátországban is azzal a politikával, mely a horvát elemet háttérbe szorítja és éppen a horvát eszmét kell politikánk vezércsillagává tennünk!“

Amint láthatjuk, Bajza az összeomlás előtt alig 2—3 hónappal, amikor a kocka már el volt vetve, még mindig keresi a kibontakozás módját és lehetőségét. Ez az igyekezete azonban éppen úgy meddő maradt, mint ahogy valamennyi korábbi javaslata és jószándékú tanácsa is hiábavalónak bizonyult. Amikor aztán beteljesült a végzet és a 800 éves magyar-horvát kapcsolat a Szábor 1918 október 29-i ülésén hozott egyhangú határozatával végleg megszűnt, Bajza, a magyar-horvát sorsközösségnek és egymásrautaltságnak ez a leglelkesebb hirdetője és védelmezője, hét évvel később „A magyar-horvát unió felbomlása“ című és a Budapesti Szemle 1925 október—novemberi számában megjelent mélyreható és oknyomozó tanulmányában megrendült lélekkel így emlékezik meg történelmünknek erről a végzetes eseményéről: „Számomra, bár 10 év óta riadtan láttam közeledni e napot, 1918 október 29-e volt életem legnagyobb megpróbáltatása.“

A horvát kérdés megoldásával természetesen az illetékes tényezők is foglalkoztak, egységes és a horvátokat is kielégítő megállapodásra azonban nem tudtak jutni. Ahány vezető politikus, annyiféle terv és megoldási módozat. Windischgrätz közlélmzési miniszter pl. 1918. okt. 3-án a király elé terjesztett programja szerint a Monarchia délszlávjaiat Szent István koronája alatt kellene egyesíteni. Wekerle miniszterelnök elgondolása az volt, hogy Dalmáciát egyesíteni kellene Horvátországgal a horvát autonómia egyidejű kiterjesztése mellett, Bosznia és Hercegovina pedig corpus separatumként, mint külön banátus közvetlenül Magyarországhoz lenne csatlakozandó, míg az osztrák délszlávok továbbra is Ausztriához tartoznának. Ez a terv legközelebb áll Bajza felfogásához, a hiba azonban ott volt, hogy Wekerle a saját programjának a megvalósítását nem tartván sürgősnek, egyre halogatta a komoly tárgyalások széles alapon való megindítását. Andrassy helyes politikai érzékkel nem bízott a corpus separatum lehetőségében és nem tartotta célravezetőnek a Monarchia délszlávjainak egyesítésére irányuló tervezetéseket sem, a háború tartama alatt pedig meddőnek, sőt károsnak tartott minden megoldási próbálkozást. Tiszának és Apponyinak is az volt a nézete, hogy a háború alatt nem szabad változtatni a Monarchia szerkezetén s ezért a leghatározottabban ellenezték Horvátország bármilyen területi megnagyobbítását is. Végül Sarkodé úgy vélte megoldhatónak ezt a kényes területi kérdést, hogy Dalmáciát és Bosznia-Hercegovinát elvben okvetlenül egyesíteni kell Horvát-Szlavónországgal, de az egyesítés végrehajtását a békekötés utáni időre kell hagyni.

Mindezekkel a kibontakozási tervezetekkel szemben a Monarchia délszlávjainak megvolta maguk külön megoldási programja. Sőt nem is egy, hanem ravasz előrelátással, minden eshetőségre számítva lényegűeg háromféle programban foglalták össze követeléseiket. Az egyik — itt Bajzát idézem — a szerb-horvát koalíció 1917 március i-i felirata, „mely Jugoszláviát kívánt a dualizmus keretein belül; a másik az osztrák Délszláv Klubnak 1917 május 30-án a Reichsratban felolvasott deklarációja, melyhez a horvát Starcevic-párt is csatlakozott s amely Jugoszláviát kívánt a Monarchia kereteiben“, tehát trialisztikus megoldást; a harmadik pedig a PaSic és a Trumbić vezette délszláv bizottság között 1917 július 20-án létrejött korfui megegyezés, mely Jugoszláviát akart a Karagyorgyevicsok uralma alatt. „Első pillanatra látszik — írja helyes megállapítással Bajza, — hogy e programok mindegyike a világháború egy-egy eshetőségéhez alkalmazkodik: ha győz a Monarchia és megmarad a dualizmus, ott a szerb-horvát koalíció felirata; ha győz ugyan a Monarchia, de nem marad meg a dualizmus, ott a Délszláv Klub deklarációja; ha elbukik a Monarchia, ott a korfui program.“

A második megoldási módozat lényegében a trializmus megvalósítását, következményeiben tehát Ausztriának előbb-utóbb bekövetkező föderalizálódását jelentette volna. Már pedig ezt a megoldást a magyar politikusok egyértelműleg elvetették, különösen azóta, hogy tudomást

szereztek Ferenc Ferdinánd trialisztikus tervének alapmotívumairól és magyarellenes céljáról, melyet a volt trónörökös katonai irodájának akkori vezetője, Margutti ezredes előtt tett nyilatkozatában akként formulázott meg: „Es wird sich noch ein Radiergummi finden, mit dem man Ungarn von der Landkarte wegwischen kann“!

Magyar részről az utolsó kibontakozási kísérletet a király felszólítására Tisza István tette meg emlékezetes szarajevói látogatása alkalmával. Ez a kísérlet — mint ismeretes — a tárgyaló felek álláspontja közötti kiegyenlíthetetlen ellentét miatt teljes kudarccal végződött. Tisza 1918 szeptember 21-én fogadta a hattagú horvát-szerb bizottságot, mely a már előző nap Tiszához eljuttatott emlékiratában állította fel követeléseit. Ezek szerint a népek önrendelkezési joga alapján teljesen ki kell szakítani a szerbeket, horvátokat és szlovéneket a meglévő állami közösségből és az általuk létesítendő új állami alakulat a szomszédi viszonyra tekintettel tárgyalni fog Magyarországgal egy esetleges megegyezés feltételeiről. (L. Tonelli Sándor: Tisza István utolsó útja. 1941, 99. l.) Tisza, aki a horvát kérdés megítélésében Bajza szerint is hamis vágányra tévedt, amennyiben főtanácsadóit a horvát-szerb koalíciónak a Monarchia szétzüllesztésén ármánykodó szerb tagjai sorából válogatta ki, főleg a fondorlatos Pribicevic Svetozár és a szemfüles Popović Dušan személyében, a legnagyobb felháborodással utasította el az emlékiratban foglalt követeléseket, melyek neki — úgy látszik — még nívumot jelentettek és amelyek véglegesen elvágták a békés megegyezés útját.

Hogy a dolgok idáig fejlődhettek, annak Bajza szerint az volt egyik főoka, hogy a magyar kormányok tabunak, örök érvényű törvényalkotásnak tekintették az 1868: XXX. magyar és az 1868:1. horvát törvénycikkben statuált magyar-horvát kiegyezést és a legmerevebben elzárkóztak ezeknek az alapvető törvényeknek minden olyan módosítása elől, mely a kiegyezési törvényben Horvátországnak biztosított jogok bármilyen tágítását jelenthette volna. „Az volt a baj, — írja Bajza a horvát kérdésről szóló és már többször idézett tanulmányában — hogy a kiegyezésből dogmát csináltunk, holott dogmának magyar szempontból csak az úniót magát kellett volna tekintenünk, nem pedig az únió ilyen vagy olyan formáját. 800 éves közös állami életünk alatt az együttélésnek formái többször változtak, változhatnak tehát a jövőben is. „Örök és változatlan törvényeket nem ismer a történelem.“ — írja egy másik tanulmányában. (A magyar-horvát únió felbomlása.) A magyar-horvát únió eszméjének azonosítása az 1868-i kiegyezéssel végzetes szerencsétlenség volt. A magyar közvélemény sajátságosán megfedkezett arról, hogy volt magyar-horvát únió 1868 előtt is és ez az únió idők és hatalmi viszonyok szerint ismételtelen változott, anélkül, hogy ezzel az állami szimbiózis folytonossága megszakadt volna ... Az úniónak azonosítása az 1868: XXX. t.-c.-vel eredményezte azt, hogy az e törvény ellen küzdő horvátok meggyőölték magát az únió eszméjét is ... Két nemzedék nőtt fel Horvátországban úgy, hogy nemzete minden bajának okát az únióban kereste.“

A magyar kormánypolitikának egy másik súlyos és kihatásában szintén végzetes hibáját abban látja Bajza, hogy a kiegyezés biztosítása és változatlan fenntartása érdekében állandóan csak az alapjában kiegyezés-, sőt únióellenes két párttal, előbb a 33 évig uralmon volt és délszláv eszmékkal telített Strossmayer-féle nemzeti párttal, ennek bukása után pedig az elszakadás jegyében működő és az 1906. évi választásokon többséget kapott szerb-horvát koalícióval kereste az együttműködés lehetőségét, ahelyett, hogy megfelelő engedményekkel a horvát eszmét képviselő jogpártot igyekezett volna a Szent István koronája alatti állami közösségnek megnyerni, ami egyértelmű lett volna a horvát nép tömegeinek a „délszláv ragálytól“ való megszabadításával és „az únió eszméjének a horvát eszmével való megbékítésével!“

Szemére lobbantja Bajza — és pedig nem alaptalanul — a magyar kormányköröknek még azt is, hogy jóformán tiltakozás nélkül és tétlenül

túrték a Magyarország elleni féktelen horvát és horvátországi szerb agitációt, mely szertelenségében vetekedett a Karagyorgyevic Péter 1903-ban bekövetkezett trónralépése után Belgrádban megindult vad izgatással a Monarchia és nem utolsó sorban a magyarok ellen is. Hogy a horvát és a horvátországi szerb sajtóban milyen egészen útszéli hangnemben írt cikkek jelenhettek meg felelősségrevonás és kellő megtorlás nélkül, arról a többi közt a „Vihar” (Vihar) c. lap egyik 1914. évi számából vett következő idézet is tanúskodik: „Egy nemzet, mely nem az Isten, hanem talán az ördög műve... egy nemzet, melynek nyelve a cirkuszi harmonikák és önműködő bohócok hangjához hasonlít, egy nemzet, mely eddig a kultúrának és az emberiségnek nyújtott: 0, a politikának: 00, irodalomnak: 000, stb. az ilyen nemzet követésétől óvjuk az ifjúságot... Nem szenved kétséget, hogy az ilyen magyarelleses förmedvények sorozatosan csak a báni és a magyar kormányzat érthetetlen és egyúttal menthetetlen gyöngeségének vagy nemtörődömségének folyományaként láthattak napvilágot.

Mindezek a ható tényezők idővel azt eredményezték, hogy az únió egyre gyérülő hívei teljesen háttérbe szorultak és helyükbe azok kerültek, akik eleinte még csak titokban és alakoskodva, később azonban már egészen nyíltan Magyarország és a Monarchia ellen törtek. Ilyen mérgezett légkörben, teljesen elfajult politikai viszonyok között és szélsőséges, állambontó törekvések mellett minden egyezkedési kísérlet már eleve kudarcra volt ítélve, még pedig annál inkább, mert a 67-es kiegyezés változatlan fenntartásához görcsösen ragaszkodó és e tekintetben minden engedménytől valósággal irtózó bécsi udvar az 1868-i magyar-horvát kiegyezésnek a horvátok javára történő megváltoztatását is ellenezte attól való félelmében, hogy az ilyen jogkiterjesztés hasonló követelések támasztására sarkalhatná a cseheket, lengyeleket és szlovéneket s így Ausztria föderalizálásához vezetne. Meddőségre voltak kárthatva különösen az utolsó kibontakozási kísérletek, melyek minden egyébtől eltekintve már azért sem vezethettek sikerre, mert túlkésőn, vagyis olyan időben került rájuk a sor, amikor a háború fejleményei következtében minden magyar részről történt ajánlat már meghaladott álláspontot képviselt és a Monarchia összeomlása már nem volt elkerülhető. Akkor már olyan volt a helyzet, hogy a szerb-horvát koalíció tagjai és általában a Monarchia összes délszlávjai levethették az álarcot és mámorosan az entente győzelmétől, mely egyszersmind a délszláv eszme diadalát is jelentette, lobogó zászlókkal siethettek Belgrád ölelő karjai közé. Hogy aztán a délszláv eszme jegyében és — papíron — a három néptörzs teljes egyenjogúsága alapján létrejött új állami közösségben az ölelő karok szorítása mindinkább elviselhetetlenné vált, arról a Bajza-kötet második és az elsőnél jóval nagyobb része ad számot, a gondosan megrostált és hiteles adatok olyan tömegével és olyan mesteri csoportosításával, hogy ez a rész is nélkülözhetetlen vademecum-ul szolgálhat mindazoknak, akik a horvát kérdés és a jugoszláv probléma iránt érdeklődnek és ezzel behatóbban kívánnak foglalkozni. Ezt a fordulatot: Jugoszlávia széthullását, amelyet írásaiban egyébként többször megjósolt Bajza, barátainak és tisztelőinek mélységesebb fájdalomra, már nem érthette meg. Szelleme és majdnem három évtizedes serény és a szószoros értelmében áldozatos, de kortársainak csak egy csekély hányadától érdeme szerint értékelt munkálkodásának termékei azonban köztünk maradnak. Köszönjük a történetíró Tóth Lászlónak, hogy a Bajza József válogatott cikkeiből és tanulmányaiból összeállított hatalmas kötettel a horvát kérdés legkiválóbb magyar szakértőjének és a magyar publicisztika egyik legönzettebb és legnemesebb munkásának maradandó emléket állított.

SZENTELEKY KORNÉL ÉS A KALANGYA

SZÜKSÉGESSÉG NÉLKÜL nincs megvalósulás. Minél erősebb ez a szükségesség, annál biztosabb, hogy a felvetett terv nem fog elsikkadni.

A délvidéki magyarság folyóiratát sem véletlen hívta életre. Hogy meg létezése. valószínűleg, hiányának köszönhető, hogy fennmaradhatott, szükségességének. De mindennek előfeltétele egy minőségileg is megfelelő írói csoport létezése.

A vajdasági magyarság folyóiratának — nevezzük akár „Vajdasági Írás“-nak, akár „A mi irodalmunk“-nak, akár pedig „Kalangyádnak — meg kellett születnie, hogy itteni magyar íróink térhez jussanak. Nem, mintha nem lett volna alkalmas, sőt erős napilapunk, de ez irodalmi rovatát túlnyomóan idetelepedett, tájunktól, annak lelkiségétől idegen, emigráns íróknak tartotta fenn. Kötelező tárgyilagossággal ezen nincs mit csodálkoznunk, mert ezeket az alig közepes, de friss, ügyes, gyakorlott tollú, ötletes írókat nemcsak hasonló műveltség kötötte a velük egy iskolát járt szerkesztőséghez, hanem hasonló gondolkodás is. Érthető tehát, hogy e jövővény-írókat akkor jelentkező, többnyire fanyar tehetségeinkkel szemben előnyben részesítette. Rokonszenv, hasznosság, üzleti érdek és irodalmi divatosság: mind nekik kedvezett. Az alakulóban lévő fiatal állam is szívesen látta őket. Politikáját támogató fegyvertársakat látott bennük, s nem magyar megmozdulások kezdeményezőit.

Meg aztán: ennek az első korszakba eső irodalomnak sokkal több köze volt akár a budapesti, akár a külföldi lapok irodalmi rovataihoz, mint az itteni tájhoz és magyar lelkiséghez. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy akkori irodalmunk „importált pesti irodalom“ volt, s mint ilyen, túlnyomóan a napi szükséglethez alkalmazkodó. Szinte jólesően keveredett közé egy-egy európaiabb szempontú cikk, tanulmány s néhány művészibb vers és novella. Pedig 1927 táján már több olyan írás hevert asztalfiókba száműzve, melyek e táj levegője nélkül sohasem születhettek volna meg.

Ily körülmények közt tűnt fel s kezdett egyre felkapottabbá válni az atyai részről szerb, anyai részről magyar Senteleky Kornél, akinek neve Budapestről is ismert volt a „Hét“ hasábjairól. Egy nagy, ősztől-tavaszig mocsárba, ködbe, hóba és sárba fulladó, jellegzetesen bácskai szerb faluból tört elő, kezdetben nem is gondolva rá, hogy vezére lesz a vajdasági magyar íróknak s harcos követője a tájirodalomnak.

Senteleky már elismert tehetség, mikor a Napló hasábjain néhány újabb idevaló író neve is megjelenik. De a legtöbbször elkallódás lett volna a sorsa, ha nem lett volna folyóirat, ahol megszólalhattak. Így is, mire felnyomulhattak s a közönség megismerhette nevüket, évek teltek bele. Berényi János, legmagyarabb költőnk például két szabadkai napilap közt hanyódik, s végre is elkeseredve és felőrlődve, az anyaországba költözik.

Csuka Zoltán érdeme, hogy itt folyóirat megindulhatott, ő ismerte fel először, hogy a Bács megyei Napló szűk lehetőségei közé szorítva s egy idegen szellemiségű érdekcsoport kénye-kedvétől függve, a vajdasági magyar irodalom sohasem bontakozhat ki. Ez készítette őt arra, hogy folyóiratot alapítson. Tervét egyedül nem valósíthatta meg. Fiatal is volt, neve sem elég patinás. A vállalkozás olyan valakit kívánt, aki nemcsak közmegebecsülésben állt, hanem mint író, tekintélynek számított. Így esett választása Senteleky Kornélra. Alkalmasabbat, kritikailag felkészültebbet nem is találhatott. Ifjúi hevével, gyűjtő lelkesedésével és megcsillogtatott terveivel sikerült is rávennie, hogy e szerepet vállalja.

A terv nyilvánosságra hozatala nagy ellenhatást, megvalósítása évekre szóló ellenségeskedést váltott ki. Fenyves Ferenc, mint a Bács megyei Napló

tulajdonosa s a lapja köré sereglett írók pártfogója, nem nézhette közömbösen, hogy az irodalmi vezetés kisiklik kezéből s Szentelekyébe megy át, aki csak nemrég becézett írója volt újságjának. Hiába igyekeztek őt jobb belátásra bírni, a folyóirat szükségességéről meggyőzni, az ellentéteket elsimítani, Fenyves hajthatatlan maradt s valójában sohasem bocsátott meg a hiúságán esett sérelemért. Agyonhallgatással vagy lekicsinyléssel érezte is, hogy nem felejtett. Hatalma is megvolt hozzá, a Bácsmegyei Napló fénykorát élte.

Fenyves Ferenc ellenséges magatartásának az lett a következménye, hogy 1928 táján két írói csoport alakult ki. Az egyik Újvidéken, a másik Szabadkán. Az előbbi köré többnyire keresztény írók, az utóbbi köré pedig többnyire zsidó írók csoportosultak. Mindez olyan időben történt, amikor máshol még híre-hamva sem volt hasonló írói elkülönülésnek.

Az új arcvonal világnézetileg mégsem volt egységes. Keresztény színezete ellenére szabadelvű elemeket éppúgy tartalmazott, mint baloldaliakat. Szenteleky csupán azt követelte tőlük, hogy írásaikban ne sértsék a magyar nemzeti érzést, vallást és erkölcsöt.

A folyóirat-csoport kevert összetételén nincs megütközni való. Az akkori viszonyok közt nem igen lehetett válogatni, de még kevésbé a Bácsmegyei Naplóval szemben új arcvonalat kialakítani. Szentelekynek különben is az volt a dicséretes elve, hogy egyetlen értéket sem szabad kirekeszteni a munkából. A világnézeti különbségek lassan úgysis letöredeznek s előbb-utóbb mindenkit a magyar kisebbségi hivatástudat tölt be. Hitében nem is csalódott, de annak beigazolódását közbejött halála miatt már nem érthette meg.

Az első folyóirat-kísérlet, a „Vajdasági írás“, tulajdonképpen nem fedezett fel új írókat. Ez már a „Kalangya“ s „A mi irodalmunk“ korszakába esik. A kezdeti tevékenység főképp a meglévő írók összefogására s az innen elszármazottak megszólaltatására irányult. Annak megmutatása volt a cél, hogy e táj tehetségekből gazdagabb, mint a köztudat hitte.

A „Vajdasági írás“ főanyaga szépirodalom volt. Ám bármily lelkesedéssel is csinálták szerkesztői, hosszú életű nem lehetett s alig másfél éves fennállása után, megfelelő támogatás híján, 1929-ben megszűnt.

A vesztesség Szentelekyt sújtotta legérzékenyebben. Szinte kedélybeteg lett. Elkéseredetten vádolta tehetősebb értelmiségünket, hogy hiányzik belőle az érdeklődés és az áldozatkészség.

De Csuka nem csüggedt. Újvidéki odújába s baráti körébe húzódva, máris új terveket érlelt. S mint minden, amihez kitartással szegődött, új terve is hamarosan megvalósult. 1930 karácsonyára megindította az Újvidéken megjelenő „Reggeli Újság“ mellékleteként „A mi irodalmunk“-at. Ez volt az első délvidéki magyar sajtótermék, mely a délszláv megszállás alatt már nemcsak irodalommal foglalkozott, hanem kisebbségi természetű kérdésekkel is, s ezzel az évekre elhallgattatott politikát pótolva, megvetette alapját a kisebbségi öntudat és gondolkozás későbbi erőteljes kialakulásának.

„A mi irodalmunkéban a legkülönfélébb cikkek jelentek meg. Az egyik a magyar nemtörődömséget ostorozta, a másik az áldozatkészség kötelességére figyelmeztetett, a harmadik példának felhozta az egyszerű szerbek nagy kulturális alapítványait, a negyedik értékeink megbecsülésére és felkarolására intett, az ötödik a kisebbségi sorsba hullott magyarság osztálykülönbségnélküliségét hirdette. Legjelentősebb volt valamennyi közt Szentelekynek Makkai „Magunk revíziójáéval foglalkozó írása. Szokatlan eréllyel követelte, hogy az örökös múltbanéző csodavárás helyett vessen mindenki számot kisebbségi voltával, s új és fokozottabb kötelességérettől áthatva, életét népe fennmaradásának szentelje. Ugyanő hirdette, hogy a vajdasági irodalomnak nem lehet Budapest felé fordított arca, s íróinknak a tükrös kávéházak helyett tájunkkal s annak népeivel kell foglalkozniok. A szóra-

koztató írások kora elmúlt s a tollforgatóra, különösen a kisebbségi sorsban élőre, nagyobb feladatok várnak.

Szenteleky cikkei nem maradtak hatástalanok. Értelmiségünket felrázták szellemi tespedtségéből s tájunkon teljesen szokatlan irodalmi pezsgést indítottak meg.

Munkaterve azonban még ezzel nem merült ki. Valószínűleg erdélyi példától serkentve, külön vajdasági irodalom megteremtését tűzte ki céljául. Kétségtelen, hogy csupán vajdasági tárgykörű, színezetű és hangulatú írások lebegtek szemei előtt s egy külön vajdasági lelkiség még nem foglalkoztatta. Bácska, mint művészi és szellemi egység is csak két évvel később, Millekích hasonlító című könyvének ismertetése során kerül érdeklődése terébe.

De bármily erős volt is az irodalmi fellendülés, nagyobb tömegeket megmozgatni nem tudott. Így alig pár hónapos fennállása után a Kalangya helyzete is megingott. Kende Ferencnek, ennek a nagyműveltségű, kifinomult ízlésű műbarátnak s kiváló szervezőképességű üzletembernek köszönhető, hogy mégsem szűnt meg.

Kende, hogy a Kalangya fennmaradását hosszú esztendőkre biztosítsa, széleskörű propagandával és semmi áldozatot sem kímélve, az egész magyar értelmiséget mozgósította. Tervének megvalósítása természetesen szükségessé tette Szenteleky és Fenyves kibékítését s a két egymással szemben álló írói csoport közelebbhozását. A békeegyezmény, megbízottak közbeiktatásával létre is jött, de inkább „Treuga Dei“-nek számított, mint igazi békekötésnek. A viszonyokkal ismerős semmiképpen sem szabadulhatott az érzéstől, hogy a kibékülés csak látszólagos. Ám bár-hogy történt is, megnyíltak egymás felé a kapuk, a közeledés szabadabbá vált, az írók ide és oda is dolgozhattak s hosszú agyonhallgatás után végre a Napló is beszámolt a Kalangyáról, még pedig nagy, parádés cikkben.

A kiegyezés tehát megtörtént, bár sem Kende, sem a Kalangya nem sokat nyert vele. Mindennek előbb kellett volna bekövetkeznie, mikor a közönségben még jóval több volt az érdeklődés és fogékonyság s a Naplón kívül álló irodalom hitele kevésbé korhad. Az a réteg ugyanis, mellyel a Kalangya megerősödhetett volna, évek során át végkép elveszett. Még az sem használt, hogy ügynöki rábeszélésre többszázán szintén felcsaptak a magyar kultúra támogatóinak. Belső meggyőződés hiányában amúgysem tartottak ki s a legelső alkalommal kiugrottak. Még ártottak is, mert azzal hivalkodtak, hogy a Kalangyát felvágatlanul hajjálják polcra, tűzbe, papírkosárba.

Mindezt át lehetett volna vészelní, ha Kende nem vág bele az annyiszor sürgetett jugoszláviai magyar könyvsorozat kiadásába. Ez a közéleti vezetőségünk sok-pecsétes ajánlásával is támogatott, de túlméretezett vállalkozás felfedte igazi arcunkat. Kitűnt, hogy nagyobb munkára képtelenek voltunk, mert kevés volt a minőségileg is megfelelő írónk s az se termékeny. Beigazoló-dott Szenteleky irodalompolitikájának elhibázottsága, amikor ezen a tehet-ségeken szegény tájon, máról holnapra, a kötelező mérték elvetésével, mindenáron irodalmat akart teremteni. Ezt az irodalompolitikát, melynek elhibázottságát halála előtt ő is felismerte, megsínylette az egész délvidéki magyar irodalom és sínyli még ma is. A kontárok és féltehetségek többször túltengő társaságába keveredve, az igazi értékek sem érvényesülhettek s a Kalangya magyarságnevelő és irányító munkája csak részben bontakozhatott ki. Évek teltek belé, mire az olvasók előítélete megváltozott, de a vajdasági irodalom nagyobb elismeréshez már sohasem juthatott.

Szenteleky súlyos betegségében, utolsó szanatóriumi útjára készülődve, még mindig tevékenyen irányította a szerkesztést s hozzászólásai során hangja mind nagyobb eréllyel és határozottsággal csattant. Legemlékezete-

sebb vitája az marad, melyet a taine-i milió-elmélet híveként Havas Emillel folytatott a couleur locale érvényrejuttatásáért s a jellegzetesen vajdasági magyar irodalom megteremtéséért. A disputát a felfogásbeli eltérés csak duzzasztotta s egy sajnálatos nyomdahiba olyannyira elmérgesítette, hogy elfajulásában Szentelekyt még akkor sem kímélte, amikor már teljesen tehetetlenül hevert ágyán, visszavágásra képtelenül: már csupán egy-két hét választotta el a haláltól.

Szenteleky korai elhúnyta pótolhatatlan veszteség volt a Kalangyára. Nem akadt munkatervének folytatója, életművének betetőzője. Sírbaszálltával a tulajdonképpen folyóiratában élő, vajdasági magyar irodalom vesztette el szószólját s a Kalangya felvázolt hivatás-szerepe került válságba. Az évek kapujából visszatekintve, az ember elvesztése sokkal fájdalmasabb, mint az íróé. Vezéri egyénisége szélesen ölelő keret volt, minden csatlakozót befogadó és beillesztő. Abban a kis közösségben, melyet megteremtett, magasan álló szelleme tiszta, jótékony és megnyugtató sugárzással világított. Akik utána következtek, szerepét nem vállalták, de nem is akarták, így tüntével sirba szállt.

Bár Szenteleky továbbra is magasan lobogtatott zászlója maradt a magyarságnak s hitvallását nem szűnő állhatatossággal hirdették, a Kalangya szellemi irányításában ez csak részben jutott kifejezésre. Az örökébe lépők nemcsak a színvonal kérdésében tértek el tőle, hanem a tájirodalom felfogásában is. A vajdasági irodalom szerintük nem erőszakolható, mert vajdasági szín, hangulat s lélek csak azok írásaiban jelentkezhetik, akik a Délvidék népi tarkaságában gyermekkoruktól fogva benne gyökereztek. Enélkül minden kísérlet: csupán üres külsőség. Még azé az íróé is, aki ugyan itt született s itt élt, de a Nagy-Alfölddel összeolvadó magyar nyelvterületen, mint pl. Cziráky. Az ilyen elsősorban alföldi magyar író s nem vajdasági.

A Szenteleky utáni időket egy folyton erősödő színvonalharc jellemzi.

A kitenyészett kontárok és féltehetségek lassan visszaszorultak, de nem annyira, hogy befolyásukat végkép le lehetett volna szerelni. Uralmi törekvésük minden alkalmat megragadott a felülkerekedésre. Ha nem volt más mód, divatos szellemi és politikai áramlatok jelszavainak kisajátításával. Kivált az utolsó évtized-forduló második felében. Érdemesebb alkotó munka helyett sok erő fecsérlődött el támadásaik kivédésében és visszautasításában.

Szenteleky munkatervének módosítása a Kalangya arculatát is megváltoztatta. Hónapokon át a szellem legkülönfélébb tájairól vett írások váltakoznak lapjain. Társadalomtudományi, bölcséleti, szellemmozgalmi, történelmi s egyéb tanulmányok keverednek szépirodalmiakkal. A széttördelt egység helyett, lázas igyekezettel, mindjobban enciklopédikus szándék jut kifejezésre. Izgatott tájékozódás és tájékoztatás. Mintha a Kalangya a magyar szemléket akarná pótolni. Kétségtelen, hogy ez is sarkalta, de erre szorította a színvonalas írók mindinkább érezhető hiánya is. Ebben az időben jóformán csak néhány bírálat emlékeztet tájunkra.

1934 tavaszán a Kalangya érdeklődése új irányba fordult. Egyre jobban áthatotta a tudat, hogy az irodalom ápolásán és a tájékoztatáson kívül egyéb feladatai is vannak, s hogy az igazán szorongató kérdések ott sűrűsödnek körülötte. A magyarságnak legjobban fájóakról azonban nem szabad írnia. Oda nyúlt tehát, ahol tiltó kéz nem fogta le karját. Helyzetképeket közölt, velünk együtt élő népek kulturális és gazdasági viszonyait ismertette, támadó élű délszláv könyveket kivonatolt, újabb elszlávosítási törekvésekről tudósított. Szerepe: a résenállás, tájékoztatás, megelőzés, figyelmeztetés, visszautasítás volt. 1935 nyarán Kendé Ferenc az összes szép- és közírók bevonásával egy vaskos kisebbségi szám kiadását tervezi. Célja: a rendteremtés, helyzettisztázás.

A vármegyei szellem időszerűtlenül még mindig kísért, akadályozza a kisebbségi összefogás kialakulását, a politikai tevékenység mozdulatlan-ságra van ítélve, a központi szervezkedés teljesen lehetetlen, a szövetkezeti eszme megvalósíthatatlan, egységes munkatervnek se híre, se hamva.

A vaskos számot Kende Ferencnek mindenre kiterjedő s legsürgősebb teendőinket felvázoló tanulmánya vezetne volna be, kiegészítve a többiek hozzászólásaival. A részletes munkatervet adó számból azonban nem lett semmi. Az ügyészség nem engedélyezte s a Kalangyát csürés-csavarással hónapokig szüneteltette. Mire újból megjelenhetett, a szerkesztőség kedvét veszítette hasonló próbálkozástól.

A Kalangya szerepe ettől fogva újra a szépirodalom ápolására zsugorodik. Más természetű cikkek már csak ritkábban jelennek meg, akkor sem mindig idevaló írótól. A szerkesztőségnek egyre több a gondja a kéziratokkal. Ezen a tájon sohasem volt nagy bőség a szellem hombáiraiban. Akinek csak kedvnyüvő, minden es sors jutott, — mint a kisebbségi írónak — nem nagyon ért rá félretenni, betakarítani. Többnyire csak azt adhatta, amit akkor kapott össze.

1935 karácsonyától a gyors lezegényedés szomorú hónapjai következnek. Szellemileg is, anyagilag is. A bedobott anyag nem egyszer összehordott töltelék. De néhány szám még erőlködve kiemelkedik, szállni, lebegni próbál, örülni az egynapos, szebb életnek. A következő szám már újra üresen, fáradtan puffan. Sok-sok hétköznap s nagyritkán egy-egy pirosbetűs vasárnap! Szegénynek nem juthat több. Még erre is erején felül készülődik, költenek. Így volt mindig, ma, tegnap, tegnapelőtt. Ez volt a vajdasági író sorsa! Egy kissé mindig hősködés, egy kissé mindig önbiztató reménykedés. Még akkor is, ha erdőt irtott napszámba, koszvakaróval már hajnalban sorra járta a szennyes viskókat, vagy végigtalpalt három vármegyét, hogy eladjon néhány könyvet, feketekávéét ebédelve.

1936 novemberére már nem volt kézirat, de pénz sem.

Deák Leónak köszönhető, hogy a Kalangya — öt hónapos szünet után — szerény anyagi támogatás biztosításával, újra megjelenhetett.

Színvonala ettől fogva ismét felfelé tör, de az „Erdélyi Helikon”-ét soha el nem éri. Íróinak többsége nem okul, nem tanul, nem művelődik — könyvet is keveset olvas — s teljesen rábizza magát ösztönére. Nem csoda, ha a névsor egyre ritkul s még az újabbakkal is alig mutat ki többet hétnyolcnál.

Az utolsó négy évet a szépirodalmi anyag erős csökkenése jellemzi, a minőség javulásával. Annál több a szellem egyéb területéről vett cikk. Ezek közt különösen a kisebbségi természetűek nagyjelentőségűek. Szaporításukkal a Kalangya kisebbségi szemlejellege egyre érezhetőbben kidomborodik. Itt-ott helyet kap a szolgálatába osztott, színvonalasabb közírás is. A kisebbségi kérdés teljességét, erős jogérzéssel felépített tanulmányában, szakszerű hozzáértéssel, Deák Leó bontotta ki. Ehhez hasonló bátorsággal egyetlen elszakított területen sem írtak a kisebbségi jogokról. (Igaz, hogy a politikai elnyomás akkorra már érezhetően enyhült.)

A Kalangya az utolsó négy év alatt arra törekedett, hogy kisebbségi helyzetünket minél teljesebben feltérképezze. Személyi kockázatot vállalva, mindenekelőtt feldolgoztatta a féltve őrzött 1931-es népszámlálás adatait. Sajnos, a lakosság elvándorlásával foglalkozó s az eredményösszehasonlító statisztikák nem jelenhettek meg. A Belgrádtól tartó szabadkai ügyészség nem engedélyezte.

Asszimiláció, iskola-, ifjúsági-, főiskolás-, tanonc-, földbirtokreform-s egyéb kérdés: mind sorra kerül a Kalangya hasábjain. Érdeklődése kiterjed a délszláv irodalmi és művészi megnyilatkozásokra, de egyéb szellemi moz-

galmakra is, ha azokból alkalom kínálkozik összehasonlításokra vagy egy-egy rejtett szándék leleplezésére. Munkatervébe tartozott a délvidéki magyar népzene szakszerű feldolgozása is s az idősebb nemzedékkel feledésbe vesző népdalkincs megmentése. De nem kevésbé szívügye a hasonló sorsban, Romániában maradt magyar írók bevonása. E tervét, a felszabadulás folytán csak részben valósíthatta meg.

A Kalangya kisebbségi évei lezárultak. Szerepe évek során túlnőtt a délvidéki irodalom megteremtésén és ápolásán. A kisebbségi sors olyan feladatok vállalására kötelezte, mely idegen volt egy folyóirattól s inkább egy szakszemle keretébe tartozott. De feladata elől nem térhetett ki, mint-ahogy az eltelt huszónhármas év alatt egyetlen felelősségtől áthatott magyar sem vonhatta ki magát az alól, hogy kitartson helyén, ahová kisebbségi sorsa állította. Lehet, hogy a műhelyéből kikerült munka csak ritkán volt mestermunka, de haszontalan sem egészen.

Ha a Kalangya kisebbségi évei lezárultak is, feladatai megmaradtak. Európa e népileg talán legtarkább népszívetén egész sereg kérdés vár még feleletre. A választ, melyet türelmetlenül várunk, a Kalangyának kell megadnia. Elsősorban is arra, hogy mi az a vajdasági vagy délvidéki lélek? Mert, hogy van, rég sejtettük, de hogy mennyire létező valóság, csak a felszabadulás után tudtuk meg.¹

SZIRMAI KÁROLY

NAGY-BUDAPEST

AHÁBORÚ SOK régi terv megvalósítását hiúsítja meg, de ugyanakkor más elgondolások végrehajtását nemcsak hogy lehetővé teszi, hanem látszólag megoldhatatlan problémákat is legyőz és kialakult tervek keresztülvitelét hihetetlen mértékben gyorsítja meg. Így van ez jelenleg Nagy-Budapest tervével is, mely évtizedek óta húzódó viták, különböző elgondolások súlyos csődje után a parancsoló szükség hatása alatt a megvalósulás közelségébe jutott.

A jelen század első évtizedeiben a városok fejlődése addig el nem képzelt méreteket öltött. A gazdasági élet fellendülése rendkívül számottevő lehetőségeket biztosított az európai városok fejlődése számára és ezek roppant arányokban növekedtek meg. Nemcsak a városok lélekszáma, hanem területük is jelentős változásokon ment keresztül, mert a városba tömörülő népesség lakásigényeit a régi városterületeken belül kellett kielégíteni s ez már sok esetben nem volt lehetséges, sok esetben pedig, ha erre lehetőség is kínálkozott, bizonyos más szempontok miatt igénybe kellett venni a város eredeti határain kívül fekvő területeket is.

Az egykori kis városok, a maguk szűk elhatároltságából feloldódtak és ebben a feloldódásban, éppúgy mint a városba özönlés momentumában a közlekedés fejlődésének volt a legjelentősebb szerepe. A régi városhatárok megvonásában is a közlekedési eszközök adottságainak volt döntő súlya, hiszen nem tartozhatott a városhoz sohasem olyan terület, amelynek kapcsolatai nem voltak szorosak a városmaggal. A közlekedési technika fejlődésével azonban a városterület abban az irányban növekedett meg, ahogy a városi közlekedési eszközök mindjobban behálózták először magának a politikai

¹ Megjegyezzük, hogy Szenteleky Kornél munkásságával a Magyar Szemle már 1934 dec. számában is foglalkozott, ld. Bisztray Gyula: Vajdasági irodalmi élet c. tanulmányát.

értelemben vett városnak területét, majd annak közvetlen és távolabbi környezetét is.

A közigazgatás számára az új városterületek bekapcsolása rendkívül sok gondot okozott, és bár igazgatástechnikai, de rendszerint politikai szempontok is ellene szóltak, a városkörnyéknek a városhoz való kapcsolása mihamar megtörtént. Nagy-Berlin, Nagy-Páris, Nagy-London fogalmai már a jelen század első tizedében ismertek voltak és Budapesten is már 1908-ban foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy a szomszédos községeket a fővároshoz csatolják, mert különböző szempontok miatt szükségesnek látszott, hogy ezek a fővárossal szoros egységben élő települések közigazgatásilag is egységben éljenek magával a fővárossal.

A terv keresztülvitelének akkor még számtalan akadálya volt. Nevezetesen a környéki települések becsatolásának a gondolata már abban az időpontban későn merült fel, mert a főváros fejlődése sokkal gyorsabb ütemben ment végbe, mint a perifériákon ezeknek a kísérő bolygóknak a fejlődése. Budapestnek hatalmas kiterjedésű területe — csaknem 20.000 hektár — jelentős részében el volt látva már akkor közműhálózattal, de utai és utcái csaknem mintszerűen burkoltak voltak már. Ezzel szemben a gyors ütemben alakuló pestkörnyéki települések nélkülözték a közműhálózatnak még az alapjait is, lakosságuk pedig a fővárosi lakosságnál sokkal gyengébb teherbírásúnak mutatkozván, bekapcsolásuk a fővárossal inkább csak terhet, mint előnyt jelentett volna.

Amíg a század eleji liberális-kapiralista felfogást tisztán pénzügyi szempontok vezették, addig az első vüágháború végén és utána Nagy-Budapest életreklését már inkább politikai szempontok nehezítették meg. Tudjuk, hogy Budapest-környék valamikor a balszélső politikai pártok fellegvára volt, olyannyira, hogy a rövidéletű kommunista uralom a Pestkörnyék legnagyobb települését: Erzsébetfalvát Lenin-falvára keresztelte át. Ez a körülmény bírta azután rá a keresztény fővárost felépítő újabb politikai pártokat, hogy a környék bekapcsolása ellen tiltakozzanak, miután nem volt céljukban szaporítani, saját hatalmuk csökkentésétől félvén, a fővárosi képviselőt szocialista elemeit.

Az utolsó húsz évben azonban Budapest környéke meglehetősen nagy változásokon ment keresztül. Ebben a periódusban már nemcsak az övezet városainak lélekszáma növekedett meg, hanem emelkedtek ezek a települések városias kialakításukban is, közműhálózatuk legalább részben kiépült, úthálózataik megkapták a szükséges burkolatot és lakosságuk összetételében is jelentős változás ment végbe. Csökkent a teljesen nincstelen munkásosztály súlya annak következtében, hogy magából a fővárosból indult meg számottevő kitelepülés a tisztviselők, önállóak, szellemi foglalkozásuk stb. sorából. A pestkörnyéki városok lakosságában végbenemő változás azonban nemcsak anyagi szempontból jelentett újat, hanem politikailag is. Budapestkörnyék mindjobban elvesztette proletár jellegét és lakóinak többsége az öntudatos magyar munkásnemzedék tagjának számítja magát. Talán a legkifejezőbb az átalakulás mikéntjére az, hogy Erzsébetfalvából, a kommunizmus Leninfalvájából már 1938-ban Pestszenterzsébet lett — a csaknem változatlan összetételű lakosság egyenes kívánságára — és ahol valamikor Marx és Lenin szobrait akarták felállítani, ott ma a Magyar Anyák szobra áll.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg azt, hogyan alakult ki Budapest körül a periferikus városok és községek sora és tulajdonképpen mi is tartozik ahhoz a települési egységhez, amely mint élő organizmus fentáll ugyan, de mint közigazgatási egység megszületése előtt van.

Budapest még a múlt század elején, sőt már korábban is három szűk területre határolt városkából állott. A Duna jobbpartján az egykori erőd helyén és körülötte alakult ki Buda, a fontos közigazgatási székhely, ezzel szemközt a Duna balpartján, a mai Belváros helyén, tehát mindössze száz hektár területen Pest, a jelentős kereskedelmi gócpont, míg Budától északra Óbuda mezővároska terült el, melynek lakossága jelentős részben szőlőműveléssel és mezőgazdasági termeléssel foglalkozott.

A három város lakosságának száma együttesen ugyan már 186.94\$ főt tett ki 1857-ben, ami az európai városok között is komoly jelentőséget tulajdonított a magyar fővárosnak. Budapest természetadta előnye révén nemcsak Magyarország, hanem az egész Délkelet-Európa centrumának számított már abban az időben.

A három város fejlődése azonban a vasúti forgalom kialakulásával indult meg tulajdonképpen. Az a magyar gazdaságpolitika, amely a magyar medence vasúti hálózatának csomópontját Budapesten építette ki, nagy mértékben járult a főváros fejlődéséhez, úgyhogy már 1869-ben a három város lakossága 270.68\$ főre emelkedett, vagyis tizenkét év alatt ötven százalékos fejlődést mutatott ki. Ennek a fejlődésnek hatása alatt indult meg az a törekvés, amely végül is a három város egyesítéséhez vezetett, 1873-ban. Ezzel a város további fejlődését még rohamosabbá tették. Budapest népe a következő két évtizedben egyenként átlagosan százezer fővel gyarapodott, míg végül a század utolsó tizedében a fejlődés minden előbbi túlhaladva több mint kettőszázezer fővel duzzasztotta meg a népesség számát és így Budapest a háromnegyed milliós városok sorába lépett.

A rohamos méretű fejlődése mellett azonban már a nyolcvanas évek elején mutatkoznak a Pestkörnyék önálló fejlődésének jelei is. A pesti oldal városhatára körül elterülő vidék alkalmas volt arra, hogy itt lakótelepek alakuljanak ki és a közlekedési kapcsolatok biztosítása révén ezeket a területeket, amelyek önálló közigazgatási egységet képeztek, be is lehetett vonni abba a városegészbe, ami végezetül is ma Nagy-Budapestet jelenti. A budapesti lakótelepeknek a Pestkörnyékre való kihelyezése azonban annak idején teljesen indokolatlan volt, hiszen a már akkor csaknem húszezer hektár kiterjedésű városban a mind nagyobb tömegben bevándorlók számára is elégséges hely állott rendelkezésre, nem úgy mint a nyugati nagyvárosokban, ahol a kis területű város kénytelen volt a nagyobb tömegek elhelyezésének céljaira határain kívüli területeket is felhasználni.

Budapesten a lakosság kitelepítése egészen más indokok következtében indult meg. Budapest közúti vasútai ugyanis a városfejlődésnek ebben a kétségen kívül legjelentősebb korszakában olyan magántársaságok kezében voltak, akik egyszerre közlekedés- és telekpolitikát űztek, s akik mindig vitték ki vasútvonalaitak, ameddig felparcellázandó területeik voltak, így érdekeik, szemben a közösségi érdekekkel, nem a helyes telepítéspolitikai irányítást szolgálták, hanem saját önző pénzügyi politikájukat vitte előbbre.

A közúti vasútak időelőtti kiépítésének eredményeként született meg a budapest-környéki elővárosok végtelen sora, ahol az 1941. évi népszámlálás előzetes adatai szerint már 516.469 lakos él, szemben a fővárost jelentő terület 1,162.822 lakosával. Vagyis a környékre szorult ki a tényleg es főváros népének kerek egy harmada. Ma már az a helyzet, hogy a nagyváros felszívó hatása inkább jut kifejezésre a környéki városokban és községekben, mint magában a fővárosban. Az utolsó tíz év alatt pl. Budapest népe mindössze 15,7%-kal gyarapodott, ugyanekkor azonban a Nagy-Budapesthez tartozó 22 község, illetve város népessége 415.969-ről nőtt a fent említett 515.469-re, ami 24%-os emelkedésnek felel meg.

Általában azt tapasztalhatjuk a századforduló óta, hogy Budapest fejlődése legfeljebb abszolút számokban múlja felül a környék népességének emelkedését, százalékos értékben azonban már mindig a környék vezet. Az utolsó húsz évben a környék fejlődése abszolút számban is felülmúlta magának a fővárosnak fejlődését, mert amíg Budapest népe 1910 és 1930 között csak 124.401 fővel szaporodott, addig a Nagy-Budapesthez tartozó községek népessége 198.303 fővel emelkedett.

A fejlődés ilyen iránya mellett maga a főváros mind kisebb része lesz annak a települési területnek, amelynek magvát alkotja. Budapest közigazgatási határai között élt 1880-ban az agglomeráció népének 80%-a,

de már a századforduló évében megtartott népszámlálás szerint magára Budapestre az agglomerációnak csak háromnegyede, pontosabban 74%-a jutott. Ettől kezdve a környék még rohamosabb fejlődését tapasztaljuk, míg mögötte elmaradva a közigazgatási értelemben vett Budapest népessége csak lassan növekszik. Már 1920-ban az agglomeráció népének mindössze 61%-a, 1930-ban 49%-a élt magában a szűk értelemben felfogott Budapest határai között. Budapest maga a környék hatalmas fejlődése következtében jelentős tömegeket veszített el. Így 1900 és 1910 közt az idevonatkozó számítások szerint a főváros népességéből kereken 140.000 ember és 1930 és 1941 között kereken 150.000 ember költözik ki, négy évtized alatt a főváros népe összesen 450.000 embert veszített.

Az adatokból világosan kiolvasható már az, hogy a periferikus községek kevésbé gyakorolnak a magyar vidék felé irányuló vonzást, mint inkább egy Budapestről kifelé irányuló vándorlást segítettek elő, vagyis a nagyvárosba felszivódó népességnek tekintélyes része csak dolgozni jár be, lakóhelyét azonban a városon kívül alakult településgyűrűben választja ki.

Ilyen körülmények között Budapestnek végeredményében nemcsak saját lakosságának gazdasági és kulturális szükségletét kell kielégítenie, hanem állandóan a budapestkörnyéki gyűrűvel együtt számított népesség érdekeit is kell szolgálnia. Tekintettel arra, hogy ugyanekkor a perifériákon élő lakosság semmiféle vonatkozásban nem veszi ki részét a budapesti közteherviselésből, ez a kiesés a főváros lakosságának anyagi túlterhelését is maga után vonja. Minthogy pedig, mint fenti adataink is bizonyították, a budapestkörnyéki telepek fejlődése és népszaporulata általában messze felülmúlja a székesfőváros népfejlődését, a helyzet fonáksága évről-évre mindjobban növekszik. A közös feladatok viselésében az életszabta Budapest polgársága nem arányosan vesz részt és ebből kiáltó ellentétek származnak, amelyeknek hátrányát úgy a közigazgatási határon túl, mint az azon belül élők is elviselni kénytelenek.

Különösen fokozza az ellentéteket az a körülmény, hogy Budapest csaknem húszezer hektáros területe közelről sem mondható teljesen benépesedettnek. A hatalmas területen élő 1,1 millió ember még messze van attól, hogy egészségesnek mondható tömörülésben éljen együtt és a különösen heterogén módon történt benépesedés folytán a főváros olyan hatalmas üres területekkel bír, amelyek még többszáz ezer embernek kertés, szabad levegőjű letelepedését engedik meg. Hiszen Budapest hatalmas területén hét millió ember élhetne, ha a szűkén beépített Páris módjára helyezkednék el a lakosság, de a még szétszórtabb London beépítettségi viszonyait figyelembe véve is, hárommillió embernek volna helye Budapest közigazgatási határai között. Ilyen módon látható csak igazán, mekkora anomália volt Budapesttől igen távol, sokszor 20—25 kilométerre is lakótelepeket létesíteni a budapesti munkásság számára.

Budapest lakosságának szétszórtsága jobban jut kifejezésre azonban akkor, ha pl. Berlinnel hasonlítjuk össze. A Budapest központjából megvont két kilométeres körön belül 420.000 lakos, a Berlin központjából megvont két kilométeres körön belül 400.000 lakos él. A következő két kilométeres körgyűrűben Budapesten 330.000-en, Berlinben 1.230.000-en élnek, ami azt jelenti, hogy ennek a körgyűrűnek népsűrűsége Budapesten hektáronként 83 fő, Berlinben ellenben 326 fő. A harmadik körgyűrűben Budapesten 145.000 lakos él, Berlinben félmillió. A népsűrűség értéke a negyedik és hatodik kilométerkörök között tehát 23, illetve 80 fő egy-egy hektár területre számítva. Eddig igen egyenletes volna a népsűrűség eloszlása, most jön azonban az, amit Budapesten mindenkor kifogásolni lehetett.

A negyedik körgyűrű, tehát a város középpontjából megvont nyolc és tíz kilométer közötti körök lakossága Budapesten 195.000 fő, Berlinben ellen-

ben csak 120.000 főnyi. Ez azt jelenti, hogy Budapesten ebben a külső környűrűben hektáronként még mindig 21-en, Berlinben ellenben már csak 12-en élnek. És most jön még hozzá az, hogy Budapesten a központból vont tíz kilométeres körön túl 160.000 főnyi népesség él, akiknek nagyrésze budapesti munkás, budapesti iskolák tanulója, szóval mindennapos használója a főváros értékeinek.

Szinte érthetetlen mindez, ha most a főváros közműhálózatának sűrűségi adatait iktatjuk ide. Mert tudni kell azt, hogy a főváros területének 39%-a csatornázott, 47%-a gázvezetékekkel, 73%-a vízvezetékekkel és 78%-a elektromos áramot szállító berendezéssel van ellátva, tehát település céljaira minden tekintetben alkalmas. És ugyanekkor a közigazgatási határai között értett főváros területének csaknem háromnegyede olyan ritkán lakott, mint egy intenzívebb kultúrájú mezőgazdasági terület.

A fővárosi települési politika teljes hiányát ezekben az adatokban és tényekben felismerni igazán nem nehéz. Ilyen múltbeli örökséggel állunk szemben tehát most, amikor Nagy-Budapest életrehívásának időpontja lassú fejlődés után érkezett. Nem nehéz felismerni természetesen ezekben az újabb törekvésekben az újkor gazdasági észszerűségekre való törekvését, hiszen Nagy-Budapest megalkotása elsősorban egy fontos városi üzempolitika érdekében és jegyében megy végbe. Ebből a célból és ezen oknál fogva történik a főváros és környékének közigazgatási egységesítése, amelynek eredménye a jövő Nagy-Budapestje kell, hogy legyen.

A Nagy-Budapest iránti törekvések valóra váltását végső sorban megkönnyíti az ország területi meggyarapodása is, ami a két bécsi döntés eredményeként jutott kifejezésre. A világháború után minden ilyen törekvéssel szemben ott volt a vád: Budapest amúgy is vízfej a megcsónkított ország testéhez. Ma már ez is kevésbé áll, mert amíg 1930-ban az ország lakóinak iró%-a jutott Budapestre és ió4%-a Nagy-Budapestre, addig 1941-ben már a budapesti hányados 8-%-ra, a nagy-budapesti hányados pedig ¹²>3%-ra csökkent, nem szólván arról, hogy az európai újjárendeződés során Budapest nemcsak a mai országterületnek, hanem természetes helyzete folytán az egész közép-dunai medencének lehet ismét minden tekintetben gazdasági központja, kulturális és politikai góca is.

RUISZ REZSŐ

INDIA, ANGLIA, JAPÁN

SIR STAFFORD CRIPPS indiai küldetése nem érte el a várt eredményi. A hindu nacionalizmus ellenállása nem változott meg még a szélső-baloldalról jött angol hivatalos küldöttel szemben sem, noha már régóta ismeretesek a hindu nacionalizmus újabb csoportjainak „baloldali” és „szocialista” rokonszenvei. India problémája ezúttal is megoldatlan kérdése maradt az angol birodalomnak.

Ez a megoldatlanság különös veszélyeket rejt magában a japán hódítás ellenében, mely már elérte Burma és India határait. „Burma nem India”, — hangzik az 1919-ben az angol parlament által elfogadott és 1921-ben életbelépett „Montagu-Chelmsfort-Report” megállapítása, mely az indiai közigazgatás rendezése során elkülönítette a Hátsó-Indiával kapcsolatos Burmát India testéből. Indiát különben is nagy hegyláncok és sűrű dzsungel különíti el Burmától, mellyel csupán a tengeren közlekedett s melynek népe

is egészen más, mint a hinduk rengeteg változata. Burma, mondják az angolok, sosem volt része India eddigi állagának s Indiával való angol egysége is csak közigazgatási jellegű volt. A 230.000 négyzetmérföldnyi Burma lakossága mintegy 15 millió ember s a hinduk, kínaiak, malájok, indo-kínaiak keverékéből keletkezett. A lakosság nagyrésze buddhista s nem ismeri a kasztrendszer; a nők szabadok, nincs arisztokráciájuk. A keleti határszél - apró államai az angol főbiztos felügyelete alatt állanak. Az indiai alkotmány rendezésekor Burma is alkotmányt kapott, hasonlót az egyes hindu tartományokéhoz. Kétkamarás parlamentje van s a választási cenzus mértéke bizonyos adók fizetése (ez a gazdasági szempont Indiában is az angol érdekek javára érvényesült). A felsőház tagjainak felét a képviselőház választja, másik felét a kormányzó nevezi ki. Egyébként itt is az a „diarchia“ érvényesül, mint az indiai államok kormányzatában.

A következőkben látni fogjuk, mit jelent a „diarchia“ problémája a hindu-angol ellentét szempontjából. A „diarchia“ rendszere Burmában is éreztette a maga hatásait; ezek a hatások eleinte kedvezők voltak az angol közigazgatás és gazdaság számára, utóbb azonban — mivel annyi kérdést megoldatlanul hagyott ez a rendezés — a bennszülött nacionalizmus feszítőereje lett a vele szembeni ellenkezés. Ilymódon a Burmái népesség sem érezhette magáénak az államot s ez az idegenség — mivel az állam az angol uralommal azonosult — okozza azt, amiről különben egyformán olvashatunk angol, amerikai és japán hadijelentésekben, hogy t. i. a burmai lakosság jelentős része állott a japánok oldalára. Burma kérdésének eldöntése után a japán térfoglalás ott áll India kapuinál.

Ez a háborús helyzet olyan erőket szabadít fel az indiai nacionalizmusban, melyek eddig talán visszaszorultak e nacionalizmus sajátos, mondhatnák „európai“ jellegében. A hindu nacionalizmus régóta csodálattal nézi Japán felemelkedését, annál is inkább, mivel a hindu társadalomtól egészen a legújabb mozgalmakig idegen volt az ipar és a technika szelleme, melynek a japán imperializmus és nacionalizmus a maga sikerét köszönheti. Rabindranath Tagore, aki költő mivolta mellett a hindu nacionalizmusnak egyik legfigyelemreméltóbb teoretikusa is, nagy csodálattal szól a japán fejlődésről, hiszen Japánnak köszönhetik az ázsiai népek új öntudatosodásukat és önéreztetést. A XX. század elején lezajlott orosz-japán háború a kezdete annak az ázsiai közösségi propagandának, melynek élén Japán halad. Tagore már a század elejétől figyeli a japán eredményeket. A „Nacionalizmusról“ szóló könyvében megejtő színekkel festi azt az ázsiai egységet, mely egykor a béke és a szeretet, a szellem és a művelődés szálaival kötötte össze Ázsia népeit az indiai partoktól a japán szigetekig.

Ennek az egyre nagyobb erővel fellépő japán-indiai együttműködésnek kezdetei az angol ázsiai politikáig nyúlnak vissza, mely a századfordulón mozgósította Japánt Oroszország ellensúlyozására és India északi határainak tehermentesítésére. 1902-ben egyezményt kötött az angol és a japán kormány, mely azonban eredetileg csak a kínai angol és a koreai és kínai japán érdekek védelmére és kölcsönös méltánylására vonatkozott. Ez az a kor, mikor Anglia növekvő aggodalommal figyelte Oroszország középázsiai terjeszkedését, s úgy látta, hogy az angol és japán érdekek e ponton közösek. Az orosz titkos levéltárak legújabban felfedezett adalékai világosan bizonyítják, hogy ez a megegyezés egyszerűen India északi peremének védelméről is tartalmazott részleteket. Arról volt szó, hogy Anglia Japán segítségére számít az oroszok esetleges indiai betörésének esetén. Pár évvel utóbb, az orosz-japán háború idején Lord Kitchenerrel bizalmasan közölte a melléje beosztott japán vezérkari tiszt, hogy India északi határainak veszélyeztetése esetén japán csapatok állanak az angol katonai parancsnok rendelkezésére. Az 1905-ben és 1911-ben kötött angol-japán szövetségi egyezmények szintén állást

foglaltak India kérdésében. De már ekkor is az volt a japán politikusok és szellemi vezetők véleménye, hogy Anglia semmit sem kockáztat az orosz-angol-japán viszonylatokban, viszont mindent megnyerhet. Japán Oroszország fölött aratott győzelmével elhárult az indiai határt fenyegető orosz veszély s egyben az a Franciaország is visszaszorult a gyarmatosítás versenyéből, mely mindent az orosz kártyára tett 1906-ban, s melyre egész 1914-ig gyanakodott az angol koloniális politika.

Később azonban ez a japán-angol együttműködés növekvő féltékenységnek adott helyet. Ennek oka a japán gazdasági terjeszkedésben keresendő. Az angol titkos szolgálat aggódva figyelte a nyilván politikai missziók birtokában is eljáró japán kereskedők működését. Már az 1910-es években feltámadt a gyanakvás az angolokban, hogy a japán gazdasági törekvések kapcsolatot találnak a hindu nacionalizmussal. Ugyanezért féltékenyen figyelték az angolok vezető hinduk, például Rabindranath Tagore japáni utazásait. Anglia ázsiai politikája „sztatikus” jellegű volt, viszont Japáné terjeszkedő és „dinamikus”. Ily módon az érkeket védő Anglia mereven és keményen elutasította a japán gazdasági igényeket. A kínai angol-japán rivalitás rövidesen érezte a maga hatásait az indiai politikában is. Az angol gazdaságnak észre kellett vennie, hogy a japán gazdasági terjeszkedés nem áll meg Kínában, hanem áterjed Indiára is s a gyapot-, vas- és acéliparban éppen úgy észrevehető lett a japán verseny, mint a hajóépítés terén. 1904 és 1913 között Japán kínai kivitele megháromszorozódott; ugyanez áll Japán és India viszonylataira is. 1904 és 1917 között pedig Japán kínai kivitele hatszorosára nőtt, indiai kivitele pedig megtízszereződött. Japán ázsiai terjeszkedése és indiai politikája tehát már az első világháború korában kezdetét veszi. Angliát ez azért is érinti, mert hiszen a gyapotipar Japánnak is elsőrendű iparává nőtt s ahogy Japán meghódította magának a kínai gazdaságot, megkezdheti terjeszkedését India felé is, — ez azonban Lancashire végét jelentené ... India területén találkoznak ugyanis gyilkos versenyben Lancashire és Japán hasonló termékei.

Még élesebbre fokozódott ez a verseny, midőn Japán megkezdte terjeszkedését Afrika felé. Az első világháború után Japán teret nyer Abesszíniában is s innét veszélyeztette az indiai és közeli angol gazdaságot és hatalmi pozíciót. A Perzsa-öböl, Suez, Madagaszkár angol problémája tehát nem 1942-es keletű. Indiai vezető elmék tudják jól, hogy Anglia távozásával a tarka, változatos Indián a káosz lenne úrrá, — ezért fordultak figyelemmel és érdeklődéssel Japán felé

Az indiai nacionalizmus kaotikus állapotaira azonban mi sem jellemzőbb, hogy a japán hajlandósággal párhuzamosan több más irány is küzd az uralomért. S a mostani háborús események azt mutatják, hogy a japánbarát irányzat hívei inkább a külföldön fejthetnek ki tevékenységet, míg a belső indiai viszonylatokban más értelmet vesz az ázsiai gondolat. Az indiai nacionalizmus ebben a vonatkozásban is az európai társadalmi és politikai viszonylatok függvénye. A hindu nacionalista politikának ez a szárnya a „baloldali” Európa felé fordult, miközben elutasította magától az angol imperializmust. Lenin ázsiai politikájának igen lényeges része volt a gyarmati nacionalizmusok és a Szovjetunió kapcsolatainak kiépítése. Az orosz felfogás szerint ugyanis a gyarmat-india-délfrikai területeken a faji-nemzeti probléma egyet jelent a gazdasági kérdéssel, amit különben a hindu nacionalizmus és az angol ipari és vámrendszer ellentéte is bizonyít. A szovjetorosz politika tehát mind Indiában, mind Kínában, mind pedig Délafrikában támogatta az angolellenes és antiimperialista, antikapitalista faji-bennszülött mozgalmakat. Ugyanezt a politikát követte Oroszország Kínával és Perzsiával szemben is, midőn lemondott mindazokról a koncessziókról, érdekszférákról, melyeket a cári korszak szerzett a többi európai hatalmak társaságában. E mögött az orosz politika mögött ott volt az a számítás is, hogy a szovjet ipar új piacra találván, a gyarmati népeket megszervezheti az angol gazdasági fölény ellenében. Így támogatta Oroszország Kínát is, előbb az angol, utóbb meg a japán gazdasági uralommal szemben.

A hindu nacionalista mozgalmakra az 1920—30-as években élénk hatást tett. ez az orosz elgondolás, melynek további hatására vall az is, hogy a hindu nacionalista-kongresszusi párt a baloldali európai mozgalmak (spanyol polgárháború stb.) javára nyilatkozott. Utóbb pedig ugyanez az orosz koncepció teremtett együttműködést Csangkaisek marsall csunkingi kormányával és az indiai vezető körök között.

A közelmúlt események különös paradoxonja, hogy a világpolitikai változások addig fejlődtek, míg az angol, kínai és orosz politika egyetértének India kérdéseiben. A szovjetországi kormány az angol megoldás érdekében vetette latba befolyását az indiai politikusok között. S India kérdéseire az sem lehet közömbös — ismervén az északindiai helyzet és a Perzsa-öböl régi összefüggéseit, — hogy Szovjetországnak haderői most ott állanak Iránban, szinte már a Perzsa-öbölnek Oroszország számára egykor tilos partjainál, mintegy az angol politika kezeseiként...

Az indiai és orosz-ázsiai viszonylatok bonyolultságára vall az a „világ-nézeti“ és „emberi“ ellentét, ahogyan soká különböztek a hindu és az orosz politika és társadalmi fejlődés módszerei. Az új orosz politikát az industrializmus szelleme hatja át s a Szovjetunió egyik legjelentősebb ázsiai hatása az — ami Japánt és Angliát egyformán nyugtalanította — hogy szétvitte az industrializmus szellemét és eredményeit a belsőázsiai népek közé. Kína éppen úgy nem érdektelen ez iránt az industrializmus előretörés iránt, mint ahogy a hindu nacionalizmusra is igen hatott az ipar új szelleme. Ez a nacionalizmus kezdetben élesen ellene volt minden ipari és technikai fejlődésnek s ebben az angol-európai civilizáció kártékony művét látta. Rabindranath Tagore bárhogyan csodálta is Japán ipari és gazdasági fejlődését, mégsem rejthette el ellenszenvét az ipari eszközökkel hódító angol imperializmussal és hódítással szemben, éppen mert ennek természete ipari és mechanisztikus, tehát ezernyi szoros kapoccsal nő össze a földdel, a föld termékeivel. Gandhi egész politikája s a régi hindu passzív vallási szellem felélesztése mögött mindenütt ott áll ez az iparellenesség. Csak az újabb hindu nemzedék barátkozott meg az ipar szellemével. S nem kétséges, hogy itt nemcsak az angol-európai civilizáció mélyebb ismerete hatott, hanem hatott az „ázsiai“ programmal fellépő szovjetországi politika példája is.

Ebben a vonatkozásban a hindu nacionalizmus egészen modern termék s teljesen egyezik abban a nyugati nacionalizmusokkal, hogy lényege elsősorban gazdasági természetű. A nyugati nacionalizmusok tartalma a gyarmati imperializmus. Ez a gazdasági szemlélet ragadt át aztán a hindu önállósági politikára is. Hiszen az angol térfoglalás is elsősorban gazdasági kereskedelmi természetű volt s India csak jóval később nyert politikai és birodalmi szervezetet, miután a XIX. század derekán a londoni kormányzat is elérkezettnek látta az időt a Keletindiai Társaság kizsákmányoló gazdasági tevékenységének megszüntetésére. Ettől fogva az angol közigazgatás védelme alatt nem a Társaságba szervezett cégek közös szervezete, hanem az individualista gazdasági rendszer uralkodott India népein. 1600-tól kezdődik az angol kereskedők indiai tevékenysége, de a nagy hódítási és gazdasági műveletek — a portugál és francia konkurrencia leküzdése után — csak a XVIII. század végével kezdődnek igazán. Semmi sem jellemzőbb a gazdasági térfoglalás menetére, mint hogy a Keletindiai Társaság tagjai például már 1676-ban 20%-os osztalékot kaptak s az angol behozatal Indiából 8000-ről 300.000 fontnyi összegre emelkedett. Az angol gazdaság úgy biztosította az indiai piacot és nyersanyagtermelést a maga számára, hogy különböző intézkedésekkel megsemmisítette a helyi ipart. A XVIII. század végén az indiai textilipar igen magas színvonalon állott. De 1775-ben egyszerűen

betiltották Bengáliában a textiliák gyártását s takács- és szövőmunkákat csak a Keletindiai Társaság műhelyeiben engedélyeztek. Ugyanekkor viszont annál erőteljesebben támogatták az angolok — egészen napjainkig — a régi állami és társadalmi berendezkedéseket, különösen a fejedelmek uralmát.

Az angol gazdasági szempontok indokolták tehát, hogy India elsősorban agrárországgá változzék. India gazdag szénben, sóban, aranyban, mangánban, bőven van petróleuma, óriási mértékben termel jutát és gyapotot egyéb mezőgazdasági termékek (tea, rizs stb.) mellett. Ilymódon Indiának saját ipara lehetne; ám a lakosságnak 70%-a mégis földművelő. Ez a helyzet alig változott 1860 óta, mióta először alakultak Indiában helyi juta- és gyapotgyárak. A vámrendszer ugyanekkor az angliai behozatalnak kedvezett. A hindu nacionalizmus tehát az angol gazdasági politikát okolja a lakosság hátramaradottságáért és nyomoráért, — India iparosításának kérdése egyszerre a nemzeti önrendelkezés és a szociális forradalmiság kérdése. Miközben az ázsiai népek önrendelkezéséről beszél ez a nacionalizmus, már mindenben az európai gazdaság függvénye és szemléletmódja teljesen európai.

Itt két szempontnak van igen nagy jelentősége. Az egyik az angol civilizáció hatása. Indiát az angol uralom tette egységessé. India történetében először az angol uralom idején érte el az egység mai fokát. Az angol politika ugyan különbséget tesz a régi fejedelmek uralma alatt álló Hindu-India (Indian India) és a közvetlen angol kormányzás alatt álló British India között, azonban ennek nincsen gyakorlati jelentősége akkor, ha tudjuk, hogy a fejedelmek is milyen szoros dinasztikus, politikai és gazdasági kapcsolatokkal egyesültek az angol uralommal. Brit-India 860.000 négyzetmérföldnyi területén 256 millió lélek lakik (1931-es adatok), míg Hindu-India 700.000 négyzetmérföldnyi területének mintegy 80 millió ember a lakossága. Ez utóbbi terület kb. 600 külön kisebb-nagyobb államra oszlik... A lakosság egy-egyede mohamedán, nem ismeri a kasztrendszer s a XIX. századtól máig igen közeli viszonylatokat szőtt (Musztafa Kemál epizódját kivéve) az angol kormányzattal: a török szultanátus és Anglia érdekei azonosak voltak s a szultán többször intette (kalifái méltóságánál fogva) India mozlímjeit az Anglia iránti lojalitásra. Az Izlám tehát nemcsak a hajdani arab hódítás korában, de azután is máig veszélyezteteti India, illetve a hinduizmus egységét, bár a mozlímok sem mentesek a hinduizmus hatásaitól. Az egész roppant területen és a rengeteg kis nép és nyelv fölött mintegy 135.000 európai uralkodik; közülük mintegy 60.000 az angol katona. Ami annál könnyebben mehet, mivel 1857, a sepoy-lázadás óta a hinduknak tilos volt a fegyvertartás s az indiai hindu katonaságot nem is annyira az angol-indiai területekről, mint a fejedelemségekből sorozzák, ahol még teljesen a régi társadalmi szellem uralkodik Brit-India mozgalmas és nyugtalan, sokszor forradalmi gondolkozásával szemben. E változatosságba, — bár a történelmi elvet saját érdekükben és az őket támogató fejedelmek érdekében is igen tiszteletben tartják — az angolok vittek egységet; a gazdasági fejlődés Indiában teremtett centralizmust, a közlekedés fejlődése nemcsak az angol kereskedés és ipar érdekeit szolgálta, de javára vált a hindu nacionalizmusnak is. A népek és nyelvek zűrzavarában a modern angol igazgatás révén ismerték meg egymást a hinduk, akiknek roppant milliói közül csupán mintegy két és félmillió tanultabb és gazdasági pályán lévő ember ismeri az angol nyelvet. Ám az angol nyelv a hindu nacionalizmus és nemzeti egységmozgalom fontos eszköze; a nemzeti kongresszusokon és gyűléseken a különböző tájak és nyelvek emberei angolul értik meg egymást s angolul jelennek meg a legelterjedtebb angolelles nacionalista bengáli lapok is.

Különben is az angoloknak, mint egyéneknek nem egyszer nagy szerepük volt a hindu nacionalizmus fejlesztésében; a közelmúltból említsük az ismert agg teozófus hölgy, Annie Besant nagy szolgálatait, Tagore angol híveit, Gandhi londoni rajongóit s nem utolsósorban azt az indiai kormány hivatalnokot, A. O. Hume-ot, akinek műve volt a hindu nemzeti kongresszus megalapítása. (1885). A következő években számosan vettek részt a hindu szabadságmozgalom iránt érdeklődő angolok a kongresszus munkálataiban.

A nacionalista mozgalom első szakaszaiban az erőhatalmi ellenállás gondolata váltakozott a Gandhi által is hirdetett passzív rezisztencia kultuszával, mely utóbbi a régi hindu háziipar és a teljes fegyvertelenség és pacifizmus eszményével párosult. Utóbb egyre nagyobb teret foglalt el a hindu nacionalizmusban az európai hatás, mely az industrializmus gyakorlatától várta India függetlenülését. Az angol visszahatás is az ipari és technikai önjogúság késleltetésében nyilatkozott. Közben a legkülönbözőbb eszmék és eszmények szívódtak fel a hindu nacionalizmusba az európai szabadságmozgalmak örökségéből. A francia forradalom egyenlőségi és nemzetegységi jelszavai ma a hindu tömegmozgalom követelményei, egyfelől az angolok által pártolt fejedelemségek, másfelől pedig a kasztok ellenében. Mazzini és az Ifjú Itália gondolata éppen úgy megtalálja a maga híveit, mint az ír „home rule“ Indiára alkalmazott analógiája. A bolsevik orosz hatást Tolsztoj nagy kultusza készítette elő. Tolsztoj Gandhira is erősen hatott. A modern industrialis nacionalizmus pedig egyre gyakrabban fordul (Nehru és a kongresszusi párt ifjabb csoportja) az Északamerikai Egyesült Államok felé, ahonnan a kínai nacionalizmus is sok ösztönzést merített.

Az ipari követelmények mellett mi ennek a nacionalizmusnak leglényegesebb igénye Angliával szemben? A későbbi koncepciók, a dominiumi státus elérése az önkormányzat különböző békés fokozatain át, tulajdonképpen mind ennek az egy gondolatnak szülöttei. Ez a gondolat pedig a teljes hindu nemzeti egység. India ugyanis az angolok hatására, adminisztrációjuk és gazdaságuk nyomán alakul nemzetté... Rabindranath Tagore és a többi hindu politikai gondolkodók a nyugateurópai értelmű nemzetben ellenszenves és erőszakos jelenséget látnak, mely a maga technikai erejével és politikai egységével igazta le Indiát, mikor még az nem ismerte a nemzeti eszmét és politikát. A hindu gondolkodók szerint India társadalmának és szellemének lényege egyetemes emberi fontosságú és jelentőségű, nemzeti kötöttségek nélkül; s különben is India a maga tarkaságában — ezt jól tudják a hindu-bengáliai vezetők is — korántsem „nemzet“ a szó nyugateurópai és nemzetállami értelmében. A nemzetté alakulás folyamata, az egységes gondolkodás kialakítása még most is tart. Az ipar és a technika a nagy hindu tömegek számára — nemzetté alakulásuk esetére — anyagi felemelkedést ígér; a hindu nacionalizmus tehát népi-demokratikus mozgalom. Ez a „demokratikus“ jelleg elsősorban Brit-Indiában született és emelkedett uralomra a közvélemény fölött. Uralkodó szelleme mégis a hinduizmus, melyet most már nem vallási, hanem geográfiai és emberi értelemben értenek s ez az egység most annál hevesebben fordul a szeparatista mohamedánok s a különböző kisebbségek ellen. Ezek a kisebbségek állandó eszközei az angol hatalmi politikának; védelmük a hindu társadalmi és vallási túlsúllyal szemben erős fegyvere az angol uralomnak. A nemzeti egység mozgalma nem áll meg Brit-India határainál; áterjed a fejedelmek zárt és elmaradottabb területeire is. A demokratikus egységmozgalommal szemben a régi abszolutista módszerekkel kormányzó fejedelmek Anglia segítségét keresik; ez a hindu főúri társaság különben is már régóta részese az angol társasági életnek. Nem is ezek a „történelmi“ rétegek viszik előre a hindu nacionalizmus ügyét, hanem az intellektuális közép-rétegek, kereskedők, polgárok, írók, ügyvédek (Gandhi stb.), akikhez csatlakoznak a történelmi osztályok művelt tagjai is (Tagore, Nehru).

Az igazgatás kérdése az a pont, ahol Sir Stafford Cripps tárgyalásai megakadtak. Ugyanis Cripps sem mehetett el a hindu nemzeti egység olyan elismeréséig, mely átadta volna a pénzügyeket és főleg a hadügyet a hinduk kezébe.

Ez tényleg többet jelentene, mint a domíniumi státus s tovább menne» mint a sokak által mintául választott ír Szabadállam viszonya Angliához. Azonfelül Cripps terve a kilátásba helyezett hindu federációt még mindig a régi alapokra építette volna fel. Említettük már, hogy az angolok az indiai „történelmi“ alakulatok (fejedelemségek stb.), valamint a kisebbségek (mozlimok, sikhek, párszik stb.) védelmének hangoztatásával gördítenek akadályokat a hindu egység elé. Az indiai federáció tehát nem adta volna át az uralmat teljesen a hindu kongresszusi pártnak, mely most az indiai nemzetegység teljes követelésével lépett fel. Az angol terv mellett a különböző elemek szabad választására bízta volna, hogy részt akarnak-e venni a tervezett federációban s a kisebbségek pártolásán túl különleges helyzetet biztosított volna a fejedelemségeknek is. Cripps tervében világosan felismerhető volt a Szovjetunió nemzetiségi alkotmányának hatása. Ám az angol megoldást nem hathatta át olyan egységes szellem, a szocializmus szelleme, mint a szovjetorosz államnak a szocialista-kommunista gyakorlat által összefoglalt nemzetiségi atomizáltságát. Cripps tervének elemi része maradt továbbra is az angol uralom. Lényegében tehát ez a terv még mindig nem jelentette a hindu nacionalizmus teljes megvalósulását, bár megszüntette a „diarchia“ rendszerét, vagyis a belügyekben teljesen szabad kezet engedett volna a hinduknak. Ez gyakorlatilag annyit jelentett volna, hogy a tényleges hatalmat és ügyintéztést gyakorló londoni indiai államtitkár és a sokban valósággal „királyi“ látszattal fellépő, udvartartással rendelkező, mégis mindenben London alá rendelt alkirály helyére a hinduk nemzeti akarata került volna. Jelenleg különben 15 provinciára oszlik Brit India, s ezekben helyet engedtek a hinduk közreműködésének is. A provinciák élén álló kormányzók két ügykör felett döntenek. Az egyik a „reserved subjects“, ami alatt az angol hatalom fenntartásának összes eszközeit összefoglalták. Ilyen „fenntartott ügyek“ a közrend, a hivatalnokok alkalmaztatása stb. E tárgykörökkel foglalkozik a kormányzó mellett az „Executive Council“. A „transferred subjects“ a másik csoport. Az ilyen „átvitt ügyek“ alatt értik a földművelés, az oktatás, az egészségügy kérdéseit, stb., melyek kevésbé fontosak az angol kormányzat számára. E tárgyakban is a kormányzó dönt az általa kinevezett helyi miniszterekkel, akik a helyi parlament tagjai. E helyi parlamentek választják aztán megfelelő arányban a kormányzók minisztereit. A választójogot különféle cenzusok szabályozzák. 270 millióból e cenzusok ügyes alkalmazása révén csupán 7.4 milliónak van választójoga. (A 353 millió indiai lakosból a 270 millió felüli szám a fejedelemségeknek minden jog nélküli polgára...) Ami tehát az indiai kormányzást illeti, az „representativ“, de nem felelős („responsible“) jellegű.

Az az 1919-ből eredő s Montagu indiai államtitkár és Lord Chelmsford alkirály tervéből eredő megoldás a „diarchia“ e rendszerével akarta „fokozatossá“ tenni az indiai kérdés fejlődését. A rendkívül bonyolult és mesterkéltszerű diarchikus rendszer nem bizonyult tartósnak és célravezetőnek. Az újabb reformtervek már mind szembefordultak a diarchia rendszerével s az 1930 óta egyre élénkebb indiai diskusszió eredménye már az volt, hogy az angol megoldások is közeledtek a hindu álláspont felé. Ezt az álláspontot azonban nyilván felbátorította a japán térfoglalás közeledése, másfelől fjedig elkésérítette az a tény, hogy a Cripps-féle terv tovább is csak fenn akarja tartani India régi széttagolt területi és politikai rendszerét. A kongresszusi párt most már úgy lép fel, mint amely magának igényli az államhatalom teljességét. Tehát eleve ki akarja küszöbölni a lehetőséget, hogy az angoloknak befolyásuk legyen hatalmi és gazdasági érdekeik védelmére az indiai belpolitikában, kiváltképpen a kisebbségek, a hadügy és a gazdasági ügyek

kérdéseiben. Íme, még kezében sincsen az uralom, a szabadságért küzdő párt máris uralmi igényeket hangoztat. A hindu nacionalizmus fejlődése kiváló példája a modern nacionalizmus útvonalának. A népi és gazdasági ellenállás, a szabadságmozgalom szellemi magatartása mögött mindig ott van az uralmi igény; a szabadságésszme a hatalom útját készíti elő.¹

ARGUS

„KORUNK IRODALMA“

ATÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK egyik kényes problémája saját koruk módszeres feldolgozása. Sok történetíró nem is hajlandó foglalkozni kortársaival. Hivatkozik arra, hogy azoknak várható érzékenysége, akikről ír, befolyásolja munkáját; hivatkozik arra, hogy a „történelmi távlat“ hiánya is torzítja ítéletét, hogy saját korát nem ismerheti annyira, mint a régebbi évekéét. Viszont a kortárs-történetíróknak kútfő-értékük lesz később, meg az olvasó közönség is szívesen fogadja a magasabb szempontú, összefoglaló, a közvetlen kritika szempontjain felül emelkedő történelmi tájékoztatást.

Mostanában jelent meg Pintér Jenő nagyterjedelmű irodalomtörténetének befejező nyolcadik kötete. A befejezés terjedelemre méltó az előzményekhez: két kötetre oszlik és több mint 1400 lap.

A nagy irodalomtörténet eredeti terve a háború előtti időben született meg. Az első fogalmazásban négy kötet jelent meg 1909—1913 között és Kazinczy Ferenc haláláig ölelte fel az irodalom anyagát. A század első éveiben virágzott szellemi életünkben a pozitívizmus, s ez a légkör termelte Pintér Jenő gondolatát is, anélkül azonban, hogy a pozitívista történetírásra jellemző pszichológiai elmélyültség eljutott volna, ő megállt az egyszerű adatközlésnél. Irodalomtörténetében összefoglalja, leltározza a tudományos kutatás addigi eredményeit és óvakodott attól, hogy egyéni szempontokkal, feltevésekkel megzavarja a biztos adatok köreit. A vitás kérdésekben sem döntött: ismertette az ellentétes véleményeket, a többit a további kutatásra bízta. A gondolat annyira tetszett abban az időben, hogy az Akadémia Semsey-jutalmával tüntette ki a fiatal szerzőt és csakugyan kár, hogy Pintér terve nem ebben a formában valósult meg.

A világháború és a forradalom zűrzavara után Pintér Jenő a budapesti tankerület főigazgatója lett, s úgy érezte, hogy az eszmék kavargásában magas méltóságával együtt jár, hogy irányt szabjon az irodalomnak. 1921-ben jelent meg kétkötetes irodalomtörténete, amelyet „tudományos rendszerezés“nek minősített. Komoly bírálók, az irodalomtörténet konzervatív képviselői figyelmeztették, hogy ami könyvében jó, az az eredeti gondolat megvalósítása: „bibliographie raisonnée“, ahogy a franciák szeretik emlegetni a bizonyos szempontok szerint feldolgozott kutatási anyagot. De megmondták azt is, hogy mikor ítélkezni és irányítani akar, merevségével, kicsinyességével inkább árt, mint használ azoknak az eszméknek, amelyeket hirdet.

A jószándékú és alapos bírálatnak meg is lett az eredménye. Néhány évi szünet után, amikor fejlett gyakorlati érzékkel kamatoztatta addigi tudományos eredményeit középiskolai és népszerű irodalomtörténetekben, újra hozzáfogott nagy vállalkozásához. 1930—1934 között jelent meg hétkötetes

¹ Az indiai kérdés számos vonatkozásának kimerítő tárgyalását l. a Magyar Szemle 1942 februári számában: Fejes György: India útja a függetlenség felé. (77.1.)

nagy irodalomtörténete, amelyet az Akadémia nagy díjával, Budapest székesfőváros pedig Kazinczy-emlékérmével tüntetett ki. Nem temette el egészen azokat a szándékokat, amelyek az 1921. évi irodalomtörténet megjelenésekor vihart keltettek, de óvatosabb és mérsékeltebb lett, még jobban ragaszkodott az adatszerűség elveihez.

Amit ő pozitívizmusnak tart saját szemléletében, az igen öntudatosan jelentkezett nála. Amikor a most megjelent mű első kötetében az impresszionista kritikát korholja, jobban összefoglalja kritikai elveit, mint előszavaiban szokta: „Nem az volt a főcél, hogy az olvasó világos képet kapjon az újonnan megjelent mű tartalmáról és értékéről, hanem az, hogy a kritikus könnyedén szellemeskedjék, nagyképűen filozofáljon vagy egyes külföldi szerzőktől eltanult esztétikai tolvajnyelven bújjék ki a bírálat felelőssége alól, A józan becsületességgel dolgozó pozitívizmus a szépirodalmi kritika terén is kénytelen volt többé-kevésbé meghátrálni az impresszionista modor nagyoló divatja előtt.“

„A józan becsületességgel dolgozó pozitívizmus“ valóban vezérlő elve Pintér Jenőnek. Főtörekvése az volt, hogy eligazítsa az olvasót a magyar irodalomtörténet immár tekintélyesre dagadt anyagában. Általában tényleg józanul és becsületesen számolt be az irodalomtörténeti kutatások eredményeiről. Az újabb módszereket ugyan nem értette meg, eredményeiket mégis legtöbbször híven regisztrálta. Bibliográfiái nem mindig teljesek és megbízhatók, de kiindulásnak mindig elfogadhatók.

Az egyes korokat állandó rendben tárgyalta. A bevezetésben az első fejezet a történeti mozzanatok ismertette, aztán felsorakozott minden külső tényező, ami az irodalom életét befolyásolja: műveltség, iskolák, nyomdászat, könyvkiadás, hírlapok, folyóiratok, színházak, irodalmi társaságok, írói törekvések stb. Ekkor következtek a közérdekű irodalom fejezetei: szónoklat, publicisztika, irodalomtörténet, kritika, történelem és nyelvészet. Majd a korszak vezető egyéniségeit mutatta be külön-külön fejezetekben (a most megjelent kötetben Herczeg, Gárdonyi, Ady, Babits, Kosztolányi és Móricz Zsigmond). A kisebb írókat műfajok szerint csoportosította, a műfajokon belül az addigi kutatás által megállapított irányokba szokta sorolni őket.

A műfaji csoportosítás eddig is sokszor volt erőltetett, az utolsó kötetben azonban még más baj is van. Eddig nem állapítottak meg biztos körvonalú csoportokat. Pintér hagyományörző költőkről, impresszionistákról és szimbolistákról (a prózáiróknál analízisokról és stílmantikusokról), naturalistákról, szocialistákról, és expresszionistákról, — ez a kevert szempontú felosztás annyira tetszik neki, hogy a prózáírókra újra alkalmazza — katolikus és zsidó irányról, költőnőkről, népköltészetéről, végül műfordításról beszél.

A logika egyik axiómája szerint a felosztás akkor jó, ha szempontja következetes. Pintérnél pedig három szempont keveredik: a stílusé (impresszionisták, szimbolisták, naturalisták, expresszionisták), a világnézeté (hagyományörzők, magyarul konzervatívok, szocialisták, katolikusok és zsidók) és az írók neméé (írónők). Ha az ember azt keresi, mit jelentenek szerinte ezek a fogalmak, ismétlődő és egymásnak ellentmondó ítéleteket kap. Az analízis előjén prózában is bekövetkezett az impresszionista írói törekvések kora. Az elbeszélők egy része ideges érzékenységgel és újszerű stilizálással szőtte meséit különös helyzetei köré.“

Most meg kellene mondania, miben újszerű a stilizálás és hogyan szövik ideges érzékenységgel meséiket az analízisok és stílmantikusok. Helyette azonban szociológiai elmefuttatás következik. A regényekben az új alakok egész serege vonul föl, főképp a főváros népe, ahol a huszadik század első harmada sajátos társadalmat teremtett a legkülönfélébb elemekből.

A magyarság a maga életformájában, gondolkodásában, érzésvilágában két részre kezdett tagolódni: a főváros lakosságára és a vidék népére. Budapest élete, társadalma, világfelfogása elsősorban az impresszionista írók munkáiban mutatkozott be (a fejezet címe: Analizálók, stílromantikusok. Tehát a kettő egy szóval: impresszionisták?), ezek tartották fenn legszembetűnőbben a kapcsolatot a külföldi regényírás tárgyaival és földolgozó mesterségével; nem mintha rászorultak volna, kétségtelenül gazdag találékonyságuk mellett, az idegen irodalmak tanulmányozására (tehát az idegen irodalmak tanulmányozása általában szellemi szegénységet jelent, amire „rászorul“ az ember?), hanem mert úgy vélekedtek, hogy kár kiaknáztatlanul hagyni egyetlen hasznosítható indító okot is (?). Az impresszionisták között történeti regényírók is bőven akadtak. Nem lehet azt állítani, hogy a múltak jeleneteit a modern fővárosi ember torzító látásával mutatták be közönségük előtt (akkor miért kell említeni?); életfilozófiájuk materialista-volta inkább csak társadalmi regényeikből ütöközt ki. (Ambrus, Krúdy, Bánffy Miklós, Farkas Pál, Földi Mihály, Surányi, Zilahy, Harsányt Zsolt materialista?) A tehetségek nyomában ott járt az ügyeskedők raja. Ezek tervszerűen kiirtottak gondolkodásukból minden idealizmust, s póré realizmusukat nem tudták művészivé tenni semmiféle fogással. Azt azonban érezték, mi kell a közönségnek: a női test tömjénezése, a nemi szerelem, a házasságtörési problémák. A sajtószabadság nevében szemérmedenül vitték bele regényeikbe a perverz témákat. Az utolsó mondat ismétli az előbbit, és még néhányszor elmondja ezt a gondolatot a következőkben. Végül ilyen impresszionista páthosra készíti a szónokló lendület: „A divatos élvkufárok és ravasz gyönyörselypítők hada alaposan kiaknázza a félművelt együgyűséget.“

Az erkölcsi felháborodás sokszor érthető és jogosult századeleji regényirodalmunk bemutatásakor, de a leghevesebb felháborodás sem magyarázza meg, mit kell értenünk az analízis, impresszionizmus, stílromantika szavakon. Pintér Jenő nem magyarázta meg, mit jelentenek ezek a szavak, mert talán ő maga se tudta. Ösztönösen érzi, hogy valamiféle különbség van a régebbi és újabb írók között, elég ügyesen csoportosítja is őket, de hogy miért teszi az egyik írókat az egyik csoportba, a másikat a másikba, nem tudja megmondani. Talán Baránszky-Jób László szépróza anthológiája is ihlette. Az újító írókat két csoportra osztja: impresszionisták és expresszionisták címszó alá. A stílusok közötti különbséget nem érzi, a csoportosítás szempontja nem is az, amit a cím elárul. Az öregebbeket teszi meg impresszionistáknak, a fiatalabbakat expresszionistáknak. Ezenfelül a tartalom igazítja még el. Ahol szociális törekvések érvényesülnek, ott expresszionizmusról beszél, ahol csak általában, irányzatosság nélkül rajzolja a társadalmat az író, ott impresszionizmust emleget.

A tartalom Pintér irodalomfelfogásában döntő szerepet játszik. Ezzel ugyan eltér a klasszikus esztétikától, amely a tartalom és forma tökéletes harmóniájában keresi a tökéletes művészetet, de azt hiszi, ha az újító irodalomnak joga volt megbontani az összhangot a forma hangsúlyozásával, neki is szabad a másik elemet, a tartalmat egyoldalúan kiemelni. Hiszen a szó szoros értelmében vett szellemtörténet is az írásművek tartalmi elemeiből keresi ki az egyéniségeket, korok, nemzetek szellemi hullámain. Ha azonban tovább vizsgáljuk a tartalom helyzetét Pintér Jenő kritikáiban, egyéniségének egyik sarkalatos vonására bukkanunk.

A tartalom nemcsak egyik útja az író és a kor megismerésének az ő szemében, hanem maga az irodalom. Még a költőket is úgy ismerteti, hogy elmondja verseik anyagszerű tartalmát. A stílussal csak akkor törődik, ha az addigi kutatás eredményeit kell regisztrálnia, de ilyenkor is nyíltan, vagy burkoltan fontoskodásnak, semmitmondó nagyképszerűségnek érzi a stílus-

elemzést. Jellemző, hogy véleménye szerint Toldy Ferenc a legnagyobb irodalomtörténész, aki a szövegeket gyűjtögette és kiadta. Gyulai Pál számára már tartogat néhány félig elfojtott mordulást, mert Gyulai már törődött stílussal, formával s más efféle haszontalansággal is ... Az 1400 lapon a vastag, vékony és legvékonyabb sorokban az ember hiába keres stíluselemzést. Egyedül Szabó Dezső tárgyalásakor vet oda egy jó gondolatot: „Stílus-sikerének fő titka az volt, hogy az expresszionizmus szokatlan kifejezéseit ő formálta először pathetikus érthetőségeké, nyelvszínező tehetségével neki sikerült leginkább a robbanó hatású próza befogadásának biztosítása. A Révész—Kassák-csoport külföldi behozatala Szabó Dezső stilizálásában vált élvezhetővé.“ Nem említi forrását, de ilyenféle gondolatot találunk Baránszky-Jób László szépprózai anthológiájában is. Baránszky-Jób Pintért is az expresszionista stílus megvalósítói közé sorolja(?), tehát valószínű, hogy nála olvasta ezt a fejtegetést.

Ez a kivétel annál rikítóbb, mert szinte egyedülálló. A tartalom az irodalmi művek legfőbb eleme, amelyhez Pintér Jenő hozzáfér. Ezért a stílusművészetben kiváló írók ismertetésekor alig leplezi elégedetlenségét: „Márai Sándor tehetségéből hiányzik az érdekes meseszöveg adománya. Nem történeket mond el, hanem állapotokat ír le. Az olvasó nem egyszer fárasztónak találja regényírását, annyira egy helyben jár, olyan részletező elmélyedéssel elemzi alakjait, annyira elmélkedik helyzeteiről.“

A tartalmi szempontot hangsúlyozó történetírók legtöbbször az írók és korok világnézetét állítják össze. Pintérből azonban hiányzik az elvonó képesség, történetírása megmarad a tények felsorolásánál, — az oknyomozás másokra marad. Saját világnézete amilyen merev, ugyanolyan szűkkörű is. Mint már említettük, távol áll irodalmunk aranykorának klasszicizmusától. Egyoldalúbb. Igazában két pilléren támaszkodik ez a világnézet: az erkölcs-
telenségeken való megbotránkozásra, amely mögül hiányzik az igazi keresztény bensőséges pátosza, s így csak a konvenciókhoz húzó nyárspolgári ragaszkodást érezzük ki belőle; másodsorban bizonyos politikai tájékozódásra, amely azonban szintén nem magas szempontú, nem a nemzet nagy feladataiból fakad, hanem a napi politika közepes szintjén marad: „A földindulás rengései mindenütt jelentkeztek. A jobboldali és baloldali politikai pártok szenvedélyessége átsapott az irodalmi és tudományos élet területeire is. A más világszemléletű emberek gyűlölettel tekintettek egymásra, mint évszázadokkal ezelőtt a katolikusok és a protestánsok. Lehetett valaki bármilyen híres szépíró vagy nagy tudós, az ellentábor szemében mindig kicsinyeit személyiség maradt. A lelki eltávolodást nyomon kísérte a területi megosztás. A vidék féltékeny szemmel tekintett Budapestre, az elszakított területek tele voltak előítéletekkel, ha az anyaországra gondoltak. A vidéki író mellőzöttnek érezte magát, egészségtelen központosítást látott a főváros szellemi egyeduralmában, kevés jót remélt attól, hogy Debrecenben, Szegeden, Pécsen az egyetemek körül serény tudományos munka éledt. Az elcsatolt országrészek a maguk elszigeteltségében teljes erejükből iparkodtak kiépíteni szellemi szervezkedésüket, de ezzel évről-évre jobban távolodtak Csonka-Magyarország lelki világától.“ Ezt a képet nem 1938 viszonyairól festi, amikor bizonyos okok betegesen felhevítették a politizáló lázt a közvéleményben, hanem visszavetíti az 1920-at követő két évtizedre is.

Aligha véletlen ez a túlzó színezés, mert szemében minden kiegyenlítő törekvés baloldalinak számít. Baloldali a marosvécsi Helikon, baloldali a magyar Rádió is, — legalább is csak az ilyenféle panaszokat ismerteti könyvében — ugyanígy a Kisfaludy-Társaság és a Nyugat köré csoportosult írók kibékülésekor, amelyet szinte az egész közvélemény helyeselt, az egyedül álló különvéleményt, Milotay István vezércikkét idézi bő részletességgel.

A történetíró kifejtheti véleményét, de ha nem akar politikai párt szolgálatába szegődni, ismertetnie kell az ellenkező álláspontot is. Pintér Jenő többször megfélekedezik erről az elvről.

Ahogy politikai állásfoglalása egyoldalú, nem tud megszabadulni a kortárs-történetírók másik szokásos hibájától: a személyes rokon- és ellenszenv által vezetett bírálattól. Módszere itt is olyanféle, mint politikai téren. Csak a neki tetsző véleményt idézi. Klebelsberg Kunó kultuszminiszteri alkotásait és terveit lehet bírálni, de jóhiszemű történetíró nem elégedhetik meg azzal, hogy a közismerten ellenséges érzületű újságíró kritikáját idézi, miután maga is ezeket írta: „Munkásságának értékéről különféle a felfogások. Míg hatalmon volt és kegyeket osztogathatott, egekig magasztalták; mikor távoznia kellett miniszteri székéből, gúnyos mosollyal szóltak tevékenységéről. Sokat akart, nagyra törekedett, de szervező mohósága nem párosult biztos ítélő erővel. Vass Józseffel éveken keresztül folytatott torzsalkodása elkeserítette mindazokat, akik a haza szent ügyét önzetlen puritánok és talpig férfiak kezében szerették volna látni. A kultuszminiszter fürgesége a réalpolitika hatását keltette.“

Általában értékelésében a barátság döntően esik latba. Tápay-Szabó Lászlóról, aki mindenről tudott minden napra cikket írni a Pesti Naplóba, melegebben és többet ír, mint Schütz Antalról vagy Révész Imréről. Várkonyi Nándor, aki a modern irodalomról olyanfajta összefoglalást merészelt írni, mint Pintér Jenő a régebbi korokról, jobban kikap, mint Ignotus, vagy különösen Szerb Antal, aki már-már kedveltje. A derék Zlinszky Aladár néhány tanulmányával több helyet kap, mint Huszti József vagy Koltay-Kastner Jenő. Harsányi Kálmán általánosan elismert nagy tehetsége és néhány remekműve elhalványul Sajó Sándor, sőt Némethy Géza költői munkássága mellett..

Ilyen torzítások után már nem csodálkozik az olvasó, hogy a nyelvészetel általában mostohán bánik el, mert szerinte „nyelvtudásaink jártasak voltak ugyan a nemzetközi nyelvészeti problémákban, nyelvészi érzékük azonban nagyon elkorcsosult ahhoz a szóalkotó és stílusvédő szenvedélyhez képest, amely Kazinczy Ferenc korát vagy Szarvas Gábor emberöltőjét olyan előnyösen jellemezte“, azaz mert nem pártolták elég lelkesen a nyelvészetben járatlan Pintér Jenő megfogalmazta nyelvtisztítást.

Szinte fölösleges megemlíteni ezek után, hogy a szellemtörténeti irány, amelyet sohasem tudott megérteni, szinte a bűnbak szerepét kapja. Általában csak a támadásokból ismerteti, egyeden kivétel Hóman Bálint előszava a „Magyar történetírás új útjai“ című kötethez, amelyből néhány sort idéz. Mivel „az új iskolának Szekfű Gyula volt a vezérszellem“, természetes, hogy bőségesen részesül a Pintér-féle objektív történetírás áldásaiban, azaz szinte kizárólagosan csak az ellenfelek cikkeiből ismerteti munkásságát.

Ilyen nagy elvi hibák mellett furcsán festene, ha felsorolnám azokat a hibákat és hiányokat, amelyeket ki lehetne jegyezgetni, ugyancsak fölösleges lenne foglalkozni feszes, látszólag tömör, alapjában véve bőbeszédű és ismédésekbe bocsátkozó stílusával, de talán meg kell még emlékeznünk nem mindennapi fölényéről, amellyel ítélkezik elevenek és holtak fölött. Emlegetnek az anekdoták olyan tudósokat, akik a kartársaik véleményeit hideg göggel bírálják, saját véleményüket pedig úgy adják elő, hogy „ezzel szemben a tudomány álláspontja a következő .. .“ Pintér Jenő így nem mondja ki, de amikor a különféle -izmusokról beszél, nyíltan azonosítja saját magát az irodalomtörténetírással: „Kassák Lajos föllépésétől kezdve az apróbb avant-gárdista csoportok feltűnése és összeomlása az irodalmi élet krónikájának megszokott — s utóbb már halálosan megunt — apróbetűs szakasza lett.“ Az apróbetű és nagybetű t. i. a Pintér-féle irodalomtörténetek egyik

jellegetessége, amikor tehát Kassákékat az apró betűbe utalja, saját irodalomtörténetére gondol, de általában az irodalomtörténetről beszél.

Amíg élt és hatalmon volt, a legszerényebb kritikát sem bírta. Joggal hihette, hogy irányítja az egész magyar szellemi életet. Most, amikor halála óta eltelt már annyi idő, hogy emberi szempontok nem gátolhatják az igazság kimondását, és művének megjelent utolsó kötete szinte kötelező állásfoglalásra: bűn lenne a hallgatás. Itt az ideje, hogy felmérjük jelentőségét. Egész életét a magyar irodalomnak szentelte, s nagy munkabírással, kitartó szorgalommal óriási anyagot hordott össze. Az irodalomtörténet minden munkása hosszú évtizedeken keresztül hálás lesz neki, hogy ezt a nagy adat-tömeget rendezte, és közzé is tette. Azonban nagy kár, hogy tehetsége határait félreismerve olyan feladatokat is vállalt, amelyekre készülsége sem volt, egyénisége sem volt alkalmas. A bírálat, a rendszerezés munkáját másnak kellett volna átengednie, s mivel ezt nem látta be, munkatöbbletet rótt utódaira: ítéleteit alaposan meg kell majd rostálniok vagy egyszerűen, figyelmen kívül kell hagyniok.

FÁBIÁN ISTVÁN

EMLÉKEZÉS TISZA LAJOSRÓL

A BONYOLULT EMBERI KARAKTER oly összetett és oly áttekinthetetlen az életben is, mint a halál után. Legjobb tehát, ha Tisza Lajosról a legmeghatóbb és legemberibb emlékem mondom el. Az ilyesmit ugyanis ki szokták felejtetni a nekrológok.

A szatmári köves úton, nyári napsütésben láttam meg először, amint az istenhátamögötti kis kocsordi kúriája kapuján széles, lapos társzekér zötyögött ki a kőhídon a legkülönösebb, legédesebb és legmulatságosabb teherrel, amelyet ilyen ordenáré szállítóeszköznek sosem volt még módjában magára vennie. Szinte mesebeli jelenet volt: Tisza István édesöccse, Tisza Lajos feküdt ezen a nagy társzekéren — fürdőtrikóban! Körülötte tizenkét édes gyermek vakító barna bőre Aba-Novák ecsetjére méltó színorgiát árasztott szét a rozzant deszkák között.

Ebéd után határozta el a gróf, hogy leviszi gazdáit, kertészeit, ispánjait és falusi gazdabaráit gyerekeit a Szamosra fürödni. A magyar alföldi nyár ázsiai perzselése, mongol módra sötét izzása párolta a kerekded kis koponyákat, ötvözte az erős pofacsontú arcocskákat. A kerekék zötyögtek, a gyerekek izzadtak, a lópaták csattogtak, — mégis ezeken a szerelmetes nyári zajokon át is figyeltek a gyerekek, — édesded figyelemmel figyeltek — a gróf szavára, aki éppen Don Quijote spanyol eredetijéből rögtönzött mulatságos műfordítást. Bár tekintete a spanyol szövegen futott, szájából mikszáthos közvetlenséggel magyarul szálltak ki az érdekes történetek, harsány históriák a bizarr lovagról. Irodalomszeretete, szépírói szenvedélye, műveltségterjesztő ambíciója ilyenkor is talált valami természetszerű megnyilatkozást. És ne higyjük, hogy ez az egész különös helyzet nála nem volt természetes.

Gróf Tisza Lajos a strandra zötyögő társzekéren is megőrizte úrságának és magyarságának minden fenkölt vonását; de ebben a pillanatban egy öreg görög bölshöz hasonlított. Ebben a helyzetben úgy hatott, mint egy alföldi prédikátor tizenkét gyermektanítványa között, aki az iskolai évben az ő pénzén ül a debreceni kollégium padjaiban, — de most vakáció van! Le kell hát hozni őket a protestáns pedagógia magasztos fellegvárából maga köré, emberi közvetlenséggel és emberi közelségbe.

„Engedjétek hozzám a kisdedeket!” Ezek ugyan már növekedő gyerekek, akikben friss illatozással most nyiladozik a lélek, az ész, az értelem

és szellem. Koponyáik elevenek, mint az erős legényöklökből kiröppenő kugligolyók. De az ősök évszázados intellektuális pihenése után egyszerre olyan hévvel és olyan lihegéssel szívnak be minden szellemi újdonságot, minden kulturális élményt, hogy még strandmenet is harsány felkiáltásokkal kísérik végig a gróf meséit.

Tisza Lajos mély emberismeretével és magyarságismeretével tudta ezt és minden alkalommal, a legszokatlanabb helyzetben is kihasználta. Űgy oldotta meg a paraszti és népi tehetségek ügyét, hogy politikai és vezércikkszólamszerű programokra mit se adott. Saját közvetlen környezetéből kiválogatta a legértékesebb paraszti fejeket, felküldte az évszázadok óta ilyen feladatot végző debreceni kollégiumba és megteremtette a szükséges anyagi alapot, ő tényleg csinált szelekciót, csakugyan teremtett népfőiskolát, de nem azzal a suta, kusza és szólamszerű megoldással, amilyenre száz példát láttunk az utóbbi évtizedben. Valósággal dialektikai szemináriumot, irodalmi önképzőkört és tanári katedrát állított fel a strandra hajtó társzeker különös fórumán éppen úgy, mint bent, kúriája falai között. Akiket ide összegyűjtött: a kismemes, bocskoros és hétszilvafás Szatmár megyéből hívta össze. Nemcsak a maga falujából, hanem minden környékbeli községből, ahol testi-lelki kitenyésztettségében úgy él a mi népünk, ahogyan a vereckei szoroson át leszálló és ittmaradó honfoglalók utódai csak élhetnek! Csodálatos tisztaságban maradtak meg itt fajtánk eredeti vonásai, testi konstitúcióban éppen olyan keveretlenül, mint ahogy a szellemükbe se lopózkodt be idegen szín és hamis hang. Ezeket védte, ezeket karolta fel szegénységükből olyan karitással, amelyre a nemzeti és magyar jelző éppen úgy talál, mintha csak azt mondanánk, hogy Tisza Lajos igaz keresztyén volt. . .

Amikor ezek a sorok nyilvánosságra kerülnek, már régen koporsójára hullott a magyar rög. Mély meghatottsággal gondolunk a sírban fekvő halottra. A modern nagyváros örvényében szeretnők az egész nemzetnek megmutatni ezt a csodálatos és új példát az „úr és paraszt“ igazi magyar közösségéről. Hátha tradíció lesz belőle . . .

Tisza Lajos csakugyan kereste és meg-megtalálta a módot arra, hogy friss erőkért nézzen a magyar társadalom felújítása és szellemi reorganizálása céljából. Különös kis szűk kolóniát tenyésztett ki maga körül a tehetséges népi ivadékokból, mert érezte, hogy a nemzetet szellemi süllyedés fenyegeti és középosztályunk egyre erőtlenebb. Tehát éppen arra szorultunk rá különösen, hogy a közéletet, társadalmat és a szellemi erőkifejtéseket végző intellektuális rétegeket az ép és érintetlen népből kell megteremteni igaz hagyományhűséggel, bensőséges nacionalizmussal, jószándékú és átgondolt segíteniakarással. Megérezte embereiben a fajta vonzóerejét, a tiszta és eddig használaton kívül hagyott intellektust. Nem különködésből állt melljük, lelke mélyén állandóan járta ezt a felfedező utat és ez a terve nem vált soha holmi suta jótékonykodó akcióvá. Figyelemmel kísérte őket, különös egyéni módszerével érlelte ki bennük a tudásvágyat. Csiszolta azoknak a kis emberkének az elméjét, akik a fizikai munkában, a föld évszázados művelésében kimerülő ősök után, — a testi munka évszázai után — egyszerre, minden átmenet nélkül, tudás birtokába jutottak, a műveltség, irodalom, művészet és nagyrangú tudomány fokára emelkedtek. Ezt az organikus átváltozást hihetetlenül kifinomult érzékkel tudta figyelni, fejleszteni, érlelni és át tudta vinni őket olyan szellemi atmoszférába, ahol már művészi foka kezdődhetnek el a magyar kultúréletnek. A politikát mindehhez képest durva mesterségnek tartotta, — maga soha nem is politizált — de csodálatos élvezettel fejlesztette ki az ifjú értelmiségiek lelki szövetét. Új, egészséges és nemes próba volt ez és kimeríthetetlen módusokat talált arra, hogy új szellemi erőtartalékkal, új vérrel, új energiákkal

lássa el ilyenmód a nemzet testét. Talán félszáz ilyen esetet is lehetne felsorolni ... 1933-tól 1937-ig 54.318 pengő 40 fillért tesz ki a szegény tanulóknak juttatott összeg, pedig Tisza Lajos nem nagybirtokos, mert 2010 holdjából csak 1632 volt a termő szántó.

De nemcsak a magyar népoktatásnak találta meg új műfaját, hanem okos, célszerű és „apolitikus“ módozatát teremtette meg a földreformnak is. A háborúig még nyugdíjazta munkásait, de a háború után, a túlélkesült és túlpolitizált kisgazda-éra után bevezette, hogy nem ad többé nyugdíjat alkalmazottainak, de őket és utódaikat — egyéni tehetségüket próbára téve — kötetlen, szabadon vállalkozó helyzetbe bocsátja és Önálló élelmességet követelő feladat elé állítja. A mechanikus földosztó törekvésekkel szemben különös módon adott példát az organikus földreformra. Belátta, hogy sokkal eredményesebb a két-három holdas nadrágszíjnyi területek helyett néhány olyan racionális kisgazdaságot teremteni, amely a polgárosodást jobban emeli, több kezet foglalkoztat, a differenciáltabb munkamegosztás kereteiben sokkal több kereseti lehetőséget szolgáltat, mintha ugyanazt hajszálként aprózná szét. Ezer holdat osztott így ki négy embere között és azoknak adott többet, akiknél a családtagok száma a legnagyobb volt, — így tehát egyéni kezdeményezése szerint ezt a földreformn gesztióját egykeelletes propagandának is tekinthetjük, mert tudta azt, hogy az anyák nem az egykeelletes állami teóriák szerint hozzák világra az utódokat. Az anyabirtokon lévő adósság kamatait az adományozottak viselték s így külön ők is hozzájárultak a szegény tehetségek neveltetéséhez. A tulajdonjogot nem a felnőttekre, azaz nem az apákra, hanem gyermekeikre íratta, hogy a belátható jövőben is biztosítva lássa népe sorsát. Ez a földreform-megoldás annyira bevált, hogy a négy ember még életében levette az anyabirtokról az adósság terhét. Ez a középbirtokos megoldás a földteleneknek is javára szolgált, hiszen a racionális földkihasználás közvetlenül vagy közvetve nagyobb élelemszerzést és kereseti lehetőséget adott nekik is. De ezenkívül még a saját kezelésben megmaradt területen norfolki-négyes vetésforgója és több ipari forgója a szerződött és állandó 64 alkalmazotton kívül foglalkoztatott még a faluból 100 felesmunkást, 100 marokszedőt és 3 remek dohánykertészt. A meleg szívnek és a hideg, észszerű gazdálkodásnak harmonikus találkozása történt itt, de különben is a lehető legnagyobb távolságban állt tőle az az emberfajta, amely a forrófejűséget és jégszívűséget szokta magába foglalni.

Tisza Lajos egyéniségének kimeríthetetlen árnyalataiból talán azt mégis ki kellene emelnünk, hogy univerzális gyermekszeretete, amelyet a társzekéren rögtönzött műfordítás is jelzett — abból a hiányérzetből is eredhetett, amelyet a világháborúban kapott súlyos sebesülése okozott s megrokkánása, gerinctörése hozott magával. Családi életet nem tudott élni, családalapításra nem gondolhatott. De rajongott a gyermekekért, mert jelenlétük számára a titkokkal teljes egész életet, a családot, az apaságot, az utódokat jelentette. Belül, lelke legmélyén mindig az egész élet teljességére vágyott. Ezért volt folyton olyannyira merőben cselekvésre kész a szíve, ezért adakozott mindig. A testi szenvedés arra volt jó, hogy a fájdalom titokzatos reliquiáját mutassa meg számára, aki a háború óta 1200 morfiuminjekciót kapott. A test és a testen túl sugárzó lélek különös kontaktusa volt ez, amelyben a valóság és túlvilág, józanság és misztérium, lehetőség és lehetetlenség keveredett el. És Tisza Lajos volt a legtisztább kedélyű ember. Mint állandóan hinni tudó moralista — soha nem származott tőle egyetlen indulatból fakadó cselekedet. Nem lehet tőle elbúcsúzni sem, mert úgylis itt él közöttünk és emléke lelkeink szövetébe szövődik . . .

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A távolkelet — Anglia, Amerika és Franciaország; Madagaszkár — Laval rendszere — Olaszország és Németország; Olaszország és a háború — Hitler beszéde — Az orosz front — A nyugati légháború — Az angol társadalom

EGY PILLANATRA talán úgy tetszik, mintha az európai és a távolkeleti háború dolgai elváltak volna egymástól. Az európai háború még mindig újabb meg újabb meglepetéseket és változásokat tartogat, míg a távolkeleti események már hosszabb ideje nem mutatnak különösebb fordulatot s azok között a keretek között mozognak, melyeket a japán kezdeményezés meghatározott. Ehhez mindjárt tegyük hozzá, hogy a japánok most is megtartották a kezdeményezés elsőbbségét a távolkeleti háborúban. Ami természetesen nem jelenti azt, mintha az angol-szász hatalmak most már nem tennének olyan különleges és alapos védelmi előkészületeket, aminőket annak idején bizonyos könnyelműséggel s fölényes biztonságérzettel elmulasztottak. Az új védelmi előkészületek középpontja Ceylon, illetve India. A japán haderők ugyanis annyira előrehaladtak Burmában, — melyet különben is aránylag csekély erők védelmeztek, — hogy most már ott állanak közvetlenül India határvonalán, sőt némely jelentések szerint már át is lépték India politikai határait. Ha a japán erők egy része valóban gondot is fordít rá, hogy az India felé hátráló és ott újra csoportosuló brit védelmet foglalkoztassa, most a japánok nagyobb gondja mégis inkább Kína felé fordul. A kínai és az indiai csapatokat minden látszat szerint sikerült a Burmát hódoltató japánoknak annyira elkülöníteniök, hogy most már régi ellenségük felé fordulhatnak. Amint átlépték India határait, úgy behatoltak délről, Burmából már Kína területére is. E lépéssel Japán azt akarja elérni, hogy Kínát és Indiát végleg elkülönítse egymástól s meggyőztassa azokat a főleg baloldali angol terveket — itt Cripps missziójára és Indiában ma is azért tovább ható gondolataira kell utalnunk, — melyek kínai-indiai federációt terveztek a japán hódítás ellenében. A tengelyhatalmak és japán megelégnélő indiai propagandája is a hinduk figyelmét Japán felé igyekszik fordítani. Ugyanekkor India védelme — Cripps küldetésének meggyőztása után — elsősorban brit feladat s ettől a jelentések szerint a passzív pacifista magatartást tanúsító s újra Gandhi befolyása alá kerülő kongresszusi párt mereven elzárkózik. Bár ugyanekkor azt is látnunk kell, hogy más jelentések szerint ugyancsak Gandhi környezete és a kongresszusi párt érdeklődik egyre jobban a háború és a hindu nép viszonylatai iránt, ám ugyanekkor a brit politikára hárítja a felelősséget India védtelenségéért és a hindu passzivitásért.

India problémája azonban nem különíthető el annyira az európai kapcsolatoktól, mint a távolkeleti óceániai hadi helyzet. Ez utóbbi területen a japán hadvezetés és haditengerészet újabb erőkifejtésre készülődik. Újra sokat beszélnek az Ausztrália ellen közvetlen küszöbön álló japán támadásról. Ausztrália védelmét most Mac Arthur amerikai tábornok, a Fülöp-szigeti ellenállás vezetője szervezi. A Fülöp-szigeteken elcsendesült a háború s a hosszú ideig makacsul ellenálló amerikai őrség kénytelenül feladta Corregidor szigeterődjét, majd meg sorra lehetetlenné vált a japán áthatolással szemben az egyéb területrészek hathatósabb védelme is. Ezzel a háború súlypontja áthelyeződött Ausztrália partjaira, illetve India területére. A rendkívül kiterjedt japán hadviselés extenzivitása kétségtelenül időt hágy — talán éppen a kínai probléma új feltűnése miatt is — az angol-szász szervezkedésre, hiszen ha Japán Kína határai helyett most már közvetlenül India ellen fordul, legalább is igen erőteljes mértékben befolyásolja az angol-szász helyzetet és erőviszonyokat.

Ezt a kellemetlen lehetőséget azonban nyilván jól ismeri az angolszász hadvezetés is, mely most már, úgy látszik, tudatosan számol a japánok terjeszkedésének további lehetőségeivel. Az Indiai-óceánon jelenleg csendesebb a helyzet, mert a japán flottát a koralltengeri nagy csaták eléggé elfoglalják. A japán jelentések itt nagy sikerekről számolnak be, az angolszászok az ellenkezőjét bizonyítgatják. Ezalatt az angolszász vezetés biztosítani igyekszik az Indiai-óceánt. India problémája itt már összekapcsolódik Európa kérdéseivel. Az európai politikában passzív szerepet játszó Franciaország egyszerre az érdeklődés homlokterébe került.

Az angolszász vezetés hosszabb ideje nyugtalanodik azon feltételezések miatt, melyek szerint Japán nagy érdeklődést tanúsított Madagaszkár francia gyarmat iránt. A világgazdaságban különben eléggé jelentéktelen helyzetű Madagaszkár partjai egyfelől az Indiai-óceánra tekintenek, másfelől pedig szembe néznek az afrikai portugál és angol gyarmatokkal. Az angolszászok előtt nem ismeretlenek azok a régiebb japán tervek, melyek már az 1920—30-as években Afrika keleti területeit szívesen belevonták volna a japán gazdasági, utóbb meg gyarmati és katonai terjeszkedés számításaiba. A Madagaszkárral kapcsolatos mostani feltételezések felidéznek ezeket a régiebb képzeteket, melyek a japán dömping korszakának termékei. Az angolszász vezetés szerint Madagaszkárról kiváló módon figyelemmel lehet kísérni az Indiai-óceánt. Nem került el az sem az angolszászok figyelmét, hogy az új Laval-féle francia rendszer iránt nagy érdeklődést mutatnak a japán diplomáciai képviselők és katonai küldöttségek. Anélkül, hogy ezeket a híreket konkrét lépések igazolták volna, sokat beszéltek arról, hogy Franciaország kormánya hajlandó lenne reá, hogy Japánnak támaszpontokat engedjen át Madagaszkáron, ahonnan japán repülők és tengeralattjárók ellenőrizhetnék az Indiai-óceánt. Mindez a hadiszállítások biztonsága miatt érdekli nagyon az angolszászokat, hiszen éppen most építenek jelentős támaszpontokat Délafrika területén s csak nemrég hangzottak el azok a nyilatkozatok, melyek a háború utánra Afrikának angolszász vezetés alatti federációs és egységes államtömbbé való átalakítását tervezik. Afrika tehát elsőrendű fontosságra emelkedik az európai és indiai háború szempontjából.

Ilyen előzmények után került sor arra, hogy április és május fordulóján angol csapatok jelentek meg Madagaszkáron és a Vichy kormánya által ünnepelt reménytelen francia ellenállás letörése után angolszász birtokba vették a jelentős szigetet. Az akcióban nem vettek részt amerikai csapatok, de Amerika kormánya annál nagyobb figyelemmel és jóakarattal kísérte az egész foglалást. Ez a fordulat is odatartozik azok közé az amerikai számítások közé, melyek már hosszabb ideje nagy fontosságot tulajdonítanak Középfrika atlantióceáni partjainak. A legutóbbi napokban újra sokat hallottunk ezekről az amerikai elképzelésekről; Középfrikában bázisokat terveznének Európa ellenében s ezt a területet tennék meg a tengelyhatalmak elleni felvonulás gyülekező helyévé.

Az angolszász hatalmak afrikai érdeklődését, mely természetesen azzal az Indiával kapcsolatos, ahol az amerikai befolyás folyton erősödik s ahol már amerikai csapatok is megjelentek, Laval kormányra jutása robbantotta ki. Laval kormánya a vichyi rendszer gyökeres átalakítását jelenti, azonban kötelességünk hozzátenni azt is, hogy a tengelybarátnak jellemzett francia szükségalakulat rendkívüli óvatossággal és eszélyvel viselkedik, különösen a támadó élű amerikai politika irányában. Az amerikai politika most újra megkísérelte, hogy súlyát éreztesse Vichyvel és a hagyományosan még ma is közvetlen francia-amerikai viszony a látszat szerint megrosszabodott. Washington igen kelletlenül fogadta a francia kormányváltást

s bizonyos tanácsokkal látta el a franciákat; ezeket Laval rendszere természetesen visszautasította. A német sajtó és külpolitika szívesen előlegez bizalmat Lavalnak s ennek megerősítésére az egyre fokozódó keleteurópai erőfeszítések között nyilván elég az is, hogy az angolszászok bizalmatlansággal és ellenszenvvel viseltetnek a németekkel való kiegyezési politika régi szóvivője ellen. A madagaszkári akciót hosszabb diplomáciai tusakodás és ellenszenv előzte meg, melynek során Amerika meglehetősen agresszív fellépéssel felelt a francia kormány tengelybarát irányzatára. A vichy-i politika elleni angolszász diplomácia és politikai tevékenység súlypontja Washingtonban van s az amerikaiak nem is titkolják, hogy a hadihelyzet miatt nagyon érdekli őket a francia gyarmatok sorsa, illetve felhasználásuk lehetősége. Madagaszkár is így került terítékre s Vichynek alighanem számolnia kell az afrikai birtokok elleni további fellépéssel, hiszen Francia-Középfrikába De Gaulle csoportjai ültek be. Laval rendszerére úgy válaszolt Amerika, hogy De Gaulle emigráns csoportját mintegy hivatalos francia nemzeti képviselőnek ismerte el. Nem egy vonatkozásban pedig De Gaulle csoportjával hajt végre az angolszász hadvezetés bizonyos vállalkozásokat. Nyilvánvaló, hogy az angolszászok De Gaulle-nak még további szerepet szánnak a középfrikai, majd meg az esetleges északafrikai akciók során.

Madagaszkár sorsának elintézése után az angolszász eljárás az Amerika peremén levő francia gyarmatbirtokok felé fordult. Martinique és Guadeloupe szigetek, valamint a délamerikai Francia-Guyana sorsa aggodalommal tölti el az amerikai diplomáciát és hadvezetést, mikor a német tengeralattjárók meg-megjelennek a Karaibi-tengeren és Kanada partjainál. Nem titkolják gyanújukat, hogy Laval kormánya módot ad arra, hogy a német tengerészet diszkrétan felhasználja e támaszpontokat Amerika elleni fellépésében. Laval rendszerének iránya készíti e feltételezésre az angolszászokat, s e nézetek nyilvánvalóan jelentős módon befolyásolják a francia gyarmatok kérdését. Vichy nagy felháborodással fogadja az angol gyarmatok elleni tevékenységet s számíthat a tengelyhatalmak sajtójának hathatós támogatására. Ez a szolidaritás azonban nem akadályozta meg az amerikai diplomáciát abban, hogy egyre követelőbbben ne lépjen fel Martinique sziget esetében. A sok huzavona végül is oda vezetett, hogy Vichy kormánya felhatalmazást adott Martinique kormányzójának, cselekedjék belátása szerint. Egyébként Vichy hangsúlyozottan kiemeli, hogy semmiféle francia birtok nem lehet idegen hadászati támaszpont. Ilyen értelemben Martinique sorsát elintézték és az amerikai közbelépés elérte, hogy az ottani francia hadihajókat semlegesítették.

Egyébként Laval kormánya és Németország kötött igen szívélyes a viszony, ami kifejezésre jut a francia kormányzat antibolsevista magatartásában. Ám ez a kapcsolat nem akadályozhatja meg Németországot, hogy ne gondoskodjék egyfelől a franciaországi megszálló német csapatok biztonságáról, másfelől pedig a nyugati német határ kikerekítéséről és szabályozásáról. Laval és a németek közös érdeke a fel-fellépő bolsevista és gaullista merényletek letörése. A német hatóságok és katonaság nagy eréllyel járnak el a meg-megisméltendő németellenes merényletek esetében s ilyenkor az elintézés során jelentős szerep jut az összegyűjtött túsoknak, akiknek viselniük kell a felelősség terhét. A megszállott Franciaországról különben egyre több szó esik a nyugati hadviselésben. Hiszen az angol politika nem titkolja azt a reményét, hogy a keleti német hadműveletek során elérkezettnek látott pillanat felléptekor felállíthat egy nyugateurópai inváziós frontot. Németország ismeri ezt a lehetőséget, mely fokozott jelentőséggel áll fenn nemcsak Északfranciaország, Belgium és Hollandia esetében, hanem

Norvégiában is, ahol az adott esetben szívesen egyesülnének az angolok az oroszokkal. Németország ezért Norvégiában, éppen úgy mint Franciaországban, fontos partvédő és erősítési munkálatokat végez. Franciaország fontosságának felismerését semmi sem jellemzi jobban, mint hogy a megszálló erők főparancsnokává Rundstedt vezértábornagyot nevezték ki. Ami pedig a nyugati német népi határt illeti, arról nemrégiben nyilatkozott Bűrckel, a már az osztrák Anschluss idejéből ismert rendkívül erélyes körzetvezető. Lotharingiának francia elemektől való megtisztítása tovább folyik s a német településeket katonai határőrvidék módjára szervezik. Arról is beszéltek, hogy Lavalnak rendszere érdekében további területi áldozatokat kell hoznia. Németországban az utóbbi időben gyakran emlegették, hogy Burgundia tulajdonképpen germán eredetű terület és hajdan a középkor évszázadaiban, a császárság idején, birodalmi hűbér volt. Ami pedig a francia közvélemény biztosítását és lecsillapítását illeti, német részről bíznak Laval realista kormányának erőfeszítéseiben. Ám azért a német hatóságok is megteszik a magukét s legutóbb, a fel-fellépő merényletek hírére Párizsba érkezett az új SS-vezető beiktatására Heydrich, Himmler helyettese, a cseh protektorátus protektora, akinek nagy szerepe volt abban, hogy a cseh-morva protektorátus beilleszkedett a német haditermelésbe és visszaállott az a társadalmi, politikai és gazdasági nyugalom, mely megzavarta a már három éve minden eszközzel biztosított cseh-német harmóniát.

Franciaország, elsősorban a tengerpartok és Párizs munkásoklakta, gyáraktól népes külvárosai továbbra is ott állottak az angol légháború keresztútjében. A nyugati légitevékenység megélenkült és az angol-orosz együttműködés nyilvánvalóan leginkább a légháború fokozásában jelentkezett. Az angolok támadásai azonban sokkal jobban érintették az északi német területeket. Köln, Hamburg, Rostock állottak Lübeck után az angol támadások középpontjában. A német sajtó felháborodva tiltakozott az angolok támadásainak rombolásai ellen s hangoztatta, hogy e támadások csak megedzik a németek győzelmi elszántságát. A német légihaderő nem is késett, hogy viszonzza e támadásokat s ezúttal Bath, Exeter, Norwich és egyéb angol városok szenvedtek légitámadásoktól, melyek hatását a német közvélemény még a tavalyi és tavalyelőtti nagy londoni bombázás korából is jól ismeri. A nyugati légháború arra mutat, hogy az angolokban egyre növekszik a szándék, hogy bizonyosságát adják készségüknek, mellyel tehermentesíteni szeretnék a Szovjetuniót.

A nagy nyugati légitámadások azonban csak kisebb részletei a megélenkülő európai frontnak. A német közvéleményben egyre erősebb az öntudat, hogy az orosz front eseményeinek kell eldönteniök a győzelmet, melyet Németország amúgy is kétségtelennek tekint. Hitler Adolf nagy tavaszi beszédében újra a győzelem hitét hangoztatta s erős vádakot emelt az angolszász politika ellen. A Führer egyébként a birodalmi gyűléstől rendkívüli nyomatékkal külön háborús teljhatalmi felhatalmazást kért magának. Erre azért volt szükség, hogy személyes felléptével még jobban megerősítse a belső német egységet. A hadseregben észlelt csekély jelenségek mellett a Führer különösen a közalkalmazottakat és a bírakat emlegette. Ez a felhatalmazás még jobban megerősíti Hitler Adolf személyes hatalmát, melyet a német politika és közvélemény lelkes szavakkal üdvözölt. A felhatalmazás véglegesen szakít a „jogállam“ fikciójával és a közhatalom hármass (törvényhozói, bírói, végrehajtói) felosztásával, mely Montesquieu óta alapja az európai állami szervezkedésnek.

Ugyanekkor a tengelyhatalmak politikája újabb jelentős állomás elé érkezett. A tengely vezetői újra dokumentálhatták a diktatúrák összetartását és az angolszászok elleni győzelmi akaratukat. Erre az adott alkalmat, hogy

az angolszász propaganda valóságos sajtóhadjáratot folytatott Olaszország ellen. Mussolini nemrégiben erélyesen felszólalt az olasz ellátás dolgában. Az angolszász propaganda most azt terjesztette, hogy Olaszországban a kormány rekonstruálására készülnek s hogy ellentét van az uralkodóház és a Duce között, valamint, hogy a lakosság élmezési nehézségei miatt a belső helyzet felborulással fenyeget. Mindez a híresztelés nem bizonyult valóznak, az olasz kormány különben is rendkívül hatásos intézkedéseket hozott a helyzet tisztázása érdekében. A tengelyhatalmak összetartását pedig semmiféle bizonyította jobban, mint a Duce és a Führer mostani salzburgi találkozás. A két diktátor külügyminisztere kíséretében ez alkalommal alaposan megbeszélte az európai helyzetet. A megbeszélések eredményeként kiemelik a zavartalan összhangot s az elszántságot, mellyel az olasz hadsereg még jobban bekapcsolódik a bolsevizmus elleni küzdelembe.

A tavasz közeledtével különben is megélné a nagy harcok. Már a tél végén igen nagy harcok voltak a front északi szakaszán, a finn-orosz határokon. Úgy látszik, az angol-orosz haditerv egyik részlete az, hogy az oroszok áttörést kíséreljenek meg Norvégia felé, hogy aztán annál könnyebben egyesülhessenek az esetleg partraszálló angol expedíciós csapatokkal. Egyelőre azonban az oroszok még ott tartanak, hogy várják és kívánják a nyugati angol akciót. Anglia azonban nyilvánvaló megfontolásokkal él s mintha vonakodnék attól, hogy expedíciós sereget kockáztasson a harc mostani állásában. Annál jobban igyekszik azonban az angolszász front azon, hogy hadianyagszállításokkal támogassa az oroszokat. Ezeknek a szállítmányoknak iránya Murmanszk felé vezet. A német légi- és tenger-alattjáró flotta jelentős része tevékenykedik tehát ezeken az északi vizeken s a nagy csatahajók közül is jelentős egységek tartózkodnak erre felé. Az angol politika tisztában van az északi front nehézségeivel és az utánpótlás és szállítás tengeri veszedelmeivel. Az északi front e fokozott jelentőségének tulajdonítható, hogy az orosz ellentámadások erre a leghevesebbek s a német elhárításnak is erre van legtöbb teendője. Az északi front helyzetével függenek össze azok az ismételt híresztelések, melyek Finnország különbékéjéről beszélnek. A vezető finn politikusok cáfolatai azonban ellene mondanak e kombinációknak, melyek különben is merészek, már csak azért is, mivel igen jelentős német erők tartózkodnak az északi területeken.

Az északi front küzdelmeinek hevességével szemben a középső szakasz aránylagos csendességet mutat. A vonalak itt a legmerevebbek, ám ugyanakkor itt is kell küzdeniök a megszálló csapatoknak a legjobban a fel-felbukkanó partizánokkal. A keleti hódolt területek pacifikálása különben erélyesen folyik s a német gazdasági és politikai élet vezető tényezői (Funk, Rosenberg) nagy jelentőséget tulajdonítanak e részek gazdasági jelentőségének s majdan meginduló termelésének. A tavasz beálltával megindult küzdelem azonban a déli szakaszon lángolt fel a leghevesebben. A krimi félsziget áll e küzdelem forrójában. A német hadvezetés úgy látszik, továbbra is rendkívül fontosságot tulajdonít a Kaukázus felé vezető útvonalnak. Ugyanakkor az orosz védelem is a krimi félszigeten volt a leghevesebb s a déli éghajlat miatt aránylag itt voltak a harcok a téli időszakban is a legfolyamatosabbak. Május elején indult meg az a nagy német offenzíva, mely a Keres városon keresztül vezető útvonalért s a keresi tengerszoros uralmáért folyik. Ha ugyanakkor az oroszok Charkov felé gyakoroltak a német elhárítással szembe találkozó nyomást, a német előretörés mégis döntést csikart ki tíz napig tartó tömegtámadásokban Keres irányában Május közepén Keres városa német kézre került. Ezzel a háború új szakaszához érkezett. Németország, úgy látszik, a kaukázusi kérdés felvetésével erőteljesen bele akar nyúlni a Közelkelet problémáiba. A kaukázusi útvonalnak azért van olyan

rendkívüli jelentősége, — az olajkérdésen kívül, — mert Németország ily módon tényezővé emelkedik a török és az arab kérdésekben. Hogy a kaukázusi kérdésben Németország felléphessen, ahhoz arra volt szükség, hogy Angliát az indiai kérdés foglalkoztassa. Ha az indiai-japán probléma nem jelentkeznék akkora sürgősséggel Anglia teendői között, akkor az angolok nyilván több gondot fordíthatnának a Közelkelet és a Kaukázus kérdéseire, — hiszen még nem is olyan régen azt tartották, hogy a Kaukázus hegyei előtt új angol-orosz arcvonalat lehet kiépíteni.

Ezek azonban ma még mind kombinációk. A valóság az, hogy a német politika és hadviselés igen jelentős tényező Törökország helyzetében. Németország ismételtén utalt arra, hogy Törökországot veszélyezteti a Szovjetunió. Arról is beszéltek német megnyilatkozások, hogy Törökország számára milyen kellemetlen a Szovjetunió iráni terjeszkedése. Az ankarai perről pedig azt tartják, hogy kellemetlen tényező a török-orosz viszonyban. A tavasz kezdetével a török kérdés is nyilván mozgalmasabb stádiumba ér eddigi, aránylag sztatikus helyzetéből, mihelyt a német hadviselés megfelelő eredményeket mutathat fel a délorosz területeken.

A hadviselés kérdéséhez tartozik a gázháború problémája. Erről nemrég élénk diplomáciai vita folyt. Orosz és angol megnyilatkozások (Molotov, Churchill) azzal vádolták a német hadviselést, hogy nem vonakodik a gáz harci eszközként való igénybe vételétől. Német résztől erre a feltételezésre azzal feleltek, hogy utaltak Churchill cinikusnak jellemzett beszédeinek egyes szavaira a német városok bombázásáról stb. Egyben pedig kifejtették megfelelő német illetékes helyeken, hogy a gázháború angol és orosz részről történő emlegetése tulajdonképpen nem jelent egyebet, — Németország megvádolásán kívül, — mint azt, hogy Anglia és Oroszország a közeljövőben nem riadnak majd vissza e veszedelmes fegyvernem alkalmazásától. Német résztől nyilvánvalóvá válik, hogy mindent megtesznek ennek az állapotnak szükségese elhárítására, illetve megelőzésére.

A német sajtó és a külpolitikai közvélemény különben rendkívül érdeklődéssel figyeli Anglia „belső átalakulását“. Az angol társadalomban egyre jobban előtörnek azok a tényezők és elemek, melyek a társadalom és a gazdaság átalakítását sürgetik. Nemcsak a munkásságban, hanem egyéb rétegekben, sőt a hadseregben is mind erősebb azoknak a szava, akik e változást követelik. Német résztől hangoztatják, hogy a háború után az angol társadalom élete egészen más lesz, mint a kezdetén volt. Ám ez a fordulat közben azt is jelenti, hogy mindinkább visszaszorulnak a „müncheni politika“ utolsó hívei is, a szociális átalakulás emberei pedig mind a Németország elleni végső és kíméletlen hadviselés következményét hangoztatják. Ha a konzervatív párt s maga Churchill is bizonyos tartózkodással figyeli ezt a folyamatot, a küzdelem kíméletlensége mégis egységet teremt a különböző pártok között. Szemlélők figyelmét az sem kerülheti el, hogy a háború előtti angol társadalom pártjai — beleértve a munkáspártot is — mindjobban elvesztik a társadalom rokonszenvét; az időközi választások során a közvélemény azokat küldi a parlamentbe, akik kívül állanak az eddigi pártkereteken, melyek végeredményben mind a jelenlegi társadalmi állapotok támaszai.

Nem lenne teljes a közelmúlt európai eseményeinek szemléje, ha nem tennénk említést XII. Pius pápa huszonöt éves püspöki jubileumán tartott beszédéről. A pápa hangoztatta az Egyházba vetett bizalmát s a béke és megértés szükségességéről beszélt. Különös nyomatékkal hangoztatta a katolikus családi nevelés fontosságát s azt a szilárd nézetet, hogy az ifjúság nevelésének a családban kell lefolynia, onnét kell elindulnia.

RAB MAGYAROK KRÍMBEN

MOST, AMIKOR a dicsőségesen harcoló magyar honvédek messze üzték a Kárpátok alól egy új tatár-betörés rémével és iszonyatával fenyegető ellenséget, és amikor a Szovjet ellen szövetkezett népek a Krim-félszigeten küzdenek az ázsiai barbársággal, a magyar történelemnek egyik szomorú eseménye elevenedik meg lelkünkben. Dzsingisz khán utódainak összezsugorodott Arany Horda-birodalmából, a Krim-félszigeten és környékén letelepedett tatár törzsek részéről olyan csapás érte 1657-ben a magyarságot, amely az akkori Erdély romlását, sokezer erdélyi magyarnak Krimbe való elhurcolását és nyomorúságos halálát okozta.

A szellemi és anyagi műveltségében megerősödött Erdély fejedelmi trónján a XVII. század derekától kezdve II. Rákóczi György ült, aki bízott a kis, független ország erejében, s ezért elvetette a tündér Erdély eddig követett egyensúlyi politikáját; abban az időben a bérces ország volt a túlsúly a két egymással küzdő nagyhatalom: a német és a török között; amelyikhez Erdély állt, azé lehetett könnyen a vezetés a Duna-medencében. Ebből a tényből adódott II. Rákóczi György elődeinek törökbarát politikája. Rákóczi hódító szándéktól áthatva a svéd királlyal szövetséget kötött a lengyel királyi korona és Lengyelország egy részének megszerzésére. Rákóczi György az akkori nagyhatalmú, önkényesen uralkodó nyugateurópai császár-királyok példájára maga is nagyhatalmi államot akart Erdélyből alkotni és e végből uralma alá akarta hajtani Középkelet-Európának államalkotó erő híján szervezetlenül élő népeit. Szándékának megvalósítása előtt a két oláh vajdaságot erősebben Erdély hatalma alá kapcsolta és így biztosította határait. Ily módon érkezett el ahhoz a pillanathoz, amikor döntenie kellett arról, hogy a svéd-lengyel örökösödési háborúban melyik fél mellé álljon.

E döntést sok mulasztás előzte meg. Rákóczi először is nem fordult engedelemért a török portához, amint kellett volna, mert előre tudta, hogy a török nagyvezér úgyszemint egyezik bele a hadjáratba; e mulasztás miatt Erdélynek a törökkel tartott hagyományos jóviszonya romlott meg. De nem várta meg a német császár tiltakozó követeit sem s ami a legnagyobb veszedelmet zúdította rá és országára: nem tisztázta a krími tatárok új khánjához való viszonyát sem. Amíg ugyanis a régi khán szövetségese volt I. Rákóczi Györgynek, az új khán vonakodott az ifjabb Rákóczi Györgyvel a barátságot fenntartani. A khán e helyett a török portához került közelebb, ugyanakkor szorosabbra vonta a néhány évvel előbb kötött lengyel-tatár szövetséget, hogy így közrevehessék az erdélyi fejedelemhez húzó kozákokat. Növelte Rákóczi helyzetének bizonytalanságát az orosz cár közbelépése, akinek érveivel szemben Rákóczi sem tudott egyebet hangsúlyozni, mint a már megkötött svéd szövetségét.

E nagy bizonytalanságot — amit az érdekelt hatalmak nyílt vagy burkolt ellenző magatartása még fokozott — az erdélyi főurak magatartása tette teljessé. Ezek uruknak, a fejedelemnek kellően elő nem készített vállalkozását nem helyeselték, mintha csak sejtették volna a benne rejlő bajt. Így Rákóczi még hívei jó részétől is elhagyatva hajthatatlan természetére maradt, az pedig terve végrehajtására ösztönözte. De erre ösztönözte az elégedetlenkedő lengyelek ígéretése s a hadjáratba beleegyező legfőbb tanácsúr, a döntő szavú Kemény János is, a későbbi erdélyi fejedelem. Ezek ellenében hasztalanul óvta urát a többi tanácsúr a lengyelek csalfa barátságától.

Diplomáciai dolga-vegyetlen így indult el II. Rákóczi György a végzetes lengyel hadjáratra 1657. év január havában. Serege 29.000 főből állott, amely magában foglalta Erdély harcvágyó fiatalságát nemes ifjával együtt. A hadjárat kezdeti sikerek után csakhamar válságba jutott. A lengyel főurak nem csatlakoztak hozzája, mint ahogyan messziről ígérték, a svéd király pedig, akinek seregeivel egyesült az erdélyi had s akinek szövetségében kellett volna megvívnia a trónszerző harcot, a közben kitört dán háború ürügye alatt kivonta hadait Rákóczi seregei közül és Lengyelországot is elhagyta. Rákóczi György tehát magára maradt, ámde nem hajlott meg sem a bécsi udvar, sem a török porta felszólítása előtt, amelyek visszatérését követelték.

A viharfelhők vállalkozása felett egyre gyülekeztek. A hadjárat ötödik hónapjában a krími tatár khán követe arról értesítette, hogy a khán a lengyel szövetségesét maga vezette haddal segíti majd meg, még pedig nem is Lengyelországban, hanem egyenesen Erdélyben. Erre a hírre Rákóczi igyekezett Erdélybe visszatérni, ez azonban már sokkalta súlyosabb körülmények között történhetett, mint az odavonulása. Hadserege felett a végzet egy-kettőre beteljesedett. A serege mellett maradt svéd csapat nem volt hajlandó vele tartani, mert a szerződés őket csak a lengyelek elleni harcra kötelezte, nem pedig a tatárok ellen. A gyorsan visszavonuló, de már éhező, elcsigázott erdélyi sereget a lengyelek fogták körül, akiknek álnok vezetői az erdélyieket járatlan utakra vitték. A magyarok barátai, a kozákok, gazdag zsákmánnyal hazatáraztak, mert a közeledő tatároktól hazájukat féltették; a moldvai oláhság rezgelődött, híven hagyományaihoz, sőt Moldova felől útját állta Rákóczinak. A bécsi udvar csapatai délnyugat felől közeledtek, a krími tatár khán pedig már megkapta a parancsot hűbérurától, a töröktől, Lengyelország megsegítésére.

Rákóczi és serege valóban szörnyen nehéz helyzetbe került. A fejedelem július végén kénytelen volt megalázó békét vásárolni a lengyelektől 1,200.000 forintért, miután egy ütközetben súlyos vereséget szenvedett és seregéből 5000 jó vitézt elveszített. Rákóczi most 600 jó vitézzel elvált a seregtől, Erdélybe igyekezett vissza, hogy legalább fejedelemsége ügyét megmentse. A megfogyatkozott sereg Kemény János vezérsége alatt önfeláldozó módon állandó harc közben törekedett vissza Erdély felé, hogy a hazatérés útját megtalálja s az ellenség bekerítő mozdulatait kikerülje. Mellette sok erdélyi főúr volt, akiket Kemény János nagy tekintélye és erőteljes személye kötött magához. Azonban a lengyel árulás a megérkezett tatárok karjába vetette a magyar hadat. A bekerítés teljes lett s bár a magyarság sáncharcban 3 napon át vitézül állta a tatár túlerő rohamait s legjobbjai hősi halálával tartotta magát, de végül is — miután az oláhok az ellenséghez átpártoltak — mintegy 8—10.000 ember feltétel nélkül megadta magát Kemény Jánossal együtt annak az ismeretlen sorsnak, amely a krími tatár rabságban reájuk várakozott.

Ez a krími tatár rabság kegyetlen sors volt. Az odavonuláskor bizonyára meghalt a végső tusa sok sebesültje, de az épekre, különösen a főurakra, annál jobban ügyeltek új uraik. Mert a tatárok a magyar hadifoglyaikat, mint valami értékes hadizsákmányt maguk között osztották szét s a Ibimbe hurcolásuk közben már mindenik a maga rabjára vigyázott, ha jutott neki. A módosabbak, a tiszték a tatár tiszték tulajdonai lettek, a közlegények a győztes legénység zsákmánya. Mindegyik rabra úgy tekintettek, mint a kisebb-nagyobb váltságdíj eleven zálogára. Tehát a hadifoglyok nem élvezhették a szervezett államéletnek harcosokat megillető védelmét, mert ez volt a szokás a keleti népek között: a hadifogoly sorsa a tatárság kezében igazi rabsors volt. Ez a szokás feltűnik a magyarok végvári küzdelmeiben is. A rabtartás megengedése idők folyamán a katona zsoldpótló intézménye lett, a tisztán katonailag szervezett tatár törzsekben meg éppen a vitéz egyetlen díja, bére a dicsőségen kívül, amelyet nem kevésbé becsültek. Ezért a tatárokat a török porta nem egyszer gazdasági szempontból volt kénytelen foglalkoztatni, a pénzügyi művelet eredményessé tétele volt a cél: rabhoz juttatni a lovas népet, hogy legyen munkaerő otthon és legyen váltságpénz érte. Az így szerzett rab juttatta kedvezőbb életlehetőségek közé a tatár mirzát (urat) épp úgy, mint a tatár parasztot, akár eladta, akár dolgoztatta rabját.

Kemény János és közvetlen környezete a győztes khán pártfogását élvezte, aki nem fosztotta meg Keményt dolmányától, de azért hintóba nem ültette, sem a portának követelésre ki nem szolgáltatta, hanem magánál tartotta üzleti hajlamainak kielégítésére. A tatárok már útközben vásárt csináltak rabjaikkal, akiket megvasalva terelgettek a végnélküli ukrán síkságon hazafelé. Székely Mózes nevű rab kétségbeesetten ír anyjának Izmail török városból, Moldova határáról, hogy mielőbb küldjenek megváltására 250

tallért, mert urai csak erre az egy levélre várnak választ, azután aláviszik a Fekete-tenger mellé. Lehetőleg török tallért kér s az összeget a levél vivője útján kéri: „kérem kegyelmeteket — írja haza — a nélkül ne bocsássa, vagy tartóztassa addig, míg megszerezheti, mert oly erős fogságban vagyok, hogy az vas csak nem elrontja a lábaimat“. E tehetős rab váltságdíja aránylag kevés, mert vagy még nem ismerték fel előkelőbb voltát, vagy rab tartóik attól féltek, hogy Krímben a hatalmasak rájönnek előkelőségére s elveszik tőlük a rabot.

Ha azután a rab kiszabadult, szabadon gondoskodhatott társai kiszabadításáról, rokonait a táborban felkereshette. A nyereszkeskedni akaró tatárok különben szívesen vállalták a rabváltás közvetítését és különös gonddal figyelték, vizsgálták rabjuk anyagi állapotát a rabhoz érkezők beszédéből, leveléből. Ennek érdekében nem egyszer folyamodtak ravasz cselekhöz: hazaizentek vele vagy mással s így fürkészték, mekkora váltságdíjat zsarolhatnak ki tőle. Az egymás elleni vallatásból, továbbá örmény, görög kereskedők vagy Erdélyben leselkedő kémeik útján tudták meg: kik az előkelő, tehetős rabok. De folyamodtak ennél nyersebb módhoz is: alaposan megkínózták, meggyötörték a rabokat, hogy az mindent megvalljon magáról s minél többet ígérjen. Az a kor nem volt olyan érzékeny a testi szenvedés iránt, mint a mienk; ami szenvedést ma könnytől fátyolos szemmel olvassunk a megindító tartalmú, esengő rablevelek megsárgult lapjairól, abban az időben hidegebb lélekkel fogadták a reménykedő hozzátartozók, mert mint általános — kegyetlen, de kikerülhetetlen — eljárást eléggé megszokták s elviselendőnek tekintették.

Még Kemény János sem kerülhette el a kényszergetést, főként a vasazást. A khán székhelyén vele voltak a legelőkelőbb rabok: Baghce-szarajban, a Kert-városban: Kornis Ferenc, Nagy Tamás, Domokos Tamás, Huszár Péter, Mikola Zsigmond, Apafi Boldizsár s még vagy húszán. Környezetében néhányan hamarosan meghaltak, az első nagy kínzás áldozatai. A khán és a vezér megtartották maguknak a nagyobb sarcra kényszeríthetőket. Kemény János még a szolgáit is maga mellett tarthatta; a főbbek személyükben valamennyire szabadok voltak, de szabadulásuk annál bonyolultabb volt. Kemény teljes kétévi rabság után szabadult meg 116.000 tallér sarc árán, amelyből 100.000 tallér a kháné volt, a többi az udvaroncoké. Szabadításának körülményeibe gátlón beleszólt az erdélyi politikai számítás épügy — Erdélyben egyik fejedelem váltotta a másikat s Kemény János nagy úr volt — mint a török-tatár ügyeskedés, valamint a rabtársak ügyének gondviselése is. Kemény János valahogyan nem csekély felelősséget érzett rabtársaiért, akik Krímben vele együtt szenvedtek, akik annak idején a seregben vele maradtak. Végül is megöregedve érkezett haza, testében és lelkében meggyötörve ama háládatlan pártfogoltjai miatt, akikért kezességet vállalt, de akik rútol megszöktek. Hányszor kereste pedig Kemény János a szabadulás útját! Hazaiért leveleiben azzal érvelt a maga mielőbbi kiszabadítása mellett, hogy honfitársai csak az ő szabadulása után térhetnek haza rabságukból. Valóban lehetett olyan kháni rendelet, hogy a khán rabjainak hazajuttatása előtt senki sem merje rabját kiváltani; így akart a khán előkelő rabjaitól mielőbb szabadulni, mert a porta követelése és a török nagyvezér erőszakossága elragadhata közben tőle a rabokat. De lehet, hogy ez a gondolat csak tatár biztatás volt a többi rab sürgetésének elhallgattatására, mert a tatárok mindig valami egyetemes, országtól jövő s nem egyénekenkénti kiváltást vártak, egyszeri nagy summa pénzről ábrándoztak.

Közben a kháni székhelytől messzebb lakók egymásután engedték ki rabjaikat kezességen: más állt jól értük, amíg egy társuk Erdélyben járt, hogy a szükséges pénzt valahogyan előteremtse. Kemény János azonban

nem volt barátja az egyetemes rabváltási szándéknak, mert attól joggal tarthatott, hogy oly nagy összeg előteremtéséig rabságuk sokáig tarthatna. Kemény Rákóczi fejedelemnek többek között azt ajánlotta, hogy a moldvai bojárokat kell megkeresni a pénzkölcsönzés felől, továbbá azt is, hogy mivel sok rab befejezte alkudozásait urával, Jászvásárra, vagyis Jassyba kellene valakit rendelni, aki rendszeresen végezné a rabváltást az odaérkezett tatárok és erdélyiek között. Jászvásár mint fontos kereskedelmi hely sok esetben alkalmasnak bizonyult efféle vásár lebonyolítására.

A szabadulást sok esetben az tette iszonyatosá, hogy a tatár olcsó pénzen elvesztegette rabját a törököknek, akik azután vitték őket gályára, meg háremörnek és soha többé nem láthatta hazáját. Hiába, nem minden tatár volt arra berendezkedve, hogy rabot hosszú ideig tartson. Szökésről keveset lehetett hallani, annál többet pusztulásukról. Balogh Máté, Rákóczi György követe jelenti egyszer urának, hogy „el-halnak igen, az ebeknek vonszák ki a rabokat“, de ez nem csoda, mert „rettenetes kínzást tesznek“ rajtuk. S amíg bizonyos Galga szultán rabjai: a tehetős nemes ifjak kíméletes bánásmódban részesültek, mert sokat vártak értük, a középvagyonú, birtokos nemes embert annál jobban gyötörték, hogy siettesse kiváltását. A gyötetés mértéke a rabtartó tatár lelkületétől függött; bizony sokból hiányzott az emberies érzés, így abból a tatárból is, aki az öregedő agglegényt, Putnoki Zsigmondot tartotta. Putnoki olyan kínzásokról ír haza, aminek még az olvasása is szenvedést okoz; a nemes évekig alkudozott sarca csekély hányadának elengedéséért kínzójával, akinek nincs egy igaz szava, mert ha a rab beígéri a kissé magasabb összeget, menten följebb csapja a követelését. Viszonzásul a megkérgesedett szívé rab (bátyja elhalt a rabságban, ott-hon nincs családja) szenvtelenül tűrte a válogatott kínzást: verést, kéztől-lábtól felakasztást, csigázást, karóbaültetést, szakállkítépést. Ilyen vad módszerekkel akart a turáni testvér benne honvágyat kelteni a követelt 1000 tallér erejéig.

Nem kétséges, hogy a tatárok kényszerítésére is nagyobb kínzásokról írnak haza a rabok, mint ami valóban megtörtént velük, csakhogy hozzátartozóikat a pénz előteremtésére késztessek. A rabok hangulatát, rabságuk elviselésére lelki ellenállóerejüket nagymértékben befolyásolták a hazuról kapott hírek. Csak sajnálhatjuk, hogy ezek a rabokhoz küldött levelek egytől egyig elvesztek. Ezek a hírek pedig mindannyian változásokat, új történeti alakulásokat jelentettek Erdélyből s természetes, hogy a türelmetlen rabok minden olyan fordulatot elkeseredetten elítéltek, amely hazasegítésüket nem munkálta. Így nehezítette meg Kemény János hazatérését maga Rákóczi, aki benne hagyta vagy inkább belevitte Kemény személyét a veszített háború felelősségének bűnébe. Kemény erdélyi ellenségei ellen nehezen tudott védekezni, a tatárok pedig bármit elhittek vagy elhinni színleltek róla sarcának emelésére, kínjának növelésére. Rákóczinak lett volna ugyan pénze Kemény kiváltására, de az ügyet Istenre s nem kincstárára is bízta.

Az Erdélyből érkező követek nem juthattak mindig a rabokhoz. A tatár lélek alaptermészete a gyanakodás, egyre azt hitte: ki akarják játszani, a váltságösszegeből ki akarják forgatni. Volt is bizonyára idevágó tapasztalatuk, mint ahogyan tudunk hazaszökött vagy hazaengedett s többé vissza nem tért rabokról, akiknek hitványságáért azután hétszeresen bűnhődött az ártatlan kezes. Az volt a szokás, hogy egy vagy több rab kezeskedett életével, orrával, fülével, fogával, amit csak a tatár elfogadható biztosítéknak talált, hogy a kibocsátani szándékozott rab a megparancsolt időre visszatér a váltságösszeggel. A hazaengedett rabnak ilyen áron való pénzgyűjtése rettegett sietséggé vált. Hazajutva kétségbeesetten fordult egy-egy kis kölcsönért, miközben a határidő sebesen közeledett s a szerencsétlen már előre

érezte az észbontó kínokat, amik az üres kézzel visszatérőt várták. Arról is tudunk, hogy több szökött rab lakolt vakmerőségéért: törökök, lengyelek vagy oláhok kezébe került s végkép elkallódott.

Apafi Mihályról, a későbbi erdélyi fejedelemről, ki szintén rabságba került, jóidéig azt sem tudták, hogy hol van. Testvére, Boldizsár, a khán rabja Kemény Jánossal együtt. A kiterjedt erdélyi rokonság jókor megindította az Apafiak kiváltási mozgalmát családi körben. A fejedelmi udvar értesült először Apafi Mihály sorsáról, onnan tájékoztatják a feleségét, Bornemissza Annát, a nemeslelkű nagyasszonyt, urának egészségi állapotáról. Közben egyre szállingóztak haza a rabok, ki a Rákóczi György sarcán, ki ajándékon, ki pedig a maga pénzén, de Apafi helyzete, ha él is, egyre ködösebb lett: 60.000 tallér lett a sarca a szegény betegeskedőnek s ebből nem akartak engedni. Végül mégis engedtek, miként mindenkiéből, 1658. év táján, mert, amikor a rabok az Erdélyt elpusztító tatárdúlásról értesültek, kereken kijelentették, hogy birtokaik pusztulása miatt csak keveset tudnak önmagukért adni. Így esett Apafi sarca 10.000 tallérra s ami fő: a rab egészségben várta a szabadulást. Azt írta haza, hogy ha az összeg együtt volna, már indulhatna is Erdélybe. Reményének teljessége azonban egyre késett. A török által 1658-ban követelt 500.000 tallér hadisarc szedése meg a tatár-rombolás Erdélyben szörnyű pénzhányt okozott. Apafiné a jószágainak rokonok közt való eladogatásával gyűjtöget, most már nagyon örülne a fejedelemmé által ígért 500 tallérnak is — ha megkapná. A rokonok irgalomból is vették az olcsó ingatlanokat az aggódó, szerető szívű feleségtől. Ugyanakkor a moldvai vajda kezességét és közbenjárását is felhasználták Apafi érdekében, aki az 1659. év közepén már csak két napi járóföldre van Moldvától, de Kemény nem hozhatta Jászvásárra, mert felette nagy Apafi sarca. Másfél évig várhatott még erre. Előbb Apafi rabtartójának tatár kéme jött Erdélybe az Apafi-birtokot szemügyre venni, csakugyan olyan szegény-e? A kitanított Apafiné szegényesen, egy inassal fogadta a tatárt, a többit elküldte kocsival, lóval. Az agyafúrt tatár eszén sem lehetett azonban olyan könnyen túljárni: egyszerűen várt s bizonytalanságban hagyta a rab hozzátartozóit. Meg is lett az eredménye. Sikerült egy év alatt 12.000 tallérra növelni a sarcot, amikor Apafi 1660-ban Moldvában várja a szabadulás napját. Ámde felesége még most sem rendelkezik a roppant összeggel; a volt jóbarát: II. Rákóczi György fejedelem már hősi halott, az általa ígért 2000 tallért az özvegyétől már bajos volna megkapni, pedig sietnie kellene, mert a tatár türelmetlen, alig akar Erdélyben maradni, sokba kerül neki az ott tartózkodás. Végül mégis csak együtt van a követelt summa: Apafi 1660 novemberében tér haza, mint megfáradt, szegény főnemes.

Ilyen hosszú, bonyolult útja-módja volt egy-egy főember megszabadulásának. Sajnos, arról írásbeli tudósítás nem maradt reánk: hogyan ment végbe a közember, szegény harcos szabadulása. Nem kétséges, hogy közülük sokan soha többé nem látták hazájukat. Arról is kevés említés esik: milyen körülmények között éltek, inkább kínzásaik leírásával van telve a forrásul felhasznált több mint 60 rablevél. A rabok táplálékát Keménynek egy jókedvvel megírt levele örököltette meg; azt írja, hogy lóhúsrá, kanca- meg számártejre Isten jó egészséggel áldotta meg eddig. De ez csak a khán rabjainak eledele. Mert csupán az előkelő tatárok isznak ló- és számárteiet, a közönséges tatár megelégedett télen hólével, nyáron esővízzel, eledelük afféle korpából gyúrt lepény, elhullt, elcsigázott lovak húsa, félig nyersen.

Az eledelnél a lakóhely sem volt kívánatosabb. Pince-tömlöcökben, fölfelé nyíló, nedves földalatti vermekben sorvasztják a tatárok rabjaik életerejét, apasztják el-eltűnő életkedvét. Károlyi Mihály, Bihar megye viceispánja, Rákóczihoz, mint „földi Istenéhez“ esdekel, váltsa ki sarcal vagy rabszerével Ínséges veremrabságából, Kajalet-veremből, különben felakasztja magát. Mártíromságot szenved vagy nem is tudja, mit, mert nem rabság az ő élete. Csak megközelítően tudjuk elképzelni a tömérdek szenvedést, ami a raboknak kijutott; az edzett harcosok alig tudták elviselni a sorsuk nehéz kezét.

Amikor Rákóczi György a csúfos hadjárat után hazaérkezett, eleinte reménykedett, hogy főgenerálisa: Kemény János Moldván keresztül hazavezeti a hadat. De reménye hamarosan szertefoszlott. Erdélyben a csapást

eleinte mindenki a maga személyes gyászának vagy bánatának érzésével fogadta, később a mindinkább sűrűsödő eseményekből kellett észrevenniök, hogy a szerencsétlenség a független Erdélyt sújtotta, a történelmi Magyarország kardját törte össze. A közvélemény csakhamar Rákóczi György ellen fordult, aki ugyan hangoztatta, hogy ha egy öltöző dolmányban is kell maradnia, akkor is kiadja Sárospatak minden kincsét a rabságba esett híveinek kiváltására. Kemény János sietve hazaküldött első levele részletesen tájékoztatta Rákóczit a kiváltás módjáról. A közhangulat hamarosan Kemény János mellé állt. A szamosújvári országgyűlésen a csapás után egy hónapra különök között egy életerős nemzedék elvesztéséről emlékeztek meg. A gyászoló, de reménykedő erdélyi nők ott nyomban hangos zokogásukkal figyelmzettették Rákóczit, hogy a rabváltás az első kötelessége, még személyes áldozathozatal árán is. Azonban az erdélyi férfiak a felelősség kérdéséről rendezett vitájukkal homályba borították legelső kötelességüket, bár elhatározták a rendek, hogy magukat és szegénységüket rendkívüli teherviselés alá vetik rabtestvéreiknek váltáságra. A rabok kiváltása kétségkívül politikai alapművelet lett volna, azonban az ország pénzügyi ereje, a kedvezőtlen külpolitikai viszonyok az összes rabok kiváltását nem tették lehetővé. Amikor Rhédeit Rákóczival szemben fejedelemmé tették, a rabok kiváltása már nem is került a választás feltételei közé. A rabok nem is helyeselték a kormányzati változást s megnyugvással vették tudomásul, hogy Rákóczit a medgyesi országgyűlés újból fejedelemmé tette. De ez a választás maga után vonta Erdélyre a török-tatár betörést. Erdély szive: Gyulafehérvár s fel egészen a Maros mente a tatár rombolás-művészet siralomvölgye lett. Az új fejedelem, Barsai pedig már nem a krimi rabok, hanem a török számára vetette ki a rendkívüli adót. Amire Kemény és Komis hazaérkeznek, a rabok panaszos kérései elmaradnak az országgyűlésekről, sorsuk az egyéni kiváltás küzdelmeire szorult. Kemény, a fejedelem, az első országgyűlésen támogatta a rabok ügyét: a kezességben hagyok büntetését rendeli s azt, hogy ha a feleség a rab férjének életében férjhez megy, minden jószág vétesék el tőle. Kemény sem tud többet tenni, ura, Rákóczi György halálához híven maga is csakhamar hősi halált hal s utódja, a volt rab: Apafi Mihály a töröktől felemelt adó miatt sem gondolhatott a rabok kiváltására.

A meghallgatásra ritkán talált rabsóhajok lassankint elhaltak. Bár Damokos Tamás, Jókai regényhőse, 1665-ben még sok jó vitézt tudna Krimióból kiváltani, ha őt is kiváltanák, de Erdély elborult állapota a csapás élő áldozatait örökre eltakarta a magyar szemek elől. 1668-ban Apafi fejedelem Kónya Bálintot Krimbe küldi a tatár khánhoz abból a célból, hogy nézze meg: vannak-e még a khán udvarában s egyebütt olyan rabok, akik kiválthatók s a sarcuk is értékükhöz mérten van szabva. Arra kéri a khánt, engedjen a követének szabad járást az Arany Horda birodalmában, hogy a rabok után tudakozódhassák, akik ne halnának meg ott haszontalanul s a tatárság kárára is. A követ útjának eredményét nem ismerjük, csak azt olvashatjuk, hogy a nemzeti szerencsétlenség áldozatai közül néhányan még 1670-ben is kiváltásukat várják, sűrűn tekintgetve Nyugat felé, amerre a nap lenyugovék. Szorongó érzéssel gondolunk arra, hogy kevesebb rab tért haza, mint amennyi örökre ott maradt. Így lett Krim félszigete a magyar vitézi kötelességteljesítésnek egyik jeltelen, elfeledett temetője.